

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ:

правда і вигадки,
причини і наслідки

Павло Гай-Нижник
Ірина Краснодемська
Юрій Фігурний
Олег Чирков
Леонід Чупрій

Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут українознавства

Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки

Київ – 2018

УДК 94(477.6):94(470+571)
ББК 63.3(4УКР)64+63.3(0)4-68
А-25

Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки /
П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. – К.: «МП Леся», 2018. – 435 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
(протокол № 9 від 30 листопада 2017 р.)*

Рецензенти:

Баран Володимир Данилович – член-кореспондент НАН України, доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України;

Телячий Юрій Васильович – доктор історичних наук, професор, начальник управління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції навчальних закладів України.

Автори наукового збірника «Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки» подали увазі читача власний погляд на історичні витоки та паралелі російської агресії проти України, дали наукову оцінку Російській Федерації як державі-агресору та спонсору міжнародного тероризму, проаналізували Російсько-українську війну, що розпочалася у 2014 р. внаслідок віроломного нападу Росії, а також її історичні витоки, передумови, сучасні виклики та шляхи зміцнення системи національної безпеки України.

Пропонується увазі державних органів влади, істориків, політологів, викладачів вищих навчальних закладів, студентів й усіх, хто цікавиться новітньою історією України і є небайдужим до долі соборної і самостійної України.

Збірник містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом (Ф-72/21443) «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України».

ISBN 978-617-7638-08-6

© П. Гай-Нижник, І. Краснодемська,
Ю. Фігурний, О. Чирков, Л. Чупрій

ЗМІСТ

<i>Чупрій Л. В.</i> Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнно-політичних конфліктів	7
<i>Гай-Нижник П. П.</i> Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не) гарантії національної безпеки України.	43
<i>Гай-Нижник П. П.</i> Загострення навколо острова Коса Тузла 2003 р. як складова геостратегічної операції Російської Федерації щодо оволодіння акваторією Азовського моря та окупації-анексії Криму	71
<i>Гай-Нижник П. П.</i> Українсько-російські міждержавні взаємини за президенства В. Ющенка (2004–2010 рр.): погляд з недавнього минулого.	82
<i>Гай-Нижник П. П.</i> Кримський вузол і питання Чорноморського флоту РФ у російсько-українських воєнно-політичних взаєминах (1991–2013 рр.).	105
<i>Фігурний Ю. С.</i> «Русский мир» – неоімперська геополітична ідеологічна доктрина та важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців	137
<i>Фігурний Ю. С.</i> Мілітарна й інформаційна агресія Російської Федерації проти України й українців та її сучасні суспільні наслідки	162
<i>Гай-Нижник П. П.</i> Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину	181
<i>Краснодемська І. Й.</i> Висвітлення російської агресії в Криму західними засобами масової інформації (лютий–березень 2014 р.)	223
<i>Гай-Нижник П. П.</i> Війна на сході України: початок (чи відбулося вторгнення російських збройних сил і військ спеціального призначення у Донбасі?).	242
<i>Краснодемська І. Й.</i> Контент-аналіз публікацій західних мас-медіа (2014–2015 рр.) про російсько-українську війну на сході України	255
<i>Чирков О. А.</i> Тенденції сучасного етноструктурного розвитку українського суспільства у світлі новітньої агресії Російської Федерації проти України	288
<i>Фігурний Ю. С.</i> Вплив російської агресії на релігійну ситуацію в Україні на початку XXI ст.	299
<i>Краснодемська І. Й.</i> Волонтерська діяльність української діаспори в умовах російської агресії 2014–2016 рр.	310
<i>Краснодемська І. Й.</i> Політична складова діяльності зарубіжних українців у російсько-українському конфлікті 2014–2016 рр.	326
<i>Чирков О. А.</i> Українські книжки 2014 р. як реакція постколоніального суспільства на воєнну агресію колишньої метрополії	340
<i>Чирков О. А.</i> Головні підсумки Всеукраїнської науково-практичної конференції «Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення»	355

Чупрій Л. В. Адаптація вимушених переселенців зі сходу країни: стан і проблеми	370
Гай-Нижник П. П. Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання	386

LIST OF CONTENTS

<i>Leonid Chupriy.</i> Technological and social approaches to the defense of military-political conflicts	7
<i>Pavlo Hai-Nyzhnyk.</i> Budapest Memorandum: preconditions and consequences (not)guarantee national security of Ukraine	43
<i>Pavlo Hai-Nyzhnyk.</i> Aggregation around Kos Island Tuzla in 2003 as a component of the geostrategic operation of the Russian Federation regarding the capture of the Azov Sea area and occupation-annexation of the Crimea	71
<i>Pavlo Hai-Nyzhnyk.</i> Ukrainian-Russian intergovernmental relations under the presidency of V. Yushchenko (2004–2010): a view from the recent past	82
<i>Pavlo Hai-Nyzhnyk.</i> Crimean node and issue Black Sea Fleet in the Russian-Ukrainian military-political relations (1991–2013)	105
<i>Yuriy Fihurnyi.</i> «Russian World» is a neo-imperial geopolitical ideological doctrine and an important factor in the aggression of the Russian Federation against Ukraine and Ukrainians.. . . .	137
<i>Yuriy Fihurnyi.</i> The militaristic and informational aggression of the Russian Federation against Ukraine and Ukrainians and its contemporary social consequences.	162
<i>Pavlo Hai-Nyzhnyk.</i> The occupation and annexation of the Crimea by the Russian Federation in 2014 as an act of aggression against Ukraine: the course of the invasion and evidence of an international crime.	181
<i>Iryna Krasnodemska.</i> Coverage of Russian aggression in the Crimea by Western media (February–March 2014)	223
<i>Pavlo Hai-Nyzhnyk.</i> The war in eastern Ukraine: the beginning (was there an invasion of the Russian armed forces and special forces in the Donbass?)	242
<i>Iryna Krasnodemska.</i> Content Analysis of Western Mass Media Publications (2014–2015) on the Russian-Ukrainian War in the East of Ukraine	255
<i>Oleh Chyrkov.</i> Trends in modern ethnostructural development of Ukrainian society in the light of the recent aggression of the Russian Federation against Ukraine	288
<i>Yuriy Fihurnyi.</i> The influence of Russian agriculture on the religious situation in Ukraine at the beginning of XXI-st.	299
<i>Iryna Krasnodemska.</i> Volunteer activities of the ukrainian diaspora in the conditions of russian aggression 2014–2016	310
<i>Iryna Krasnodemska.</i> The political component of the activities of foreign ukrainians in the russian-ukrainian conflict 2014–2016	326
<i>Oleh Chyrkov.</i> Ukrainian books in 2014 as a reaction of the postcolonial society to the war aggression of the former metropolis	340
<i>Oleh Chyrkov.</i> The main results of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Russian occupation and de-occupation of Ukraine: history, modern threats and challenges of our time»	355

<i>Leonid Chupriy. Adaptation of forced migrants from the east of the country: state and problems . . . . .</i>	<i>370</i>
<i>Pavlo Hai-Nyzhnyk. Basic Principles of the Strategy for De-Occupation and Re-integration of Crimea in the Context of National Security of Ukraine: Aspects of the Problem and Solution Areas . . . . .</i>	<i>386</i>

Леонід ЧУПРІЙ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Світова спільнота сьогодні дедалі частіше стикається з новими, нетрадиційними формами війн і конфліктів, які стали постійним атрибутом сучасного етапу міжнародних відносин. У багатьох регіонах світу посилюється міждержавне суперництво на регіональному і місцевому рівнях, що зумовлює зростання небезпеки виникнення значної кількості насильницьких конфліктів, більшість з яких набули форми збройного протистояння. Локальні війни і воєнні конфлікти різного масштабу та інтенсивності, що стали постійною формою силового вирішення політичних, територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших протиріч, становлять одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Нова, глобальна епоха в історії людства поставила нові завдання в галузі вивчення основних тенденцій еволюції воєнно-політичних конфліктів. Одна з них стосується ідентифікації, здавалося б, давно й остаточно вирішених наукою питань – таких, як визначення війни, збройних конфліктів, воєнної агресії, причин, що їх породжують, мети, яку ставлять ініціатори протистоянь.

Для України ця проблематика є особливо актуальною, оскільки ми повинні чітко визначити особливості того конфлікту, в якому перебуває Україна та накреслити шляхи його подолання [9]. Відтак ми повинні спочатку проаналізувати сутнісні ознаки таких понять як, «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт» «війна» [44, с. 265].

У класичному розумінні збройний конфлікт це, перш за все, – війна. Вона є фундаментальним соціально-політичним явищем, концептуалізацією сутності якого займалися багато відомих суспільствознавців, політологів, філософів.

Широкою популярністю, як в середовищі політиків, так і вчених користується визначення К. фон Клаузевіца, згідно з яким війна – конфлікт великих інтересів, що регулюються кров'ю, акт насильства, мета якого змусити супротивника виконати нашу волю [17, с. 35]. З точки зору її політичної сутності, війна – «це раціональна дія, яка відбувається від імені держави чи іншої спільноти і в основі якої лежать політичні цілі» [17, с. 28]. До цього часу більшість авторів в розумінні війни спираються саме на це визначення.

У зарубіжній науковій літературі досить поширене трактування війни, запропоноване 1982 р. американськими дослідниками Д. Сінгером і М. Смоллом. Згідно з ним, війною слід вважати «будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або кількох урядів (міждержавна війна) або між регулярною армією та якоюсь іншою (щонайменше однією) збройною групою (внутрішньо державна війна), кількість жертв серед яких перевищує одну тисячу людей протягом всього зіткнення» [54, с. 87].

Науковці Вашингтонського інституту миру також виділяють три формальні ознаки війни: залучення до конфлікту щонайменше однієї регулярної армії; існування неминучого логічного ланцюга в послідовності подій збройного конфлікту; мінімальні втрати – 1000 або більше людських життів на рік.

У більшості сучасних трактувань війни за головну ознаку беруть організоване колективне військове насильство. Багато теорій також нагадують, що війна не буває без масових людських жертв; вони допомагають відрізнити війну від особистої ворожнечі між окремими людьми. Однак часто у визначеннях війни лише наводять один або ряд факторів, що дають змогу ідентифікувати цей соціально-політичний феномен. У їх числі: тривалість зіткнень військових сил; участь регулярної армії; число мінімальних людських втрат.

При цьому залишаються відкритими питання: Якою має бути тривалість «зіткнення», щоб його можна було назвати війною? Яким має бути мінімальна кількість людських жертв? Наприклад, збройне протистояння у Північній Ірландії не вважається війною через недостатню

кількості жертв: протягом всього конфлікту (більше 30 років) від насильницької смерті там загинуло близько 4 тис. людей (військових і цивільних осіб) [43, с. 16]. Нарешті, як кваліфікувати терористичні й антитерористичні операції, що їх також часто називають війною?

У деяких авторів є прагнення дати розширене тлумачення війни, які по суті ототожнюють її із чварами, ворожнечею, насильством. Зокрема, різновидом справжньої війни вважають «холодну війну», в ланцюгу війн також перераховують «валютні», «кредитні», «цінові», «митні», «технологічні» та ін. Багато в чому це пов'язано з тим, що і в громадській думці, і в уявленнях дослідників нові, отримані порівняно нещодавно, форми протистояння містять ознаки стратегії і тактики війни, спрямованої на поразку супротивника.

Деяких дослідників не влаштовує відома формула К. фон Клаузевіца про війну як продовження політики насильницькими засобами. Річ у тім, що сьогодні арсенал таких засобів «насильства» значно розширився: поряд з класичною зброєю у війні все більш застосовуються політичні, економічні, фінансові, інформаційні, таємні засоби тощо. Зокрема, в США були проведені численні дослідження, що стосувалися питань розробки мирних способів досягнення вкрай рішучих цілей збройної боротьби.

На жаль, сучасним вченим досі не вдалося виробити загальний підхід до осмислення поняття війни, адекватного до нинішніх умов. Існуючі визначення надмірно операційні і не можуть слугувати ефективним інструментом аналізу нових явищ у даній сфері соціальної взаємодії.

Деяку допомогу дослідникам в ідентифікації «стану війни», як здавалося, повинен був наданий факт «оголошення війни» суб'єктами, які мали намір воювати. Так, ще Г. Гроцій стверджував, що «декларація стану війни» є необхідною умовою, яка повинна бути виконана перед початком війни. Це «правило Г. Гроція було визначене для того, щоб усунути факт раптового нападу однієї держави на іншу» [11, с. 56]. Декларація війни була корисна і як «останній ультиматум», що мав на меті запобігти спалаху військових дій. Але за часів Г. Гроція не існувало ніяких загальних

зобов'язань щодо такої декларації й історія знала багато випадків, коли її не було зроблено.

На далі, у міру розвитку швидкості розгортання військових дій, стала превалювати думка про обов'язковість «декларації війни», оскільки стрімкі військові напади стали рівнозначними «зраді». Тому Гаазька угода від 1907 р включала пункт про обов'язковість «декларації війни». Відповідно до цієї угоди, військові дії не повинні починатися без «завчасного та ясного попередження у формі декларації війни або ультиматуму» [51, с. 133]. Оскільки «декларація війни» стала законом, були визначені також спеціальні правила щодо її форми. З кінця ХІХ ст. «декларації війни», навіть зробленої у односторонньому порядку, було досить для того, щоби говорити про «стан війни». Така декларація була юридичним інструментом, а не просто «викликом, який міг бути прийнятий чи відхилений». Проте потужні держави іноді ігнорували такі декларації, навіть якщо розв'язували та продовжували військові дії [17, с. 11].

Тим не менш, до цього часу, згідно із нормами міжнародного права, для того, аби розпочати військові дії, держава повинна оголосити «стан війни», а також воєнний або надзвичайний стан, який вводиться поряд з оголошенням стану війни. Зокрема, в Україні «стан війни оголошується, коли має місце напад іншої держави або групи держав, агресії, а також за наявності безпосередньої загрози збройного нападу іншої держави» [9].

У той же час, відповідно до норм міжнародного права, «війна» – це збройний конфлікт між двома або кількома державами. У разі оголошення війни припиняються дипломатичні відносини між воюючими сторонами (державами). Тобто війни ведуться суб'єктами міжнародного права. Як видно з поданого визначення, у нього включено інше, «сусіднє» з війною поняття – «збройний конфлікт», наукова інтерпретація якого також викликає певні труднощі. Наприклад, деякі військові експерти, зокрема Л. Рубан вважає, що під «збройним конфліктом» можна розуміти будь-який конфлікт із використанням зброї, при цьому політичні мотиви в ньому можуть бути і не присутніми.

Загалом, останнім часом, виникають нові форми конфліктів, не політичні за своїм характером та причинами, що їх зумовлюють. Збройні банди, члени яких пов'язані поміж собою відносно випадковими зв'язками, мало стурбовані прагненням до політичної влади, ведучи безладну боротьбу за прямий контроль над засобами виробництва. Форму справжніх військових операцій проти судів торгового флоту будь-яких держав набуває морське піратство, поширене в Південно-Східній Азії; але пірати також мають на меті збагачення, а не будь-які політичні цілі. В Афганістані різні племенні вожді ведуть збройну боротьбу один з одним не так з метою завоювання політичної влади, як за контроль над територіями, які використовуються під плантації для вирощування наркотичної сировини. У зв'язку з цим більш правомірним є поняття «воєнного конфлікту». На відміну від «збройного конфлікту» для «воєнного конфлікту» характерна обов'язкова наявність політичних мотивів при використанні зброї.

Воєнний конфлікт – це найвищий ступінь загострення протиріч між суб'єктами військово-стратегічних відносин й, одночасно, це форма вирішення протиріч із використанням в обмежених масштабах збройних сил (військових формувань). Сутністю воєнного конфлікту є продовження політики засобами збройного насилля [10, с. 10]. До воєнних конфліктів відносяться різні військові інциденти, військові акції та інші збройні зіткнення незначного масштабу (низької інтенсивності) із застосуванням регулярних або іррегулярних формувань, за яких акт формального оголошення війни відсутній [28, с. 24]. Воєнний конфлікт часто розглядають як одну із форм вирішення національно-етнічних, релігійних та інших протиріч із застосуванням засобів збройного насильства, за якої держава або держави не переходять до такого особливого стану, що визначається як війна.

Дослідники поділяють воєнні конфлікти на міждержавні та внутрішньодержавні конфлікти. Наприклад, у внутрішньодержавних воєнних конфліктах військові дії ведуться, з одного боку, регулярними збройними силами (урядовими військами), а з другого – нерегулярними озброєними формуваннями. Лінія фронту в її класичному вигляді, як

правило, відсутня. Збройні формування використовують партизанські методи ведення боротьби – засідки, раптові напади на підрозділи супротивника, порушення комунікацій. Значне поширення отримують диверсійно-терористичні акції.

Останнім часом ряд дослідників часто застосовують термін «обмежений військовий конфлікт». Сюди відносять конфлікти, що пов'язані зі зміною статусу тієї чи іншої території та зачіпають інтереси, в тому числі, провідних держав світу і ведуться із застосуванням найсучасніших засобів збройної боротьби. В обмеженому військовому конфлікті чисельність сторін, які ведуть боротьбу становить від 7 до 30 тис. людей; до 150 танків; до 300 бойових броньованих машин; 10–15 легких (в тому числі навчально-бойових) літаків; до 20 гелікоптерів тощо [21, с. 43].

Проте досить широке, а часто і довільне використання терміну «збройний конфлікт» неминуче ставить питання про межі цієї дефініції та її співвідношення з терміном «війна». Наприклад, П. Циганков вважає, що оскільки зміст терміну «збройний конфлікт» охоплює «будь-яку ситуацію, незалежно від її правової кваліфікації, в якій дві або більше сторін протистоять одна одній зі зброєю в руках», то, в залежності від обставин, використовують те або інше поняття. Це, звісно, не прояснює суті розглянутої проблеми [42, с. 27].

Слід зазначити, що проблема співвідношення понять «збройний конфлікт», «військовий конфлікт» і «війна» викликала жваву дискусію серед науковців. У кінцевому підсумку, було ухвалено рішення про уявну важливість «розмежування» цих визначень і про необхідність вироблення «ситуативного», тобто гнучкого підходу до їх ідентифікації. Наприклад, до 1990-х рр. термін «збройний конфлікт» означав, «менше, ніж війну», а потім він став «розширеним», оскільки не всі численні збройні конфлікти, які сталися за останнє десятиліття, можна віднести до категорії «війни». Збройний конфлікт може бути, а може і не бути війною.

Слід погодитися з тим, що, незважаючи на прерогативу дослідників, ці поняття, що входять в арсенал збройної боротьби між людьми, все ж вимагають деякої розмежувальної лінії, якщо вони використані в сучасній

політичній практиці. Однак акцент на принципову різницю між ними не особливо результативний, позаяк ідеться не про класифікацію форм збройної боротьби, а про поділ однієї і тієї ж шкали.

Як війна, так і будь-які воєнні конфлікти – це різні ступені вираження організованої збройної боротьби, неминуче позначені масовим кровопролиттям. У них – гігантський потенціал знищення і руйнування, вони здатні вбити людство, життя на Землі, роздробити саму планету. Як показує досвід останніх військових протистоянь (в Югославії, Афганістані, Іраку та ін.), їх початок ознаменувався найпотужнішими ударами авіації і високоточних ракет, покликаними знищити військово-політичне керівництво супротивника, пункти управління, вузли комунікацій, економіку, системи життєзабезпечення населення та примусити супротивника до капітуляції. Їхніми характерними рисами є: рішуча перевага однієї зі сторін в сукупній потужності, економіці, військово-технічному та організаційному відношенні, інформаційних засобах, коаліційній підтримці, швидкоплинності тощо. Звідси важливість зміщення уваги вчених до виявлення дійсно нових параметрів та особливостей сучасних форм збройного протиборства, а також способів їх запобігання.

На сьогодні актуалізуються і проблеми пошуку підстав для внутрішньої диференціації окремих різновидів збройного протиборства. Так, в рамках традиційних досліджень, війни за моральним принципом поділяли на справедливі війни (захист державної території, національної незалежності та суверенітету) та несправедливі (агресивні, загарбницькі). Подібним є поділ за політичними цілями – на завойовницькі та національно-визвольні війни.

Науковці, зокрема В. Серебрянников, П. Циганков, пропонують для цього низку критеріїв, які включають: а) оцінку реальних політичних намірів та цілей учасників війни (конфлікту); б) правову кваліфікацію дій сторін (відповідність Статуту ООН, нормам міжнародного права); в) моральну виправданість дій сторін з точки зору загальнолюдських норм гуманності [42, с. 28]. На наш погляд, у зв'язку із загостренням міжетнічних конфліктів, а часто їх навмисним розв'язанням зацікавленими суб'єктами,

зазначені класифікації неминуче мають суб'єктивний характер і не відповідають сформованим реаліям.

Залежно від типу учасників, війни іноді поділяють на класичні міждержавні і класичні внутрішні (громадянські) війни. Громадянська війна часто характеризується як збройне зіткнення різних соціальних верств суспільства. В останні роки ця класифікація поповнилася новими типами: «міждержавні війни з внутрішніми підривними діями» і «внутрішні війни із зовнішнім втручанням» (Югославія, Східний Тимор, Ірак, Сирія). Тим не менш, деякі «внутрішні» (наприклад, у Лівані у 1975 р.) та міжплеменні війни (в Афганістані протягом останніх десятиліть), де всі сторони є недержавними акторами, не вкладаються в цю класифікацію.

Широко відомою є також типологія, що включає:

1) класичні територіальні війни, метою яких є завоювання (відстоювання) території (іноді передбачає підкорення населення, що проживає на ній);

2) сецесіоністські війни (за відокремлення та утворення самостійної держави);

3) ірредентистські війни (за возз'єднання представників розділеного етносу, що компактно проживають на територіях сусідніх держав).

За спрямованістю військових дій розрізняють конвенціональні війни, завданням яких є нейтралізація або руйнування військового потенціалу супротивника, та тотальні війни, в яких воєнні дії ведуться як проти військ супротивника, так і проти населення його країни [41, с. 56]. Поширення міжнародного тероризму змусило дослідників у межах останньої класифікації виділити так звані тоталітарні війни, дії в яких спрямовані переважно або винятково проти мирного населення.

Вітчизняні автори звертають увагу на типологію, побудовану за такими основними характеристиками, як способи ведення бойових дій, відповідно до якої війни діляться на регулярні (класичні); партизанські та диверсійно-підривні, а також війни контактні та безконтактні (або війни шостого покоління та «війни з невидимками» [41, с. 57]. В останньому

випадку йдеться про війни нового типу, які відбуваються практично без бойових зіткнень, які веде латентний супротивник.

Сучасна типологія війн швидко збагачується за масштабними та особливо військово-технічними і стратегічними ознаками: за їхньою зброєю; симетричності або асиметричності (однаковими або різними способами); контактності або безконтактності (з наземними битвами або без них); з охопленням усіх географічних сфер або окремих з них; «заколот-війни» тощо. П. Гай-Нижник визначає ці гібридні та інші форми ведення війн як «комбіновані війни».

Деякі автори виділяють «асиметричні війни», під якими розуміють війни між різними типами соціальних суб'єктів (наприклад, держави проти недержавних акторів), а також збройні конфлікти, в яких вороги використовують різні засоби збройної боротьби. На думку М. Хрустальова, асиметричним є конфлікт, сторони якого ведуть різні за своїм типом війни. Відповідно до його класифікації, війни класифікуються за характером та цілями. Типи війн за характером поділяються на три види:

- 1) регулярні (бойові дії здійснюють регулярні військові формування);
- 2) партизанські (бойові дії здійснюють партизанські загони);
- 3) диверсійно-терористичні (бойові дії здійснюються терористичними групами).

За цілями також виділяють три види:

- 1) конвенційні (метою є знищення військової сили супротивника);
- 2) неконвенційні (метою є знищення мирного населення, однак допускається використання зброї масового знищення);
- 3) тотальні (метою є повне знищення супротивника, включно з мирним населенням) [40, с. 64].

Відтак, асиметричний конфлікт – це різновид збройного конфлікту, що передбачає нерівний характер відносин, асиметрію потенціалів протиборчих сторін, властивий сьгоднішній військово-політичній ситуації, в умовах якого:

1) слабка сторона вдається до стратегії, відмінної від стратегії сильного супротивника, найчастіше використовує нетрадиційні методи ведення війни (диверсійно-терористичну тактику, переміщення бойових дій в міста, використання цивільних осіб та об'єктів інфраструктури як щита і т.д.) – метою якої є завдання матеріальної і психологічної шкоди для досягнення політичної перемоги, що передбачає нав'язування сильнішому супротивникові не вигідної моделі перебігу конфлікту, розтягуючи його часові рамки;

2) сильна сторона в умовах асиметричного протистояння стикається з низкою проблем (неможливістю дотримання принципів та норм міжнародного гуманітарного права, тиском з боку світової спільноти та засобів масової інформації, неможливістю у короткі терміни вирішити стратегічні завдання тощо) [40, с. 64].

Слід зазначити, що, незважаючи на те, що всі зазначені «кваліфікації» війн далеко не ідеальні, проте їх також застосовують і до військових (збройних) конфліктів.

В рамках типології видів збройної боротьби значного поширення набули такі терміни як «інформаційні війни», «кібервійни», «психологічні війни» [23, с. 85].

Наявні на сьогодні загальні визначення поняття «війна» не враховують таких відносно нових за їхнім стратегічним значенням явищ, що відображаються в термінах «інформаційна війна», «кібервійна». Такі терміни на перший погляд дещо «екзотичні», а їх вживання представниками ЗМІ нерідко надають їм метафоричного відтінку. При цьому на передній план часто висувують не сутнісні риси війни, а її методи.

Іноді використання зазначених термінів набуває надмірно категоричного характеру і затуляє ту обставину, що основною ознакою війни досі залишається збройна боротьба – ведення бойових дій, які супроводжуються масовими вбивствами. Часом ігнорують і те, що в таких випадках описується не стільки феномен власне війни, скільки нові стратегії і високотехнологічні засоби, застосування яких покликане забезпечити досягнення поставлених політичних цілей, не вдаючись до війни.

Разом з тим було б необачно недооцінювати евристичний потенціал, що його несуть в собі названі вище терміни, їх значення для осмислення еволюції, яку зазнають війни в сучасній історії людства з точки зору як способів їх ведення, так і самого їх змісту.

На наш погляд, більшість невизначеностей виникає при типологізації форм збройної боротьби за соціально-політичним та геополітичним змістами.

По-перше, зберігається прийнятий раніше розподіл воєн за соціально-політичним змістом на чотири основні типи – між державами протилежних систем, всередині ліберального світу, за звільнення від чужоземного ярма та цивільні.

По-друге, сучасна геополітична класифікація включає світові, регіональні, субрегіональні та локальні війни. В останні роки як самостійний тип стали виділяти локальні війни з тенденцією їх переростання в регіональні війни. Також мають місце спроби ідентифікації «нових типів війн» – глобалізаційних, міжцивілізаційних, цивілізаційних, «проникаючих», між бідними і багатими країнами, за природні ресурси, справжню демократію тощо.

Зазначені класифікації, крім того, що просто ускладнюють кодифікацію різних ознак збройного протистояння, набагато відстають від тих трансформацій, які спостерігаються в сучасному світі.

Варто також зазначити, що типологізації збройних протистоянь в сучасних глобалізаційних реаліях мають свої особливості. Сучасний світовий розвиток визначається двома нерозривними процесами – глобалізацією та фрагментацією. Так, переплетення фінансових, торговельних і промислових зв'язків є не тільки джерелом взаємозалежності, а й її асиметричності, в результаті чого поглиблюються традиційні форми нерівності і виникають нові, загострюючи тим самим причини військових конфліктів. Глобалізація породжує нові, невідомі раніше можливості їх ведення – з точки зору як ресурсів (фінансових, технологічних), так і суб'єктів, які беруть участь у конфлікті. Виникають нові типи воєнно-політичних конфліктів, а з відомих типів війн дедалі більшого поширення набувають

такі, які раніше були малопомітні і не впливали на загальний вигляд безпекового середовища.

Більше того, дуже складним є питання про соціально-політичне групування війн за типами, пов'язане з особливостями епохи, характерними для неї протиріччями. Одні вважають, що з настанням XXI ст. почалася інша епоха. Інші вважають, що хоча розташування сил змінилося, військові протиріччя, типові для XX ст., зберігаються і навіть мають тенденцію до наростання, але одночасно на перший план висунулися нові суперечності. У зв'язку з цим доцільно виділити ряд фактів, які дають змогу дослідникам намітити нові теоретико-методологічні підходи до аналізу сучасних форм збройної боротьби.

На сучасному етапі внаслідок одночасної дії процесів глобалізації та фрагментації має місце реальна трансформація існуючої системи міжнародних відносин.

З одного боку, глобалізація сама по собі об'єктивно є розвитком зв'язків і відносин, активізує обмін між країнами і народами технологічними і культурними досягненнями, що природно служать миру. З другого боку, вона перетворюється на генератор війн та збройних конфліктів в результаті реалізації політики нав'язування одними народами інших чужих форм існування. У будь-якому разі глобальні зміни у світовій спільноті неминуче ведуть до перегляду сформованого у світі балансу військових сил [7, с. 18].

Як відзначають фахівці, у класичному розумінні війна невіддільна від держави, яка є її неодмінним учасником – щонайменше, одним із суб'єктів.

Глобалізація світової спільноти посилила інтеграційні процеси не тільки в економічній та інформаційній сферах, а й у військовій. Так, самостійною та помітною силою у сфері вирішення проблем безпеки стали глобальні військові монополії, наприклад, НАТО, які прагнуть не тільки до реалізації зовнішньо-політичних цілей країн-учасників, але і до просування своїх інтересів у процесі зміцнення власної корпоративної культури і системи цінностей. Більшість транснаціональних військових корпорацій

мають служби безпеки та розвідки, за потенціалом та оснащенням перевершують армії багатьох сучасних країн.

В умовах глобалізації мало що може вважатися «внутрішньою проблемою», а деякі держави мають потенціал для самостійного їх вирішення. На думку глобалістів, в сучасних умовах державоцентрична модель є анахронізмом. Держави існують доти, поки на їх основі не виникне нова глобальна структура [49, с. 21].

Розширення переліку загроз та викликів, які експерти називають нетрадиційними, щоб відрізнити їх від класичних загроз військового характеру, що виходять від національної держави, надають широку базу для обґрунтованого втручання, в тому числі військового. Крім того, одним із факторів використання збройних сил в сучасному світі є здатність проектувати силу в максимально короткі терміни в будь-який регіон.

У сучасну епоху відчутно інтенсифікувалися процеси так званої «наднаціоналізації» – однієї з найважливіших тенденцій сучасного світу є формування декількох регіональних по суті «наднаціональних» спільнот, що характеризуються культурно-історичною спадщиною. У зв'язку з цим у надрах Європейського союзу вже кілька років точиться дискусія про формування європейської оборонної ідентичності та необхідності створення власних збройних сил, по суті наднаціональних. Йдеться не тільки про утворення нових за формою збройних підрозділів і реформу системи планування та управління, а й про зміну системи мотивації «людини у формі». Якщо раніше вона призивалася або наймалася захищати інтереси тієї чи іншої держави, то зараз з'являється наднаціональний інститут з далеко не єдиною системою цінностей та ідеалів.

Поряд із глобалізацією у світовому співтоваристві активно йдуть процеси фрагменталізації або локалізації. Відбувається дроблення суб'єктів сучасної світової політики, що кардинально змінює характер глобальної конкуренції, що підвищує ризик несанкціонованих збройних зіткнень. Так, у XX ст. міжнародне співтовариство виробило норми і процедури оголошення, ведення та припинення війни. Однак з появою і зміцненням «незалежності» нових акторів світової політики зросло число тих, хто не

схильний підкорятися цим правилам. Більшості дослідників наголошують на соціально-політичній тенденції, виявлені на основі статистичного аналізу безлічі соціальних факторів: в той час як число класичних міждержавних воєн зменшується, зростає число внутрішньодержавних конфліктів та війн. Таким чином, хвиля насильства наростає, але вже у формі локальних війн і збройних сутичок – громадянських конфліктів, що мають величезний руйнівний потенціал і вирізняються особливою жорстокістю.

Проявом фрагментації сучасного світу з іншого боку глобалізації стає руйнування єдності міжнародного стратегічного середовища, що супроводжується «приватизацією війн», «поверненням до нового Середньовіччя з небезпекою нестримної анархії» [6, с. 49]. Однак найбільш значущим, якщо говорити про сутність сучасного збройного протистояння, видається той факт, що на арені світової політики набирають міці та впливу нелегітимні суб'єкти. Це «мафіозні» об'єднання, бандформування, озброєні групи та організації міжнародного тероризму, які в досягненні своїх цілей не зупиняються ні перед якими злочинами [37, с. 12].

На особливу увагу заслуговує діяльність мусульманських терористичних організацій, які «прикриваються» ісламськими лозунгами. Некоректно стверджувати, що єдиній західній цивілізації, яка об'єднує Європу і Північну Америку протистоїть ісламська цивілізація, яка сформувала несхожу систему критеріїв застосування військової сили, що «в надрах ісламського світу формується та фізична і духовна сила, яка вийшла на лінію протистояння з європейським світом» [29, с. 55]. По-перше, навряд чи можна говорити про безсумнівну єдність «західної цивілізації», яку продовжують роздирати серйозні політичні, економічні та соціальні протиріччя [35, с. 127]. По-друге, терористична діяльність низки екстремістських організацій має мало спільного з традиційними мусульманськими цінностями. По суті, це форма вираження особливої радикальної ідеології – релігійного фундаменталізму.

Релігійні фундаменталісти вважають за краще войовничий стиль політики, а політичний конфлікт є для фундаменталістів ареною битви або війною, в якій, у кінцевому підсумку, «вірні» повинні перемогти, а

для цього всі засоби прийнятні. Один із наслідків такої войовничості є готовність брати участь у будь-якому, часто нелегітимному, антиконституційному або радикальному політичному діянні. Типовим виправданням фундаменталістів є те, що вони знищують зло, виконуючи бажання Бога (Аллаха). На жаль, дуже часто релігійний фундаменталізм, в даному разі ісламізм, використовується вузькою групою осіб, що прагнуть підкорити політику своїм кон'юнктурним міркуванням, амбітним та корисливим цілям.

У той же час мережева, широко розподілена структура фундаменталістських ісламістських організацій стійка і маловразлива. Крім того, ця структура багаторазово підсилює свою міць через підключення до інфраструктури атакованої сторони. Мова йде не тільки про Інтернет, банківські мережі та транспорт країн європейської цивілізації. Експлуатуються навчальні системи, політичні технології та економічні інститути «атакованої сторони», що цілком укладаються в рамки фундаменталістської концепції – вести війну засобами супротивника.

Ударною силою є нова зброя масового ураження – шахіди. Виробництво цієї зброї не вимагає великих заводів, шахт, великих складів, а ресурси для виробництва «людино бомб» не обмежені і легко відновлювані. При цьому ісламісти вибирають центри, руйнування яких зможе максимально дезорганізувати державне життя, дезорієнтувати масову свідомість, викликати потужні негативні емоції (страх, апатію). Вони вважають, що для завдання шкоди зовсім необов'язково вражати центри державного або військового управління, що було метою у звичайних війнах, – вибір конкретного об'єкта нападу не має особливого значення. Цим об'єктом є мирне населення країни.

Традиційні структури безпеки типу міждержавних збройних альянсів не пристосовані для боротьби з фундаменталістськими погрозами. Більше того, неадекватне використання міці найсильнішою у військовому відношенні держави світу та її союзників в Іраку не тільки виявило свою неефективність, але і додало «нового дихання» транснаціональному тероризму. Наявність ядерної зброї для удару у

відповідь втрачає сенс: немає конкретної адреси, «сторона, яка погрожує» розсіяна серед мирного населення на величезній території. Супротивник – не держава, це не компактний суб'єкт. Це мережева організація, що охоплює пів континенту, поступово проникає на Європейський і Північноамериканський континенти легальними і нелегальними каналами міграції. Тому можливості для відповідного цільового удару, організовано за допомогою традиційних військових засобів, тут зовсім незначні.

Нові війни мають складнішу багаторівневу структуру з поглядом складу конфліктуючих сторін. Сторонами більшості внутрішньодержавних конфліктів є недержавні актори, а саме: організована злочинність, кримінальні групи, релігійні рухи, міжнародні благодійні організації, діаспора, повстанські групи [53, с. 18]. Така диверсифікація сторін конфлікту свідчить не тільки про нові можливості та потенціал, що отримали ці актори завдяки об'єктивним процесам у міжнародній системі, а й про багатшарову структуру протиріч, що лежать в основі кожного із сучасних конфліктів, та складність завдання щодо їх тривалого врегулювання на основі задоволення інтересів усіх.

Зіткнення великих держав та міждержавні війни типу Першої або Другої світових воєн справді стають все менш ймовірними, однак світ не стає безпечнішим.

У сучасному світі зростає кількість держав, міжнародних інститутів, різноманітних неурядових організацій, міжнародних мафіозних структур і злочинних груп, збільшується економічна міць і політичний потенціал великого бізнесу, інтенсифікуються масові міграційні потоки, посилюється вплив найбільших ЗМІ на свідомість і поведінку людей. При цьому, по-перше, надзвичайно ускладнюються відносини між цими різнорідними акторами; по-друге, зростають їхні можливості впливати на всю міжнародну систему у своїх інтересах.

У цілому ж відбувається ускладнення форм і ставок сучасної збройної боротьби та, відповідно, всього стратегічного середовища світової політики. На думку Д. Біля, постбіполярний конфлікт набуває форми тріади, заснованої на «взаємоперетинанні динамік централізації,

децентралізації та транснаціоналізації» [46, с. 169]. По суті, те ж саме має на увазі Дж. Най, кажучи, що світова політика перетворилася на «тривимірну шахову гру». При цьому «на верхній дошці» представлені класичні військові аспекти відносин між державами; «на середньому рівні» – рівні міжнародної економіки – розподіл сили має багатополлярний характер; нарешті, «на нижній дошці» – «на рівні транснаціональних відносин – сила поширюється в широких межах і хаотично розподіляється між державами та недержавними гравцями» [22, с. 37].

Щодо співвідношення понять, то вітчизняний суспільствознавчий дискурс загалом і політологічний зокрема характеризуються у цьому контексті певним термінологічним хаосом. Внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин постає проблема концептуалізації як поняття війни, так і категорії «воєнно-політичний конфлікт». Не дійшовши однастайності у визначенні цих термінів, а також підміняючи їх однопорядковими поняттями, некритично підходячи до проблеми зіставлення категорій більшістю дослідників ще більше заплутують ситуацію. Одним із таких шляхів заведення у глухий кут є дотримання юридичного підходу без зважання на політологічний, соціологічний та філософський набуток, прикладами якого є висновки з проаналізованих нами наступних двох монографій.

У міжнародно-правовій юридичній практиці термін «війна» поступово замінюють відносно новим поняттям «збройний конфлікт». Термін «міжнародний збройний конфлікт» вперше офіційно був застосований в Женевській конвенції 1949 р. Це дає підстави окремим дослідникам, незалежно від суспільного та міжнародного контекстів, відштовхуватися саме від цієї категорії.

До збройних конфліктів міжнародного характеру відносять необоронні війни в порядку здійснення державою або групою держав права на індивідуальну або колективну самооборону від агресії; національно-визвольні війни колоніальних або залежних народів, що піднялися зі зброєю в руках на боротьбу за своє національне визволення та утворення власної незалежної держави. У першому випадку можна

говорити про класичні міждержавні війни, головною ознакою яких є участь у конфлікті двох або більше суб'єктів міжнародного права – держав. Причому характеристика збройного конфлікту як «оборонного», «реалізація права на самооборону» не має кваліфікуючого значення для застосування терміну «війна». Це може бути війна агресивна, але з дотриманням формальних вимог, зазначених вище. Складно назвати дії США в Іраку оборонною війною, однак формальні вимоги, як оголошення і т. п. були виконані. До такого роду конфліктів належить війна між Іраном та Іраком (1980–1990 рр.), війна за Фолклендські острови (1982 р.), зіткнення між Лівією і Чадом за володіння територією Аозу (1973–1988 рр.), дії ПАР в Анголі (1975–1989 рр.), конфлікт у Кувейті (1991 р.). М. Арцибасов і С. Єгоров відзначають, що ознака «збройний» характеризується застосуванням зброї проти іншої воюючої сторони. Тому конфлікт неможливо назвати «збройним», якщо не застосовується зброя. Без неї поняття «збройний конфлікт» втрачає свою специфіку.

У свою чергу В. Дяченко, М. Цюрупа, П. Шумський вважають, що термін «воєнний конфлікт» значно ширший, ніж поняття «війна». Він охоплює «всі види організованих форм збройних сутичок соціальних сил як всередині держави, так і на міждержавному рівні, або між коаліціями держав, які характеризуються достатнім рівнем керованого насильства, переходом від мирних до мілітарних способів життєдіяльності з неминуче широким порушенням прав та свобод населення» [14, с. 33]. Автори відносять поняття «війна» до різновиду воєнного конфлікту та зазначають, що за своєю формою вона є видом збройного конфлікту.

«Воєнний конфлікт» є досить широким поняттям, яке використовується як в офіційних документах, наукових працях, так і в повсякденні. На думку вітчизняних учених, суттєвою ознакою воєнного конфлікту слід вважати масштабність. Згідно з пропонованою ними базовою типологією воєнних конфліктів, локальна війна є їх складовою – на відміну від світової практики, де збройний конфлікт розглядається як стадія воєнного конфлікту. У широкому розумінні, воєнний конфлікт – це є гостра форма зіткнення сторін щодо розв'язання суттєвих протиріч в

процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройної сили. У вузькому розумінні – це одна з форм збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну. «Воєнний конфлікт – це гостра форма вирішення протиріч між державами, із двостороннім застосуванням збройних сил». А. Клименко «воєнний конфлікт визначає як будь-яке збройне зіткнення, форму вирішення протиріч між державами, різними соціальними групами із застосуванням воєнної сили» [39, с. 6]. Таку ж думку висловлюють і автори О. Гуржій та Р. Пилявець щодо поняття «війна» та «воєнний конфлікт». Воєнний конфлікт охоплює всі форми збройного насильства – від прикордонних і внутрішніх збройних зіткнень до світових воєн [12, с. 8].

Найбільш оптимальною за такої формальності підходів видається позиція Г. Перепелиці, який пропонує методологічне використання поняття «воєнно-політичний конфлікт», обґрунтовуючи це тим, що, на відміну від воєнного конфлікту, у воєнно-політичному конфлікті розвиваються і розв'язуються тільки політичні суперечності. Воєнно-політичний конфлікт і війна мають загальну сутнісну ознаку – політичну суперечність, яка розв'язується у формі збройної боротьби за допомогою воєнної сили. Водночас, на його думку, ці поняття не тотожні. «Війна не включає всього розмаїття процесів, форм і способів розв'язання суперечності» [27, с. 256]. Політичні суперечності у війні, як правило, розв'язуються тільки у формі збройної боротьби. «Без збройної боротьби немає війни. А воєнно-політичний конфлікт – це боротьба у різних формах, де, безумовно, превалює збройна боротьба, але остання не є обов'язковим моментом виникнення конфлікту» [27, с. 256]. Обов'язковим моментом воєнно-політичного конфлікту, його необхідною ознакою є саме застосування або загроза застосування воєнної сили. «Воєнно-політичний конфлікт – це зіткнення політичних інтересів суб'єктів політики з використанням воєнної сили» [27, с. 256]. Г. Перепелиця зазначає що найбільш типовою формою воєнно-політичного конфлікту є війна [27, с. 257].

Війна – це суспільно-політичне явище, основний зміст якого визначається збройною боротьбою. Представники різних філософських

шкіл і напрямів бачать причини воєн по-різному – в економіці, політиці, психології людей, нестачі життєвого простору, ресурсів, сировини. Жан-Жак Руссо з цього приводу писав у 1762 р. в трактаті «Про суспільний договір»: «Війна – відносини не між людьми, а між державами і люди стають ворогами випадково, як представники держави, а не як людські істоти» [31, с. 78].

Війну можна розглядати: по-перше, як засіб, що використовується політиками для досягнення своїх цілей; по-друге, як збройну боротьбу двох і більше суспільних суб'єктів (зокрема, як державно організовані суб'єкти), які чинять опір одне одному; по-третє, як певний стан суспільства в усіх його вимірах, яке характеризується домінантою збройного насильства та відповідних йому способів і засобів. Війна і процес її виникнення, як мінімум, підпорядковані діям закономірностей політики (тенденцій у політиці), збройної боротьби та суспільства в їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

У сучасних умовах воєнно-політичні конфлікти набувають якісно нового наповнення як за змістом бойових дій, кількісно-якісними показниками, так і за типом суперечностей, які розв'язуються. При цьому на першому плані в них стоять соціально-політичні передумови виникнення конфліктів, сепаратизм, територіальні суперечності, національний менталітет того чи іншого етносу, елементарна боротьба за владу, економічні суперечки тощо, які призвели до збільшення кількості як міжнародних, так і внутрішньодержавних небезпечних соціально-політичних конфліктів, а останні у більшості випадків переросли в локальні, регіональні конфлікти за участі коаліцій держав проти однієї держави.

Незважаючи на заборону використання військової сили у міжнародних відносинах, держави досить часто звертаються до неї для вирішення суперечок та конфліктних ситуацій, що виникають між ними. Це стосується й новітньої історії, коли закінчився тривалий період холодної війни та глобальне протистояння двох наддержав.

Світова спільнота дедалі частіше стикається з новими, нетрадиційними формами війн і конфліктів, які стали постійним атрибутом сучасного етапу міжнародних відносин. У багатьох регіонах світу посилюється

міждержавне суперництво на регіональному і місцевому рівнях, що зумовлює зростання небезпеки виникнення значної кількості насильницьких конфліктів, більшість з яких набули форми збройного протистояння. Локальні війни і воєнні конфлікти різного масштабу та інтенсивності, що стали постійною формою силового вирішення політичних, територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших протиріч, становлять одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

З вищезазначеного можна дійти висновку, що поняття «збройний конфлікт» за своїм значенням і змістом є дуже близьким до поняття «воєнний конфлікт», де сутнісною ознакою виступає поняття «військова сила». Тому поняття «воєнний конфлікт» і «збройний конфлікт» практично рівнозначні, із тією лише різницею, що у «збройному конфлікті» акцентується увага насамперед на двосторонньому процесі застосування військової сили [25, с. 26].

Воєнно-політичний конфлікт складається з двох частин: політичної та воєнної. З одного боку, він є політичним протиріччям, боротьбою між соціальними силами з приводу політичної влади. З другого боку – збройна боротьба, використання воєнної сили, що виступає як механізм розвитку і вирішення конфлікту. У воєнному конфлікті можуть вирішуватися суперечності різного характеру: економічні, територіальні, демографічні, етнічні, національні, релігійні, ідеологічні, кримінальні.

Найширше його можна визначити як суперечку, в якій, принаймні, одна організована сторона демонструє бажання і готовність застосувати озброєне насильство для реалізації своїх інтересів у проблемному регіоні.

Воєнно-політичні конфлікти відбуваються в різних формах, починаючи від незначних зіткнень напіввійськових формувань і закінчуючи досить масштабними бойовими діями, що охоплюють значні території. Як правило, причиною цих конфліктів є боротьба за політичну владу в державі, що робить їх наслідки для населення більш відчутними. Прикметною рисою сучасних конфліктів також є посилення ролі зовнішніх сил та їхнього впливу на хід та перебіг сучасних воєнно-політичних

конфліктів, які продовжують залишатися продовженням політики воєнними засобами, інструментом досягнення політичних та геополітичних цілей та реалізації економічних інтересів. Настання багатополярного світу замість біполярного в умовах глобалізації супроводжується сплеском цілої низки конфліктів, характерною ознакою яких є перехід їх з глобального рівня на регіональний і локальний. Локальні війни і воєнні конфлікти становлять сьогодні одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Отже, на порядку денному постала проблема створення цілісної концепції воєнно-політичного конфлікту, яка б дала змогу запропонувати ефективні способи його врегулювання. Розпочнемо її побудову з виявлення сутності воєнно-політичного конфлікту.

Відтак, за логікою Г. Перепелиці, політичний терор і політичний тероризм з використанням погрози воєнною силою можна віднести до різновидів воєнно-політичних конфліктів [25, с. 27]. Політичний тероризм справді схожий на воєнно-політичний конфлікт низької інтенсивності. Спільним є насильницька основа та політичне цілепокладання, адже і воєнно-політичний конфлікт, і політичний тероризм – це форма організованого насилля. Але тероризм, який ми бачили в Нью-Йорку, Парижі, Брюсселі – це глибоко законспіровані анонімні організації та групи, «туманний ворог», «привиди», розсіяні в середині країн і по всьому світу. Він не може бути «воюючою стороною», здатною вести збройну боротьбу з військами, уникає цього в принципі. Війна з таким ворогом за допомогою армії – нонсенс, адже війна, як стверджував ще Клаузевіц, є завжди зіткнення двох живих відкрито протидіючих одна одній озброєних сторін. Збройні сили слабо сприяють боротьбі з законспірованим тероризмом.

«Останні збройні конфлікти і локальні війни, – зазначає проф. В. Смолянук, – дають підстави стверджувати, що соціально-політичною реальністю стають воєнні сутички нового зразка, якісна відмінність яких полягає в досягненні політичних цілей без масових армій, а шляхом застосування оптимальної комбінації інших форм міждержавного насильства, серед яких воєнне насильство посідає чільні, але не виключні

позиції» [38, с. 131]. Підтвердженням цієї тези В. Смолянюка є Палестино-Ізраїльський конфлікт, який фактично перетворився на «терористичну війну». Йдеться про тероризм як особливу форму бойових дій, як «новий вид війни» (за висловом Б. Дженкінса). Згідно із цією позицією, обсяг поняття «тероризм» може бути включений в обсяг поняття «війна». Аналітик М. Лібіг категорично стверджує, що тероризм не є соціальним феноменом, це – форма малої війни [4, с. 88].

Політичний тероризм тісно пов'язаний із державною політикою зацікавлених у підтриманні міжнародної напруженості певних країн світу, а це неможливо без залучення відповідних організованих структур, діяльність яких спрямована на дестабілізацію обстановки у визначеній країні(регіоні), дискредитації її уряду, окремих державних і політичних лідерів, розпалювання міжнаціональної та релігійної ворожнечі, спонукання населення до непокори органам державної влади та місцевого самоврядування, підготовку озброєного опору та втягнення місцевого населення у збройну боротьбу, здійснення інших протиправних дій шляхом розповсюдження удаваних чуток та дезінформації.

Як зазначає М. Онищук, цитуючи слова Д. Кеннеді, що тероризм – це війна засідок, а не битв, прагнення до перемоги шляхом виснаження та дезорганізації суперника замість втягування його у відкриту війну [24, с. 36]. Тому звідси, на перший погляд, здається, що політичний тероризм має багато спільного з партизанським рухом, враховуючи те, що вони використовують подібні методи боротьби. Але є істотна різниця: партизанська боротьба, яку Г. Перепелиця визначає як форму воєнно-політичного конфлікту, при якому одна із сторін воює на території, яку контролює супротивник на відміну від тероризму, не спрямована проти цивільного населення і тому має певну громадську підтримку [27].

Партизанська боротьба розглядається як використання збройного насилля недержавними, нелегальними організаціями, яке спрямоване все ж таки на військові об'єкти. Тероризм же, навпаки, спрямовує збройне насилля в основному на невійськові об'єкти, оскільки він, головним чином, розрахований на психологічний ефект, а не на воєнно-стратегіч-

ну перемогу. Таким чином, розмежування між терористичною та партизанською боротьбою можна проводити за таким критерієм: дотримання чи нехтування правилами збройної боротьби, тобто правилами збройних конфліктів.

У широкому розумінні, під збройним конфліктом воєнні експерти розуміють будь-який конфлікт із застосуванням зброї. Але, як слушно зазначає Г. Перепелиця, у збройному конфлікті таке застосування зброї є двостороннім. У вузькому розумінні, зокрема А. Анцупов та А. Шипілов вважають, що збройний конфлікт – конфлікт між середніми й великими соціальними групами, у якому сторони використовують озброєння (збройні формування), крім збройних сил [3, с. 34]. Вітчизняний науковець, фахівець з воєнної безпеки В. Богданович визначає збройний конфлікт як форму вирішення національно-етнічних, релігійних, політичних, територіальних та інших протиріч із застосуванням засобів збройного насильства, як усередині країни, так і щодо суміжної держави (держав), при якій держава не переходить у стан війни [5, с. 17]. Його колега О. Маначинський стверджує, що видами воєнних конфліктів можна вважати прикордонні конфлікти, військові акції, збройні інциденти і внутрішні збройні конфлікти [16, с. 42].

«Під воєнним конфліктом варто розуміти будь-яке зіткнення, протиборство, форму вирішення протиріч між конфліктуючими сторонами із застосуванням воєнної сили для досягнення певних політичних цілей, – зазначає С. Вовк. – Його основними формами є конфлікти різних масштабів (локальні, регіональні, світові) при яких держави не переходять в особливий стан, характерний для війн (збройні інциденти, прикордонні зіткнення й військові акції). Особливе місце в цьому ряді займають громадянські війни, у які за певних умов можуть переростати внутрішні збройні конфлікти. Тому що, на відміну від внутрішніх збройних конфліктів, де політичними цілями виступають проблеми самовизначення й територіальної приналежності, твердження унікальності соціокультурних, національних і конфесійних цінностей, метою громадянської війни є боротьба за державну владу» [8, с. 216].

В. Богданович визначає військовий конфлікт як зіткнення інтересів соціально-політичних суб'єктів із застосуванням військової сили. На думку ж інших дослідників, під військовим конфліктом можна розуміти протиріччя між суб'єктами військово-стратегічних відносин, підкреслюючи ступінь загострення цих протиріч і форму їхнього вирішення (з використанням в обмежених масштабах збройних сил) [5, с. 17]. Інші автори вважають також, що військовий конфлікт – це форма міждержавного конфлікту, що характеризується зіткненням інтересів протиборчих сторін, які для досягнення своїх цілей використовують із різним ступенем обмеження військові засоби [15, с. 48].

Отже, якщо б ми досліджували виключно військові конфлікти, то тим самим стверджували би, що основними сторонами конфліктів з використанням військових засобів є виключно держави. Але для сучасних, навіть міжнародних, конфліктів це далеко не завжди так. В останню чверть минулого століття основними суб'єктами протиборства виступали: держави (коаліції держав); національно-визвольні рухи й організації; правлячі режими (центральні уряди) і збройні опозиційні угруповання у внутрішньодержавних конфліктах. Сьогодні все частіше прямими учасниками конфліктів виступають не тільки держави в єдності їхніх інститутів, а й різні соціальні спільноти, економічні, кримінальні організації, особливістю яких в сучасному світі є те, що вони набувають політичного характеру.

Поняття військово-політичний конфлікт також слід співвіднести з такими поняттями як окупація, гуманітарна інтервенція, агресія. Окупація – це оволодіння територією, яка не знаходиться під суверенітетом якоїсь держави. При цьому, як зазначає вітчизняний політолог М. Шульга, розрізняють фіктивну (або символічну) та ефективну окупацію. «Перша носить формальний характер й обмежується зазвичай підняттям державного прапора на даній території або ж заявою з боку відповідної держави про свій вступ у володіння певною територією. Ефективна окупація передбачає дієвий контроль та управління територією і має декілька правил, а саме: мирний характер окупації; практичне здійснення суверенних дій;

здійснення суверенних дій у тому обсязі, який передбачено територіальним верховенством; безперервне здійснення таких дій. Можливість гуманітарної інтервенції передбачена Статутом ООН, згідно з яким у разі існування будь-якої загрози миру, будь якого порушення миру чи акту агресії в умовах недостатності заходів, не пов'язаних із застосуванням збройних сил, Рада Безпеки ООН уповноважена здійснити такі дії повітряними, морськими чи сухопутними силами, які є необхідними для підтримки чи відновлення міжнародного миру і безпеки» [15, с. 48].

У науковій літературі існують різні точки зору щодо визначення поняття агресії (агресивної війни) на національному рівні. Агресія (від лат. – напад) – це «застосування збройної сили однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави або здійснені дії в будь-який інший спосіб, несумісні зі Статутом Організації Об'єднаних Націй». Агресія виявляється у таких формах, як вторгнення або напад збройних сил певної держави на територію іншої, бомбардування або застосування будь-якої іншої зброї проти населення іншої країни, блокада узбережжя чи портів, напад на повітряні, морські або сухопутні сили іншої держави, використання території однієї держави іншою проти третьої держави, підготовка й відрядження озброєних банд, угруповань, найманців для здійснення дій на території інших держав. Цей перелік не є повним. Саме тому Рада Безпеки ООН може в разі необхідності та відповідно до положень Статуту ООН (ст. 4) кваліфікувати як агресію й інші агресивні дії.

Основною сутнісною ознакою воєнно-політичного конфлікту, на відміну від агресії, є збройна боротьба, як двосторонній процес використання зброї. Без збройної боротьби, власне, немає ні війни, ні збройно-політичного конфлікту. У збройній боротьбі переплітаються, концентруються всі зусилля держав, усі їхні потенційні можливості, тому що за її допомогою досягаються їхні політичні інтереси та цілі. Ненасильницькі ж засоби стають підпорядкованими збройній боротьбі і відіграють другорядну роль. При цьому збройна боротьба має відносно самостій-

ність. Вона ніби характеризує насильницьку воєнно-технічну сторону війни, що підкоряється своїм власним законам.

Хоча збройна боротьба і є однією з основних ознак воєнно-політичного конфлікту та війни як однієї з форм збройно-політичного конфлікту, проте, їхньою найглибшою сутністю є політична суперечність, що закладена в них. Як свідчить історія, війни, воєнно-політичні конфлікти виникають через несумісні політичні інтереси і цілі, які мають суб'єкти політики. Застосування воєнної сили, зокрема армії завжди викликане ухваленими політичними рішеннями.

Отже буде правомірним стверджувати, що війна як і будь-який воєнно-політичний конфлікт – це результат політичних відносин, а не форма збройної боротьби. Формою збройної боротьби є бій, бойова операція тощо, адже змістом збройної боротьби є наступальні або оборонні бойові дії протиборчих сторін.

Воєнно-політичний конфлікт і війна мають загальну основну сутнісну ознаку – політичну суперечність, що вирішується за допомогою воєнної сили. У той же час ці поняття не тотожні. Війна не включає всієї різноманітності процесів, форм і способів розвитку цієї суперечності.

На досягнення цілей війни працює вся політична і правова надбудова, ідеологічні засоби, духовна сфера, економічний базис, тому що у війні, звичайно ж, переслідуються головні політичні інтереси та цілі держави. Протиборчими сторонами у війні виступають суб'єкти, які мають велику суспільну значущість – держава, коаліція, блок держав, національно-визвольні рухи. Хоча значна кількість західних авторів Ф. Валле, Є. Криппендорф, Л. Опенгеймер, Т. Ропп, Ш. Руссо, Г. Хайд вважають суб'єктами війни виключно держави. Так, Т. Ропп, автор книги «Війна в сучасному світі» і статті на цю тему в «Енциклопедії Американа», визначає війну як «конфлікт між державами з застосуванням сили» [48, с. 49].

Воєнно-політичний конфлікт поряд із глибинними зв'язками та відносинами, що виражають його сутність, містить у собі елементи, обумовлені також конкретними обставинами, що складають зміст досліджуваного явища. Зміст, як відомо, завжди ширше своєї сутності,

тому для розуміння воєнно-політичного конфлікту в його змістовному аспекті необхідно з'ясувати джерела, особливості, можливу типологію досліджуваного явища.

Аналіз подій у світі за останні десятиріччя свідчить про збільшення кількості локальних воєнно-політичних конфліктів або, за класифікацією НАТО, конфліктів низької інтенсивності. Вони є потенційною загрозою для України, адже при сформованих умовах взаємозв'язку і взаємозалежності держав та різних регіонів, при високій мобільності збройних сил і високій ефективності звичайних озброєнь будь-який збройний конфлікт здатний до швидкої ескалації, перетворення у великомасштабну війну з усіма її трагічними наслідками. Незважаючи на мирний перепочинок середини 90-х рр. минулого століття, на початку нового тисячоліття загальний рівень конфліктності на локально-регіональному рівні не тільки не знижується, але навіть не проявляє тенденції до відносної стабілізації. Перехід до несилової цивілізації, про який говорилося на початку XXI ст., відтягується на невизначений термін, про що промовисто свідчить статистика.

В останні десятиріччя серед фахівців точаться дискусії не тільки щодо нових типів війни, але й щодо трансформації поняття «війна», її суті та особливостей. У науковій, спеціалізованій та політичній літературі відсутнє однозначне трактування цього феномена, а використовується низка визначень сучасного типу ведення війни. Її називають «нелінійною», «неконвенційною», «гібридною», «змішаною», «нестандартною», «війною без лінії фронту», «проксі-війною», «партизанською» чи «конфліктом низької інтенсивності».

Дослідник війни ізраїльський полемеолог Мартін ван Кревельд переконує, що війна в класичному розумінні перестане існувати в найближчому майбутньому, а їй на зміну прийдуть конфлікти низької інтенсивності, з бойовими сутичками, терактами, масовими вбивствами мирних громадян та тотальною пропагандою, що стане одним із елементів контролю за населенням. В останні роки виникла форма військового конфлікту, який починається з «мирних» антиурядових акцій і завершується жорсткою громадянською війною та зовнішньою інтервен-

цією, ця форма цілком може бути названа новим типом війни сучасної епохи. Така війна виходить за рамки традиційних уявлень про неї, набуваючи комбінованого характеру, перетворюючись у заплутаний клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за ресурси та фінансові потоки, непримиренних цивілізаційних зіткнень. У хід пускають усі можливі засоби, сторони вдаються до будь-яких, найбезчесніших способів і прийомів дій – як силових, так і несилових. Жертвами конфлікту нового типу стають мирні жителі, насамперед найбільш незахищені категорії населення – старі люди, жінки та діти. На полі бою сучасного воєнного конфлікту поряд із регулярними військами з'являється безліч нових дійових осіб: іррегулярні формування повстанців та бойовиків, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, приватні військові кампанії та легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу, а також військові контингенти міжнародних організацій. В умовах громадянської війни стає неможливим відрізнити винних від невинних, ворогів від союзників, скотарів та хліборобів від бойовиків і терористів-смертників.

Вже з середини 2000-х рр. у західній науковій думці з'являється термін «гібридна війна», проте у багатьох випадках її трактували в інших термінах та поняттях, на відміну від сучасних тлумачень. Концептуальним обґрунтуванням такої війни протягом XXI ст. займалися такі зарубіжні вчені, аналітики та військові теоретики: Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілкаллен, Д. Гордон, У. Немет, Дж. Маттіс, Р. Уїлкі, Ф. Хоффман, Е. Сімпсон, Ф. ван Каппен, М. ван Кренвельд, Е. Лукас, Дж. Макуен та інші.

Поряд із асиметричними конфліктами та неконвенційними війнами вживається також поняття «гібридні війни», яке зараз все частіше використовується. Автором цієї концепції є теоретик в галузі збройних конфліктів та військово-політичної стратегії Ф. Хоффман [52, с. 2]. Він зазначає, що конфлікти будуть мультимодальними (такими, що ведуться різними способами) та багатоваріантними, що не входять у межі простої конструкції ведення збройного конфлікту чи війни. За Ф. Хоффманом, майбутні загрози можуть більшою мірою бути охарактеризовані як гібридне співвідношення традиційних та нерегулярних стратегій і тактик, це

децентралізоване планування та виконання, участь недержавних акторів з використанням одночасно простих та складних технологій.

Італійський вчений, філософ У. Еко називав ці конфлікти неовійнами. І що цікаво, одне з перших його правил безпосередньо повертає нас до «зелених чоловічків», оскільки звучить так: «У неовійні важко зрозуміти, хто є ворогом» [45, с. 20]. І цей принцип максимально був використаний у кримській ситуації, оскільки Росія у відповідь на звинувачення могла лише розводити руками, мовляв, нас там немає.

Своє трактування «гібридної війни» пропонує М. Айшервуд у монографії «Повітряна міць для гібридної війни». М. Айшервуд зазначає, що потенційно «гібридну війну» сьогодні можуть вести багато конфліктуючих держав. Він пояснює, що складний характер «гібридної війни» вимагає від воєначальників та цивільних лідерів розуміння свого операційного оточення або відчуття бойового простору. «Гібридний» супротивник може приховуватися поміж цивільного населення, бути не схожим на типового ворога та використовувати «електронний притулок», створений глобальним телекомунікаційним ринком [34].

Авторитетний довідник «Military Balance» за 2015 рік тлумачить «гібридну війну» як «використання воєнних та невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення неочікуваності, захоплення ініціативи та отримання психолгічних переваг, що використовують дипломатичні можливості; масштабні й блискавичні інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття і приховування військових і розвідувальних дій, у поєднанні з економічним тиском» [30].

Серед українських фахівців, які частково приділили увагу дослідженню проблем «гібридної» війни, можна виділити таких, як: В. Василенко, П. Гай-Нижник, В. Горбулін, С. Дацюк, Є. Магда, Ю. Радковець, М. Требін, О. Турчинов та ін.

Для характеристики сучасного протистояння України та Росії також можуть бути застосовані такі поняття, як «неконвенційна війна», «нерегулярна війна» чи «змішана війна», або ж спонсоровані державою «гібридні війни». В цих поняттях вказується на «розмивання» обрисів

військового конфлікту та залучення до нього невійськових засобів, які у звичному стані не мають прямого стосунку до класичного воєнного протистояння.

«Гібридна війна» – це тип неформатної війни, в якій неможливо чітко визначити сторони конфлікту, чим користується сторона-агресор. У гібридних війнах на першому місці стоїть інформаційно-психологічний вплив на населення, на другому – економічно-політичні (торговельні, газові, дипломатичні) протистояння. А силові операції, які застосовуються нарікінці, мають на меті не так завоювати чи втримати територію, як породжувати хаос, неперервний конфлікт і постійне генерування провокацій. Держава, яка веде «гібридну війну», реалізує угоду з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими повністю заперечується. Т. Шелінг у своїй книзі «Стратегія конфлікту» довів, що так звані «чисті» конфлікти, в яких інтереси сторін є протилежними, існують лише у війні, спрямованій на взаємне знищення, що у сучасних умовах буває достатньо рідко. Таким чином, можна дати таке визначення «гібридної війни», – це поєднання воєнної загрози, прихованої інтервенції, таємного постачання зброї та систем озброєння, економічного шантажу, інформаційної провокації у ЗМІ з метою дезінформації для досягнення політичних та військових цілей країни-агресора [9]. При цьому країна-агресор залишається публічно непричетною до розв'язання конфлікту.

Слід зазначити, що в умовах «гібридної війни» на передній план виходять проблеми насильницького розв'язання конфліктів, що характеризуються високою інтенсивністю і широким застосуванням методів прямої агресії, а також здатністю залучати у свою сферу та заражати все нових людей, руйнуючи історично сформовану систему державної стабільності і, отже, безпеку. Аналіз сучасних науково-практичних поглядів на сутність «гібридних війн» (як новітньої форми неконвенційного, асиметричного протистояння) наголошує на її багатовимірному характері, що вбирає в себе власне воєнний, політичний, інформаційний, економічний та соціокультурний виміри. Ще століття тому, в переважній більшості, він

майже вичерпувався збройною боротьбою, а зараз дедалі більше доповнюється дипломатичною, економічною, інформаційно-психологічною, розвідувально-диверсійною, терористичною та іншими формами боротьби, які підпорядковуються єдиній меті й розгортаються не тільки на території певних країн, але й на глобальному геополітичному просторі. На даний момент у світі явно простежується тенденція до зростання рівня конфліктної напруженості, тому досить актуальним питанням є розробка адекватного прогностичного механізму для виявлення потенційних вогнищ напруженості, ефективність якого, значною мірою, залежить від врахування і ґрунтовного аналізу джерел, особливостей, структурних елементів того чи іншого типу конфлікту. Щоб перемогти у «гібридній війні» треба мати найсучасніші збройні сили, силові структури, що здатні до проведення антитерористичної боротьби, вдосконалені та захищені засоби інформаційної боротьби.

Останнім часом у зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появою інформаційного суспільства окремі дослідники (І. Воробйов, В. Гулін, Г. Почепцов, В. Сліпченко) вважають за потрібне ввести термін «інформаційна війна», коли мета протиборства досягається суто засобами інформаційної боротьби, а отже, інформація як така у певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю. Інакше цю інформаційну складову варто було б розглядати лише як один із видів всебічного забезпечення і супроводження війни, що сполучало її б із наступним типом.

Мережевоцентрична війна (англ. network-centric warfare) – війна, орієнтована на досягнення інформаційної переваги за допомогою об'єднання військових об'єктів в інформаційну мережу. На відміну від «мережевих воєн» – це суто воєнна концепція, що пройшла тривалий шлях від інтелектуальних розробок і мозкових штурмів через експерименти та симуляції до практичних дій та вплинула на зміну воєнної стратегії США і, відповідно, на інфраструктуру Пентагону. Вона багато в чому стала можливою завдяки інфокомунікаційній іпостасі (створенню глобального інфоко-

мунікаційного оточення) та інфокомунікаційним технологіям [33, с. 130]. Іншими словами, сутність цієї воєнної доктрини полягає у проведенні війни, що зорієнтована на досягнення інформаційної переваги, *Effects-based operations* [2, с. 141]. Це концепція ведення воєнних, яка передбачає збільшення воєнної потужності угруповання об'єднаних сил за рахунок створення інформаційно-комутаційної мережі, що пов'язує джерела інформації (розвідки), органи управління та засоби ураження (придушення). Це забезпечує доведення до учасників операцій достовірної та повної інформації про обстановку практично в реальному масштабі часу.

Асиметрична війна – війна між супротивниками, у військових силах яких існує істотний дисбаланс (асиметрія), або які застосовують кардинально різні стратегії й тактику, відповідно, ставлять різні політичні цілі та використовують інакші засоби ведення війни. Щоб компенсувати дисбаланс традиційних засобів ведення бою, слабша сторона асиметричної війни звертається до нетрадиційних засобів: партизанська війна, диверсії, пасивний опір, терористичні акти, психологічна війна, підтримка антиурядових угруповань, підтримка антиурядових рухів (партиї) тощо.

Відтак збройний конфлікт, який відбувається на сході України, ми можемо охарактеризувати як гібридну, асиметричну війну Російської Федерації проти України.

Джерела і література:

1. Абаев Л. Ч. Игровое моделирование и анализ кризисов и конфликтов в международных отношениях. // Информациа. Дипломатия. Психология. – М.: Известия, 2002. – С. 151–148
2. Адаменко А. А. Методика формування множини факторів воєнного конфлікту та системи взаємозв'язків між ними // Наука і техніка повітр. сил Збройн. сил України. – 2011. – № 1. – С. 141–145.
3. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ. 1999. – 248 с.
4. Бардін О. Насильство, війна, тероризм як способи розв'язання конфліктної ситуації: політологічний аналіз // Людина і політика. – 2003. – №5. – С.88–96.
5. Богданович В. Ю. Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. – К.: Тираж, 2003. – 264 с.
6. Блищенко И. П., Солнцева М. М. Региональные конфликты и международное право (вторая половина XX – начало XXI века). – М.: Изд. дом «Городец», 2005. – 348 с.

7. Василенко О. В. Основні світові тенденції розвитку озброєння та військової техніки для ведення війн у майбутньому // Наука і оборона. – 2009. – № 4. – С. 18–22.
8. Вовк С. О. Проблема кореляції понять «неміжнародний збройний конфлікт» та «громадянська війна» // Політологічний вісник : зб. наук. пр. / Політолог. центр при Київ. нац. ун-ті ім. Т. Шевченка. – К., 2012. – Вип. 64. – С. 216–222.
9. Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року №390/2012) // Сайт ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
10. Галака О. М., Ільяшов О. А., Павлюк Ю. М. Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн і збройних конфліктів майбутнього // Наука і оборона. – 2007. – № 4. – С. 10–15.
11. Гроций Г. О праве войны и мира : три кн., в которых объясняются естеств. право и право народов, а также принципы публич. права. – М.: Ладомир, 1994. – 456 с.
12. Гуржій О. І., Пилявець Р. І. Проблемні питання сучасної української воєнної термінології // Воєнні конфлікти другої половини ХХ століття. Зб. наук. статей. – К., 2004. – С. 6–13
13. Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник. – Харків: Фоліо, 2002. – 546 с.
14. Дяченко В. І., Цюрупа М. В., Шумський П. В. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів: Ч. І. Історія становлення. – К.: Сфера, 1999. – 643 с.
15. Костенко Г. Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація // Науковий вісник Дипломатичної академії. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 48–57.
16. Конфликты и войны послераспада СССР. – К.: Вид-во «Кий», 2008. – 456 с.
17. Клаузевиц К. О войне. – М.: Эксмо, Мидгард, 2007. – 256 с.
18. Клименко А. Ф. К вопросу о теории военных конфликтов // Военная мысль. – 1992. – №10. – С. 24–35.
19. Марченко В., Цюрупа М. Воєнно-політичний конфлікт: методологія наукового аналізу та прогнозування // Вісник національної академії оборони України. – 2008. – № 4 (8). – С. 163–167.
20. Махонин В. А., Ткачев В. С. Военные конфликты: теория, история, практика. Учебное пособие. – М., 1994. – 386 с.
21. Насиновский В. Е. Вооружённые конфликты: поиск решений. – М.: Объединённая редакция МВД РФ, 1996. – С. 43-45
22. Най Дж. (мл.). После Ирака: мощь и стратегия США // Россия в глобальной политике. – 2003. – № 3. – С. 37-45
23. Орехов, О. В., Чекинов С. Г. Характерные особенности вооруженной борьбы в войнах и конфликтах последнего десятилетия // Военная мысль. – 2004. – № 10. – С. 13–18.
24. Онищук М. І. Інформаційно-психологічне забезпечення застосування збройних контингентів США в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Військово-спеціальні науки. – Київ, 2010. – Вип. 24/25. – С. 36–38.
25. Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. – К.: Стіло, 2003. – 242 с.
26. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі : монографія. – К.: Фоліант, 2003. – 356 с.

27. Перепелиця Г.М. Природа конфліктів у посткомуністичному світі. / Г.М.Перепелиця // Політична думка. – 2000. – С. 26–38.
28. Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004. – 686 с.
29. Пригожин А.И. Особенности четвертой мировой войны // Социология современных войн. Материалы научногосеминара. Вып. 1. – М., 2004. – С. 55–60.
30. Пухов Р. Миф о «гибридной войне» / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nvo.ng.ru/realty/2015-05-29/1_war.html.]
31. Руссо Жан-Жак. Об общественном договоре. – Кн.1. – Гл. IV. – С. 78–96.
32. Рубан Л. С. Чеченский узел кавказского кризиса. – М., 1996. – 278 с.
33. Савин Л. В. Сетевая война. Введение в концепцию. – М.: Евразийское движение, 2011. – 384 с.
34. Савин Л. Гибридная война. Об истоках концепции // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://communitarian.ru/publikacii/setevye_voyny_i_tekhnologii/gibridnaya_voyna_28022 015.
35. Серебрянников В. Социология войны. – М.: Ось – 89, 1989. – С. 127–128.
36. Серебрянников В. В. Эволюция представлений о войне // Социология современных войн. Материалы научногосеминара. – Вып. 1. – М., 2004. – С. 46–53.
37. Сірій С. В. Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації :автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. – К., 2008. – 18 с.
38. Смолянук В. Військова могутність України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років). – К.; Ірпінь : ВТОР “Перун”, 2000. – С. 131 – 148.
39. Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірностісучасних локальних війн та збройних конфліктів. – К.: НАОУ, 2002. – С. 6.
40. Хрусталев М. А. Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии. – М.: НОФМО, 2008. – С.64–79.
41. Хрусталев М. А. Диверсионно-террористическая война как военно-политический феномен // Международные процессы. – Май-август 2003. –№ 2. – С. 56–62.
42. Цыганков П. А. Проблема войны в социологии международных отношений // Социология современных войн. Материалы научногосеминара. – Вып. 1. – М., 2004. – С. 27–42.
43. Цыганков П. А. Теория международных отношений. – М.: Гардарики, 2002. – С. 16–28.
44. Чупрій Л., Загребельний О. Стан і сценарії розв’язання військово-політичного конфлікту на сході України в контексті подолання агресії Росії. // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції/ Упор. П.Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – С. 265–288.
45. Эко У. Война, мир инитонисе // У. Эко. Полный назад.– М., 2007. –С. 20–32.
46. Biehl, H. United We Stand, Divided We Fall? Die Haltungen europäischer Bevölkerungen zum ISAF-Einsatz // Der Einsatz der Bundeswehr in Afghanistan: Sozial- und politikwissenschaftliche Perspektiven / A. Seiffert, P. C. Langer, C. Pietsch (Hrsg.). – Wiesbaden: Verlag Springer, 2012. – S. 169–186.
47. Detter I. The Law of War. – Cambridge, 2000. – P. 11.
48. Encyclopedia Americana, vol. 28. – New York, 1970. – P. 49.
49. Fought S., Holman G. Nation Building: The View from the Pointy End of the Spear // The Brown Journal of World Affairs. – Vol. II. – Winter 1994. – №1. – P. 21.

50. Fraser N. M., Hipel K. W. Conflict Analysis. Models and Resolutions. –New York, 1984. – P. 243.
51. Heywood A. Political Ideologies. An Introduction. – London, 1998. – C. 133.
52. Hoffman Frank G. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict // Strategic Forum. – Institute for National Strategic Studies (INSS), National Defence University (NDU). Washington, DC, April 2009. – No. 240. – P. 1–8.
53. Mattis J.N. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars // Proceedings. – 2005. – November. – P. 18–19.
54. Small M., Singer J.D. Resort to Arms. – N.Y., 1982. – C. 87.

Павло ГАЙ-НИЖНИК

БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ: ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ (НЕ)ГАРАНТІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ¹

«Хто має хороше військо, знайде і хороших союзників»

Ніколо Макіавеллі

Починаючи з 1990-го, надто після проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня, стало остаточно зрозумілим, що УРСР вже безповоротно здійняла прапор побудови своєї державності. Агонія Радянського Союзу і посилення національно-визвольних рухів не залишали сумнівів у скорому розвалі комуністичної імперії. Проте СРСР не міг зникнути безслідно й цілком логічним, що з його трупа мала постати нова формація і нею могла стати тільки Росія, що на той час була представлена у младоімперських шатах РРФСР. Тож, ховаючи в історію Радянський Союз, Україна мала б, за сприятливої нагоди, безболісно й безкровно «розлучитися» і з Російською Федерацією, яка на той час мусила перейматися власними проблемами.

Невдовзі, 19 листопада 1990 р., було підписано й відповідний Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою [12], який набув чинності 14 червня 1991 року. Згідно з ним (Ст. 1) передбачалося, що «Сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету

1 Основні тези розділу було апробовано в рамках Всеукраїнської науково-практичної конференції «Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення»: *Гай-Нижник П.* Прелюдія війни: українсько-російські військово-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системи національної безпеки (1990–2010 рр.) // *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 2016 р.) / Упор. П.Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – С. 133–167; а також у науковій публікації: *Гай-Нижник П. П.* Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не) гарантії національної безпеки України // *Гілея.* – 2016. – Вип. 114 (№ 11). – С. 366–378.

іншої Сторони», а також (Ст. 6), що «Сторони визнають і поважають територіальну цілісність Української Радянської Соціалістичної Республіки і Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в нині існуючих у межах СРСР кордонах» [12].

24 серпня 1991 р., у День проголошення незалежності України, Верховна Рада прийняла Постанову «Про військові формування на Україні» (№ 1431-XII), в якій говорилося про створення Міністерства оборони України, усі військові формування, дислоковані на території республіки, підпорядковувалися Верховній Раді України, а урядові України наказувалося приступити до створення Збройних Сил України, Республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України. Проте, вже 28 серпня 1991 р. віце-президент Російської Федерації О. Руцькой на чолі офіційної делегації РРФСР прибув до Києва з метою змусити керівництво України відмовитися від щойно проголошеної незалежності, погрожуючи при цьому переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії. Відтоді стало зрозумілим, що з мертвого монстра СРСР на північ і схід від України відроджується нове імперське чудовисько – Росія.

Попри це, 23 грудня 1991 р. було видано Наказ (№ 4) міністра оборони України К. Морозова «Про організацію безпосереднього управління військами, дислокованими на території України», в якому, зокрема, зазначалося про завдання до 30 грудня 1991 р. створити на базі Київського військового округу оперативну групу Головного штабу МО України й приступити до безпосереднього управління військами, дислокованими на території України. У наказі додавалося, що «приведення військ і сил флоту, що дислокуються на території України, окрім Стратегічних Сил стримування, до бойової готовності здійснювати за рішенням Президента України через міністра оборони України» [29]. При цьому зауважувалося, що зберігалися, до особливого розпорядження, діючі на той час оперативні й мобілізаційні плани. Тобто – старі плани Радянської армії, які достеменно були відомі північним сусідам України – Білорусі та Російській Федерації, які, щоправда, не розглядалися офіційним Києвом як потенційні агресори,

навіть попри попередні криваві події у Прибалтиці, Молдові та на Кавказі тощо. Більше того, Кремль зберігав за собою контроль й над стратегічною ядерною зброєю² в Україні й командування військово-космічними військами та їхніми оперативними центрами стеження й управління у Залісцях (Хмельницька обл.) та Євпаторії (Крим).

Майже за півроку, 6 квітня 1992 р., міністр оборони К. Морозов подав Президентові України Л. Кравчуку Угоду «Про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації» з метою їх розукомплектування та знищення [23], а також відповідні Протокол і Додаток до протоколу про процедури та діяльність по контролю за знищенням ядерних боєприпасів на підприємствах промисловості Російської Федерації. Вказані документи були підготовлені експертами України та Росії у розвитку положень Алма-Атинської Угоди «Про спільні заходи відносно ядерної зброї» від 21 грудня 1991 р. і Мінської Угоди між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав³ щодо Стратегічних сил від 30 грудня 1991 р. При вивченні документа скидається у вічі неспівставність датування обґрунтованих дат (грудень 1992 р.) й числом подання вищезазначеного листа міністра оборони Президентові України (квітень 1992 р.), які вказують на те, що у листі міністра було невірно вказані дати і навіть назви таких важливих міжнародних угод України, а саме 1992-м роком!

Нагадаю, що згідно з Алма-Атинською декларацією [1], зокрема, передбачалося, що сторони визнають і шанують територіальну цілісність одна одній й непорушність існуючих кордонів. Угодою ж між державами-у-

2 Термін «Стратегічні сили» означає: об'єднання, з'єднання, частини, установи, військово-навчальні заклади Ракетних військ стратегічного призначення, Військово-Повітряних Сил, Воєнно-Морського Флоту, Протиповітряної оборони, Управління начальника космічних засобів, Повітряно-десантних військ, стратегічної й оперативної розвідки, ядерно-технічної частини, а також сили, засоби й інші військові об'єкти, призначені для управління і забезпечення Стратегічних сил колишнього Союзу РСР.

3 8 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі (Білоруська РСР) у результаті переговорів В.Шушкевича, Б. Єльцина і Л. Кравчука – лідери трьох республік Радянського Союзу – Білорусії, Росії, України (без відомо Президента СРСР М. Горбачова) підписали Угоду про утворення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Україна є однією з держав-засновниць Співдружності Незалежних Держав, але не є державою-членом СНД, як така, що не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД.

часницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил⁴ «до повної ліквідації ядерної зброї» рішення про необхідність її застосування приймалося Президентом Російської Федерації (щоправда, формально «за узгодженням з главами Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, України після консультації з главами інших держав-учасниць Співдружності». Більше того, у тій угоді зауважувалося, що «на період до повного знищення ядерна зброя, розміщена на території України, знаходиться під контролем об'єднаного командування Стратегічних сил з метою її невикористання і розукомплектування до кінця 1994 р., у тому числі тактичної ядерної зброї – до 1 липня 1992 р.» [18], тобто – у Москві.

23 червня 1992 р. між Україною і Російською Федерацією було укладено Угоду «Про подальший розвиток міждержавних відносин»⁵, якою, зокрема, сторони відзначали, що «зараз у галузі міжнаціональних відносин в Україні і Росії немає підстав для тривоги і взаємних претензій, вони проте укладуть відповідні угоди і вживуть усіх інших заходів, які захищають інтереси осіб українського походження на території Росії і російського походження на території України» (Ст. 9), а також передбачалося «співробітництво у попередженні та урегулюванні конфліктів, які можуть нанести шкоду їх безпеці або іншим чином суттєво торкатимуться їх інтересів» (Ст. 10) [49]. Крім того, обидві держави підтвердили свою відданість існуючим угодам, що визначали статус Стратегічних сил Об'єднаних Збройних Сил СНД, а також погодилися продовжити консультації з метою досягнення домовленостей по виконанню взятих на себе зобов'язань від-

4 Угоду підписали: Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменистан, Республіка Узбекистан та Україна.

5 Попри це РФ не припиняла висувати Україні територіальні претензії, які були оформлені офіційними рішеннями вищих державних органів Росії: 21 травня 1992 р. Верховна Рада РФ ухвалила Постанову № 2809-1 «О правовой оценке решений государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году», згідно з якою Постанова Президії ВР РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що «не має юридичної сили з моменту її прийняття»; у грудні 1992 р. З'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993 р. на виконання цього доручення ВР РФ Постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила федеральний статус міста [14, с. 4].

повідно до Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь від 31 липня 1991 р., Лісабонського протоколу від 23 травня 1992 р. і раніше укладених угод щодо стратегічних ядерних сил. Київ і Москва домовилися й про те, що буде створенно переговорний механізм на базі державних делегацій для розробки повномасштабного політичного договору з метою розвитку українсько-російських відносин у руслі дружби, співробітництва і партнерства [49].

Так починався шлях України до односторонньої втрати статусу ядерної держави, кроку, що навіть не був по суті підкріплений комплексом стратегічних безпекових заходів, договорів, альянсів, конструкцією замороження й оперативного тактичного відновлення процесу відтворення ядерної програми у випадку зміни геополітичної та військової ситуації навколо України, які б загрожували її національній безпеці й державній незалежності тощо.

Нагадаю, що на початку 1990-х рр. на території України було зосереджено 15% світового потенціалу ядерної зброї (третьої у світі, після США та РФ). У 1991 р. Україна мала ядерний арсенал, що складався 220 одиниць стратегічних носіїв, приблизно з 1900 стратегічних ядерних боєголовок і 2500 одиниць тактичної ядерної зброї. В арсенал входили міжконтинентальні балістичні ракети: 130 одиниць SS-19 і 46 одиниць SS-24 (загалом – 1240 боєголовки), а також 25 одиниць Ту-95 і 19 одиниць Ту-160 – стратегічних бомбардувальників, здатних нести крилаті ракети з ядерними боєголовками. Основна ударна міць ядерного потенціалу України – 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 по десять боєголовок кожна – мала дальність польоту понад 10 тисяч кілометрів. Це, з огляду міжнародного права, значило, що відбулися ознаки порушення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 1968 р.

Президент Л. Кравчук у той час (листопад 1992 р.) фактично сповідував невизначенність вимог української сторони. Так, наприклад, під час зустрічі із американськими сенаторами він висловив таке бачення гарантій: «Нехай західні держави зроблять відповідну заяву про те, що Україна й інші держави, які добровільно звільняються від ядерної зброї, мали б

гарантії, щоб інші країни не змогли застосовувати проти них ядерну силу» [54].

На початку січня 1993 р. до Вашингтона поїхали українські дипломати на чолі із заступником міністра закордонних справ Б. Тарасюком. Через відсутність в МЗС чіткого уявлення про зміст гарантій, американська преса не змогла навіть визначено назвати, за чим саме приїхала делегація. ЗМІ написали, що Б. Тарасюк шукав «щось на зразок формальної декларації високого рівня». За результатами поїздки, писала преса, посадовець стверджував, що задоволений отриманим листом за підписом Дж. Буша, і впевнений, що цей лист допоможе перебороти стурбованість українських законодавців можливістю агресії сусідньої Росії. Приблизно в ті ж дні, у січні 1993 р., свій проект «гарантій» запропонувала Росія, однак МЗС його навіть не передав до Верховної Ради – такими загальними були там формулювання.

Виступаючи на форумі в Давосі на початку лютого 1993 р., Л. Кравчук так прокоментував російський проект: «Зазначені зобов'язання тільки повторюють загальновизнані принципи міжнародного права, зокрема визначені у Заключному акті НБСЕ (1975) і в Паризькій хартії для нової Європи». Однак наступним же реченням, фактично, стверджує, що їх цілком достатньо – якщо їх повторити ще раз: «Але для нас важливо, щоб вони знову були підтвердженні у контексті набуття Україною у майбутньому статусу держави, що не володіє ядерною зброєю» [56].

25 лютого 1993 р. Москва надіслала наступний проект «Заяви про гарантії безпеки», в якому знову копіює статті з міжнародних документів, до яких уже й так приєдналися Україна, Росія та інші ядерні держави. Там були загальні формулювання гарантій територіальної цілісності, суверенітету, та наміри вирішувати все лише шляхом переговорів. Свої проекти «надання гарантій безпеки Україні» у травні 1993 р. надіслали МЗС Франції та Китаю. Це також були компіляції статей чинних міжнародних документів, переписування яких нічого нового не додавало. Так, з Кремля писали, що Росія «підтверджує Україні зобов'язання у відповідності з Угодою про створення Співдружності Незалежних Держав визнати і

поважати територіальну цілісність України та недоторканність існуючих кордонів в рамках Співдружності», додаючи, що Москва «визнає, що зміни кордонів можуть здійснюватися лише мирними та узгодженими засобами, і визнає своє зобов'язання утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави і що ніякі її озброєння ніколи не будуть застосовані, окрім як у цілях самооборони або будь-яким іншим чином у відповідності зі Статутом ООН» [56]. Верховна Рада України такі «гарантії» навіть не розглядала, а вітчизняне МЗС нічого зі свого боку не пропонувало, і відтак розв'язання питання зависло у повітрі.

У листопаді 1993 р. Верховна Рада України проголосувала за ратифікацію Договору СНО, але визначила 13 додаткових умов. Ці умови включали гарантії безпеки, фінансової допомоги для утилізації, компенсації за вже відправлену до Росії тактичну ядерну зброю, а також визнання того, що тільки 36% пускових установок і 42% боєголовок на українській території мають бути ліквідованими. Відтак «ядерний клуб» мав би розширитися, натомість українське керівництво зазнало потужного тиску з боку країн НАТО, зокрема США, а надто – з боку Російської Федерації. Резолюція Ради отримала різку критику з боку США та спровокувала відповідні погрози з боку Росії [9].

Тож у грудні 1993 р. розпочалися переговори щодо Тристоронньої заяви, які було завершено в середині січня 1994-го. У рамках цих домовленостей Україна відмовлялася від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки, фінансової допомоги, а також затвердження графіка реалізації денуклеаризації. Попри невідповідність змісту Заяви усім попереднім умовам Верховної Ради, українські народні депутати погодились розпочати процедуру ратифікації у лютому 1994 р. та схвалили приєднання України до ДНЯЗ у листопаді цього року [22, с. 12]. Мотивацією послуговувалися не лише потребою фінансових витрат та проблемами обслуговування ядерних об'єктів і техніки, а й т.зв. Чорнобильським аргументом.

Насправді тиск на Україну розпочався іще 1990 року, коли стало зрозуміло, що вона неухильно досягне державної незалежності, підтвер-

дженням чому слугували не лише відцентрові процеси в СРСР, а проголошення Декларції про державний суверенітет та поширення національно-визвольного руху в УРСР. Уже тоді державний секретар США Д. Бейкер назвав серед основних критеріїв, якими керуватимуться США разом з усім західним світом при визнанні нових незалежних держав – «неволодіння ядерною зброєю». Тому, на думку В. Василенка, «щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї» [5, с. 11]. А в жовтні 1991 р. газета «Московские новости» на першій шпальті опублікувала інформацію з кулуарів російського керівництва про те, «що обговорювався превентивний ядерний удар по Україні. Єльцин сказав, що він обговорював цю можливість з військовими» [24]. Про факт тиску та шантажу засвідчував й экс-глава МЗС України А. Зленко, який запевняв, що «питання фактично стояло так: або відмова від ядерної зброї й визнання України повноправним членом світового співтовариства, або збереження атомного арсеналу й імовірність міжнародної ізоляції» [59].

В. Горбулін вказує й на іншу складність: «Техніко-технологічні й фінансово-економічні фактори також зумовлювали ухвалення непростих політико-стратегічних рішень. Варто нагадати, що 1999 р. спливали гарантійні терміни для 36 цих МБР, а 2002 р. – інших 10. І якщо українські фахівці-ракетники так чи інакше могли знайти вирішення проблеми підтримання в робочому стані стратегічних ракетних носіїв (техніко-технологічна база в нас була, хоча подібні роботи вимагали відповідного фінансування, якого не було), то ситуація з ядерними зарядами була значно складнішою. Адже ядерні заряди проектували, виготовляли та обслуговували підприємства, розташовані в Росії – державі, яка вимагала передачі їй цих зарядів. Самі ядерні заряди мають обмежений час для використання і після закінчення гарантійних термінів зберігання мають бути ретельно обстежені, після чого ухвалюється рішення або про продовження їхнього ресурсу (із заміною частини електронних компонентів), або про регенерацію їхньої ядерної «начинки». При цьому закінчення гарантійних термінів для дея-

ких боєголовок розпочалося вже 1993 року, а окремі боєголовки навіть почали «дихати» – у них критично підвищилася температура» [9].

Саме цим аргументом згодом і пояснював прагнення України до позбуття ядерної зброї Л. Кравчук, який запевняв: «Якби ми чекали до 1998-го року, то стали б заручниками ще страшнішого Чорнобиля, ніж пережили. Ніхто ядерних боєголовок у нас не взяв би через страх їх розчленувати, а куди нам з ними було дітися? Тому альтернативи в нас не було, повірте мені. Ми не готові були виготовляти боєголовки, щоб їх замінити, не мали жодної інфраструктури для використання та заміни ядерної зброї» [3].

Тогочасне керівництво України, Президент Л. Кравчук та його наступник Л. Кучма (комуністично-партійний ідеолог і «червоний» директор з системи радянського ВПК відповідно) практично без опору, якщо не вважати за такий дріб'язковий торг за хвиливі грошові асигнування, що більше схожі на міжнародний хабар, погодилися на знищення ядерних щита і меча держави Україна. Наголошу на тому, що тактичну ядерну зброю було виведено з території держави ще у 1992 році! Крім того, російській стороні було передано також стратегічні бомбардувальники, здатні перевозити ядерну зброю. Тож на початку січня 1994 р. між Україною, Росією та США було досягнуто угоди про передачу ядерної зброї під контроль російського командування. У січні 1994 р. у Тристоронній заяві президентів України, РФ і США наша держава офіційно підтвердила прагнення до повного ядерного роззброєння. У 1994 р. Україна приєдналася до Договору з нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава та, передавши свої ядерні боєголовки в Росію для ліквідації, остаточно звільнилася від ядерного потенціалу у 1996-му.

Правовий шлях до остаточного набуття без'ядерного статусу Україною сухими законодавчими актами виглядає наступним чином: Заява Верховної Ради України «Про без'ядерний статус України» (1697-12) від 24 жовтня 1991 р., Постанова Верховної Ради України «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» від 9 квітня 1992 р., Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору

між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (840_050), підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р.» (3624-12) від 18 листопада 1993 р. і Постанова Верховної Ради України «Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться у пункті 11 Постанови Верховної Ради України Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протокол до нього, підписаний у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року».

В «Основних напрямках зовнішньої політики України», схвалених Верховною Радою 2 липня 1993 р., у свою чергу зазначалося, що, з огляду на особливості історичного розвитку, геополітичного й гео економічного розташування, українсько-російські відносини є домінантою двосторонніх відносин України з прикордонними державами. У 1993 р. було ухвалено й першу Воєнну доктрину України, що відображала позаблоковий статус держави. Як згодом, у 2012 році, пояснював В. Чалий, таке декларування було закріплено «через побоювання втягнення у військовий блок на чолі з Російською Федерацією у процесі розмежування компетенцій після розвалу Радянського Союзу. При ухваленні Конституції 1996 р. розділ про позаблоковий статус рішенням експертної групи був вилучений» [43, с. 19]. 3 лютого 1994 р. Верховна Рада України постановляє: Приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. 16 листопада 1994 р. голова Верховної Ради В. Литвин підписав Закон «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року» [7, с. 421].

30 вересня 1994 р., новий Президент України Л. Кучма надіслав листи до Президентів Росії, США, Франції та Прем'єр-міністру Великої Британії «з пропозиціями щодо укладення багатостороннього (США, Росія, Велика Британія, Франція, Україна) Меморандуму» [56]. 15 листопада 1994 р. про цей факт писало у своїй довідці МЗС, у якій засвідчувало, що

саме зовнішньополітичне відомство погоджувало з української сторони текст, підписаний пізніше в Будапешті: «Виконавчою владою України вживаються необхідні заходи для остаточного узгодження прийнятої для України форми викладення таких гарантій (...). З цього приводу МЗС України провело переговори та консультації з представниками зазначених країн, в результаті яких вдалося вийти на узгоджений текст Меморандуму між Росією, США, Великою Британією та Україною» [56]. Не важко помітити, що цей так званий «узгоджений текст» практично ідентичний до «Заяви про гарантії безпеки», яку півтори роки до того пропонувала Російська Федерація. У цій же довідці МЗС засвідчує, що 7–9 листопада 1994 р. ним було отримано офіційні підтвердження з боку Росії, США та Великої Британії про «готовність підписати текст багатостороннього Меморандуму про гарантії безпеки України у зв'язку з приєднанням нашої держави до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» [56]. Проте, як не дивно, Міністерство закордонних справ України переконувало депутатський корпус з трибуни Верховної Ради, що «надзвичайне політичне значення надання Україні гарантій безпеки полягає у викладенні їх саме у формі багатостороннього міжнародно-правового документу» [56].

Тим не менш, екс-посол США в Україні С. Пайфер роз'яснював з цього приводу, що «коли йшли перемовини про прийняття цього документа в 1994 р., то використовувалися поняття «забезпечення безпеки», але не «гарантій», а відтак «це приводить до непорозумінь» [28]. «Різниця між цими двома поняттями для американської сторони не була важливою, – зауважував пан посол, – тому що для Америки було зрозуміло використання цього терміну, а саме, що американська сторона не стане застосовувати силу в цьому випадку» [28]. Отже, українські дипломати і Президенти або не усвідомлювали деталей і значень дипломатичних термінів та їх значень, у що мало віриться, або ж, з якихось причин, свідомо (під тиском, шантажем чи за інших «спонук») підтримали спрощений варіант документа, який мав доленосу вагу для держави Україна та її національної безпеки. Варіант – що дивним чином був подібним до кремлівських проектів і який

залюбки сприйняли усі ядерні велетні політичного Олімпу, умивши руки й уникнувши юридично-політичної, проте не історичної, відповідальності.

5 грудня того ж, 1994-го, року у Будапешті було підписано Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) / Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons). Зазначений документ було підписано Президентами України, Росії та США – Л. Кучмою, Б. Єльциним і Б. Клінтоном, – а також Прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором під час засідань Саміту НБСЄ/ОБСЄ в Будапешті. Окрім трьох згаданих ядерних держав, дві інші, що є також постійними членами Ради Безпеки ООН, – Китай та Франція – офіційно висловили схожі гарантії, але формально не підписували Будапештського меморандуму (уряд КНР обмежився заявою від 4 грудня 1994 р., а Франція – Декларацією із супровідним листом Президента Ф. Міттерана від 5 грудня 1994 р.). Безперечно, це аж ніяк не сприяло зміцненню правових основ цього документа, який навіть не набув статусу Угоди.

Згідно із Меморандумом Росія, США та Великобританія, «беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу» підтверджували таке:

«1. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЕ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

2. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

3. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЕ утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги.

4. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї.

5. Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують щодо України їх зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, крім випадку нападу на них самих, їхні території чи їхні підопічні території, їхні збройні сили або на їхніх союзників з боку такої держави спільно або в союзі з державою, яка володіє ядерною зброєю.

6. Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки будуть проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань» [4].

1 червня 1996 р. останній ешелон з приблизно 200 ядерними боєголовками стратегічної зброї назавжди залишив територію України. Загалом, з березня 1994 р. по червень 1996 р. з території України було вивезено до Росії близько 2 тисяч ядерних боєприпасів стратегічних комплексів. З урахуванням тактичної зброї на російську територію всього було переміщено близько 5 тисяч ядерних боєзарядів. Тож, у підсумку, весь комплекс ядерного роззброєння України було завершено у 1996 р., ядерні боєголовки України було передано в Росію до 21 травня 1996 року⁶. До січня 2002-го усі стратегічні бомбардувальники на українській території було демонтовано, передано Російській Федерації або перетворено для невійськового використання, усі міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) було ліквідовано або в розібраному вигляді очікували ліквідації, а пускові установки МБР знищили. Загалом Україна отримала понад 500 мільйонів доларів американської фінансової допомоги для утилізації за програмою Нанна-Лугара зі зменшення загрози, яку спричинює зброя масового знищення [22, с. 13]. Останню ж шахтну пускову установку міжконтинентальних балістичних ракет РС-22 (SS-24) було знищено у 2001 році [19; 22, с. 6].

Це був не лише безпрецедентний випадок в історії, а й, як видно з вищенаведених документальних матеріалів, логічним завершенням попередньої політики українського та російського керівництва щодо позбавлення України ядерних стратегічних й тактичних озброєнь (не виключено, що й внаслідок таємних домовленостей), що суттєво підірвали обороноздатність держави й послабили позиції України на міжнародній арені. Більше того, цей Меморандум навіть не є міжнародним договором, оскільки не має юридично зобов'язуючої сили: парламенти країн-гарантів

⁶ Варто зауважити, попри позбуття ядерної зброї, Україна загалом не втратила. У її розпорядженні залишилася потужна ядерна енергетика і промисловість, а також розвинуті окремі технологічні «переділи» (елементи) ядерно-паливного циклу (окрім «чутливих» – ізотопного збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива).

його не ратифікували, хоча й, з іншого боку, у прикінцевих положеннях цього документа зафіксовано: «Цей меморандум набуває чинності з моменту підписання» і тому не потребує ратифікації...

Варто також зазначити й на тому, що серед гарантій/зобов'язань Меморандуму є такі: поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України; утримуватися від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності України... ніякі озброєння ніколи не будуть використані проти неї, окрім випадків самооборони; утримуватися від економічного примусу тощо [4]. Наприкінці лютого – у березні 2014 р. Росія порушила ці міжнародні гарантії військовою окупацією й анексією Кримського півострова та своєю агресією на Донбасі. Водночас, варто зауважити, що формально з правової точки зору інші підписанти Меморандуму не порушили своїх зобов'язань щодо України, проте юридично (відповідно до засад Меморандуму) не мають підстав і змоги збройним шляхом протидіяти Російській Федерації.

Як стверджує колишній посол США в Україні, а нині політолог-науковець С. Пайфер, питання вибору терміна – «guarantees» чи «assurances» – викликало дискусію під час переговорів. Перший термін використовували для надання гарантій членам НАТО, що передбачає військові зобов'язання. Але американська адміністрація не була готова надавати Україні будь-які військові зобов'язання, тим більше, було зрозуміло, що сенат не забезпечить можливість ратифікації договору з такими жорсткими зобов'язаннями. Тож, за свідченнями С. Пайфера, Меморандум планували як політичну угоду, який передбачав «запевнення, але не військові гарантії» [61]. Разом з тим не можна не погодитися із думкою аналітика Free Voice ІАС Т. Біляком у тому, що водночас слід відверто визнати, що українська дипломатія у 90-х роках, перебуваючи в полоні ілюзій щодо початку нової ери в міжнародних відносинах, не спромоглася повною мірою виконати своє головне завдання – «забезпечення національних інтересів і безпеки України» [3].

Зауважу також на тому, що Російська Федерація ще до початку російсько-української війни у 2014 р. неодноразово порушувала Будапешт-

ський меморандум, що безпосередньо було виявлено шляхом здійснення економічного тиску на Україну, зокрема щодо поставок енергоносіїв, введення необґрунтованих обмежень на український експорт окремих видів сільськогосподарської та іншої продукції й, власне, наприкінці 2003 р., коли відбувалися події навколо української коси Тузла в Керченській протоці. Проте усе це не стало ані уроком, ані попередженням, ані спонукою українському керівництву та політикуму замислитися над проблемою обороноздатності держави, які обмежилися певними роздумами й дискусіями в експертному середовищі (серед таких осіб, зокрема, були В. Горбулін, О. Чалий, В. Василенко та ін.).

Між тим, Російська Федерація продовжувала закріплювати свою військову присутність в Україні, паралельно зміцнюючи свої впливи на офіційний Київ й послаблюючи збройний потенціал українських збройних сил. У 1996 р. спільна українсько-російська комісія здійснила оцінку вартості кораблів Чорноморського флоту. Україна отримала їх на 258358 млн., Росія – 934809 млн. доларів США. Було також визначено вартість берегових об'єктів, орендна плата Росією за їх використання та оренду землі. Севастополь визначено базою Чорноморського флоту Росії, вона ж взяла на себе певні зобов'язання щодо вирішення соціально-економічних проблем цього міста.

28 травня 1997 р. було заключено Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. У ній, поміж іншим, зазначалося, що «Російська Сторона зобов'язується не мати ядерної зброї в складі Чорноморського флоту Російської Федерації, який знаходиться на території України» (Ст. 5), а також, що «військові формування здійснюють свою діяльність в місцях дислокації відповідно до законодавства Російської Федерації, поважають суверенітет України, додержуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України» (Ст. 6). Серед інших статей з історичної ретроспективи варто згадати й про те, що російська Сторона зобов'язувалася відшкодовувати шкоду, «яка може бути завдана діями або бездіяльністю військових формувань чи особами з їхнього скла-

ду під час виконання ними службових обов'язків громадянам або юридичним особам України, громадянам або юридичним особам третіх держав, які знаходяться на території України, в розмірах, установлених на підставі претензій, пред'явлених відповідно до законодавства України» (Ст. 18). За справами ж про злочини, скоєні особами, які входили до складу російських військових формувань у Криму, або членами їхніх сімей на території України, мало б застосовуватися законодавство України і діяти суди, прокуратура та інші компетентні органи України (Ст. 19). Угоду було укладено на 20 років, відлік яких вівся з дати початку її тимчасового застосування; термін дії Угоди мав автоматично продовжуватися на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна із Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення дії Угоди не пізніше ніж за один рік до закінчення терміну її дії [50]. Того ж дня у Києві було підписано Угоду з Чорноморським флотом. Розрахунок за використання об'єктів в Криму Росія здійснювала шляхом щорічного зменшення державного боргу України перед Росією на суму 9779 млн. доларів.

31 травня 1997 р. між Україною і Російською Федерацією було укладено Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство». Він за своєю договірно-правовою основою може вважатися стрижневим документом двосторонньої співпраці між Києвом і Москвою у довоєнний період. Ним, власне, передбачалося, що Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів⁷. Обидві держави зобов'язувалися будувати власні взаємини на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози

---

⁷ Нагадаю принагідно, що в Основоположному акті НАТО–Росія від 1997 р. члени Альянсу для заспокоєння Росії з приводу її побоювань щодо розширення НАТО на схід декларували, що не будуть розміщувати значні військові потужності, включно з тактичною ядерною зброєю, на території нових країн – членів із Центрально-Східної Європи і Балтії, оскільки не мають відповідних «підстав, намірів чи планів» (т. зв. принцип трьох «ні»).

силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальноновизнаних норм міжнародного права.

Важливим, з огляду на російсько-українську війну, розв'язану Кремлем 2014 р., є обопільне твердження з 1997 р., що добросусідство і співробітництво між ними є важливими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі та в усьому світі, а відтак вони здійснюватимуть тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки. Крім того, Москва та Київ стверджували, що вживають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки [17, с. 51–58].

Більше того, статтею 7 визначалося, що в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони мали б обмінюватися відповідною інформацією і при необхідності вжити узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації, а також докласти зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співробітничати у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси.

Наголошу, що Договір було ратифіковано Верховною Радою України 14 січня 1998 р. [31], Державною Думою РФ 2 березня 1999 р. [36, с. 1159], а його статті підтвердженні Конституційним Судом РФ, який припинив провадження у цій справі (через запит 157 депутатів Держдуми в частині підтвердження непорушності існуючих кордонів між державами),

зважаючи на те, що набув чинності Федеральний Закон від 2 березня 1999 р. (№ 42-ФЗ) «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною», що був прийнятий Державною Думою 25 грудня 1998 року⁸ та схвалений Радою Федерації 17 лютого 1999 року.

При цьому українській політичній верхівці уже тоді слід було з'ясувати демарш російських парламентарів та їхню риторику. Противники підписання Договору підняли ґвалт про зближення України з НАТО та ЄС, а після його ратифікації почалися протести з мотивів, що цей документ закріплює за незалежною Україною внутрішні адміністративні кордони Радянської України. Не варто було б забувати, що обіцяв у разі ратифікації Договору депутатам (а його противників там була більшість!) з трибуни Ради Федерації колишній міністр іноземних справ РФ І. Іванов, а саме: що Росія разом з Україною будуть використовувати Керченську протоку і води Азовського моря. Чи міркували над цими словами у Києві й чи аналізували сенс такої позиції Москви? А позиція Росії полягала (і полягає) у тому, аби Керченській протоці та Азовському морю надати статус внутрішніх вод Росії та України, а відтак й спільно використовувати косу Тузла, яка час від часу в силу звичайних природних змін стає островом. І росіяни не мали наміру відмовлятися від цієї мети, незалежно від договорів про дружби чи кордони тощо.

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон [13] від 28 січня 2003 р. було ратифіковано Україною 20 квітня 2004 р. [32] та Російською Федерацією 22 квітня 2004 р. [25]. Відповідно до нього Сторони визначили проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Однак і після підписання Договору між Україною і Росією не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці (про що й йшлося вище). Найбільш гостро ця проблема проявилася у жовтні 2003 року. Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півостро-

---

⁸ У 1998 р. між Україною і Росією було підписано Договір «Про економічне співробітництво і міжнародну програму розвитку економічних зв'язків на 1998–2007 рр.».

ва почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Тузла. У цьому конфлікті, до речі, яскраво виявилися й недоліки Будапештського меморандуму.

У 2009 р. напередодні 15-ї річниці Будапештського меморандуму в українському парламенті та експертному середовищі відбувалася дискусія щодо необхідності ратифікації Меморандуму, надання йому статусу політико-правового документа або прийняття іншого документа «зобов'язуючого характеру з гарантування безпеки України». У квітні 2009 р. голова Верховної Ради України В. Литвин виступив за надання Будапештському меморандуму щодо гарантій безпеки України статусу «політико-правового документа». За словами В. Литвина, необхідно, щоб цей документ був підписаний «на офіційному рівні й ратифікований парламентами відповідних країн для того, щоб ці гарантії не лише були задекларовані, а щоб вони виконувалися». Він переконував, що Україна повинна принциповіше ставитися до виконання відповідних гарантій: «Україна свої зобов'язання виконує, як, наприклад, щодо закриття ЧАЕС, а інші високі сторони своїх зобов'язань не виконують, або виконують їх в урізаному вигляді». Водночас В. Литвин вважав, що прийняття «такого документа зобов'язуючого характеру щодо гарантування безпеки України зніме проблему щодо НАТО» [20].

27 серпня 2009 р. Тернопільська обласна рада прийняла заяву до Президента України, прем'єр-міністра України, спікера Верховної Ради та Посольства Російської Федерації в Україні й зв'язку зі зверненням президента Російської Федерації до Президента України. «Ми, депутати Тернопільської обласної ради, висловлюємо глибоке обурення зверненням Президента Росії Дмитра Медведєва на адресу української влади з безпідставними звинуваченнями. Це прояв неповаги до української нації та інформаційна підготовка московської експансії в Україну напередодні президентських виборів», – йшлося у зверненні. Депутати заявляли, що «в протистоянні з Москвою Україна не почула жодного рішучого слова на свою підтримку з боку інших держав-гарантів: США і Великобританії», а також, що ці держави жодного разу не відреагували на погрози, еконо-

мічний та інформаційний тиск на Україну з боку Кремля [41]. У зв'язку з цим, Тернопільська облрада вимагала від влади України заявити про розірвання Будапештського меморандуму 1994 р., відновити ядерний статус України, припинити участь України в ЄЕП, вийти з СНД, а також вивести російські війська з Криму. Крім того, депутати вимагали забезпечити фінансування Збройних Сил України на рівні 4% ВВП, забезпечити негайне створення широкої мережі резервістів і прискорити перехід армії на професійну основу. Третім пунктом вимог було прийняття закону про люстрацію. Тернопільська облрада також вимагала, аби Служба безпеки України негайно здійснила перевірку вищих посадових осіб України та керівництва політичних сил на причетність до співпраці зі спецслужбами Російської Федерації.

1 вересня 2009 р. ідею перегляду Будапештського меморандуму підтримав Президент В. Ющенко під час візиту до Чернівців. «Ці договори, які ми підписували 15 років тому, потрібно замінити двосторонніми договорами з країнами-гарантами», – зазначив Президент і додав, що з США подібний договір уже підписано [58]. Зміст додаткових гарантій, які Україна хотіла б отримати від держав, які підписали Будапештський меморандум, В. Ющенко не деталізував, але підкреслив, що найкращим варіантом для Києва було б приєднання до системи колективної безпеки. Утім, далі слів справа так і не дійшла.

У вересні 2009 р. екс-секретар Ради національної безпеки і оборони України В. Горбулін і доктор політичних наук О. Литвиненко наголосили, що Україні варто скликати міжнародну конференцію для підготовки договору про гарантії безпеки та заміни Будапештського меморандуму. «До участі у конференції варто запросити всі держави-гаранти, а саме – США, РФ, КНР, Францію, Великобританію, а також інші впливові держави, насамперед Німеччину», – зазначали фахівці [57]. Вони наполягали на необхідності трансформування Меморандуму в багатосторонній юридично зобов'язуючий міжнародний договір [21]. Утім, розмови так і залишилися розмовами й на практиці жодних трансформацій не відбулося, перш за

все, вочевидь, через відсутність політичної волі серед керівництва України і, перш за все, Президента України В. Ющенка.

Тим не менш, слід визнати, що сьогодні більшість експертів у безпековій галузі схиляються до думки, згідно з якою Будапештський меморандум необхідно трансформувати в юридично обов'язковий договір із чітким механізмом реалізації його положень, бо він виявився нездатним гарантувати територіальну цілісність та безпеку України. Це завдання могло б бути імplementовано на двосторонній основі: шляхом укладення угод про гарантії безпеки на кшталт договорів, підписаних між США й такими державами як Ізраїль, Корея та Японія. Зокрема, Україна могла б юридично закріпити ці домовленості з державами-гарантами своєї безпеки за Будапештським меморандумом (США, Великою Британією, Францією та Китаєм) як у багатосторонньому форматі, так і окремо на двосторонньому рівні. До такого договору можна було б внести й положення щодо різноманітних технічних питань, пов'язаних із безпекою, механізму гарантування безпосередньо безпеки України, а також глобальної та європейської систем безпеки [35].

Проте у тогочасній Україні політики й надалі продовжували нехтувати питаннями національної безпеки й виробленням її реалістичної стратегії. Тим часом у квітні 2010 р. Росія і США підписали в Празі Договір про скорочення ядерної зброї та її носіїв, обидві держави заявили про гарантії безпеки для України. Невдовзі, під час роботи у Вашингтоні Міжнародної конференції з ядерного розброєння Президент України В. Янукович зробив заяву про згоду України позбутися високозбагаченого урану (приблизно 100 кг). Така позиція українського керівництва знайшла досить схвальні відгуки як у членів конференції, так і у світової громадськості. Подальшим кроком у політиці В. Януковича у напрямку зближення з Росією була зміна проєвропейського стратегічного курсу й згортання шляху до інтеграції країни у Атлантичну систему безпеки та НАТО, коли у червні 2010 р. Україна оголосила про свою позаблокову політику. Таким чином Київ відмовився від євроатлантичної інтеграції при декларативному збереженні курсу на євроінтеграцію.

У 2010 р. було прийнято ще одне рішення, яке безпосередньо стосувалося питання національної безпеки і оборони. У липні Верховна Рада України з цього приводу прийняла спеціальну заяву і постанову, згідно з якою Кабінет Міністрів був зобов'язаний у тримісячний термін розробити і запропонувати проект міжнародно-правового документа, який зміцнював би міжнародно-правові гарантії безпеки України в контексті Будапештського меморандуму 1994 року. Від опозиційних політиків лунали заклики в односторонньому порядку денонсувати Угоду, зокрема, під час Кримської кризи. 19 червня 2013 р. проект закону про денонсацію Угоди підтримали 152 народні депутати; 21 березня 2014 р. у Верховній Раді повторно було зареєстровано закон про денонсацію Харківських угод. Утім, практичного втілення такі рішення так і не набули.

Загалом же Україна як держава та її національна безпека були захищені і гарантовані не лише Будапештським меморандумом, а й низкою важливих міжнародно-правових актів, а саме: Статутом ООН; Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [10]; Гельсінкським заключним актом 1975 р. (Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі) [15] та десятком інших основоположних документів ОБСЄ; Угодою про створення СНД від 8 грудня 1991 р.; Декларацією про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД від 15 квітня 1994 р.; Тристоронньою заявою щодо гарантій безпеки України Президентів США, РФ та України від 14 січня 1994 р.; рамковим Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ від 1997 р.; іншими українсько-російськими двосторонніми договорами й домовленостями, про які йшлося вище; Договором нерозповсюдження ядерної зброї; Хартією Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. та іншими міжнародними документами і навіть Основоположним актом про взаємні відносини, співробітництво та безпеку між Організацією Північноатлантичного договору та Росією, який було підписано в 1997 р. в Парижі лідерами країн НАТО й Президентом РФ Б. Єльциним. Цей документ було

спрямовано на розбудову «міцного та всеохоплюючого миру в Євроатлантичному регіоні», у ньому зафіксовано вимоги та зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн, не застосовувати силу чи загрозу силою.

4 грудня 2009 р. у Спільній заяві Президентів Росії та США було також підтверджено позицію щодо незмінності гарантій, зафіксованих у Будапештському меморандумі. Такі гарантії з боку Росії неодноразово було підтверджено в офіційних заявах керівництва МЗС РФ, зокрема у квітні 2010 року.

На початку 2014 року Російська Федерація, розпочавши віроломну війну проти України, порушивши не лише українсько-російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно-правових актів, перед усім людством затаврувала себе як держава-агресор і як країна-загарбник, а її політичне керівництво остаточно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму.

Джерела і література:

1. Алма-Атинська декларація // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_189
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016.
3. Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/>
4. Будапештський меморандум // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158
5. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї // Український Тиждень. – 2014. – №15 (335).
6. Верховна Рада ратифікувала харківські угоди // BBC. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/04/100427_rada_ratification_bt.shtml
7. Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 47.
8. Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 21.
9. Горбулін В. Військово-ядерний тупик: український варіант // Дзеркало тижня. – 2015. – 13 березня.
10. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй

// Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

11. Дипломатический вестник. – 1997. – август. – № 8.

12. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою // Лига.Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU90006R.html

13. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.

14. До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року). – К. – НІСД, 2016.

15. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

16. Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» № 1682-IV від 20 квітня 2004 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/>

17. Закон України № 13/98-ВР від 14 січня 1998 року «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією» (Великий договір) / Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.

18. Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання. – Т.1: 1990–1991 рр. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

19. Зленко А. М. Дипломатія і політика. – Харків: Фоліо, 2003.

20. Литвин хоче, щоб Будапештський меморандум був ратифікований країнами-учасниками // NewsRu.ua. – 2009. – 15 квітня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/arch/ukraine/15apr2009/memor.html>

21. Литвиненко О., Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози // Дзеркало тижня. – 2009. – № 43.

22. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами. – К., 2015.

23. Міністр оборони Президентів України щодо Угоди про порядок переміщення ядерних боеприпасів з території України на заводські бази Російської Федерації (6 квітня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(04\)06.weapon.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(04)06.weapon.php)

24. Независимая газета. – 1991. – 24 жовтня.

25. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе: Федеральный закон от 22.04.2004 № 24-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonbase.ru/zakony/24-fz-ot-2004-04-22-0-ratifikacii>.

26. О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины // Государственная Дума. Официальный сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=363935-5&02>

27. Павленко А. Мина замедленного действия // Зеркало недели. – 2005. – 5 августа.
28. Платформа. – 2014. – 16 липня.
29. Приказ министра обороны Украины «Об организации непосредственного управления войсками, дислоцированными на территории Украины» (23 грудня 1991 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1991\(12\)23.military.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1991(12)23.military.php)
30. Про важке становище, що склалося при формуванні першої на Україні національної бригади (13 серпня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(08\)13.nats.brygada.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)13.nats.brygada.php)
31. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80>
32. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681-15>.
33. Протест проти ратифікації «харківських угод» як тест на зрілість опозиції // Радіо Свобода. Офіційний сайт. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/2026250.html>
34. Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
35. Святун О., Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї // Віче. – 2014. – №20. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4405/>
36. Собрание законодательства Российской Федерации. – 1999. – № 10.
37. Стенограма виступів кандидатів у Президенти України В.Януковича та В.Ющенка під час теледебатів на телеканалі «Інтер» (16 листопада 2004 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2004\(11\)16.teledebaty.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2004(11)16.teledebaty.php)
38. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html><http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>
39. Таємна дипломатична депеша посла США в Україні В.Тейлора: «Україна: Фірташ розповідає про себе американському уряду» (10 грудня 2008 р.) Wikileaks // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2008\(12\)10.Taylor.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2008(12)10.Taylor.php)
40. Таємна дипломатична депеша посла США в Україні Дж. Теффта [Про зустріч і розмову з колишнім Президентом України Л. Кучмою 2 лютого 2010 р.] // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010\(02\)\(..\).Tefft.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(02)(..).Tefft.php)
41. Тернопільська облрада вимагає розірвати Будапештський меморандум // Корреспондент.net. – 2009. – 28 серпня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/948837-ternopilaska-oblrada-vimagae-rozirvati-budapeshtskij-memorandum>

42. Теффт Дж. Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги (січень 2010 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2009.Tefft.php>

43. Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО: зб. міжнар. конф. – К.: НІСД, 2012.

44. Угода між Російською Федерацією і Україною по Чорноморському флоту // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.

45. Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (підписана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2466-VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365

46. Угода між Російською Федерацією та Україною про невідкладні заходи з формування Військово-Морського флоту Росії та Військово-Морських сил України на базі Чорноморського флоту // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.

47. Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_075

48. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР (3 серпня 1992 р.) // Павло Гай-Нижник. Доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(08\)03.Chorn.flot.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)03.Chorn.flot.php)

49. Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин від 23.06.92 р. // Лига.Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс] – Режим доступу http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU92140U.html

50. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076

51. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359

52. Указ Президента Российской Федерации № 24 от 10 января 2000 года «О Концепции национальной безопасности» // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/2004/>

53. Указ Президента України № 1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 року «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» (17 листопада 2010 р.) // [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010\(11\)17.RNBO.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(11)17.RNBO.php)

54. Укрінформ. – 1992. – 22 листопада.

55. Хартія Україна-США про стратегічне партнерство, 19 грудня 2008 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140

56. Хто любівав Будапештський меморандум? // Висновки. – 2016. – 5 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vysnovky.com/analytics/politics/2479-htoblobiyuvav-budapeshtskii-memorandum>

57. Що таке Будапештський меморандум і чому він нам не допоможе // Преса України. – 2014. – 2 березня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/17656/>

58. Ющенко готовий повернути Україні ядерний статус // Обозреватель. – 2009. – 1 вересня [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2009/9/1/213049.htm>

59. Як позбулися ядерного «щита» // Львівська Пошта. – 2009. – № 10 (748). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/3127>

60. Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko / A New Century Agenda for the Ukrainian-American Strategic Partnership, April 4, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html>

61. Pifer S. Ukraine crisis' impact on nuclear weapons [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edition.cnn.com/2014/03/04/opinion/pifer-ukraine-budapest-memorandum/>

62. World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. – April, 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx>

Павло ГАЙ-НИЖНИК

**ЗАГОСТРЕННЯ НАВКОЛО ОСТРОВА КОСА ТУЗЛА 2003 р.
ЯК СКЛАДОВА ГЕОСТРАТЕГІЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ЩОДО ОВОЛОДІННЯ АКВАТОРІЄЮ АЗОВСЬКОГО МОРЯ
ТА ОКУПАЦІЇ-АНЕКСІЇ КРИМУ⁹**

Наприкінці 2003 р. між Україною та Російською Федерацією надзвичайно загострилися взаємини, що загрожували перевтілитися у збройний конфлікт, а епіцентром і гарячою точкою цих ускладнень, принаймні видимою, став острів Коса Тузла. За десять років по тому Росія розпочне військову агресію проти України, першою фазою якої стане встановлення контролю над Керченською протокою, захоплення Тузли, окупація Керченського й Кримського півостровів та, в підсумку, анексія АР Крим. Конфлікт же навколо острова Коса Тузла був лише складовою багаторічної геостратегічної операції Російської Федерації щодо оволодіння акваторією Азовського моря, окупації-анексії Криму та розколу й подальшого знищення України як державного утворення [5].

Важливим, з огляду на російсько-українську війну, розв'язану Кремлем 2014 р., є обопільне твердження з 1997 р. (Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією»), що добросусідство і співробітництво між цими країнами є вагомими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі та в усьому світі, а відтак держави здійснюватимуть тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки [9, с. 51–58]. Більше того, ст. 7 визначалося, що в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін,

---

9 Основні тези розділу було апробовано в рамках VI Міжнародної наукової конференції та круглого столу «Декомунізаційні процеси в країнах євро регіону Нижній Дунай: засоби, досвід, наслідки» (Одеса, 28–29 квітня 2017 р.) та у науковій публікації: Гай-Нижник П. П. Загострення навколо острова Коса Тузла 2003 р. як складова геостратегічної операції Російської Федерації щодо оволодіння акваторією Азовського моря та окупації-анексії Криму // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. – Вип. 6. – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. – С. 86–93.

створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони мали б обмінюватися відповідною інформацією і за необхідності вжити узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації, а також докласти зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співпрацювати у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси.

Наголошу, що Договір було ратифіковано Верховною Радою України 14 січня 1998 р. [18], Державною Думою РФ 2 березня 1999 р. [20, с. 1159], а його статті підтверджені Конституційним Судом РФ, який припинив провадження у цій справі (через запит 157 депутатів Госдуми в частині підтвердження непорушності існуючих кордонів між державами), зважаючи на те, що набув чинності Федеральний Закон від 2 березня 1999 р. (№ 42-ФЗ) «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною», що був ухвалений Державною Думою 25 грудня 1998 р. та схвалений Радою Федерації 17 лютого 1999 р.

При цьому українській політичній верхівці уже тоді слід було згадати демарш російських парламентарів та їхню риторику. Противники підписання Договору підняли гвалт про зближення України з НАТО та ЄС, а після його ратифікації почалися протести з мотивів, що цей документ закріплює за незалежною Україною внутрішні адміністративні кордони Радянської України. Не варто було б забувати, що обіцяв у разі ратифікації Договору депутатам (а його противників там була більшість!) з трибуни Ради Федерації колишній міністр іноземних справ РФ І.Іванов, а саме: що Росія разом з Україною будуть використовувати Керченську протоку і води Азовського моря. Чи міркували над цими словами у Києві й чи аналізували сенс такої позиції Москви? А позиція Росії полягала (і полягає) у тому, аби Керченській протоці та Азовському морю надати статус внутрішніх вод Росії та України, а відтак й спільно використовувати косу Тузла, яка час від

часу в силу звичайних природних змін стає островом. І росіяни не мали наміру відмовлятися від цієї мети, незалежно від договорів про дружби чи кордони тощо.

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. [8] було ратифіковано Україною 20 квітня 2004 р. [17] та Російською Федерацією 22 квітня 2004 р. [13]. Відповідно до нього Сторони визначили проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Однак і після підписання Договору між Україною і Росією не були до кінця узгоджені лінії між-державного кордону в Азовському морі та Керченській протоці (про що і йшлося вище). Найбільш гостро ця проблема постала у жовтні 2003 року. Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Тузла. Цей острів має площу 35 га, його довжина 6,5 км, ширина – 500 м, відстань від острова до українського берега – 4 км, до російського 5,5 км.

У цьому конфлікті, до речі, яскраво виявилися й недоліки Будапештського меморандуму, оскільки механізм забезпечення зазначених у ньому гарантій через проведення консультацій застосувати було просто неможливо [4, с. 366–378]. Спроба України реалізувати шостий пункт Меморандуму виявилася невдалою, позаяк тоді, як зазначає В. Василенко, «ядерні держави-гаранти взагалі відмовилися від проведення консультацій» [2, с. 11]. Тобто, як додає Т.Біляк, попри задекларований цим пунктом механізм під час згаданої кризи, Україні не вистачило політичної ваги навіть для того, щоб розпочати процес консультацій [1].

Конфлікт набув такого загострення, що тільки втручання президентів України і Росії Л. Кучми і В. Путіна дало можливість його владнати. Росія припинила будівництво дамби за 180 метрів від острова. Російська Федерація не лише змушена була на ціле десятиліття відкласти свої плани щодо збройної експансії проти України взагалі й окупації Криму зокрема. Іншим компромісним розв'язанням «тузлинського вузла» стало підписання 24 грудня 2003 р. Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки [10] – саме те, чого й прагла Москва.

Чи розв'язало це проблему? Ні. Попри те, як вищезгаданий Договір, так і закон РФ (№ 4731-1), однозначно визначали острів Коса Тузла як частину території України, Кремль не змінив своїх намірів. Про це свідчило й те, що 2005 р. з федерального бюджету було виділено 110 млн руб. на відновлення коси Тузла (після робіт 2003–2004 рр. її довжина збільшилася удвічі), а також заява МЗС РФ про фактичне ігнорування власного ж закону про тимчасові кордони з державами СНД та ст. 2.3 Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною» [15]. У чому інтерес, окрім імперських амбіцій та геополітичного бажання контролювати Керченську протоку, внаслідок чого Азовське море по суті перетворюється на внутрішнє море Росії? Альтернативні джерела нафти та газу на перспективних просторах мілкого Азово-Керченського басейну (в акваторії Азовського моря відкрито 120 таких джерел), які можна дешево видобувати тощо. Ну і ще щільніший вплив на Крим.

Проте чи мало б це загострення стати несподіваним для України, коли б політики та аналітики МО і РНБО України пам'ятали про істерію щодо приналежності острова Тузла в Росії ще у 1997 р., а також про риторику московського політикуму з цього приводу напередодні підписання й подальшої ратифікації у грудні 1998 р. Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство» між Російською Федерацією та Україною? І запитання це не риторичне!

Чи не забули українські політики і представники державної влади, що «Стратегічний курс Росії з державами-учасниками СНД» від 14 вересня 1995 р. значно відрізнявся від концепції зовнішньої політики 1993 року. Так, наприклад, у цьому документі було чітко зафіксовано, що СНД є сферою головних державних пріоритетів та інтересів Російської Федерації, головним пріоритетом її зовнішньої та внутрішньої політики. Передбачалося утворення спільного грошового союзу з російським рублем як резервною валютою, формування транснаціональних фінансово-промислових, виробничих, науково-технічних структур, а також утворення оборонного союзу в галузі національної безпеки на основі спільних інтересів та військово-політичних цілей [14, с. 552]. Держави СНД також розглядалися як

сфера геостратегічних інтересів РФ, а отже, посилення впливу інших глобальних сил в країнах СНД трактувалося як загроза національній безпеці Російської Федерації [12, с. 63–64]. Чи зауважили собі владоможці у Києві на зміні тону Кремля в діалозі з країнами СНД, коли про це відкрито заявив прем'єр-міністр РФ В. Черномірдин, зазначивши, що Москва надалі проводитиме значно жорсткішу політику щодо країн Співдружності [21].

Чи стала для українського керівництва та політикуму попередженням і сигналом зміна риторики та її жорсткості тогочасних прилюдних рупорів кремлівської пропаганди? Зокрема йдеться про політика К. Затуліна та політолога А. Міграняна, які констатували: «Ні союз з Білоруссю, ні, тим більше, інші варіанти просування інтеграції не гарантують повного спокою Росії за свою безпеку і цілісність, якщо не вдасться запобігти перетворенню України на бастион проти інтеграції, альтернативний центр сили на території колишнього СРСР» [11]. Своєю чергою служба Зовнішньої розвідки РФ у своїх звітах інформувала, що впливові кола Заходу протидіють Росії у спробі утвердитись як наддержаві. Для економічної та політичної вигоди начебто використовувалася теза про «намагання Росії прибрати до рук інші держави СНД», а відтак, на думку російської розвідки, саме через ізоляціоністську політику країни Заходу розглядали можливість співпраці з країнами СНД [16, с. 1, 2]. Значною мірою дратувала Росію й перспектива підписання Хартії про Особливе партнерство між Україною і НАТО, що стане основоположним документом, який регламентує відносини між сторонами.

Разом з тим, важливо звернути увагу, що 2003 р. Російською Федерацією було вироблено нову стратегію національної безпеки про право застосування превентивного удару в разі будь-якої загрози ззовні. При цьому серед вагомих кластерів військово-політичного тиску й превентивної атаки ставилося завдання домінування в СНД (а відтак і на пострадянському просторі) та далеко за межами колишніх радянських республік. Чи зважили на це політики України та інших держав? Очевидно, що – ні, позаяк їх мав би застерегти й той факт, що ще у 1993 р. Росія у своїй військовій

доктрині не підтвердила декларованого Радянським Союзом зобов'язання не застосовувати ядерну зброю першою.

Логіка Кремля вже тоді полягала у тому, що відмова від застосування ядерної зброї першими суперечить головній тезі, відповідно до якої ця зброя розглядається не як засіб ведення війни, а як засіб стримування можливого агресора. Тож у зовнішньополітичній концепції від 2003 р. Москва демонстративно заявила про власне право застосування превентивного удару без попередження і без згоди міжнародних структур. 3 липня 2007 р. Російська Федерація запровадила односторонній мораторій на виконання Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЕ), що фактично призвело до ліквідації найбільш дієвого механізму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Більше того, до переліку завдань Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 р., затвердженої указом президента РФ Д. Медведєва у травні 2009 р., з-поміж інших, з'явився пункт про можливість використання енергоресурсів як засобу шантажу інших країн задля досягнення стратегічних цілей Росії [22; 24].

Чи не зазнала на собі цієї стратегії Україна? Відповідь очевидна, як на поверхні є і факт військово-політичної короткозорості українського державного керівництва за все двадцятиліття від 1990-го по 2010-й і в наступні роки, обмеженість його стратегічного мислення, нездатність об'єктивно усвідомлювати реальні загрози державній безпеці України, відсутність уміння мислити державницькими категоріями в умовах новітніх викликів та брак хисту в пошуку і прийнятті раціонально-системних рішень на рівні політиків XXI століття, як у поточний час, так і з огляду на довгострокову перспективу...

2010 р. Москва одразу ж відреагувала на зміну зовнішньополітичної орієнтації України після приходу до влади у Києві В. Януковича й, вочевидь, як заохочувальний бонус, погодилася на демаркацію кордону з нею. Уже 26 квітня 2010 р. під час візиту до Києва голови російського уряду В. Путіна було обговорено проблеми розподілу Керченської протоки. Це питання є вкрай важливим, позаяк без визнаних і закріплених відповідними міжнародними процедурами кордонів повноцінна держава не може

існувати. До того ж питання українсько-російського кордону завжди включало у себе й досить дратівливу для обох сторін кримську складову.

Отже, 17 травня 2010 р. у Києві в рамках візиту до України президента РФ Д. Медведєва міністри закордонних справ України та Росії К. Грищенко й С. Лавров підписали Угоду про демаркацію українсько-російського державного кордону. Пізніше газета «Дело» повідомляла, що Україна погодилася зняти свої вимоги щодо збереження кордону часів СРСР і віддати Росії частину Азовського моря та Керченської протоки. У свою чергу, директор департаменту інформаційної політики МЗС України О. Волошин запевняв, що Україна не відступатиме від своїх вимог. Незмінність українських вимог підтвердив і міністр закордонних справ України К. Грищенко. Тим не менш реалії були дещо іншими, позаяк не дарма ж колишній посол США в Україні В. Тейлор побоювався, що після розподілу Керченської протоки Україна втратить свій суверенітет [6].

8 липня 2010 р. Угоду про демаркацію українсько-російського кордону було ратифіковано Україною [23]. 22 липня 2010 р. президент України схвалив ратифікацію угоди з Росією про демаркацію державного кордону, яка набула чинності 29 липня. Вже 3 серпня 2010 р. МЗС України отримало повідомлення російської сторони про завершення внутрішньодержавних процедур з ратифікації угоди, після чого Україна та Росія сформували спільну демаркаційну комісію, що почала практичну роботу з розмітки кордону на місцевості. Тим не менш за місяць, 26 серпня 2010 р., міністр закордонних справ України К. Грищенко вкотре безрезультатно обговорював у Києві питання демаркації кордону у Керченській протоці із заступником міністра закордонних справ Росії Г. Карасіним. Не дійшли згоди з цього питання сторони й під час переговорів 15–16 вересня у Москві міністрів закордонних справ Росії С. Лаврова та України К. Грищенка. Більше того, 4 жовтня, під час українсько-російської зустрічі з міжрегіонального співробітництва у Геленджіку, Україна остаточно погодилася на будівництво керченського мосту, який мав пролягти косою Тузла, й позичила в кредит від російського «Внешторгбанку» 2 млрд дол. США [7].

Російська Федерація уперто не бажала зафіксувати визнання державних кордонів України. Зрештою, окупацією півострова у 2014 р. Росія за допомогою сили, оптом, «вирішила» усі ці питання.

Вже у січні 2014 р., коли у Києві два табори готувалися до нової, більш рішучої сутички у боротьбі за владу, у Криму безпосередньо готувалися до його відторгнення від України. Саме тоді російські моряки інтенсивно замінювали бухти, чиновники і військовики проводили з населенням тематичні бесіди з приводу «як ви поставитеся до того, що Крим перейде Росії?» [3], путінські агенти з київського СБУ саме до Криму (у Сімферополь) переправляли розвідувальну документацію. І ці факти не були таємницею, якщо, звісно ж, ними хтось переймався чи мав на увазі з огляду на турботу про національну безпеку і оборону держави. Ще 20 січня 2014 р. у Генштаб ЗСУ стали надходити відомості від розвідки, що в Криму є проблеми, а росіяни активізувалися. Тобто ще за місяць до втечі В. Януковича і початку кримських подій в Києві вже знали про те, що Росія готує військові акції на півострові, проте усі тоді переймалися боротьбою за владу!

Окупація Кримського півострова армією Російської Федерації почалася 20 лютого 2014 року. Вранці 24 лютого 2014 р. Росія почала перекидати «спецназ» у Севастополь. У порушення угоди про базування ЧФ РФ у Криму Кремль розпочав перекидати на півострів додатковий контингент своїх військ із бронетехнікою. Для цього крім кораблів ЧФ використовувалися великі десантні кораблі зі складу Балтійського й Північного флотів Росії, заздалегідь спрямовані з північних морів та Балтики до Чорного моря. 26 лютого туди прибули перші два – «Калінінград» і «Мінськ». Починаючи з 26 лютого представники самопроголошеної кримської влади розпочали посилену агітацію українських військових за перехід на свій бік. Одночасно російський «спецназ» під виглядом представників «самооборони Криму» почав блокувати українські військові частини й кораблі.

Саме ці дні були визначальними у процесі захоплення українського Криму. Близько 4 год. 30 хв. 27 лютого 2014 р. понад 100 озброєних

автоматами, снайперськими гвинтівками, кулеметами та гранатометами військовослужбовців 45-го окремого полку спецпризначення повітряно-десантних військ (ПДВ) ЗС РФ, одягнутих у цивільний одяг та у повному бойовому екіпіруванні, застосовуючи вибухівку для відкриття вхідних дверей та світлошумові гранати для подолання опору охоронців приміщень, незаконно удерлися до будівель Верховної Ради АР Крим та Ради міністрів АР Крим у Сімферополі й підняли на будівлях російські прапори. Водночас російські окупаційні підрозділи захопили острів Коса Тузла та своїми військово-морськими силами встановили гегемонію на просторах Азовського моря. На території ж Криму були помічені численні озброєні особи у військовій формі без знаків розпізнавання. На військовій техніці і формі російських військових були завчасно замасковані усі тактично-розпізнавальні знаки. Утім у всієї світової спільноти не було жодного сумніву щодо приналежності цих вояків – то були спецпідрозділи Збройних сил Російської Федерації.

На жаль, у Києві не відстежували рівень загрози та намірів ЗС РФ, не зуміли адекватно оцінити військово-політичну обстановку та ступінь розгортання подій і, як буде видно зі стенограми Ради національної безпеки і оборони України, яку чомусь було скликано аж 28 лютого, абсолютно не володіли ані ситуацією, ані інформацією щодо подій у Криму. На Печерських пагорбах панувала цілковита розгубленість, а військово-політичне керівництво держави було дезорієнтоване й, перебуваючи у стані психологічного пригнічення та розгубленості, морально і фізично було неспроможне приймати дієві рішення. Бездіяльність вищого політичного керівництва держави, яке (кожен поособно й усі разом) фактично не виконало свого конституційного обов'язку, безумовно дезорієнтувала військових Збройних сил України та її громадян, катастрофічно вплинула на подальший розвиток подій у Криму й дозволила агресору у стислий часовий проміжок, практично без суттєвих зусиль, не зазнаючи збройного опору, захопити увесь півострів.

Джерела і література:

1. Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekstu-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/>.
2. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї // Український Тиждень. – 2014. – № 15 (335).
3. Волошина Л. Факты, которые позволяют делать вывод о том, кто сдал Крым, а главное – когда // Українські реалії. Інформаційне агенство. – 2015. – 7 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrreal.info/ua/Like/73695-fakty-kotorye-pozvoluyat-delat-vyvod-o-tom-kto-sdal-krym-a-glavnoe-kogda-voloshina>.
4. Гай-Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України // Гілея. – 2016. – Вип. 114 (№ 11). – С. 366–378.
5. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
6. Голос України. – 2010. – 20 травня.
7. Голос України. – 2010. – 6 жовтня.
8. Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.
9. Закон України № 13/98-ВР від 14 січня 1998 року «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією» (Великий договір) // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
10. Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» № 1682-IV від 20 квітня 2004 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/>.
11. Затулин К., Мигранян А. СНГ: начало или конец истории. К смене вех // Содружество НГ. – 1997. – № 3. – 26 березня.
12. Кульчицький С., Парахонський Б. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Новітній український державотворчий процес. Нариси в 3-х томах: – Т.3. – К.: Наукова думка, 2004.
13. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе: Федеральный закон от 22.04.2004 № 24-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonbase.ru/zakony/24-fz-ot-2004-04-22-0-ratifikacii>.
14. Отечественная история России новейшего времени. 1985–2005 гг. / Отв. ред. Безбородов А. Б. – Москва: РГУ, 2007.
15. Павленко А. Мина замедленного действия // Зеркало недели. – 2005. – 5 августа.
16. Полещук А. Служба внешней разведки России прогнозирует сценарии развития событий в СНГ // Независимая газета. – 1994. – № 181. – 22 вересня.
17. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681-15>.
18. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт

- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80>.
19. Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
  20. Собрание законодательства Российской Федерации. – 1999. – № 10.
  21. Совет глав правительств СНГ. Россия меняет тон в диалоге со странами Содружества // Коммерсантъ. – 1994. – № 235. – 10 грудня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/97546/>.
  22. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html><http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.
  23. Угода між Україною та Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (підписана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2466-VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365.
  24. Указ Президента Российской Федерации № 24 от 10 января 2000 года «О Концепции национальной безопасности» // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/2004/>.

**УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ МІЖДЕРЖАВНІ ВЗАЄМИНИ
ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА В. ЮЩЕНКА (2004–2010 рр.):
ПОГЛЯД З НЕДАВНЬОГО МИНУЛОГО¹⁰**

Період виборів президента України у 2004 р., відомий у новітній історії як Помаранчева революція, був бурхливим, напруженим і затяжним. У підсумку, у перебігу надзвичайного суспільно-політичного градусу й внаслідок колосальної громадської підтримки, третім президентом однієї з найбільших держав Європи став колишній прем'єр-міністр України й тогочасний очільник об'єднаних опозиційних сил Віктор Ющенко.

Українсько-російські міждержавні взаємини у той час перебували у досить ускладненому стані з присмаком гірчини від загострення навколо острова Коса Тузла [2, с. 86–93] та в перманентному стані нових-старих торговельно-економічних, енергетичних й геополітичних проблем тощо [3]. Більше того, після програшу на цих виборах тогочасного прем'єр-міністра В. Януковича, якого практично неприховано підтримував Кремль, на українсько-російські стосунки очікував новий етап і він прогнозовано мав бути ще більш складнішим за усі попередні.

Що ж до передвиборчої риторики майбутнього президента В. Ющенка, то російський спектр у ній був, на диво, незначним, а сенсовий його зміст невиправдано обмежений, як, власне, й фактично відсутніми були у його передвиборчій програмі й питання стратегії національної безпеки та концепції ведення міжнародної політики тощо.

Так, наприклад, під час прилюдних теледебатів, що відбулися 16 листопада 2004 р. на телеканалі «Інтер», В. Ющенко висловив щодо геополітичного вибору між Сходом і Заходом типову для нього безконкретизовану так звану багатовекторну позицію: «Відносини з нашими сусідами повинні носити принципово стратегічний характер чи це мова

---

10 Основні тези розділу було апробовано в рамках Міжнародної наукової конференції «Українська дипломатія: шлях, тривалістю 100 років» (Київ, 28–30 листопада 2017 р.).

йде про схід, чи це мова йде про захід. Зовнішньополітичні стосунки не повинні відбуватися за принципом – або дружити зі сходом, або дружити із заходом. Наші стратегічні партнери – і на сході, і на заході. Я зроблю максимально простою і зручною для людей процедуру перетину кордону з Росією і Білоруссю...» [32].

У перший же рік президенства В. Ющенка, у 2004-му, було ухвалено нову (другу) редакцію Воєнної доктрини, яка орієнтувалася на набуття членства України в НАТО¹¹. Курс на зближення з НАТО Україна активізувала після значного погіршення дипломатичних стосунків із Росією¹², що болісно сприйняла провал внаслідок Помаранчевої революції своєї креатури – В. Януковича – на президентських виборах в Україні 2004 р. Особливого загострення українсько-російські взаємини набули 2008 року. Саме тоді у стосунках з Російською Федерацією запанували напруга й нервозність, які яскраво були змальовані висловом В. Путіна, котрий у квітні 2008 р. під час Бухарестського саміту НАТО заявив президентові США Дж. Бушу: «Україна це взагалі не держава. Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами <...> якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і сходу – вона просто розпадеться».

На цьому тлі політичне керівництво України розгортає широку міжнародну піар-кампанію та дипломатичні заходи щодо наміру Києва максимально зблизитися із НАТО та ЄС. Проте популізм, відсутність реформ, плідних дій щодо боротьби з корупцією та внутрішній розбрат у взаєминах між гілками влади на київських пагорбах (гостре протистояння між президентом В. Ющенком та прем'єр-міністром Ю. Тимошенко) не залишили

11 При цьому сталося й питання утворення державної комісії з реформування Збройних сил. Її очолив проросійський прем'єр-міністр України В. Янукович. Тож, як гадував радник голови СБУ О. Белов, справа дійшла до того, що «рятування потопаючих – справа рук самих потопаючих» [36, с. 22], тобто – залишилася на папері.

12 Стратегічний формат двосторонніх відносин України та США, за часів президенства В. Ющенка, був започаткований Спільною заявою голів обох держав від 4 квітня 2005 р. [43] й надалі зафіксований у Хартії про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. [40]. Цей документ закріпив принципи двосторонніх відносин, підтвердив важливість гарантій безпеки України від 1994 р. і визначив шляхи посилення співпраці у сферах оборони та безпеки, зокрема енергетики, економіки і торгівлі, демократії, контактів між людьми та культурних обмінів, а також містив положення щодо реалізації програми посиленого безпекового співробітництва.

Україні того року шансів ані на підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ані здобути План дій щодо набуття членства (ПДЧ) у НАТО¹³.

У сфері ж українсько-російських взаємин кардинальне їхнє погіршення почалося від 2008 р., що був позначений загостренням «газової війни» та дипломатичною напругою, пов'язаною зі спробою змінити зовнішньополітичний курс України з багатовекторності на прозахідний. Із початку року (17 січня 2008 р.) голова «Нафтогазу України» О. Дубина прибув до Москви, де повідомив, що уряд Ю. Тимошенко наполягає на відмові від послуг посередника «РосУкрЕнерго» та підвищенні у п'ять разів тарифів на транспортування російського газу в Європу¹⁴. Проблеми із загостренням російсько-українських газових стосунків викликали занепокоєння в країнах Центрально-Східної Європи, відтак міністр закордонних справ України В. Огризко 9 лютого змушений був запевняти у Берліні свого німецького колегу Ф.-В. Штайнмайєра, що, незважаючи на газові суперечності з Росією, Україна гарантує безперебійне постачання газу в Європу.

Відтак до газових перемовин з Кремлем підключилися усі вищі державно-політичні особи України. Вже 28–30 січня 2008 р. до Москви прибула секретар РНБО Р. Богатирьова, яка готувала умови для засідання міждержавної комісії Ющенко–Путін. Президент України прибув до російської столиці 12–13 лютого для обговорення з В. Путіним питання щодо

---

13 Хронологія таких кроків виглядала досить насиченою. 15 січня 2008 р. під час візиту до Києва сенатора Р. Лугара було оголошено, що президент України В. Ющенко, голова Верховної Ради А. Яценюк та прем'єр-міністр Ю. Тимошенко підписали заяву щодо прохання приєднатися до програми набуття членства в НАТО. 18 січня міністр закордонних справ України В. Огризко презентував у Брюсселі листа з проханням про приєднання України до програми набуття членства в НАТО. У той же час (14 лютого) лідер проросійської «Партії регіонів» В. Янукович надіслав листа керівництву НАТО з проханням не розглядати заяву України про приєднання до програми набуття членства в альянсі, а депутати цієї політичної сили у Верховній Раді блокували парламент. Невдовзі протистояння Росії та проросійського політикуму в Україні намірам київської влади щодо наближення у процедурі до вступу у НАТО дали свої результати. 2–3 грудня 2008 р. міністри закордонних справ НАТО розглянули питання надання Україні та Грузії Плану дій щодо набуття членства. Позитивної відповіді не було. Натомість НАТО запропонувало Україні «Річний національний план».

14 У другому півріччі для України існувала загроза отримати ціну замість 179,5 дол. 314,7 дол. США за тисячу кубометрів газу.

зростання ціни на транзит російського газу територією України, що означало дзеркальне зростання ціни транзиту туркменського газу в Україну територією Росії.

Паралельно, починаючи з кінця січня, у Москві розпочалися українсько-російські консультації щодо умов оренди баз Чорноморського флоту в Криму. Тож усі ці питання сплелися в один клубок, де поєдналися воєнно-політичні, дипломатичні та фінансово-економічні проблеми, що були тісно пов'язані з геополітичними стратегіями керівництва обох держав. При цьому РФ чи не одразу ж завдала потужного попереджувального удару по російсько-українських взаєминах у військовій сфері, денонсувавши 12 лютого 2008 р. угоду з Україною про засоби попередження про ракетний напад і контролю космічного простору [38].

Утім, й після долучення 20 лютого до українського «десанту» в Москві прем'єр-міністра Ю. Тимошенко, Росія відмовилася переглядати умови продажу газу Україні й відхилила запропоновані «Нафтогазом України» проекти довгострокових угод на постачання газу в Україну [4]. У цей же час В. Ющенко обговорював питання реформування діяльності СНД на неформальній зустрічі держав-учасниць Співдружності [37], а також зустрівся з патріархом РПЦ Алексієм II, якого безрезультатно закликав зняти анафему з гетьмана І. Мазепи.

Тим часом на виборах президента РФ 2 березня 2008 р. впевнену перемогу здобув Д. Медведєв, а вже 4 березня «Газпром» скоротив на половину обсяг постачання газу Україні (у відповідь «Нафтогаз України» звинуватив «Газпром» у несплаті за транзит). Своєю чергою уряд України спробував заручитися підтримкою США під час переговорів 6 березня у Брюсселі між прем'єр-міністром України Ю. Тимошенко та державним секретарем США К. Райс, яка підтримала безкомпромісну позицію українського уряду щодо ліквідації газових посередників. Того ж дня «Газпром»

у повному обсязі відновив постачання газу Україні¹⁵.

Натомість 1 квітня офіційному Києву було виразно загрожено, тепер вже з іншого російського державного органу – з Державної Думи РФ. У законодавчому органі Росії відбулися слухання, присвячені змінам до «великого» українсько-російського договору 1997 р., під час яких націоналістичні російські політики попереджали, що вступ України до НАТО означатиме розкол країни на Захід та Схід¹⁶. Вже наступного дня голова Верховної Ради України А. Яценюк прилетів до Москви для залагодження російсько-українських стосунків¹⁷. Невдовзі ж (15 квітня) відбулися переговори міністрів закордонних справ України В. Огризка та Росії С. Лаврова, під час яких обговорювалися проблеми євроатлантичної інтеграції України, гуманітарного співробітництва, товарообігу тощо. Під час цих перемовин російська сторона в односторонньому порядку відмовилася у червні 2008 р. розпочати переговори про умови виведення свого Чорноморського флоту з Севастополя та Криму до 28 травня 2017 року¹⁸. З огляду на усе вищевказане, Україна змушена була 22 квітня 2008 р. розповсюдити в ООН меморандум-протест у зв'язку з «антиукраїнськими заявами високопосадових осіб Росії», які зазіхали на суверенітет та територіальну цілісність України.

Попри міжнародний розголос щодо антиукраїнських заяв посадових осіб і політиків РФ, Кремль продовжив демонстрацію своєї зневаги до суверенітету і територіальної цілісності України. Напередодні показові

---

15 У цей же день, 6 березня 2008 р., Верховна Рада України ратифікувала статут ГУАМ, підписаний 23 травня 2006 р. у м. Києві. Одночасно було ратифіковано Рішення про внесення змін і доповнень до Положення про Антитерористичний центр держав – учасниць СНД, підписане 28 листопада 2006 р. у Мінську із застереженням про його міжнародно-правову суб'єктність. 7 березня 2008 р. МЗС України засудив скасування Росією режиму економічних санкцій щодо Абхазії та Південної Осетії.

16 Попри такі погрози розколу України та втручання у її внутрішні справи, у Києві заявили, як повідомляла 1 квітня 2008 р. газета «Голос України», що нададуть для використання російським літунам навчально-тренувальний комплекс «Нитка».

17 Під час цього дводенного візиту А. Яценюка до Москви Державна Дума РФ відмовилася визнати голодомор 1932–1933 рр. геноцидом українського народу.

18 Прикметно, що саме в ці дні у Баку (15–16 квітня) за участю української делегації відбулася конференція «Принципові основи розв'язання конфліктів на території країн ГУАМ», а в румунській газеті «День» (17 квітня) було опубліковано статтю президента Румунії Т. Башеску, який висловив готовність «віддати» Україні Придністров'я в обмін на Південну Бессарабію та Північну Буковину.

«ротації» керівництва держави¹⁹ російський Чорноморський флот, незважаючи на протест МЗС України від 5 травня 2008 р., провів масштабні військові маневри. Невдовзі ж, незважаючи на заборону української влади проведення військово-морського параду з нагоди 225-річчя створення Чорноморського флоту, святкування в українському Севастополі 11 травня таки відбулося, а мер Москви Ю. Лужков, що прибув до міста з цього приводу, навіть заявив, що «М. Хрущов не передавав Севастополь разом із Кримом Україні» [5]. Коли ж Ю. Лужкова було оголошено «персоною нон-грата», МЗС Росії назвав це «недружнім кроком» з боку України.

Продовжував посилюватися тиск на Київ й у газовій сфері, що вкотре викликало занепокоєння країн балто-чорноморської смуги. Так, наприклад, під час чергової робочої зустрічі з газової проблеми між Ю. Тимошенко та В. Путіним 23 травня в рамках саміту СНД у Мінську²⁰, у Києві пошук незалежних від Росії шляхів енергопостачання обговорювали президенти Азербайджану, Грузії, Литви, Латвії, Естонії, Польщі, які взяли участь у роботі саміту з питань енергетичної безпеки [6]. На фоні ускладнень у розв'язанні газового вузла на початку літа до Москви знов потягнулися українські політики і дипломати (3 червня було призначено нового посла в РФ К. Грищенка; 4 червня у «білокам'яну» прилетів голова проросійської «Партії регіонів» В. Янукович), а Державна Дума РФ у переддень прибуття президента В. Ющенка²¹ вчергове ухвалила Заяву з приводу недружньої політики України, в якій закликала розірвати Договір про дружбу та співробітництво з Україною в разі її приєднання до плану набуття членства в НАТО. Тож після того, як Д. Медведев і В. Путін зустрілися в Москві зі своїм

19 7 травня 2008 р. відбулася інавгурація президента РФ Д. Медведева, а 8 травня Державна Дума затвердила В. Путіна на посаді прем'єр-міністра Росії. 12 травня 2008 р. прем'єр-міністр В. Путін представив президентові Д. Медведеву склад свого уряду.

20 23 травня 2008 р. у Мінську на саміті глав урядів країн СНД Україна передала головування Білорусі. Тоді ж МЗС Росії створив агентство у справах СНД, основною метою якого була робота з недержавними проросійськими організаціями на пострадянському просторі. 27 травня 2008 р. прем'єр-міністр РФ В. Путін став головою урядової ради союзної держави Росії та Білорусі.

21 В. Ющенко прилетів до російських Соловків 5 червня 2008 р., аби вшанувати пам'ять репресованих українців, а вже наступного дня мав заплановану зустріч у Петербурзі з новообраним президентом РФ.

«трояном» у Києві В. Януковичем й отримали від нього вичерпні відомості про суспільно-політичне становище в Україні та її господарчо-енергетичний стан, а Держдума зробила попереджувальну жорстку заяву, 6 червня 2008 р. у Петербурзі Д. Медведев провів свою першу як президент Росії зустріч із президентом України В. Ющенком. Під час перемовин обговорювалися проблеми вступу України в НАТО, голодомор 1932–1933 рр. та енергетичне питання. Тоді ж стало відомо про намір Росії збільшити ціну на газ для України з 1 січня 2009 р. вдвічі – до рівня європейської [7]. Натомість за три тижні, 28 червня 2008 р., після відвідин Москви Ю. Тимошенко та її переговорів щодо газових проблем із В. Путіним та головою правління «Газпрому» О. Міллером, останній заявив про готовність вести переговори про відносини з Україною на тривалу перспективу [8]. Відтак кремлівські вожді виразно давали зрозуміти Києву, що домовлятися з розв'язання питання енергоносіїв вони воліють саме через прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко та голову уряду РФ В. Путіна. Тоді ж внутрішньоукраїнське владне протистояння між президентом В. Ющенком і прем'єром Ю. Тимошенко вийшло на новий виток загострення.

Нового загострення набули й українсько-російські взаємини. Цього разу приводом стало введення російських окупаційних військ (під личиною «миротворців») до Абхазії, що була відтята за їхньої допомоги у Грузії та блокади грузинського узбережжя кораблями Чорноморського флоту РФ. 10 серпня, перебуваючи у Тбілісі, міністр закордонних справ України В. Огризко висловився за заборону на повернення російських кораблів Чорноморського флоту, які брали участь у блокаді узбережжя Грузії, до Севастополя. 12 серпня президент України В. Ющенко зі столиці Грузії зажадав від уряду Ю. Тимошенко виконання його розпорядження про заборону на повернення кораблів Чорноморського флоту до Севастополя, а наступного дня підписав Указ про порядок сповіщення українських компетентних органів про переміщення російського Чорноморського флоту. Зауважу, що російські кораблі безперешкодно повернулися на місце свого розташування у Севастополь.

Що ж стосується відтятих від Грузії Абхазії та Південної Осетії, то 25 серпня 2008 р. Державна Дума РФ та Рада Федерації РФ рекомендували визнати незалежність Абхазії та Південної Осетії. Таке ж рішення було ухвалено й президентом Росії Д. Медведєвим, яке 26 серпня 2008 р. засудило МЗС України та президент В. Ющенко. Варто відзначити, що у Києві український прем'єр Ю. Тимошенко взагалі ігнорувала це питання й не виказувала свого ставлення до подібного рішення Москви, лідер же про російської опозиції В. Янукович підтримав його. Своєю чергою секретар РНБО України Р. Богатирьова, під час свого візиту до США (23–30 серпня), підтримала позицію президента В. Ющенка щодо Грузії, зазначивши, що точка зору В. Януковича щодо потреби визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії не є точкою зору «Партії регіонів», а лише його особистою.

Восени 2008 р., опісля погроз Росії Україні торговельною війною під час вересневих двосторонніх торговельних переговорів, відбулася низка взаємних політичних кроків назустріч одне одному, які, проте, виявилися дипломатично формальними. Прикметно, що саме восени стало зрозумілим: Україні так і не вдасться у найближчій перспективі суттєво зблизитися з ЄС та отримати ПДЧ щодо вступу в НАТО, тож і Росією було припинено агресивний шантаж України, й складалася оманлива видимість потепління стосунків між обома країнами.

Хронологічно це виглядало так: 19 вересня 2008 р. Верховна Рада ратифікувала Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію, підписану 22 грудня 2006 р. у м. Києві [9]; 24 вересня у Нью-Йорку міністри закордонних справ України В. Огризко та Росії С. Лавров підтвердили намір продовжити термін дії Договору про дружбу та співробітництво [10], а 1 жовтня (попри те, що 30 вересня МЗС України висловило звинувачення Росії в організації сепаратистських рухів на території АР Крим) Україна та РФ пролонгували дію цього Договору і, таким чином, 1 квітня 2009 р. дія договору мала бути автоматично пролонгована

до 1 квітня 2019 р.²²; 29–30 жовтня у Києві відбувся черговий раунд українсько-російських переговорів щодо військово-політичних аспектів діяльності Чорноморського флоту, а 20–21 листопада – засідання робочої групи з інвентаризації його нерухомого майна²³; 14 листопада у Кишиневі, під час зустрічі глав урядів країн СНД, прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко обговорила з головою російського уряду В. Путіним проблеми торговельно-економічних відносин в умовах початку світової економічної кризи [11]; 2 грудня у Києві було оголошено про створення міжвідомчої комісії з розвитку стратегічних українсько-російських відносин; 12 грудня у Москві українська делегація взяла участь у засіданні Економічного комітету СНД, де, зокрема, обговорювався проект змін до установчих договорів, пов'язаних із функціонуванням зони вільної торгівлі [12]; 17 грудня голова Верховної Ради В. Литвин приймав статс-секретаря, заступника міністра закордонних справ РФ Г. Карасіна й обмірковував з ним політичні та економічні проблеми українсько-російських взаємин; 20 грудня газета «Голос України» повідомляла, що у Харкові відбувався IV міжнародний форум з проблем використання російської мови, а голова українського законодавчого представницького органу В. Литвин під час свого перебування у Москві 28–29 грудня 2008 р. закликав «руйнувати фантоми реальною роботою» [13].

Тим часом посол США в Україні В. Тейлор таємною депешею від 10 грудня 2008 р. повідомляв у Вашингтон про зміст своєї конфіденційної розмови із впливовим українським олігархом Д. Фірташем. Бізнесмен відверто оповідав послові, що прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко працювала з Росією з метою знищення компанії «РосУкрЕнерго» та здійснила задля цього політичні поступки Кремлю, уклавши з В. Путіним угоду. Як приклад – пригадувалися мовчання Ю. Тимошенко про війнні події в Гру-

---

22 10 жовтня 2008 р. на саміті СНД у Бішкеку, де обговорювалася економічна стратегія до 2020 р., Київ представляла секретар РНБО України Р. Богатирьова, а у середині жовтня українська делегація взяла участь у засіданні Ради міністрів оборони країн-учасниць СНД.

23 20 листопада у Москві на X з'їзді путінської партії «Єдина Росія» побував лідер «Партії регіонів» В. Янукович, де підписав угоду про міжпартійне співробітництво.

зії у серпні, її уникання заяв щодо Голодомору й питань Чорноморського флоту в Криму. Олігарх також стверджував, що Москва пробачила Ю. Тимошенко її борг в 600 млн дол. США, який міг бути використаний росіянами як інструмент тиску. Він також заявив, що російський бізнес намагається взяти владу над українською економікою та являє собою велику загрозу національній безпеці. Д. Фірташ додавав, що розподіл України на «синій» і «помаранчевий» табори, які не намагається об'єднати президент В. Ющенко – саме те, досягнути чого сподівалася Росія, аби контролювати Україну [33].

Варто нагадати, що саме у ті дні в Москві тривали складні переговори «Газпрому» та «Нафтогазу України». Попередні загострені українсько-російські політичні відносини негативно позначалися на ступені довіри між перемовниками в економічних питаннях, й відтак Україна та Росія знову ризикували вступити у черговий новий календарний рік у стані газової війни. 24 грудня до Москви повернулася делегація «Нафтогазу України» на чолі з О. Дубиною, яка підтвердила свою нездатність сплатити борги за газ²⁴. Не спромоглися сторони домовитися й про ціну на газ у 2009 р., тож, як наслідок, з 1 січня 2009 р. Росія призупинила постачання газу в Україну.

Розпочалася друга російсько-українська газова війна²⁵. 6 січня 2009 р. Російська Федерація взагалі припинила подачу природного газу. Як свідчив В. Ющенко, «у ці дні, до 10 січня 2009 р. проводились переговори з представниками урядів європейських держав, однак ніяких позитивних результатів це не дало. У цей час російська сторона намагалася звинуватити Україну в тому, що нібито НАК «Нафтогаз України» не виконує своїх домовленостей щодо транзиту російського природного газу територією

---

24 Паралельно до московських газових перемовин, у Вашингтоні державний секретар США К. Райс приймала 19 грудня міністра закордонних справ України В. Огризка. Сторони домовлялися про продовження реалізації двосторонніх проєктів, а також підписали Хартію про стратегічне партнерство України і США, згідно з якою Білий Дім висловив намір активізувати співпрацю з Києвом у сфері безпеки та оборони, а також у питанні модернізації української газотранспортної системи (ГТС).

25 За усі роки, починаючи з 2005 по 2008 рр., ціна на газ піднялася у 3,5 рази, а ціна на транзит – усього на 40%.

України до країн Європи» [30]. На цей час в українських сховищах знаходилося приблизно 27 млрд куб. метрів газу. На думку тогочасних вітчизняних фахівців, його мало б вистачити для забезпечення потреб споживачів України приблизно до кінця квітня 2009 р. Саме цей факт сподівався використати В. Ющенко за певні тактичні можливості у веденні переговорів щодо зменшення ціни на газ та досягнення вигідніших умов для транзиту російського газу до країн Європи. Тим часом 13–14 січня 2009 р. відбувся зрив двох спроб відновлення постачання газу в Європу. «Газпром» зазначав, що маршрут, який влаштовував Україну, неможливо використовувати без контракту на газ для України²⁶.

Президент України мав намір скликати з цього приводу Міжнародну конференцію у Празі, проте через тиск Кремля її було погоджено провести у Москві. Проте, у ній не мало брати участі керівництво ЄС, а лише експерти, відтак В. Ющенко вважав, що й прем'єр-міністр Ю. Тимошенко також мала відмовитися від участі у цих перемовинах на користь експертів НАК «Нафтогазу України». Утім, після того, як 16 січня до Ю. Тимошенко зателефонував прем'єр-міністр РФ В. Путін, вона вже 17 січня вилетіла до Москви²⁷ і, без відома президента України та без погодження з профільними міністерствами, «віч-на-віч» з В. Путіним одноосібно почала вирішувати газові питання з Росією [14]. Перед відльотом до столиці РФ прем'єр-міністр Ю. Тимошенко вранці 19 січня затвердила директиви делегації НАК «Нафтогаз України» для проведення переговорів на поставку та транзит природного газу у 2009–2019 рр. У підсумку, 19 січня 2009 р. були укладені газові контракти між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» щодо купівлі-продажу природного газу за базовою

---

26 У ці дні, як заявляв народний депутат Ю. Бойко, Україна знаходилася на межі техногенної катастрофи через низький тиск в українській газотранспортній системі. «Газотранспортна система в Україні має ємність 1 млрд кубометрів газу, це 360 км мереж, в яких підтримується робочий тиск у 75 атмосфер, це той тиск, при якому газотранспортна система безперебійно працює, – аргументував він. – Разом з тим, зараз у мережі знаходиться 850 млн кубометрів газу, оскільки 150 млн вже відібрано і, відповідно, тиск критично впав» [27].

27 На той момент російська сторона чітко сформулювала умови на яких газова криза могла бути розв'язана: продажна ціна газу 450 дол. США; розмір ставки сплати за транзит мав би бути незмінним; погашення боргу «РосУкрЕнерго» в розмірі 1,7 млрд дол. США тощо.

ціною у 450 дол. США та ставкою на транзит у 1,7 доларів США, яку від України підписав О. Дубина.

Насправді ж О. Дубина практично був усунений від продовження переговорів і поставлений перед тиском й перед фактом. Крім того, 19 січня газове питання розглядалося урядом України лише після обіду, проте умови, запропоновані Ю. Тимошенко у вищезгаданих директивах і представлені першим віце-прем'єр-міністром О. Турчиновим, не були підтримані Кабінетом міністрів. Власне, саму директиву навіть президент України зміг побачити лише за кілька днів, у перебіг же умов перемовин між Ю. Тимошенко та В. Путіним від 17 січня В. Ющенко й взагалі посвячено не було, а щодо умов контрактів від 19 січня та додатків до них президент не міг витребувати у прем'єр-міністра навіть через офіційні запити, що робило неможливим проведення їх аналізу президентськими експертами. Так Україна отримала новий газовий контракт з Росією, й пристрасті у взаєминах двох держав на певний час вщухли.

Проте коли 23 березня 2009 р. у Брюсселі, на конференції щодо фінансування модернізації ГТС України, Євросоюз домігся відокремлення повноважень «Нафтогазу України» від газового транзиту, що не влаштувало Російську Федерацію, Кремль доволі агресивно висловив своє незадоволення²⁸. Тож із квітня 2009 р. на порядок денний українсько-російських стосунків знову

---

28 Тим часом з другої половини січня 2009 р. активізувався західний вектор української дипломатії, який зумовлювався як сформуванням нової державної адміністрації в США після інавгурації президента Б. Обама, так і прагненням європейських сусідів України розібратися у статтях і засадах нових газових контрактів Києва та Москви. Так, 28 січня до столиці України відбувся візит міністра у справах міжнародної безпеки та оборони Великої Британії Е. Тейлор, під час якого знов було порушено питання щодо вступу України до НАТО. Того ж дня у Вроцлаві президент України В. Ющенко, президент Польщі Л. Качинський та чеський прем'єр-міністр М. Тополянеко обговорили енергетичні питання та проблеми економічної кризи. 5 лютого, під час засідання «Україна – Трійка ЄС» у Празі, Україна запропонувала партнерам виробити єдину енергетичну стратегію, а 8 лютого у Мюнхені прем'єр-міністр України Ю. Тимошенко обговорила наслідки українсько-російської газової війни з віце-президентом США Дж. Байденем. Проблеми економічної кризи розглядалися й у Києві під час перемовин Ю. Тимошенко з віце-президентом Європейської комісії Г. Ферхойгеном (16–18 лютого 2009 р.). На них прем'єр-міністр України закликала Євросоюз купувати для України «технічний газ». Зі свого боку президент В. Ющенко під час свого візиту до Брюсселя (18–19 березня) висловив готовність України приєднатися до Європейської енергетичної хартії. На саміті ж Європейського Союзу, що був присвячений фінансуванню «Східного партнерства» й відбувався 19–20 березня 2009 р., на його реалізацію було затверджено суму у 60 млн євро [15].

вийшло газове питання. Зокрема уточнення потребувала декларація про модернізацію української ГТС. З цією метою наприкінці квітня й відбувся візит до Москви голови українського уряду Ю. Тимошенко.

Українська сторона наполягала на зменшенні обсягів закупівлі газу і навіть заявила про готовність підтримати вступ Росії до СОТ [16]. У зв'язку з тим, що на зустрічі глав урядів країн СНД в Астані 22 травня прем'єр-міністрові України не вдалося домовитися про оплату закачування газу у сховища на зиму [17]. Тоді Київ звернувся по допомогу до Заходу і на саміті ЄС, що відбувався протягом 18–19 червня, закликав надати йому термінову позику на закупівлю газу в РФ, проте вже 21 червня на саміті ЄС–США з питань енергетичної безпеки у Відні, Європейський Союз відмовив Україні у кредиті на закачування газу у сховища. Умовою ж надання кредиту «Нафтогазу України» Європейська Комісія назвала проведення структурної реформи у газовій сфері [18]. На відсутності в Україні реформ було наголошено й під час тривання в середині липня у Брюсселі XII раунду²⁹ переговорів між Україною та Євросоюзом стосовно укладення угоди про асоціацію [19]. Коли ж невіршеність проблеми надто затягнулася, фактично за місяць до настання календарної зими, президент В. Ющенко 2 листопада 2009 р. зажадав від уряду Ю. Тимошенко перегляду газової угоди з Росією.

Тим часом, поки у Москві відбувалися українсько-російські консультації на рівні заступників глав зовнішньополітичних відомств із проблем європейської безпеки, Росія та Євросоюз 16 листопада підписали Меморандум про механізм раннього попередження у випадку зриву постачання газу. За кілька днів (19 листопада 2009 р.) під час зустрічі в Ялті прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко та голови російського уряду В. Путіна, російська сторона підтвердила, що не буде штрафувати Україну за недобір обсягів газу, які передбачалися контрактом [23], а за місяць стало

---

²⁹ 25 листопада 2009 р. у Брюсселі в рамках підсумків XIV раунду переговорів між Україною та ЄС стосовно укладання угоди про асоціацію сторони знову засвідчили, що угода до підписання не готова.

відомо, що ціна на газ для України у 2010 р. перевищить 300 дол. США за тисячу кубометрів [24].

Слід констатувати і те, що кожного разу, паралельно з газовим диктатом і шантажем, Кремль традиційно підіймав «пакетом» низку геополітичних та військово-політичних вимог, як то: обмеження щодо співпраці з ЄС, недопущення здобуття ПДЧ щодо НАТО, преференції для власних товарів у торговельних зносинах, посилення проникнення власного квазідержавного капіталу до всіх сфер життєдіяльності України, «захист» російської мови та, звісно ж, зміцнення свого військового плацдарму на Кримському півострові й у м. Севастополі, а отже, й розширення та поглиблення присутності на українській території Чорноморського флоту РФ, контингент якого включав у себе не лише кораблі, а й об'єкти та засоби ведення також і наземної, повітряної та протиповітряної війни тощо.

Тож синхронно із висуненням Україні нових вимог в енергетичній сфері, Кремль традиційно порушив і питання військово-політичні. Зокрема на початку квітня 2009 р., під час консультацій МЗС України та Росії щодо Чорноморського флоту, які відбувалися у Москві, Російська Федерація зажадала розміщення на своїй базі додаткових човнів військового підводного флоту, з чим не погоджувалася українська делегація. Протиріччя посилися й у червні під час чергового раунду консультацій. Українська сторона, не маючи точних відомостей про кількість та оснащення російського військово-морського контингенту на її території, наполягала на інвентаризації Чорноморського флоту, російська ж – на заміні військових кораблів. Проблемними були також і питання дій Чорноморського флоту у кризових ситуаціях та виплат до пенсійного фонду.

Водночас у червні в Москві безрезультатно закінчився й XXXI раунд українсько-російських переговорів щодо демаркації морських кордонів, під час якого СБУ наполягала, зокрема, аби до 13 грудня 2009 р. співробітники ФСБ залишили Чорноморський флот. Більше того, Росія продовжувала ігнорувати умови перебування свого флоту та не дотримувалася двосторонніх домовленостей щодо функціонування своєї військово-морської бази на Кримському півострові. Так, наприклад, 23 липня

МЗС України оприлюднило протест Росії у зв'язку з перевезеннями ракет Чорноморського флоту на територію України [20], а 18 серпня українське зовнішньополітичне відомство було змушене заявити Росії чергову ноту протесту тепер уже із звинуваченнями на адресу її Чорноморського флоту у порушенні екології бухти Севастополя [21].

Складалося враження, що кремлівська верхівка та військове командування РФ цілеспрямовано виявляли зневагу до державного суверенітету України, демонструючи власну безкарність, й принизливими випадками своєї пропаганди та поведінкою російських збройних сил у Криму, ніби провокуючи українське політичне керівництво на відкритий військово-політичний конфлікт, прагли таким чином розв'язати повноцінну війну між Україною і Росією із далекоглядними геополітичними намірами та наслідками. Інакше як можна розцінювати, на додачу до вищевказаних та інших рецидивів, зухвале й образливе звернення президента Росії Д. Медведєва до президента України В. Ющенка через Інтернет (!) 11 серпня 2009 р. із критикою нібито антиросійського курсу України та з оголошенням про відмову направити посла РФ до Києва³⁰.

Зрештою напругу певною мірою вдалося пригасити дипломатичними шляхами у середині осені 2009-го. Тоді, протягом 6–7 жовтня у Харкові відбулися переговори міністра закордонних справ Російської Федерації С. Лаврова та в. о. міністра закордонних справ України В. Хандогія, на яких обговорювалися питання регіональної та прикордонної співпраці. Тоді ж, до речі, Росія зробила першу спробу на практиці, але завуальовано, втілити свої плани розчленування України зі східних її регіонів політико-економічними методами та засобом «узаконеного» міжнародного проекту, зокрема через пропозицію сформування з Луганської та Ростовської областей так званого «Євро регіону Донбас» [39].

За кілька днів, 9 жовтня, Верховна Рада затвердила новим міністром закордонних справ України П. Порошенка, який одразу ж

---

30 Указ про призначення М. Зурабова послом Росії в Україні було підписано президентом РФ 13 серпня 2009 р., проте при цьому не було визначено дати вручення ним вірчих грамот.

запевнив, що Росія є важливим стратегічним партнером України [22]. Незабаром, 23 жовтня, П. Порошенко обговорюватиме проблеми нормалізації українсько-російських відносин у Москві та запевнить керівництво Російської Федерації, що Україна не переглядатиме угоду про умови базування Чорноморського флоту Росії у Криму. Натомість російська сторона заявила, що не має наміру і не скорочуватиме свій Чорноморський флот на півострові, а й надалі розвиватиме інфраструктуру його базування. Ці ж принципи було закріплено згодом 28–29 жовтня 2009 р. й у Києві під час російсько-українських консультацій з питань функціонування Чорноморського флоту за кризових умов. Тож Російська Федерація знову досягла бажаного й не лише домоглася де-факто пролонгації розташування своєї військово-морської бази на території України, але й примусила Київ до чергового компромісу на свою користь. Отже, не дивно, що коли під час перебування делегації МЗС України у Мюнхені (5–7 лютого 2010 р.), відбулася робоча зустріч міністрів закордонних справ України П. Порошенка та Російської Федерації С. Лаврова, останній від імені своєї держави елементарно попередив Україну, а по суті просто поставив перед фактом, що Росія збирається до 2015 р. посилити бойову потугу свого Чорноморського флоту у Криму.

Між тим, у 2009 р. напередодні 15-ї річниці Будапештського меморандуму в українському парламенті та експертному середовищі відбулася дискусія щодо необхідності ратифікації Меморандуму [1, с. 366–378], надання йому статусу політико-правового документа або прийняття іншого документа «зобов'язуючого характеру з гарантування безпеки України». У квітні 2009 р. голова Верховної Ради В. Литвин виступив за надання Будапештському меморандуму щодо гарантій безпеки України статусу «політико-правового документа». За словами В. Литвина, необхідно, щоб цей документ був підписаний «на офіційному рівні й ратифікований парламентами відповідних країн для того, щоб ці гарантії не лише були задекларовані, а щоб вони виконувалися» [28]. Він переконував, що Україна повинна принциповіше ставитися до виконання відповідних гарантій. Водночас В. Литвин вважав, що прийняття «такого документа зобов'язую-

чого характеру щодо гарантування безпеки України зніме проблему щодо НАТО» [28].

27 серпня 2009 р. Тернопільська облрада ухвалила заяву до президента України, прем'єр-міністра України, спікера Верховної Ради та Посольства РФ в Україні у зв'язку зі зверненням президента Російської Федерації до президента України. «Ми, депутати Тернопільської обласної ради, висловлюємо глибоке обурення зверненням Президента Росії Дмитра Медведєва на адресу української влади з безпідставними звинуваченнями. Це прояв неповаги до української нації та інформаційна підготовка московської експансії в Україну напередодні президентських виборів», – йшлося у зверненні [34]. Депутати заявляли, що «в протистоянні з Москвою Україна не почула жодного рішучого слова на свою підтримку з боку інших держав-гарантів: США і Великобританії», а також, що ці держави жодного разу не відреагували на погрози, економічний та інформаційний тиск на Україну з боку Кремля [34]. У зв'язку з цим Тернопільська облрада вимагала від влади України заявити про розірвання Будапештського меморандуму 1994 р., відновити ядерний статус України, припинити участь України в ЄП, вийти з СНД, а також вивести російські війська з Криму тощо. Крім того, депутати також вимагали, аби Служба безпеки України негайно здійснила перевірку вищих посадових осіб України та керівництва політичних сил на причетність до співпраці зі спецслужбами РФ. 1 вересня 2009 р. ідею перегляду Будапештського меморандуму неофіційно підтримав й президент В. Ющенко під час візиту до Чернівців. «Ці договори, які ми підписували 15 років тому, потрібно замінити двосторонніми договорами з країнами-гарантами», – зазначив президент і додав, що із США такий договір уже підписано [42]. Зміст додаткових гарантій, які Україна хотіла б отримати від держав, що підписали Будапештський меморандум, В. Ющенко не деталізував, але підкреслив, що найкращим варіантом для Києва було б приєднання до системи колективної безпеки. Утім, далі слів справа так і не пішла.

У вересні 2009 р. екс-секретар РНБО України В. Горбулін і доктор політичних наук О. Литвиненко наголосили, що Україні варто скликати

міжнародну конференцію для підготовки договору про гарантії безпеки та заміни Будапештського меморандуму. «До участі у конференції варто запросити всі держави-гаранти, а саме – США, РФ, КНР, Францію, Великобританію, а також інші впливові держави, насамперед Німеччину», – зазначали фахівці [41]. Вони наполягали на необхідності трансформування Меморандуму в багатосторонній юридично зобов'язуючий міжнародний договір [29]. Проте, розмови так і залишилися розмовами, й на практиці жодних трансформацій не відбулося, перш за все, вочевидь, через і відсутність політичної волі серед керівництва України, насамперед, президента України В. Ющенка.

Тим не менш, слід визнати, що сьогодні більшість експертів у безпековій галузі схиляються до думки, згідно з якою Будапештський меморандум необхідно було трансформувати в юридично обов'язковий договір із чітким механізмом реалізації його положень, позаяк він виявився нездатним гарантувати територіальну цілісність та безпеку України. Це завдання могло б бути імplementовано на двосторонній основі: шляхом укладення угод про гарантії безпеки на кшталт договорів, підписаних між США й такими державами, як Ізраїль, Корея та Японія. Зокрема, Україна могла б юридично закріпити ці домовленості з державами-гарантами своєї безпеки за Будапештським меморандумом (США, Великою Британією, Францією та Китаєм) як у багатосторонньому форматі, так і окремо на двосторонньому рівні. До такого договору можна було б внести й положення щодо різноманітних технічних питань, пов'язаних із безпекою, механізму гарантування безпосередньо безпеки України, а також глобальної та європейської систем безпеки.

Проте українські політики й надалі продовжували нехтувати питаннями національної безпеки й виробленням її реалістичної стратегії. Таку закономірність відзначив і новий посол США в Україні Дж. Теффт, який, спостерігаючи за виборчими перегонами 2010 р., надіслав з Києва до Вашингтона таємний звіт під заголовком «Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги» [35]. Американський посол з подивом зазначив, що, «на відміну від виборів 2004 року, питання

національної безпеки та оборони практично не підіймаються у перебігу президентської кампанії. Українці сфокусовані на економічній кризі й можливих перестановках у великій політиці країни після виборів. Усі кандидати підтримують перехід до професійної армії, відмові від обов'язкового призиву [до армії]. ...Деякі кандидати заявили, що традиційні європейські структури зжили себе» [35].

Дж. Теффт зауважував, наприклад, що хоча й президент В. Ющенко постійно підкреслював стратегічні питання і питання зовнішньої політики у своїх публічних виступах, проте протягом виборів представляв питання національної безпеки здебільшого у світлі економіки і соціальної безпеки. Питання ж національної безпеки, оборони і стабільності в регіоні, як правило, обговорювалися тільки у загальних рисах й не ставали предметом публічних обговорень. На фоні загальної нестабільності питань безпеки в Європі, включно із воскреслими політичними амбіціями Росії, увага кандидатів до оборони й до безпекових концепцій була критичною, ніхто не говорив про них саме у той час, коли вони важили понад усе. Американський посол констатував, що до останнього дня виборів питання зовнішньої політики і політики безпеки рідко звучали у пресі, але передбачав, що у 2010 р., швидше за все, означиться зсув з курсу довготермінової стратегічної орієнтації, що був започаткований В. Ющенком у 2005 році. «У тих випадках, – резюмував Дж. Теффт, – коли кандидати все ж прогнозували стратегічне майбутнє України, вони робили опертя на досягнення прийнятної для Москви подоби компромісу» [35]. Тож у новий, 2010 рік, Україна увійшла під сурми передвиборчої лихоманки й з перманентним відчуттям посилення російських впливів та політичного реваншу В. Януковича після ганебної поразки внаслідок Помаранчевої революції у 2004 році.

З першого ж дня 2010 року Росія, Білорусь та Казахстан взялися до створення Митного союзу, що в перспективі означало новий сегмент тиску на Україну та ще одне підросійське наддержавне утворення, до якого її намагатимуться втягнути вже випробуваними раніше Кремлем засобами чи то шантажу, чи то примусу.

Тим не менш, офіційний Київ почав демонструвати потепління стосунків із Москвою. 20 січня голова Комітету у закордонних справах Вер-

ховної Ради України О. Білорус провів переговори з делегацією Комітету у справах СНД³¹ Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації. 25 січня 2010 р. до Києва прибув посол РФ в Україні М. Зурабов, який вже 5 лютого мав «конструктивні» перемовини з кандидатом на посаду президента України В. Януковичем, що був лідером проросійської «Партії регіонів». Тоді ж у Київ надійшла звістка, що «Газпром» підтвердив сплату Україною за спожитий у січні 2010 р. газ [25].

Співпраця України з НАТО була практично замороженою й «діяла», як правило, лише на папері, передусім, з вини президента В. Ющенка. Затвердження ним 6 лютого 2010 р. плану співробітництва з НАТО на 2010 р. [25] було здійснене, так би мовити, «для годиться», швидше для проформи³² аби хоч якоюсь мірою відбілити заплямоване популізмом, бездіяльністю, корупцією та скочуванням до проросійських позицій реноме особи В. Ющенка й, зрештою, його чим далі неприхованою підтримкою кандидатури кремлівської маріонетки (В. Януковича) у президентських перегонах.

Захмарний рейтинг В. Ющенка за час президентського терміну скотився до маргінального рівня, в у першому виборчому турі в січні 2010 р. діючий президент здобув лише 5,45% голосів виборців. Утім, це й не дивно, адже згідно із статистикою ООН за 2009 р., громадяни України збідніли на 10%, а за межею бідності перебували 78% українських громадян [26], падіння ж ВВП склало 14,8% – найглибше у світі, порівняно із 210 державами³³.

---

31 У цей час, наприклад, 22 січня 2010 р. Грузія остаточно вийшла з СНД.

32 Президент В. Ющенко затвердив план співробітництва з НАТО на 2010 рік 6 лютого 2010 р.

33 Рівень перерозподілу ВВП через бюджет і позабюджетні фонди був досить високим: питома вага доходів зведеного бюджету разом із доходами позабюджетних фондів у ВВП склала у 2009 р. 42,4%. Усе це свідчило про високе фіскальне навантаження на бізнес. За останні два роки (2008–2009 рр.) номінальний обсяг державного прямого й гарантованого боргу зріс у 3,6 рази – до 34,6% ВВП. Дефіцит сектору державних фінансів (з урахуванням рекапіталізації банків, невідшкодованого ПДВ тощо) сягнув у 2009 р. 11,5% ВВП. Обсяг фіскальних операцій, що виконувався підприємствами реального сектора, залишався також значним: за оцінками МВФ, дефіцит фінансових коштів тільки НАК «Нафтогаз» у 2009 р. склав 2,5% ВВП. Слабким було й управління державним боргом. Значна частка зовнішніх зобов'язань (66,8%) у сукупному державному боргу робила його уразливим до валютних коливань, а велика частка гарантованого державного боргу (28,4%) створювала ризик зростання урядових зобов'язань.

14 лютого 2010 р. ЦВК оголосила офіційні результати виборів президента України, згідно з якими лідер Партії регіонів В. Янукович переміг і став наступним президентом України.

За час президентської каденції В. Ющенко не лише було пущено вітром можливості кардинальних реформ в державі та втрачено європейські перспективи, вихолощено закладені у 2004–2005 рр. політичні дивіденди щодо здобуття ПДЧ (або вступу) до НАТО та поступово здано українські геополітичні й економічні інтереси Росії, а ще й було розхитано внутрішнє становище українського суспільства, розбалансовано усі гілки державно-політичної влади та загнано у глибоку кризу вітчизняне народне господарство.

Відтак, історія виявила, що насправді у президента України В. Ющенко не було реального плану реформ у державі, його міжнародна політика обмежувалася гучними заявами, які не мали під собою обумовленого ґрунту та виваженого дієвого плану втілення, а прозахідна риторика на справах поволі капітулювала перед проросійською реальністю та політичною й особистою неспроможністю В. Ющенко до рішучих і доленосних перетворень як у внутрішній, так і у зовнішній політиці держави Україна.

Джерела і література:

1. Гай-Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України // Гілея. – 2016. – Вип.114 (№11). – С. 366–378.
2. Гай-Нижник П. П. Загострення навколо острова Коса Тузла 2003 р. як складова геостратегічної операції Російської Федерації щодо оволодіння акваторією Азовського моря та окупації-анексії Криму // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. – Вип. 6. – Херсон, 2017. – С. 86–93.
3. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
4. Голос України. – 2008. – 28 лютого.
5. Голос України. – 2008. – 12 травня.
6. Голос України. – 2008. – 22 травня.
7. Голос України. – 2008. – 7 червня.
8. Голос України. – 2008. – 23 липня.
9. Голос України. – 2008. – 10 жовтня.
10. Голос України. – 2008. – 25 вересня.
11. Голос України. – 2008. – 15 листопада.
12. Голос України. – 2008. – 13 грудня.
13. Голос України. – 2008. – 31 грудня.

14. Голос України. – 2009. – 17 січня.
15. Голос України. – 2009. – 24 березня.
16. Голос України. – 2009. – 30 квітня.
17. Голос України. – 2009. – 23 травня.
18. Голос України. – 2009. – 1 липня.
19. Голос України. – 2009. – 16 липня.
20. Голос України. – 2009. – 23 липня.
21. Голос України. – 2009. – 18 серпня.
22. Голос України. – 2009. – 10 жовтня.
23. Голос України. – 2009. – 21 листопада.
24. Голос України. – 2009. – 18 грудня.
25. Голос України. – 2010. – 6 лютого.
26. Голос України. – 2010. – 10 квітня.
27. Економічна правда. – 2009. – 15 січня.
28. Литвин хоче, щоб Будапештський меморандум був ратифікований країнами-учасницями // NewsRu.ua. – 2009. – 15 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/arch/ukraine/15apr2009/memor.html>.
29. Литвиненко О., Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики та загрози // Дзеркало тижня. – 2009. – № 43.
30. Протокол допиту колишнього президента України В. Ющенко від 26 квітня 2011 р. у справі Ю. Тимошенко // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011\(04\)26.protokol_dopytu.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2011(04)26.protokol_dopytu.php).
31. Святун О., Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї // Віче. – 2014. – № 20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4405/>.
32. Стенограма виступів кандидатів у президенти України В. Януковича та В. Ющенко під час теледебатів на телеканалі «Інтер» (16 листопада 2004 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2004\(11\)16.teledebaty.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2004(11)16.teledebaty.php).
33. Таємна дипломатична депеша посла посла США в Україні В. Тейлора: «Україна: Фірташ розповідає про себе американському уряду» (10 грудня 2008 р.) Wikileaks // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2008\(12\)10.Taylor.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2008(12)10.Taylor.php).
34. Тернопільська облрада вимагає розірвати Будапештський меморандум // Корреспондент.net. – 2009. – 28 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/948837-ternopilaska-oblrada-vimagae-rozirvati-budapeshtskij-memorandum>.
35. Теффт Дж. Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги (січень 2010 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2009.Tefft.php>.
36. Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО: зб. міжнар. конф. – К.: НІСД, 2012.
37. Урядовий кур'єр. – 2008. – 23 лютого.
38. Урядовий кур'єр. – 2008. – 5 березня.
39. Урядовий кур'єр. – 2009. – 9 жовтня.

40. Хартія Україна–США про стратегічне партнерство, 19 грудня 2008 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=840_140.

41. Що таке Будапештський меморандум і чому він нам не допоможе // Преса України. – 2014. – 2 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/17656/>.

42. Ющенко готовий повернути Україні ядерний статус // Обозреватель. – 2009. – 1 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2009/9/1/213049.htm>.

43. Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko / A New Century Agenda for the Ukrainian-American Strategic Partnership, April 4, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html>.

Павло ГАЙ-НИЖНИК

**КРИМСЬКИЙ ВУЗОЛ
І ПИТАННЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ РФ
У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ
ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМИНАХ³⁴
(1991–2013 рр.)**

Починаючи з 1990 року, надто після проголошення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р., стало остаточно зрозумілим, що Україна вже безповоротно здійняла прапор побудови своєї державності. Агонія Радянського Союзу і посилення національно-визвольних рухів не залишали сумнівів у скорому розвалі комуністичної імперії. Проте СРСР не міг зникнути безслідно й цілком логічним є те, що з його трупа мала постати нова формація і нею могла стати тільки Росія, яка на той час була представлена у младоімперських шатах РРФСР. Тож, ховаючи в історію Радянський Союз, Україна мала би, за сприятливої нагоди, безболісно й безкровно «розлучитися» і з Російською Федерацією, яка за тогочасних умов мусила перейматися власними проблемами.

Відтак, 19 листопада 1990 р., було підписано й відповідний Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою [23], який набув чинності 14 червня 1991 року. Згідно з ним (ст. 1), передбачалося, що «Сторони визнають одна одну суверенними державами і зобов'язуються утримуватись від дій, що можуть завдати шкоди державному суверенітету іншої Сторони», а також (ст. 6), що «Сторони визнають і поважають територіальну цілісність Української Радянської Соціалістичної Республіки і Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки в нині існуючих у межах СРСР кордонах» [23].

---

34 Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: Гай-Нижник П. П. Кримський вузол і питання Чорноморського флоту РФ у російсько-українських воєнно-політичних взаєминах (1991–2013 рр.) // Гілея. – 2017. – Вип. 117 (№ 2). – С. 77–90.

24 серпня 1991 р., у День проголошення незалежності України, Верховна Рада прийняла Постанову «Про військові формування на Україні» (№ 1431-XII), в якій йшлося про створення Міністерства оборони України й що усі військові формування, дислоковані на території республіки, підпорядковувалися Верховній Раді України, а урядові України наказувалося приступити до створення Збройних сил України, Республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету міністрів і Національного банку України.

На початкових етапах незалежності Україна у виробленні основ своєї зовнішньополітичної доктрини мусила виходити не лише з огляду на механізм втілення своєї геополітичних прагнень і вигід, а й рахуватися із інтересами сусідніх держав, груп (блоків) держав, різних транснаціональних угруповань на локальному, регіональному та глобальному рівнях. Відтак власні геостратегічні пріоритети слід було сформувавши у концептуальних основах зовнішньополітичної стратегії України, зважаючи як на світове розташування сил і важелів впливів, так і, передусім, на практичні можливості і потреби держави та українського народу.

Тож необхідно було, насамперед, створити передумови для становлення Української держави як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин, напрацювати базову документально-правове підґрунтя для входження до системи міжнародних відносин, розпочати процес інтегрування до системи європейської і світової співпраці у загальному політичному процесі, налагодити самостійні господарські зв'язки на міжнародній арені, встановити двосторонні рівноправні відносини з державами світової спільноти та з найближчими сусідами.

На заході і півдні українських кордонів був блок НАТО, який інтенсивно розширявся на схід, на сході ж і півночі від них – Росія, яка прагла відновити свої геополітичні потуги на пострадянському просторі та у світі. Тож, з огляду на тогочасний розклад світової шахівниці та системи врівноваження впливів та протидій політичне керівництво країни ще на зорі відновлення її державності стало на шлях дотримання ідеї позаблоковості та нейтралітету, що й було зафіксовано у Декларації про державний суве-

ренітет Української РСР 16 липня 1990 року. Проте вже 1993 р. у схвалених Верховною Радою України «Основних напрямках зовнішньої політики» зазначалося, що проголошена концепція нейтралітету не може бути перешкодою для повномасштабної участі України у загальноєвропейській структурі безпеки.

Курс України на державну незалежність одразу ж викликав спротив з боку Росії. Вже 26 серпня 1991 р. прес-секретар президента РРФСР Б. Єльцина заявив, що у разі припинення Україною союзницьких відносин Росія залишає за собою право перегляду кордонів, що суперечило російсько-українському договору від 19 листопада 1990 року. 28 серпня 1991 р. віце-президент Російської Федерації О. Руцкой на чолі офіційної делегації РРФСР прибув до Києва з метою змусити керівництво України відмовитися від щойно проголошеної незалежності, погрожуючи при цьому переглядом кордонів у разі відокремлення України від Росії. Утім, внаслідок дводенних перемовин, 29 серпня росіяни таки змушені були підписати комюніке, що підтверджувало територіальну цілісність сторін і непорушність їхніх кордонів. Тим не менш, відтоді стало зрозумілим, що з мертвого монстра СРСР на північ і схід від України відроджується нове імперське чудовисько – Росія.

Російська Федерація не припиняла висувати Україні територіальні претензії, які були оформлені офіційними рішеннями вищих державних органів Росії: 21 травня 1992 р. Верховна Рада РФ ухвалила Постанову № 2809-1 «Про правову оцінку рішень державної влади РРФСР зі зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році», згідно з якою Постанова Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 р. «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР» була визнана такою, що «не має юридичної сили з моменту її прийняття»; у грудні 1992 р. З'їзд народних депутатів РФ доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус Севастополя, і 9 липня 1993 р. на виконання цього доручення ВР РФ Постановою «Про статус міста Севастополя» оголосила федеральний статус міста [24, с. 4].

3 серпня 1992 р., Москва запустила у розробку й військово-морський пазл у своєму масштабному українсько-кримському геополітичному плані, який в контексті роззброєння України мав закріпити її присутність на важливому як з геополітичного й економічного, так і з військово-стратегічного боку, Кримському півострові, коли між Україною і Російською Федерацією було укладено Угоду «Про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР». У цьому першому («пробному») документі, зокрема, зазначалося, що, «враховуючи інтереси України і Росії як дружніх держав і прагнучи до забезпечення безпеки в басейні Чорного моря, Договірні Сторони вирішили на час до сформування на Чорному морі ВМС України та ВМФ Російської Федерації встановити перехідний період, до 1995 року включно» [50].

Угода між Російською Федерацією та Україною «Про принципи формування ВМФ Росії і ВМС України на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР» від 23 червня 1992 р., підписана у м. Дагомис, статтею 5 утверджувала положення про комплектування Чорноморського флоту, що здійснюється призовниками Росії та України у рівних пропорціях 50% на 50%. Згідно з Угодою між Російською Федерацією та Україною «Про невідкладні заходи з формування ВМФ Росії та ВМС України на базі Чорноморського флоту» від 17 червня 1993 р. (м. Москва), у пункті «а» статті 2 цього документа закріплювалося положення про розподіл Чорноморського флоту – надводних кораблів, підводних човнів, військово-повітряних сил, берегових військ, ...а також усієї військової техніки ...та всього нерухомого майна між Росією та Україною у співвідношенні 50 на 50 відсотків (50% / 50%), а пункт «г» визначав, своєю чергою, фінансування Чорноморського флоту до його розподілу сторонами у рівних частинах – також у 50% на 50% [46, с.154]. Тим не менш, 15 квітня 1994 р. президент України Л. Кравчук у черговій угоді з Б. Єльциним у Москві підписує нове співвідношення, за яким: «Україні залишається 15–20% кораблів і суден Чорноморського флоту» (стаття 2 угоди) [40, с.156]. Майже за рік, в Угоді від 9 червня 1995 р., підписаній у м. Сочі, вже інший президент України Л. Кучма зменшить цей показник, визнавши її 4-ту статтю, у якій зазнача-

лося: «Російській Федерації передається 81,7%, Україні – 18,3% кораблів і суден Чорноморського флоту» [46, с. 157]. Особисту й безпосередню відповідальність за це несуть найвищі тогочасні державні посадові особи України – Л. Кравчук і Л. Кучма.

30 вересня 1994 р. новий президент України Л. Кучма надіслав листи до президентів Росії, США, Франції та прем'єр-міністра Великої Британії «з пропозиціями щодо укладення багатостороннього (США, Росія, Велика Британія, Франція, Україна) Меморандуму» [56]. 5 грудня того ж 1994 року в Будапешті було підписано Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) / Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Зазначений документ було підписано президентами України, Росії та США – Л. Кучмою, Б. Єльциним і Б. Клінтоном, – а також прем'єр-міністром Великої Британії Дж. Мейджором під час засідань Саміту НБСЕ/ОБСЕ в Будапешті. Окрім трьох згаданих ядерних держав, дві інші, що є також постійними членами Ради Безпеки ООН, – Китай та Франція – офіційно висловили схожі гарантії, але формально не підписували Будапештського меморандуму (уряд КНР обмежився заявою від 4 грудня 1994 р., а Франція – Декларацією із супровідним листом президента Ф. Міттерана від 5 грудня 1994 р.).

Тим часом Російська Федерація продовжувала закріплювати свою військову присутність в Україні, паралельно зміцнюючи свої впливи на офіційний Київ й послаблюючи потенціал українських збройних сил. У 1996 р. спільна українсько-російська комісія здійснила оцінку вартості кораблів Чорноморського флоту. Україна отримала їх на 258 млрд 358 млн, Росія – 934 млрд 809 млн доларів США. Було також визначено вартість берегових об'єктів, орендна плата Росією за їх використання та оренду землі. Севастополь визначено базою Чорноморського флоту Росії, вона ж взяла на себе певні зобов'язання щодо вирішення соціально-економічних проблем цього міста.

28 травня 1997 р. було підписано Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України. У ній, з-поміж іншого, зазначалося, що «Російська Сторона зобов'язується не мати ядерної зброї у складі Чорноморського флоту Російської Федерації, який знаходиться на території України» (ст. 5), а також, що «військові формування здійснюють свою діяльність у місцях дислокації відповідно до законодавства Російської Федерації, поважають суверенітет України, дотримуються її законодавства та не допускають втручання у внутрішні справи України» (ст. 6). Серед інших статей з історичної ретроспективи варто згадати й про те, що російська Сторона зобов'язувалася відшкодувати шкоду, «яка може бути завдана діями або бездіяльністю військових формувань чи особами з їхнього складу під час виконання ними службових обов'язків, громадянам або юридичним особам України, громадянам або юридичним особам третіх держав, які знаходяться на території України, в розмірах, установлених на підставі претензій, пред'явлених відповідно до законодавства України» (ст. 18). За справами ж про злочини, скоєні особами, які входили до складу російських військових формувань у Криму, або членами їхніх сімей на території України, мало б застосовуватися законодавство України і діяти суди, прокуратура та інші компетентні органи України (ст. 19). Угоду було укладено на 20 років, відлік яких вівся з дати початку її тимчасового застосування; термін дії Угоди мав автоматично продовжуватися на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна із Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення дії Угоди не пізніше ніж за один рік до закінчення терміну її дії [21; 51]. Того ж дня у Києві було підписано Угоду з Чорноморським флотом. Розрахунок за використання об'єктів у Криму Росія здійснювала шляхом щорічного зменшення державного боргу України перед Росією на суму 9 млрд 779 млн доларів США.

Крім того, 28 травня прем'єр-міністрами П. Лазаренком та В. Чорномірдіним було підписано Угоду між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту. Основна база Чорноморського флоту Російської Федерації залишалася у м. Севастополі, на якій

розміщувалися його штаб та інші органи управління, а також військові формування, підприємства, організації та установи Чорноморського флоту Російської Федерації. Чорноморський флот Російської Федерації використовував також такі пункти базування і місця дислокації: 31-й випробувальний центр з відповідними об'єктами забезпечення; аеродром Гвардійське з об'єктами забезпечення; військовий санаторій «Ялта» – у м. Ялта; 830-й пост зв'язку та ретрансляції у м. Ялта і 1001-й пункт високо-частотного зв'язку в населеному пункті Прибережне Судакського району, порядок використання яких визначався окремою угодою між міністерствами оборони Сторін; 2436-й склад ракетного палива на станції Мамут. Бойових літаків морської авіації наземного базування Чорноморського флоту Російської Федерації, що тимчасово знаходилася на території України, мало бути не більше 22 одиниць [21; 49].

31 травня 1997 р. між Україною та Російською Федерацією було укладено Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство». Він за своєю договірно-правовою основою може вважатися стрижневим документом двосторонньої співпраці між Києвом і Москвою у довоєнний період. Ним, власне, передбачалося, що Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань із Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів³⁵. Обидві держави зобов'язувалися будувати власні взаємини на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, дотримання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами,

---

35 Нагадаю принагідно, що в Основоположному акті НАТО–Росія від 1997 р. члени Альянсу для заспокоєння Росії з приводу її побоювань щодо розширення НАТО на схід декларували, що не будуть розміщувати значні військові потужності, включно з тактичною ядерною зброєю, на території нових країн – членів із Центрально-Східної Європи і Балтії, оскільки не мають відповідних «підстав, намірів чи планів» (т. зв. принцип трьох «ні»).

сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальноновизнаних норм міжнародного права.

Важливим, з огляду на російсько-українську війну, розв'язану Кремлем 2014 року, є обопільне твердження з 1997 р., що добросусідство і співробітництво між цими країнами є вагомими факторами підвищення стабільності і безпеки в Європі та в усьому світі, а відтак держави здійснюватимуть тісне співробітництво з метою зміцнення міжнародного миру і безпеки. Крім того, Москва та Київ стверджували, що вживають необхідних заходів для того, щоб сприяти процесу загального роззброєння, створенню та зміцненню системи колективної безпеки в Європі, а також посиленню миротворчої ролі ООН і підвищенню ефективності регіональних механізмів безпеки [26; 40, с. 51–58].

Більше того, статтею 7 визначалося, що в разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони мали б обмінюватися відповідною інформацією і за необхідності вжити узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації, а також докласти зусиль до того, щоб врегулювання всіх спірних проблем здійснювалося виключно мирними засобами, і співпрацювати у відверненні та врегулюванні конфліктів і ситуацій, які зачіпають їхні інтереси.

Наголошу, що Договір було ратифіковано Верховною Радою України 14 січня 1998 р. [37], Державною Думою РФ 2 березня 1999 р. [41, с. 1159], а його статті підтверджені Конституційним Судом РФ, який припинив провадження у цій справі (через запит 157 депутатів Держдуми в частині підтвердження непорушності існуючих кордонів між державами), зважаючи на те, що набув чинності Федеральний Закон від 2 березня 1999 р. (№ 42-ФЗ) «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною», що був

ухвалений Державною Думою 25 грудня 1998 року³⁶ та схвалений Радою Федерації 17 лютого 1999 року.

При цьому українській політичній верхівці уже тоді слід було з'ясувати демарш російських парламентарів та їхню риторику. Противники підписання Договору підняли ґвалт про зближення України з НАТО та ЄС, а після його ратифікації почалися протести з мотивів, що цей документ закріплює за незалежною Україною внутрішні адміністративні кордони Радянської України. Не варто було б забувати, що обіцяв у разі ратифікації Договору депутатам (а його противників там була більшість!) з трибуни Ради Федерації колишній міністр іноземних справ РФ І. Іванов, а саме: що Росія разом з Україною будуть використовувати Керченську протоку і води Азовського моря. Чи міркували над цими словами у Києві й чи аналізували сенс такої позиції Москви? А позиція Росії полягала (і полягає) у тому, аби Керченській протоці та Азовському морю надати статус внутрішніх вод Росії та України, а відтак й спільно використовувати косу Тузла, яка час від часу в силу звичайних природних змін стає островом. І росіяни не мали наміру відмовлятися від цієї мети, незалежно від договорів про дружби чи кордони тощо.

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон [22] від 28 січня 2003 р. було ратифіковано Україною 20 квітня 2004 р. [36] та Російською Федерацією 22 квітня 2004 р. [31]. Відповідно до нього Сторони визначили проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією. Однак і після підписання Договору між Україною і Росією не були до кінця узгоджені лінії міждержавного кордону в Азовському морі та Керченській протоці (про що і йшлося вище). Найбільш гостро ця проблема постала у жовтні 2003 року. Росія в односторонньому порядку з боку Таманського півострова почала споруджувати дамбу в напрямку українського острова Тузла.

---

36 У 1998 р. між Україною і Росією було підписано Договір «Про економічне співробітництво і міжнародну програму розвитку економічних зв'язків на 1998–2007 рр.».

Особливого загострення українсько-російські взаємини набули 2008 року. Саме тоді у стосунках з Російською Федерацією запанували напруга й нервозність, які яскраво були змальовані висловом В. Путіна, котрий у квітні 2008 р. під час Бухарестського саміту НАТО заявив президентові США Дж. Бушу: «Україна це взагалі не держава. Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами <...> якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і сходу – вона просто розпадеться». Чи почули ці попередження і погрози світова спільнота та український політичний істеблшмент? Чи не відгукуються відлунням вони нині у серцях і свідомості тих, хто тоді не зважив не лише на слова В. Путіна, а й на цілий комплекс дій, заходів і приготувань вищого керівництва Російської Федерації як у сфері публічної й прихованої дипломатії, так і в міжнародних воєнно-політичному та торговельно-економічному напрямках, що фактично свідчили про практичні приготування Росії до розгортання агресивно-імперського та реваншистського геополітичного курсу з метою трансформації міжнародної системи безпеки, зміни існуючих у світі важелів і зон впливу.

Починаючи з кінця січня 2008 р., у Москві розпочалися українсько-російські консультації щодо умов оренди баз Чорноморського флоту в Криму. Тож усі ці питання сплелися в один клубок, де поєдналися воєнно-політичні, дипломатичні та фінансово-економічні проблеми, що були тісно пов'язані з геополітичними стратегіями керівництва обох держав. При цьому РФ чи не одразу ж завдала потужного попереджувального удару по російсько-українських взаєминах у військовій сфері, денонсувавши 12 лютого 2008 р. угоду з Україною про засоби попередження про ракетний напад і контролю космічного простору [53].

Натомість 1 квітня офіційному Києву було виразно загрожено, тепер вже з іншого російського державного органу – з Державної Думи Російської Федерації. У законодавчому органі РФ відбулися слухання, присвячені змінам до «великого» українсько-російського договору 1997 року, під час яких націоналістичні російські політики попереджали, що вступ

України до НАТО означатиме розкол країни на Захід та Схід³⁷. Вже наступного дня голова Верховної Ради України А. Яценюк прилетів до Москви для залагодження російсько-українських стосунків³⁸. Невдовзі ж (15 квітня) відбулися переговори міністрів закордонних справ України В. Огризка та Росії С. Лаврова, під час яких обговорювалися проблеми євроатлантичної інтеграції України, гуманітарного співробітництва, товарообігу тощо. Під час цих перемовин російська сторона в односторонньому порядку відмовилася у червні 2008 р. розпочати переговори про умови виведення свого Чорноморського Флоту з Севастополя та Криму до 28 травня 2017 року³⁹. З огляду на усе вищевказане, Україна змушена була 22 квітня 2008 р. розповсюдити в ООН меморандум-протест у зв'язку з «антиукраїнськими заявами високопосадових осіб Росії», які зазіхали на суверенітет та територіальну цілісність України.

Попри міжнародний розголос про антиукраїнські заяви посадових осіб і політиків РФ, Кремль продовжив демонстрацію своєї зневаги до суверенітету і територіальної цілісності України. Напередодні показової «ротації» керівництва держави⁴⁰ російський Чорноморський флот, незважаючи на протест МЗС України від 5 травня 2008 р., провів масштабні військові маневри. Невдовзі ж, незважаючи на заборону української влади проведення військово-морського параду з нагоди 225-річчя створення Чорноморського флоту, святкування в українському Севастополі 11 трав-

37 Попри такі погрози розколу України та втручання у її внутрішні справи, у Києві заявили, як повідомляла 1 квітня 2008 р. газета «Голос України», що нададуть для використання російським літанам навчально-тренувальний комплекс «Нитка».

38 Під час цього дводенного візиту А. Яценюка до Москви Державна Дума РФ відмовилася визнавати голодомор 1932–1933 рр. геноцидом українського народу.

39 Прикметно, що саме в ці дні у Баку (15–16 квітня) за участю української делегації відбулася конференція «Принципові основи розв'язання конфліктів на території країн ГУАМ», а в румунській газеті «День» (17 квітня) було опубліковано статтю президента Румунії Т. Башеску, який висловив готовність «віддати» Україні Придністров'я в обмін на Південну Бессарабію та Північну Буковину.

40 7 травня 2008 р. відбулася інавгурація президента РФ Д. Медведєва, а 8 травня Державна Дума затвердила В. Путіна на посаді прем'єр-міністра Росії. 12 травня 2008 р. прем'єр-міністр В. Путін представив президентові Д. Медведєву склад свого уряду.

ня таки відбулося, а мер Москви Ю. Лужков, що прибув до міста з цього приводу, навіть заявив, що «М. Хрущов не передавав Севастополь разом із Кримом Україні» [8]. Коли ж Ю. Лужкова було оголошено «персоною нон-грата», МЗС Росії назвав це «недружнім кроком» з боку України.

Тоді ж українсько-російські взаємини набули й нового загострення. Цього разу приводом стало введення російських окупаційних військ (під личиною «миротворців») до Абхазії, що була відтята за їхньої допомоги у Грузії та блокади грузинського узбережжя кораблями Чорноморського флоту РФ. 10 серпня, перебуваючи у Тбілісі, міністр закордонних справ України В. Огризко висловився за заборону на повернення російських кораблів Чорноморського Флоту, які брали участь у блокаді узбережжя Грузії, до Севастополя. 12 серпня президент України В. Ющенко зі столиці Грузії зажадав від уряду Ю. Тимошенко виконання його розпорядження про заборону на повернення кораблів Чорноморського Флоту до Севастополя, а наступного дня підписав Указ про порядок сповіщення українських компетентних органів про переміщення російського Чорноморського Флоту. Зауважу, що російські кораблі безперешкодно повернулися на місце свого розташування у Севастополь.

Восени 2008 р., опісля погроз Росії Україні торговельною війною під час вересневих двосторонніх торговельних переговорів, відбулася низка взаємних політичних кроків назустріч одне одному, які, проте, виявилися дипломатично формальними. Прикметно, що саме восени стало зрозумілим: Україні так і не вдасться у найближчій перспективі суттєво зблизитися з ЄС та отримати ПДЧ щодо вступу в НАТО, тож і Росією було припинено агресивний шантаж України, й складалася оманлива видимість потепління стосунків між обома країнами.

Хронологічно це виглядало так: 19 вересня 2008 р. Верховна Рада ратифікувала Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реадмісію, підписану 22 грудня 2006 р. у м. Києві [10]; 24 вересня у Нью-Йорку міністри закордонних справ України В. Огризко та Росії С. Лавров підтвердили намір продовжити термін дії Договору про дружбу та співробітництво [9], а 1 жовтня (попри те, що 30 вересня МЗС України

висловило звинувачення Росії в організації сепаратистських рухів на території АР Крим) Україна та РФ пролонгували дію цього Договору і, таким чином, 1 квітня 2009 р. дія договору мала бути автоматично пролонгована до 1 квітня 2019 року; 29–30 жовтня у Києві відбувся черговий раунд українсько-російських переговорів щодо військово-політичних аспектів діяльності Чорноморського флоту, а 20–21 листопада – засідання робочої групи з інвентаризації його нерухомого майна.

Слід констатувати і те, що кожного разу, паралельно з газовим диктатом і шантажем, Кремль традиційно підіймав «пакетом» низку геополітичних та воєнно-політичних вимог, як то обмеження щодо співпраці з ЄС, недопущення здобуття ПДЧ щодо НАТО, преференції для власних товарів у торговельних зносинах, посилення проникнення власного квазідержавного капіталу до всіх сфер життєдіяльності України, «захист» російської мови та, звісно ж, зміцнення свого військового плацдарму на Кримському півострові й у м. Севастополі, а отже, й розширення та поглиблення присутності на українській території Чорноморського флоту РФ, контингент якого включав у себе не лише кораблі, а й об'єкти та засоби ведення також і наземної, повітряної та протиповітряної війни тощо.

Тож синхронно із висуненням Україні нових вимог в енергетичній сфері, Кремль традиційно порушив і питання військово-політичні. Зокрема на початку квітня 2009 р., під час консультацій МЗС України та Росії щодо Чорноморського флоту, які відбувалися у Москві, Російська Федерація зажадала розміщення на своїй базі додаткових човнів військового підводного флоту, з чим не погоджувалася українська делегація. Протиріччя посилися й у червні під час чергового раунду консультацій. Українська сторона, не маючи точних відомостей про кількість та оснащення російського військово-морського контингенту на її території, наполягала на інвентаризації Чорноморського флоту, російська ж – на заміні військових кораблів. Проблемними були також і питання дій Чорноморського Флоту у кризових ситуаціях та виплат до пенсійного фонду. Водночас у червні в Москві безрезультатно закінчився й XXXI раунд українсько-російських переговорів щодо демаркації морських кордонів, під час якого СБУ напо-

лягала, зокрема, аби до 13 грудня 2009 р. співробітники ФСБ залишили Чорноморський флот. Більше того, Росія продовжувала ігнорувати умови перебування свого флоту та не дотримувалася двосторонніх домовленостей щодо функціонування своєї військово-морської бази на Кримському півострові. Так, наприклад, 23 липня МЗС України оприлюднило протест Росії у зв'язку з перевезеннями ракет Чорноморського флоту на територію України [11], а 18 серпня українське зовнішньополітичне відомство було змушене заявити Росії чергову ноту протесту тепер уже із звинуваченнями на адресу її Чорноморського флоту у порушенні екології бухти Севастополя [12].

Складалося враження, що кремлівська верхівка та військове командування РФ цілеспрямовано виявляли зневагу до державного суверенітету України, демонструючи власну безкарність, й принизливими випадками своєї пропаганди та поведінкою російських збройних сил у Криму, ніби провокуючи українське політичне керівництво на відкритий військово-політичний конфлікт, прагли таким чином розв'язати повноцінну війну між Україною і Російською Федерацією із далекоглядними геополітичними намірами та наслідками. Інакше як можна розцінювати, на додачу до вищевказаних та інших рецидивів, зухвале й образливе звернення президента Росії Д. Медведєва до президента України В. Ющенко через Інтернет (!) 11 серпня 2009 р. із критикою нібито антиросійського курсу України та з оголошенням про відмову направити посла РФ до Києва⁴¹.

Зрештою, напругу певною мірою вдалося пригасити дипломатичними шляхами у середині осені 2009-го. Тоді, протягом 6–7 жовтня у Харкові відбулися переговори міністра закордонних справ Російської Федерації С. Лаврова та в. о. міністра закордонних справ України В. Хандогія, на яких обговорювалися питання регіональної та прикордонної співпраці. Тоді, до речі, Росія зробила першу спробу на практиці, але завуальовано, втілити свої плани розчленування України зі східних її регіонів політико-е-

---

41 Указ про призначення М. Зурабова послом Росії в Україні було підписано президентом РФ 13 серпня 2009 р., проте при цьому не було визначено дати вручення ним вірчих грамот.

кономічними методами та засобом «узаконеного» міжнародного проекту, зокрема через пропозицію сформування з Луганської та Ростовської областей так званого «Євро регіону Донбас» [54]. За кілька днів, 9 жовтня, Верховна Рада затвердила новим міністром закордонних справ України П. Порошенка, який одразу запевнив, що Росія є важливим стратегічним партнером України [13]. Незабаром, 23 жовтня, П. Порошенко обговорюватиме проблеми нормалізації українсько-російських відносин у Москві та запевнить керівництво Російської Федерації, що Україна не переглядатиме угоду про умови базування Чорноморського флоту Росії у Криму. Натомість російська сторона заявила, що не має наміру і не скорочуватиме свій Чорноморський флот на півострові, а й надалі розвиватиме інфраструктуру його базування. Ці ж принципи було закріплено згодом 28–29 жовтня 2009 р. й у Києві під час російсько-українських консультацій з питань функціонування Чорноморського флоту за кризових умов. Тож Російська Федерація знову досягла бажаного й не лише домоглася де-факто пролонгації розташування своєї військово-морської бази на території України, але й примусила Київ до чергового компромісу на свою користь. Отже, не дивно, що коли під час перебування делегації МЗС України у Мюнхені (5–7 лютого 2010 р.), відбулася робоча зустріч міністрів закордонних справ України П. Порошенка та Російської Федерації С. Лаврова, останній від імені своєї держави елементарно попередив Україну, а по суті просто поставив перед фактом, що Росія збирається до 2015 р. посилити бойову потугу свого Чорноморського флоту у Криму.

Проте у тогочасній Україні політики й надалі продовжували нехтувати питаннями національної безпеки й виробленням її реалістичної стратегії. Таку закономірність відзначив і новий посол США в Україні Дж. Теффт, який, спостерігаючи за виборчими перегонами 2010 р., надіслав з Києва до Вашингтона таємний звіт під заголовком «Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги» [45]. Американський посол з подивом зазначив, що, на відміну від виборів 2004 р., питання національної безпеки та оборони практично не підіймаються у перебі-

гу президентської кампанії. Українці сфокусовані на економічній кризі й можливих перестановках у великій політиці країни після виборів.

У приватній розмові з послом США В. Янукович, наприклад, залишив без відповіді питання перспективи продовження військового співробітництва з НАТО і говорив про співробітництво з українським військово-промисловим комплексом. В іншій розмові з Дж. Теффтотом В. Янукович вже вів мову про перезапуск відносин з Росією та про розвиток зв'язків з Вашингтоном. Він також говорив, що майбутнє Чорноморського флоту буде визначено в інтересах і Росії, і України, проте українські економічні інтереси будуть при цьому захищені. Його ж радники повідомляли американцям, що він відкритий для ідеї продовження терміну оренди бази Чорноморського флоту, якщо Росія запропонує вигідні умови й погодиться на суттєве підвищення орендної платні (що згодом, вже за його президентства, й буде втілено у вигляді т. зв. «харківських угод»). Ю. Тимошенко ж запевняла, що майбутнє Чорноморського флоту «буде визначено у відповідності з Конституцією України» [45]. Тогочасний же голова Верховної Ради В. Литвин від самого початку виборів висловлювався про те, що Україні слід припинити думати про членство в НАТО, позаяк ця тема розколює країну. Більше того, він агітував за те, що Російський Чорноморський флот мав би залишитися в Україні після 2017 року – як гарант української безпеки.

Американський посол констатував, що до останнього дня виборів питання зовнішньої політики і політики безпеки рідко звучали у пресі, але передбачав, що у 2010 році, швидше за все, означиться зсув з курсу довготермінової стратегічної орієнтації, що був започаткований В. Ющенком у 2005 році. «У тих випадках, – резюмував Дж. Теффт, – коли кандидати все ж прогнозували стратегічне майбутнє України, вони робили опертя на досягнення прийнятної для Москви подоби компромісу» [45].

Тож у новий, 2010 рік, Україна увійшла під сурми передвиборчої лихоманки й з перманентним відчуттям посилення російських впливів та політичного реваншу В. Януковича після ганебної поразки внаслідок Помаранчевої революції у 2004 році. 14 лютого 2010 р. ЦВК оголосила офі-

ційні результати виборів президента України, згідно з якими лідер Партії регіонів Віктор Янукович переміг і став наступним президентом України⁴².

Незадовго до голосування Л. Кучма у розмові з Дж. Тефтом заперечував думку про те, що В. Янукович стане зняряддям Росії. Таку свою позицію про те, що ані В. Янукович, ані його радники не були пішаками Москви, він аргументував тим, що крупний бізнес, який фінансує В. Януковича, примусить його захищати інтереси України. Л. Кучма не надавав особливого стратегічного значення російському Чорноморському флоту, заявляючи, що він, звісно, може лякнути Грузію, але навіть не вартий і міщця турецького флоту. Якщо ж Україна мала сплачувати «світову ціну» за газ, звісно зазначав він, то Київ повинен був наполягти, аби Росія також платила «світову ціну» за розміщення свого флоту у Севастополі, тобто стільки ж, «скільки платять за бази американці» [44].

При цьому екс-президент України був переконаний, що Росія ніколи не відмовиться від мрії повернути Севастополь. Для росіян, вважав він, питання Севастополя має, перш за все, емоційний і ностальгійний характер і вони ніколи не облишать надії повернути його собі⁴³. Л. Кучма був також переконаний, що Україна ніколи не визнає незалежності Абхазії чи Південної Осетії. З цього приводу він зауважив, що війна у Грузії 2008 р. порушує деякі питання, адже Росія спрямувала свою армію в Абхазію та Південну Осетію і світ цю агресію проковтнув. А що станеться, якщо раптом у 2017 році Росія в односторонньому порядку заявить, що її флот не піде з Севастополя? Чи захоче хто-небудь вступити у конфлікт на боці України? – запитав Л. Кучма американського посла Дж. Теффта 2 лютого 2010 року

---

42 Чергові вибори президента України спочатку були призначені Верховною Радою України на 25 жовтня 2009 р., проте цю дату було оскаржено чинним президентом України В. Ющенком у Конституційному Суді. Після того, як Конституційний Суд визнав таке рішення протиправним, Верховна Рада призначила вибори на 17 січня 2010 р. Згідно з офіційними остаточними результатами другого туру виборів, В. Янукович отримав 48,95% голосів виборців (12 млн 481 тис. 266 осіб), Ю. Тимошенко – 45,47% (11 млн 593 тис. 357 виборців).

43 За словами Л. Кучми, одного разу він сказав мерові Москви Ю. Лужкову, що Україна погодиться повернути Севастополь Росії, якщо США повернуть Росії Аляску, а вона поверне Курільські острови Японії, а Калінінград – Німеччині.

[44]. До здійснення найсумнішого передбачення Л. Кучми залишалося чотири роки.

Важливою подією стало й підписання угод про продовження терміну оренди бази російського Чорноморського флоту в АР Крим в обмін на умовний перегляд угод про ціну постачання газу в Україну. 21 квітня 2010 р. у Харкові президент України В. Янукович і президент Російської Федерації Д. Медведєв підписали Угоду про продовження перебування російського Чорноморського флоту в Криму [55].

Сторони подовжували дію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р., Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28 травня 1997 р. і Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р. на двадцять п'ять років з автоматичним подовженням на наступні п'ятирічні періоди, якщо жодна зі Сторін не повідомить письмово іншу Сторону про припинення їх дії не пізніше, ніж за один рік до завершення терміну дії (ст. 1).

Орендна плата за перебування Чорноморського флоту РФ на території України починаючи з 28 травня 2017 р. мала складатися з платежів Російської Федерації Україні в розмірі 100 млн дол. США на рік, а також з додаткових коштів, які отримувалися б за рахунок зниження з дати набрання чинності цією Угодою ціни в розмірі до 100 доларів США від встановленої чинним контрактом між НАК «Нафтогаз» України і ВАТ «Газпром», на кожну тисячу кубометрів газу, що постачався б в Україну, виходячи з пільгового погодженого обсягу поставок, передбаченого згаданим контрактом, за такою формулою: при ціні 333 долари США і вище за 1000 куб. газу зниження складало би 100 доларів США, при ціні нижче за 333 долари США зниження мало б скласти 30% від такої ціни. Ці додаткові кошти підлягали б обліку за підсумками кожного календарного року, протягом якого застосовувалися б зазначені зниження, зростаючим під-

сумком і визнавалося б як зобов'язання України, що погашалися б шляхом виконання положень статті 1 цієї Угоди [47].

27 квітня угоду про подовження терміну перебування Чорноморського флоту у Севастополі ратифікувала Верховна Рада України [5, с. 222], а 28 квітня її ратифікувала Рада Федерації РФ [32]. Підписання «Харківських» угод неоднозначно було сприйнято українською громадськістю і загострило стосунки між владою та опозицією. Так, наприклад, під час пленарного засідання Верховної Ради України між представниками опозиційних та провладних партій відбувалися сутички [4], а у день ратифікації «Харківських» угод у центрі Києва сталися сутичками між прихильниками опозиції, які виступали проти підписання угоди, та правоохоронцями. Загалом на мітинги проти ратифікації угоди про подовження базування російського флоту в Україні і на підтримку цієї угоди вийшло від 10 до 15 тисяч осіб. Лідери опозиції, виступаючи перед мітингувальниками, звинуватили президента В. Януковича й парламентську більшість у державній зраді й закликали народ до всеукраїнських акцій непокори [38]. Утім, як вже зазначалося вище, Україна таки ратифікувала цю угоду⁴⁴.

Отже, у 2010 р. з приходом до влади В. Януковича та проросійської Партії регіонів стала очевидною й більш неприховуваною взаємообумовленість в українсько-російських відносинах питань енергоносіїв, торговельно-економічних контактів, військово-стратегічного співробітництва та геополітики, що супроводжувалася поступовим прагненням Росії до ізоляції України у її міжнародних контактах. Віддушиною ж у цій пастці вимушено мав стати т. зв. «євразійський» простір керованого Москвою Митного союзу. На заваді ж – українське громадянське суспільство, націонал-патріотичні сили, ліберальна політична опозиція, середнє підприємництво та, як не дивно, бізнесова верхівка (в тому числі й у лавах Партії регіонів), що прагла акумулювати, зберігати й капіталізувати свої статки у вільному Західному світі, а не в імперсько-тоталітарному «Русском міре».

---

44 За ратифікацію в українському парламенті проголосували 236 народних депутатів. У російській Думі проти ратифікації голосувала ЛДПР В. Жириновського.

Проте, з початком кожної чергової спроби з новою силою затягнути газovo-енергетичний зашморг на шиї української економіки й таким чином ще більше посилити москвоцентричність геополітичної орбіти України, Кремль щоразу намагався змушувати український політикум до вирощування у собі синдрому проросійськості⁴⁵, а відтак вичавлював з нього його національне самоусвідомлення. Схрещуючи світоприйняття української політичної верхівки із підсвідомим інстинктом москвофільства у цивілізаційному вимірі та прищеплюючи цьому денаціоналізованому прошарку патологічну бацилу клептоманії, замішану на примітивній жадобі влади, кремлівські режисери створювали при цьому ілюзію обраності, забезпечити й гарантувати яку нібито спроможна лише Росія.

Подальшим кроком політики В. Януковича у напрямку зближення з Росією була зміна проєвропейського стратегічного курсу й згортання шляху до інтеграції країни в Атлантичну систему безпеки та НАТО, коли у червні 2010 р. Україна оголосила про свою позаблокову політику. Таким чином Київ відмовився від євроатлантичної інтеграції при декларативно-му збереженні курсу на євроінтеграцію.

Москва одразу ж відреагувала на зміну зовнішньополітичної орієнтації України після приходу до влади у Києві В. Януковича й, вочевидь, як заохочувальний бонус, погодилася на демаркацію кордону з нею. Уже 26 квітня 2010 р. під час візиту до Києва голови російського уряду В. Путіна було обговорено проблеми розподілу Керченської протоки. Це питання є вкрай важливим, позаяк без визнаних і закріплених відповідними міжнародними процедурами кордонів повноцінна держава не може існувати. До того ж питання українсько-російського кордону завжди включало у себе й досить дратівливу для обох сторін кримську складову.

Отже, 17 травня 2010 р. у Києві в рамках візиту до України президента РФ Д. Медведєва міністри закордонних справ України та Росії К. Грищенко й С. Лавров підписали Угоду про демаркацію українсько-ро-

---

45 30 квітня 2010 р., до прикладу, на перемовинах з українським прем'єр-міністром М. Азаровим у Сочі глава російського уряду В. Путін запропонував йому об'єднати активи «Газпрому» та «Нафтогазу України».

сійського державного кордону. Пізніше газета «Дело» повідомляла, що Україна погодилася зняти свої вимоги щодо збереження кордону часів СРСР і віддати Росії частину Азовського моря та Керченської протоки. У свою чергу, директор департаменту інформаційної політики МЗС України О. Волошин запевняв, що Україна не відступатиме від своїх вимог. Незмінність українських вимог підтвердив і міністр закордонних справ України К. Грищенко. Тим не менш реалії були дещо іншими, позаяк не дарма ж колишній посол США в Україні В. Тейлор побоювався, що після розподілу Керченської протоки Україна втратить свій суверенітет [14].

8 липня 2010 р. Угоду про демаркацію українсько-російського кордону було ратифіковано Україною [48]. 22 липня 2010 р. президент України схвалив ратифікацію угоди з Росією про демаркацію державного кордону, яка набула чинності 29 липня. Вже 3 серпня 2010 р. МЗС України отримало повідомлення російської сторони про завершення внутрішньодержавних процедур з ратифікації угоди, після чого Україна та Росія сформували спільну демаркаційну комісію, що почала практичну роботу з розмітки кордону на місцевості⁴⁶.

Утім при цьому слід наголосити, що після зустрічей 19–20 травня в Одесі голови СБУ В. Хорошковського та керівника ФСБ О. Бортнікова контррозвідка ФСБ офіційно повернулася до Криму. З іншого ж боку, приймаючи у Києві 25 травня заступника Генерального секретаря НАТО І. Шедві, міністр закордонних справ України К. Грищенко ще раз підтвердив, що Україна не має наміру й відмовляється вступати у НАТО. У червні 2010 р. у Севастополі вперше з 2003 р. було проведено українсько-російські військово-морські навчання «Фарватер миру». Тоді ж Російська Федерація запропонувала Україні побудувати 15 військових кораблів для її Чорноморського флоту.

---

46 Принагідно зазначу, що хоча президент Білорусі О. Лукашенко у травні 2010 р. також підписав Закон «Про ратифікацію Договору між Україною та Білоруссю про державний кордон», проте ще й на початку червня 2010 р. Білорусь не віддавала ратифікаційні грамоти про демаркацію кордону, доки не буде сплачено борг України. Лише 25 березня 2011 р. Сторони обмінялися ратифікаційними грамотами договору про державний кордон.

Суспільного резонансу набув Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р., яким затверджувався позаблоковий статус країни і скасовувався євроатлантичний курс. Цей Закон визначав засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки та оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також засади зовнішньої політики України.

Зокрема, закон визначав, що основним принципом зовнішньої політики країни «є дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах, пріоритетність участі у вдосконаленні та розвитку європейської системи колективної безпеки, продовження конструктивного співробітництва з НАТО та іншими військово-політичними блоками з усіх питань, що становлять взаємний інтерес» [6, с. 527; 19]. Закон передбачав також внесення змін до закону України «Про основи національної безпеки». Зокрема, зі статті, яка визначає пріоритети національних інтересів, було виключено норму про інтеграцію України в євроатлантичний простір безпеки.

26 серпня 2010 р., міністр закордонних справ України К. Грищенко вкотре безрезультатно обговорював у Києві питання демаркації кордону у Керченській протоці із заступником міністра закордонних справ Росії Г. Карасіна. Не дійшли згоди з цього питання сторони й під час переговорів 15–16 вересня у Москві міністрів закордонних справ Росії С. Лаврова та України К. Грищенка. Російська Федерація уперто не бажала зафіксувати визнання державних кордонів України. Натомість на українсько-російській зустрічі 4 жовтня у Геленджіку Україна остаточно погодилася на будівництво керченського мосту, який мав пролягти косою Тузла, й позичила в кредит від російського «Внешторгбанку» 2 млрд дол. США [15].

Протягом 2010 р. поволі тривала прихована дезорганізація роботи Міністерства оборони України під виглядом його реформування, яка фактично унеможливила ефективне управління Збройними силами України.

Так, наприклад, 2010 р. було розформовано Об'єднане оперативне командування, а за рік – Командування сил підтримки, що суттєво ускладнило застосування сил і засобів Збройних сил України. Крім того, 2010 року було завершено руйнівне за своєю суттю «реформування» районних (міських) військових комісаріатів, а також з початку цього року призупинено збору підготовку військовозобов'язаних. Саме за часів президенства В. Януковича майже остаточно було зруйновано українську систему ППО, а найсучасніші зенітно-ракетні комплекси і засоби розвідки були передислоковані до Криму. Підрозділи Збройних сил України, Державна прикордонна служба України, інші органи сектора безпеки та оборони комплектувалися з повним ігноруванням принципу екстериторіальності, тобто переважно місцевими мешканцями. Зменшилися, порівняно з попередніми роками, й асигнування на армію. Так, згідно з динамікою частки бюджету на оборону у ВВП [59] в період від 2006 до 2010 рр., питома вага витрат бюджету на оборону складала: 2006 р. – 0,5%, 2007 р. – 1,3%, 2008 р. – 1,0%, 2009 р. – 1,3%, 2010 р. – 0,7% [1, с. 79]. При цьому Україна продовжувала наполягати на своєму позаблоковому статусі та відмовилася приєднуватися до Організації договору колективної безпеки (ОДКБ).

Натомість поволі у другій половині вересня спільні точки дотику з Кремлем вимальовувалися у військово-політичній сфері, коли Російська Федерація відновила фінансування Чорноморського флоту [17] (до цього, у серпні, сторони домовилися про взаємодію при ліквідації надзвичайних ситуацій у місцях дислокації Чорноморського флоту РФ [16]). Крім того, Україною і Росією було створено спільне підприємство з виробництва ядерного палива, повідомлялося також про намір Москви закупити у Києва БТР-1М з бойовим модулем «Шквал» [20]. 3–5 жовтня, після тривалої перерви, були проведені спільні російсько-білорусько-українські військові навчання. Проте, на цьому тлі, до кінця року залишалися визначальні непорозуміння щодо умов дислокації Чорноморського флоту на території Кримського півострова, які не вдалося узгодити ані в середині жовтня під час візиту в Україну міністра оборони РФ А. Сердюкова [28], ані в середині листопада під час відповідних українсько-російських переговорів у Києві [18].

Було цілком очевидним, що питання технічних та інших умов перебування Чорноморського флоту Росії на терені України традиційно пов'язане із проблемою оплати та транспортування енергоносіїв, зокрема газу. Супровідним навантаженням до їхнього взаємного регулювання й додатковим важелем тиску з боку Кремля, як правило, слугували ті чи інші торговельні війни. Наступні роки лише підтвердили описану закономірність. Зрештою, на серпень 2013 р. на стіл В. Путіну ліг документ під назвою «Про комплекс заходів із залучення України до євразійського інтеграційного процесу», що був розроблений підопічними В. Медведчука і С. Глазьева [30].

Тут доречно буде згадати, як колишній розвідник І. Смешко розповідав, що після розпаду СРСР багато працівників радянського КДБ автоматично потрапили до нової української служби безпеки. Їх ніхто не звільнив. За його словами, принаймні дві бригади КДБ, які так і залишилися вірними Кремлю, весь цей час працювали на українській території. Саме вони готували групи проросійських терористів і допомагали їм з озброєнням. За президенства В. Ющенка роботу зі знищення зв'язків СБУ з Росією доручили В. Наливайченку, проте йому так і не вдалося очистити українську спецслужбу від російських агентів. Тоді в Криму українські спецслужби почали вступати у конфронтацію з ФСБ, які працювали на півострові нібито для захисту Чорноморського флоту Росії, але насправді ще й займалися вербуванням агентів і підкупом політиків. За словами В. Найдю, російські агенти налагоджували зв'язки з проросійськими організаціями, які роками готували анексію Криму. А з приходом до влади проросійського президента В. Януковича київський офіс СБУ перетворився на філіал ФСБ. «Це були золоті часи російських спецслужб. Вони просто прийшли сюди разом зі своїм обладнанням, своїми людьми і менталітетом», – розповідав «The Wall Street Journal» В. Наливайченко. Ветеран СБУ з Одеси, ім'я якого не називається, розповів журналістам, що в часи В. Януковича всі операції з протидії російським спецслужбам в Україні навмисне блокувалися, а агенти СБУ повернулися до стеження за опозиційними лідерами і прослуховування їхніх телефонів [58]. Крім того, як повідомляла «The Financial

Times», що користувалася дослідженнями фахівців компанії «BAE Applied Intelligence», яка провадить досліди в галузі мережевої безпеки на замовлення Міністерства оборони Великої Британії, вже з 2010 р. Росія почала проникати в комп'ютерні системи України і провадити проти неї високо-технологічну війну кібероперацій з використанням вірусу Snake (Змія).

Тож Російська Федерація за президенства В. Януковича відносно успішно втілювала свої плани з гібридного оволодіння державою Україна, логічним завершенням якого й початком прикінцевого етапу мав стати кінець 2013 року. Для цього слід було остаточно схилити (змусити) Україну до відмови від Угоди про асоціацію є ЄС і, натомість, вступити до Митного союзу.

У листопаді 2013 р. після тривалих переговорів держава стояла на порозі підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, але в другій половині місяця поширилися відомості про те, що Угоду не буде підписано через низку причин, зокрема, у зв'язку з невиконанням Україною вимог ЄС та напругою між Україною і Російською Федерацією, результатом якої стала нова торговельна війна. Почалися заклики до всенародної демонстрації підтримки Україною тісніших зв'язків з Європою. Ці заклики посилили настрій громадянських протестів, який існував в Україні з літа 2013 р. і був спричинений низьким рівнем життя, зростанням цін і високим рівнем безробіття.

20 листопада Кабінет міністрів України у прес-релізі повідомив, що під час прес-конференції у Санкт-Петербурзі (Російська Федерація) прем'єр-міністр М. Азаров заявив, що Україна продовжує підготовку до підписання Угоди про асоціацію. Проте наступного дня Кабінет міністрів раптом (?) ухвалив розпорядження № 905-р під назвою «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони» [57, с. 9] й призупинив підготовку до підписання Угоди, яке мало відбутися на саміті Східного партнерства наприкінці листопада 2013 року. Також зазначалося, що Україні потрібно переглянути

свої торговельні відносини з Російською Федерацією та іншими членами Співдружності Незалежних Держав.

Після цього рішення в соціальних мережах почали з'являтися заклики зібратися на Майдані Незалежності у Києві на підтримку проєвропейського вибору України. Перші учасники акцій протесту, в тому числі й автор цих рядків, зібралися там ввечері 21 листопада 2013 р., наступного дня після того, як Окружний адміністративний суд міста Києва своїм рішенням за результатами розгляду звернення Київської міської державної адміністрації заборонив проведення акцій у центрі міста. 24 листопада відбулася перша масова демонстрація за Україну в Європі та проти влади. У Києві розпочався ЄвроМайдан...

28–29 листопада 2013 р. у Вільнюсі (Литва) відбувся саміт ЄС за участю лідерів країн «Східного партнерства» (Грузія, Азербайджан, Вірменія, Молдова, Білорусь, Україна, Євросоюз). Очікуваного підписання угоди про асоціацію України з Євросоюзом не відбулося⁴⁷. Україна відклала підписання угоди про асоціацію до «кращих часів».

Тим часом 17 грудня 2013 р., під час розпалу протистояння у Києві, яке вже переросло у Революцію Гідності, президент України В. Янукович мав зустріч у Москві з президентом РФ В. Путіним, після якої було підписано спільний план дій між Російською Федерацією та Україною. Тоді відбулося шосте засідання Російсько-Української міждержавної комісії, у роботі якої головували В. Путін та В. Янукович. А в дорученнях, які Комісія визначила для виконання урядам обох держав яскраво видно про завдання щонайшвидшого втілення в життя вищеназваних путінських стратегічних планів з документа під назвою «Про комплекс заходів із залучення України до євразійського інтеграційного процесу», що був розроблений під патронатом В. Медведчука і С. Глазьева. Зокрема урядам України та Російської Федерації, з-поміж іншого, доручалося:

---

47 Грузія і Молдова підписали свої угоди про асоціацію з ЄС. У результаті саміту було прийнято Вільнюську декларацію із закликами до пострадянських країн Східної Європи та Закавказзя впроваджувати ширші демократичні та економічні реформи, а також до Росії – поважати їхні євроінтеграційні прагнення.

➤ взяти заходів для підписання Угоди між урядом Російської Федерації і Кабінетом міністрів України про реалізацію Програми військово-технічного співробітництва між Україною та Російською Федерацією на 2013–2017 рр.;

➤ внести на розгляд урядів до кінця першого кварталу 2014 р. узгоджені пропозиції про збільшення участі Російської Федерації у розвитку соціально-економічної сфери Севастополя та інших населених пунктів – місць дислокації військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;

➤ прискорити роботу з інвентаризації земельних ділянок і розташованих на них об'єктів нерухомості, які використовуються Чорноморським флотом Російської Федерації на території України, і щодо врегулювання питання про здійснення капітального ремонту будівель і споруд, які орендуються Російською Федерацією в інтересах російського Чорноморського флоту;

➤ завершити підготовку до підписання проектів міждержавних угод: про узгодження пересувань, пов'язаних із діяльністю військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, поза місцями їх дислокації; про порядок перетину державного кордону України військовими кораблями, суднами забезпечення, літальними апаратами, військовослужбовцями Чорноморського флоту Російської Федерації; з питань реєстрації за місцем проживання (перебування) військовослужбовців та цивільних осіб

Чорноморського флоту Російської Федерації, членів їх сімей у міграційних органах України;

➤ активізувати роботу з узгодження інших проектів угод з питань функціонування Чорноморського флоту Російської Федерації та його перебування на території України;

➤ врегулювати питання оподаткування структурних підрозділів Чорноморського флоту Російської Федерації та митного оформлення матеріально-технічних засобів, що ввозяться в інтересах флоту на територію України всіма видами транспорту, з дотриманням прикордонного, митного та інших видів державного контролю під час перетину російсько-українського кордону відповідно до чинного законодавством України, а також з урахуванням статусу Чорноморського флоту Російської Федерації, що базується на території України;

➤ приступити до переговорів з підготовки двосторонньої угоди про заміну озброєнь і військової техніки Чорноморського флоту Російської Федерації, що базується на території України [39].

Усе вищенаведене свідчить про цілеспрямовані дії В. Януковича та його уряду з посилення російського військового контингенту в Криму. Нагадаю, що згідно із Харківськими угодами, які свого часу підписав від імені України президент В. Янукович, чисельність російського угруповання військ у Криму була збільшена вдвічі, а співробітники ФСБ офіційно отримали дозвіл на легальну роботу на півострові. За підписаною В. Януковичем у Харкові угодою, росіяни могли мати в Криму контингент до 46 тисяч військовослужбовців. Важливим було й те, що в договорі не обмежувалося їх переміщення територією Кримського півострова. Як наслідок, Росія

напередодні своєї операції з окупації Криму буквально за кілька діб наростила свій контингент до максимально можливої чисельності. Невдовзі військові об'єкти і база Чорноморського флоту в АР Крим стануть воротами, плацдармом та основним силовим ресурсом для неоголошеної агресії Російської Федерації проти України в лютому 2014 року.

17 березня 2014 р. Верховна Рада АР Крим під дулами російських автоматів проголосила незалежність Криму, а вже наступного дня у Москві було підписано т. зв. Договір про прийняття Криму до складу Російської Федерації. 1 квітня Росія денонсувала усі договори та угоди з Україною щодо Чорноморського флоту. 24 березня 2014 р. в. о. президента України О. Турчинов⁴⁸ підписав указ про виведення українських військ з Криму й Севастополя. Український Кримський півострів тимчасово було здано на поталу російським окупантам. Вирішальну роль у цьому зіграв Чорноморський флот Російської Федерації, проте політичну (і не тільки) відповідальність за його перебування на території України (всупереч її Конституції), умови функціонування та статусу тощо, а також за чвертьстолітнє руйнування українських Збройних сил, несуть усі чільні державні посадові особи України та її владно-політична верхівка...

Джерела і література:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К.: НІСД, 2016.
2. Біляк Т. Міжнародно-правова оцінка тексту Будапештського меморандуму 1994 р. (частина 1) // Free Voice Information Analysis Center. – 2015. – December 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/mizhnarodno-pravova-otsinka-tekst-budapeshtskogo-memorandumu-1994-r-chastina-1/>.
3. Василенко В. Щоб Україна стала суверенною державою, а її незалежний статус визнав увесь світ, було потрібно позбутись ядерної зброї // Український Тиждень. – 2014. – № 15.
4. Верховна Рада ратифікувала харківські угоди // BBC. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/04/100427_rada_ratification_bt.shtml.
5. Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 21.
6. Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40.
7. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
8. Голос України. – 2008. – 12 травня.

⁴⁸ У ніч з 21 на 22 лютого 2014 р. В. Янукович утік з Києва.

9. Голос України. – 2008. – 25 вересня.
10. Голос України. – 2008. – 10 жовтня.
11. Голос України. – 2009. – 23 липня.
12. Голос України. – 2009. – 18 серпня.
13. Голос України. – 2009. – 10 жовтня.
14. Голос України. – 2010. – 20 травня.
15. Голос України. – 2010. – 6 жовтня.
16. Голос України. – 2011. – 2 серпня.
17. Голос України. – 2011. – 14 вересня.
18. Голос України. – 2011. – 26 листопада.
19. Голос України. – 2016. – 1 липня.
20. День. – 2011. – 15 вересня.
21. Дипломатический вестник. – 1997. – август. – № 8.
22. Договір між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.
23. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою // Лига.Закон. Законодательство Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU90006R.html.
24. До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року). – К.: НІСД, 2016.
25. Закон України «Про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки» № 1682-IV від 20 квітня 2004 року // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/>.
26. Закон України № 13/98-ВР від 14 січня 1998 року «Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією» (Великий договір) // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998. – С. 51–58.
27. Затулин К., Мигранян А. СНГ: начало или конец истории. К смене вех // Содружество НГ. – 1997. – № 3. – 26 березня.
28. Комсомольська правда. – 2011. – 24 жовтня.
29. Кульчицький С., Парахонський Б. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Новітній Український державотворчий процес. Нариси в 3-х томах: – Т.3. – К.: Наукова думка, 2004.
30. О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс // Дзеркало тижня. – 2013. – 16 серпня.
31. О ратификации Договора между Российской Федерацией и Украиной о российско-украинской государственной границе: Федеральный закон от 22.04.2004 № 24-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonbase.ru/zakony/24-fz-ot-2004-04-22-0-ratifikacii>.
32. О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Украиной по вопросам пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины // Государственная Дума. Официальный сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=363935-5&02>.
33. Отечественная история России новейшего времени. 1985–2005 гг. – Москва: РГГУ, 2007.
34. Павленко А. Мина замедленного действия // Зеркало недели. – 2005. – 5 августа.
35. Полещук А. Служба внешней разведки России прогнозирует сценарии развития со-

- битий в СНГ // Независимая газета. – 1994. – № 181. – 22 вересня.
36. Про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1681-15>.
  37. Про ратифікацію Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/13/98-%D0%B2%D1%80>.
  38. Протест проти ратифікації «харківських угод» як тест на зрілість опозиції // Радіо Свобода. Офіційний сайт. – 2010. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/2026250.html>.
  39. Протокол шестого засідання Російсько-Української міждержавної комісії (Москва, 17 грудня 2013 г.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013\(12\)17.rosiya-ukraina.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2013(12)17.rosiya-ukraina.php).
  40. Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
  41. Собрание законодательства Российской Федерации. – 1999. – № 10.
  42. Совет глав правительств СНГ. Россия меняет тон в диалоге со странами Содружества // Коммерсантъ. – 1994. – № 235. – 10 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/97546/>.
  43. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года (утверждена и введена в действие Указом Президента Российской Федерации № 537 от 12 мая 2009 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html><http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>.
  44. Теффт Дж. Таємна дипломатична депеша посла США в Україні [Про зустріч і розмову з колишнім президентом України Л. Кучмою 2 лютого 2010 р.] // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010\(02\)\(..\).Tefft.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2010(02)(..).Tefft.php).
  45. Теффт Дж. Україна: Питанням безпеки в перебігу виборчої кампанії надається мало уваги (січень 2010 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2009.Tefft.php>.
  46. Угода між Російською Федерацією та Україною по Чорноморському флоту // Российско-украинские отношения: сб. документов 1990–1997. – М.: МИД РФ, МИД Украины, 1998.
  47. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_359.
  48. Угода між Україною та Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону (підписана 17.05.2010 р., ратифікована Україною Законом № 2466-VI від 08.07.2010 р., набрала чинності для України 29.07.2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_365.
  49. Угода між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_075.
  50. Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР (3 серпня 1992 р.) //

- Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992\(08\)03.Chorn.flot.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1992(08)03.Chorn.flot.php).
51. Угода між Україною та Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (28 травня 1997 р.) // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076.
  52. Указ Президента Российской Федерации № 24 от 10 января 2000 года «О Концепции национальной безопасности» // Агентство военных новостей. – 2000. – 19 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/2004/>.
  53. Урядовий кур'єр. – 2008. – 5 березня.
  54. Урядовий кур'єр. – 2009. – 9 жовтня.
  55. Урядовий кур'єр. – 2010. – 22 квітня.
  56. Хто любіював Будапештський меморандум? // Висновки. – 2016. – 5 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vysnovky.com/analytics/politics/2479-hto-lobiyuvav-budapeshtskii-memorandum>.
  57. International Advisory Panel. Report of the International Advisory Panel on its review of the Maidan Investigations. – 2015. – 31 March.
  58. Shishkin Ph. How Russian Spy Games Are Sabotaging Ukraine's Intelligence Agency // The Wall Street Journal. – 2015. – March 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wsj.com/articles/how-spy-games-are-sabotaging-ukraines-intelligence-agency-1426127401>.
  59. World Economic Outlook Database // International Monetary Fund. – April, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx>.

Юрій ФІГУРНИЙ

«РУССКИЙ МИР» – НЕОІМПЕРСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЧНА ДОКТРИНА ТА ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ СУПРОТИ УКРАЇНИ Й УКРАЇНЦІВ⁴⁹

У 2014 р. Україна й українці стали об'єктом агресії з боку Російської Федерації (далі – РФ). Протягом першого півріччя неоголошеної війни Українська держава втратила Кримський півострів і значні території Донецької та Луганської областей. Лише ціною надзусиль і великих втрат Збройних сил, Національної гвардії, добровольців і волонтерів у липні–серпні 2014 р. Україні вдалося спочатку зупинити поширення зони російської окупації та колаборантсько-терористичної загрози на Сході України, а згодом і перейти у наступ та відвоювати частину втрачених територій. Тільки неоголошене більш потужне та агресивне втручання регулярних Збройних сил РФ (далі – ЗС РФ) та їх неприховане вторгнення до України порятували місцевих колаборантів та проросійських терористів від остаточного знищення. Внаслідок т.зв. «Мінських домовленостей» на Східному фронті активність бойових дій дещо знизилася, але не припинилася остаточно. Україна та українці вже четвертий рік поспіль (2014–2017) живуть в умовах т.зв. «гібридної війни». Її суть полягає у використанні агресором (РФ) і його наймитами (місцевими колаборантами, проросійськими терористами і зарубіжними найманцями) не лише зброї, а й геополітичних, політичних, дипломатичних, економічних та ідеологічних важелів впливу на Україну.

Одним із цих надважливих елементів гібридної війни і є т.зв. «русский мир» (далі «РМ»). «РМ» за своєю сутністю є не звичайний культурницький проект, а неоімперська геополітична ідеологічна доктрина, яка має на меті обґрунтувати теоретично та допомогти практично реінкарнувати Росію як наддержаву у кордонах 1914 р.

⁴⁹ Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: *Фігурний Ю. С.* «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців // Українознавство. – 2016. – № 3. – С. 40–59.

Актуальність дослідження заявленої теми полягає у тому, що, проаналізувавши процес вигадування, становлення, розвитку і сучасного стану т.зв. «РМ», ми маємо можливість зрозуміти злочинну сутність цього антиукраїнського концепту і запропонувати концепцію його подолання та дезінтеграції в Україні. Наукова новизна дослідження полягає у спробі аналітичного опрацювання проблематики та комплексного осмислення деструктивної ролі «РМ» у підготовці, розв'язанні і веденні російсько-української війни РФ супроти України.

Метою дослідження є аналіз сутності ідеологічного конструкту «РМ» як важливого елементу у гібридній війні РФ з Українською державою й українською нацією. Для досягнення поставленої мети доцільним є вирішення таких дослідницьких завдань: стисло охарактеризувати рівень наукової розробки теми; проаналізувати імперську сутність путінської РФ як спадкоємця Російської і Радянської імперій; з'ясувати головні етапи зародження, становлення і розвитку «РМ»; охарактеризувати базові елементи «РМ»; окреслити роль «РМ» у перебігу російсько-українського протистояння і запропонувати концепцію боротьби та ліквідації на теренах України ідеологічних засад, дієвих елементів та адептів «РМ».

Проблему ідеологічних засад, формування і розвитку «РМ» та його злочинної ролі у гібридній російсько-українській війні досить фахово розглядають такі науковці та аналітики, як: А. Астаф'єв, О. Валевський, Р. Вульпіус, П. Гай-Нижник, М. Гергелюк, В. Горбулін, А. Іщенко, О. Єремєєв, Л. Залізник, С. Здіорук, С. Зубченко, П. Павленко, М. Пірен, Я. Потапенко, О. Саган, І. Сидор, М. Слабошпицький, Б. Соколов, О. Литвиненко, Є. Магда, В. Токмак, Л. Филипович та інші. Окремих її аспектів торкалися у своїх виступах й інтерв'ю представники духовенства: Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, архієпископ УПЦ КП Митрополит Євстратій (Зоря).

Джерельною базою дослідження слугують праці і публічні виступи апологетів (теоретиків і прибічників «РМ»): В. Путіна, О. Дугіна, В. Суркова, Патріарха РПЦ Кирила, В. Тішкова, Д. Табачника та ін.

Тож що являє собою так званий «русский мир»? Українська Вікіпедія, наприклад, так пояснює значення цього терміна: ««Російський світ» (рос. русский мир) – російська неоімперська геополітична доктрина епохи панування путінізму. Слугує ідейним підґрунтям для історичного реваншу – воєнної агресії з ціллю реставрації Росії у кордонах СРСР до 1991 року та повернення її «зони впливу» (країн-колоній та сателітів у Європі, Закавказзі та Середній Азії) до 1917 року (до поразки Росії в Першій світовій війні). Деякі оглядачі вважають проект «російського світу» повним аналогом, рімейком або компіляцією нацистського «Третього Рейху». «Р.світ» є також одною зі спроб створення утопічного російськоцентричного східнослов'янського... альтернативного Європі цивілізаційного «полюса». На більш ранніх стадіях «Р.св.» – це неоколоніальний шовіністичний проект або концепція, що визначається як спільний «цивілізаційний простір», зведений на трьох стовпах: православ'я, російська культура і особливо мова, погано закамурфльоване самодержавство (диктатура), що подається як «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток». На своєму початку «російський світ» був ідеологічним підґрунтям до геополітичного утворення «Євразійський Союз», тобто реставрації колишнього СРСР у нових умовах, найважливішою складовою якого мала бути лояльна проросійська Україна, та згодом перетворився у виправдання прямої військової агресії проти України «для захисту російського і російськомовного населення». На підтримку «соотечественників» та пропаганду шовіністичних, фашистських і україноненависницьких ідей «Р. св.» щорічно з бюджету РФ виділяються десятки мільйонів доларів США» [6].

Митрополит УПЦ КП Євстратій подає таку характеристику РМ: «Концепція «русского мира» є насправді осучасненим варіантом традиційної російської імперської ідеї. А ця ідея, в свою чергу, не може бути реалізована без України. Тому «русский мир» у будь-якому з його варіантів явно або приховано є ворожим до української національної ідеї, до української державності» [23].

Сучасна РФ, незважаючи на псевдодемократичний і псевдоліберальний формат, за своєю сутністю є неоімперським державним утворен-

ням на чолі з автократичним режимом, очолюваним В. Путіним. У кінці ХХ ст. за президентства Б. Єльцина РФ мала реальну можливість позбутися імперської спадщини і перетворитися на справжню, рівноправну і демократичну федерацію (конфедерацію) численних етнічних спільнот та націй, які на добровільних засадах об'єдналися, а деякі найважливіші повноваження делегували центру. Ті етноси, які не захотіли об'єднуватися, мали б повне право вийти зі складу РФ й започаткувати власні національні держави.

Проте дві російсько-чеченські війни на зламі ХХ–ХХІ ст. остаточно поховали націю та демократизацію РФ й відновили її реваншистські настрої та намагання повернути собі статус наддержави. Особливо цей процес пришвидшився з відставкою Б. Єльцина й обранням 6 травня 2000 р. В. Путіна президентом РФ. Новообраний очільник спочатку збройно «умиротворив» Чечню та реформував федерацію на засадах значного посилення центральної влади і послаблення місцевої. Під час кардинальних змін у РФ було також проведено реформування ЗС РФ, що посилило їх військовий, організаційний, логістичний і стратегічний потенціал. Ці зміни посприяли перемозі РФ у серпневій війні з Грузією у 2008 р. та значній активізації Кремля як на пострадянському, так і на загальносвітовому рівнях.

Усі ці агресивні дії В. Путін проводив з однією метою – повернення РФ статусу світової наддержави, оскільки для нього особисто й для мільйонів пересічних росіян руйнація СРСР стала найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст. Проте президент-реваншист прагне не відновлення Радянської імперії, розуміючи її застарілість і догматичність, а створення нової Російської у кордонах 1914 р. (псевдodemократичною за формою і автократично-тоталітарною за змістом).

Формально путінська Росія є федерацією багатьох народів, до її складу входять такі етноси та національності, як: росіяни, татари, башкири, калмики, буряти, чеченці, інгуші, чуваші, якути чукчі, адиги, осетини, українці, євреї, удмурти, тивинці, хакаси, нененці, ханти-мансійці та інші спільноти, які «добровільно» об'єдналися для співжиття у РФ. Реально це держава імперського типу, що всіляко намагається не лише зберегти

статус-кво після розвалу СРСР, знищуючи всі національно-визвольні рухи (дві російсько-чеченські війни – яскравий приклад цього псевдо демократизму), а й повернути свій вплив на весь колишній пострадянський простір (російсько-грузинська війна 2008 р., російсько-українська 2014–2016 рр. тощо). Саме тому не братерська співдружність націй і етносів є засадничим пріоритетом для внутрішньої й зовнішньої політики Кремля, а російський імперський реваншизм і шовінізм та росіяни («русские») є головним гегемоном і рушійною силою цього модерного проекту.

З цього приводу надамо слово одному з ідеологів неоімперіалізму та «РМ» помічнику президента РФ В. Суркову (тут і далі цитуємо всіх апологетів «РМ» українською в авторському перекладі): «Є і найромантичніша з важливих причин збереження національного суверенітету: росіяни, вже 500 років, з часу Івана III, є державотворчим народом. Ми – нація, яка звикла до державності. І на відміну від наших багатьох друзів по Радянському Союзу, і багатьох інших країн ми завжди були носіями національної ідеї. Ясно, що деякі країни, які оголошують своєю національною ідеєю вступ до Євросоюзу, дуже щасливі країни: їм багато думати не треба. У них все дуже просто. Москалі погані, вони в усьому винні, ми зараз побіжимо в Брюссель, і там все буде добре. Треба пам'ятати, що всі ці нації жодного дня у своїй історії не були суверенними, вони не мають досвіду державного існування. Тому цілком зрозуміло, що, коли в Москві не склалося або склалося не так, як хотілося, вони відразу ж, не замислюючись, біжать до іншого хазяїна. Це нормально. Були провінцією однієї країни, стануть провінцією іншої» [18, с. 24].

Зрозуміло, що імперський ідеолог і практик має на увазі Україну, без якої цей російський амбітний проект ніколи не буде реалізований. Оскільки лише завдячуючи Гетьманщині, недолуге Московське царство стало Російською імперією. Завдяки людському ресурсу й інтелектуальному потенціалу, у тому числі й УРСР, СРСР переміг у Другій світовій війні і згодом став наддержавою й суперником США. Без України РФ вже 25 років перебуває у статусі регіонального лідера і ніяк, попри всі «титанічні зусилля», не може вийти на інший рівень. Зрештою, це і стало однією з

причин сучасної російсько-української війни, а саме повернення Києва в геополітичну орбіту Москви, остаточне знищення української державності, цілковита асиміляція українців і поступове перетворення їх на пересічних росіян. А одним із дієвих елементів реалізації цього геополітичного задуму і мав стати «РМ».

Росія як своєрідне державне утворення у своєму багатовіковому розвитку мала і має чотири історичних типи державності: Московське царство (початково – князівство), Російська імперія, СРСР (з деякими особливостями і відмінностями) і, нарешті, РФ. Кожна з цих держав, окрім загальнодержавних інституцій, мала свої ідеології. Ідеологія є одним із важливих елементів державотворення і націєтворення. Головним її завданням є теоретичне обґрунтування і практичне втілення тих засадничих ідей, які продукує і реалізує керівництво держави та її провідна еліта. Спочатку переважаючий вплив на формування ідеологічних доктрин мала релігія, згодом вона поступилася місцем секулярно-просвітницьким і науково-пропагандистським концепціям.

Якщо перші московські володарі послуговувалися дещо примітивною, але водночас практичною і дієвою ідеологією «собиранія русских земель», а саме завоюванням під свій скіпетр усієї спадщини Київської Русі, то згодом вони взяли на озброєння більш «делікатну» й величну доктрину «Москва – Третій Рим».

Ідеолог євразійства О. Дугін відзначає, що саме в колі прибічників святителя Геннадія Новгородського й преподобного Йосифа Волоцького стала зароджуватися ідея «боговибраності Русі», остаточно оформлена псковським монахом Філофеєм [10, с. 25–27].

У свою чергу вчені-аналітики Національного інституту стратегічних досліджень (далі – НІСД) наголошують: «Уявлення про особливу всесвітньо-історичну місію Російської держави та базована на них ідеологія своїми коренями сягають XV–XVI ст.ст., коли їх актуальність визначалася гострою конкуренцією російського православ'я з католицизмом і процесом консолідації, а також експансії Великого князівства Московського (згодом Російського царства й Російської імперії). Російське православ'я та

Російська держава як його хранитель були проголошені прямими наступниками Рима та Константинополя як центрів християнської віри й великих християнських держав у концепції старця Філофея «Москва – Третій Рим», сформульованій у його посланнях 1523–1524 рр.» [21, с. 15].

На думку диякона УПЦ КП І. Сидора, поява та впровадження суспільно-політичної доктрини «Москва – Третій Рим», мала величезний вплив на становлення державності й влади в Московії, навіть у сучасній Росії ця ідеологема стала як ніколи популярною, оскільки ідеї старця Філофея через сучасних російських державних і церковних політиків впливають на суспільне, церковне і політичне життя РФ та її сусідів [17, с. 206].

Наступною великодержавною ідеологією стала монархічна концепція «Православие, самодержавие, народность», яку у 30-х роках ХІХ ст. сформулював і втілював у життя міністр народної освіти Росії граф С. Уваров. Цей ідеологічний концепт мав не лише посилити імператорську владу, але й об'єднати навколо метрополії близькі й далекі провінції та колонії. Науковці НІСД у зв'язку з цим зазначають: «З утвердженням Росії як імперії та однієї з найпотужніших держав Європи викристалізується офіційна державна ідеологія, новим елементом якої стає привнесення, разом з духовно-релігійним і державницьким, національно-культурним складником. Ця державна ідеологія, що сформувалася протягом ХVІІІ – початку ХІХ ст., є безпосередньою основою ідей РМ у їх сучасному офіційному варіанті» [21, с. 16].

З руйнацією на початку ХХ ст. Російської імперії та з утворенням у 1922 р. СРСР ідеологія марксизму-ленінізму-сталінізму стала панівною у всіх сферах державного і суспільного життя. Головне більшовицьке гасло «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» було кредо цієї тоталітарної ідеології, а провідною метою – всесвітня пролетарська революція і створення всепланетарної «земшарной» пролетарської комуні. Хоча російський контекст ставав у «світовому інтернаціоналі» друго, третьорядним, але саме російська історія, мова, культура, освіта, наука тощо стали базовими для формування і розвитку цієї тоталітарної ідеології, у той час як інші ідентичності, у тому числі й українська (т. зв. «український буржуазний на-

ціоналізм»), зазнавали шаленої дискримінації, а їх провідні діячі ставали об'єктами переслідувань і репресій.

Ліквідація у кінці ХХ ст. СРСР надала реальну можливість колишнім радянським республікам позбутися тоталітарного спадку і стати на шлях демократичного розвитку. Спочатку керівництво РФ намагалось хоча би формально демократизувати країну, але з часом відмовилося від цих задумів і розпочало активно пропагувати й відновлювати неоімперський дискурс. Головним провайдером цих ідеологічних зрушень на початку ХХІ ст. став президент РФ В. Путін. Особливо цей процес пришвидшився у РФ після Помаранчевої революції 2004–2005 рр. Зрозумівши, що Україна може стати зразком і дороговказом як для Росії, так і для інших пострадянських республік на шляху демократизації, вестернізації й лібералізації, В. Путин ініціював процес розробки та формування нової ідеології, котра б допомогла відновити новітню модернізовану російську наддержаву. Зрештою, саме «РМ» мав стати такою ідеологічною доктриною чи її важливою складовою.

Майже весь 2006 р. у РФ відбувалась активна дискусія, присвячена проблемам її стратегічного розвитку. У ній взяли участь багато політиків та експертів. Велику увагу до себе привернула полеміка між першим заступником голови уряду РФ Д. Медведєвим і помічником президента РФ В. Сурковим. Останній з приводу базових ідеологічних засад модернізованої РФ зазначив: «Якщо в Росії не будуть створені свій дискурс, своя публічна філософія, своя прийнятна хоча б для більшості, а бажано для всіх наших громадян ідеологія (йдеться не про державну ідеологію, а про національну, хоча термін «національна ідея», якийсь затертий і девальвований), то з нами не будуть розмовляти ... Якщо ми не будемо говорити, з нами не будуть рахуватися» [18, с. 40].

Ось тому, наголошував В. Сурков, нагальним завданням нашої (тобто – російської) культури є створення власної системи образів і смислів, це дасть можливість нам підтримувати цілісність нації, оскільки вона лише адміністративними засобами не може триматися. Адже жити, органічно

розвиватися може тільки той народ, який має цілісне уявлення про себе, свою сутність, хто він, куди йде, для чого і з якою метою [18, с. 40].

Ми погоджуємося з думкою, що до широкого громадсько-політичного дискурсу РФ термін «русский мир» ввів президент РФ В. Путін, який, зокрема, наприкінці 2006 – на початку 2007 рр. у своїх публічних виступах докладно звертався до питань, пов'язаних із співвітчизниками, які проживають за кордоном в аспекті їхньої мовної, культурної та цивілізаційної єдності [21, с. 12].

Так, 24 жовтня 2006 р. у своєму вітальному слові до учасників Всесвітнього конгресу співвітчизників В. Путін заявив: «Цей день, безумовно, об'єднує не тільки багатонаціональний народ Росії, а й мільйони наших співвітчизників за кордоном, об'єднує весь так званий російський мир. Ми справді єдині, і жодні кордони та перепони не завадять цій єдності. У нас є тільки одна спільна мета – зробити цю єдність ще міцнішою» [7].

Згодом у червні 2007 р. згідно з указом В. Путіна був створений недержавний центр підтримки та популяризації російської мови та культури «Русский мир». Співзасновниками Фонду стали Міністерство закордонних справ і Міністерство освіти і науки РФ. Головні його завдання були написані чітко й амбіційно: «Русский мир – це не тільки росіяни, не тільки наші співвітчизники в країнах ближнього і далекого зарубіжжя, емігранти, вихідці з Росії та їхні нащадки. Це ще й іноземні громадяни, які говорять російською мовою, які вивчають або викладають її, всі ті, хто щиро цікавиться Росією, кого хвилює її майбутнє. Всі пласти Російського світу – поліетнічного, багатоконфесійного, соціально й ідеологічно неоднорідного, мультикультурного, географічно сегментованого – об'єднуються через усвідомлення причетності до Росії. Формуючи «русский мир» як глобальний проект, Росія знаходить нову ідентичність, нові можливості ефективної співпраці з рештою світу і додаткові імпульси власного розвитку. Всі перераховані ознаки характерні як для росіян, що проживають в країні, так і для решти російського світу. Світ – це спільність. Як би не критикували терміни «общинності», «соборності», «колективізму», їхнє історичне побутування ґрунтувалося на певній соціальній практиці. Практика ж останніх де-

святить показує, що одна з проблем сьогодношньої Росії – роз'єднаність суспільства, індивідуалізм, руйнування соціальних зв'язків. Завдання побудови громадянського суспільства неможливе без їх відновлення, зміцнення, відтворення спільності, єднання в просторі й історії. Всі ці процеси і складають, по суті, поняття «Русский мир». Російський світ – це світ Росії. Покликання кожної людини – допомагати своїй батьківщині, дбати про ближнього. Дуже часто можна почути, що країна могла б зробити для людей. Але нітрохи не менш важливо, що кожен із нас може зробити для батьківщини. Від настроїв утриманства слід повертатися до ідеї служіння Росії. Світ – це відсутність ворожнечі. «Русский мир» – це ще й російське примирення, згода, російський лад, єдність, подолані розколи ХХ століття. Цілий ряд знакових подій уже формує цю ситуацію – об'єднання церков, перепоховання значущих фігур еміграції. «Русский мир» має бути не тільки спогадом про минуле, скільки діяльним, мобілізуючим початком побудови кращого майбутнього для великого народу, що живе в мирі з собою та рештою світу» [13].

Отже, сфери впливу «РМ» розповсюджуються не лише на РФ і пострадянський простір, а й на весь світ, де мешкають етнічні росіяни й т. зв. «російськомовні». Під прикриттям культурницького проекту РФ розпочала активне поширення свого геополітичного, політичного, економічного і культурного впливу. З обранням Патріархом Російської православної церкви (далі – РПЦ) Кирила (Гундяєва) ідеї «РМ» набули так званого «сакрального» звучання. Так, у програмному виступі очільника РПЦ на III Асамблеї «РМ» 3 листопада 2009 р., зокрема, було наголошено: «Ядром російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусія. І святий преподобний Лаврентій Чернігівський висловив цю ідею відомою фразою: Росія, Україна, Білорусь – це і є свята Русь. Саме це розуміння «Русского мира» закладено в сучасній самоназві нашої Церкви. Церква називається Російською не за етнічною ознакою. Це найменування вказує на те, що Російська православна церква виконує пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності або принаймні як її істотну частину» [8].

Таким чином, Україну й українців поза їх бажанням було включено до ідеологічного концепту «РМ» з усіма непередбачуваними для них наслідками. А саме: початкова «братня» співпраця, поступове «м'яке» поглинання, розтягнена у часі цілковита асиміляція й остаточна ліквідації України й українців як суверенної держави і самобутньої нації.

Під час виступу 3 листопада 2009 р. Патріарх РПЦ окреслив не лише пріоритети «РМ», а і його базові елементи «опори» – православ'я, російська мова і культура та спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Зокрема, він наголосив: «Нарешті, третьою підставою «Русского мира» є спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. У результаті спільної творчості народів Русі і тих, хто складав з ними єдине ціле протягом століть, виник спосіб громадського проживання, який у всьому світі асоціюється з російською традицією. У наших народів присутня сильна свідомість безперервності і наступності російської державної та суспільної традиції, починаючи з часів Київської Русі і закінчуючи нинішньою Росією, Україною, Білоруссю, Молдовою та іншими країнами історичного простору Русі. Наші предки разом будували і розвивали Русь, обороняли її від іноземних загарбників. Так було упродовж існування нашої єдиної Вітчизни, незалежно від пануючої політичної системи» [8].

Саме ці головні напрями (православ'я, російська мова і культура та спільне історичне минуле) стали пріоритетними у повномасштабному наступі «РМ» на Україну й українство. Реалізація головних завдань «РМ» планувалася на близьку і далеку перспективи, оскільки В. Путін сподівався, що маріонеткове президентство В. Януковича «это всерьез и надолго». Проте Революція гідності перекреслила всі плани Кремля, тому В. Путін змушений був застосувати, окрім «м'якої сили» «РМ», ще й «жорстку силу» – захопивши Крим й розпаливши війну на Донбасі. Так, у лютому 2014 р. розпочалася неоголошена гібридна російсько-українська війна, що триває й досі. Незважаючи на переважання у цьому конфлікті військових, дипломатичних, геополітичних, економічних чинників, керівництво РФ продовжує активно використовувати «РМ», вважаючи, що лише комплекс

сне використання всіх засобів дасть можливість їм цілковито перемогти Україну і українців. Щоб зрозуміти всю небезпеку «РМ» для українськості, лаконічно охарактеризуємо його сучасні базові елементи.

По-перше, це – РПЦ. Якщо Церква, наприклад, у найближчих наших сусідів – Польщі, Угорщині, Словаччині, Румунії, Молдові, Білорусії і Росії – є виразником і гарантом їх державності, суверенності, унітарності й ідентичності, то в Україні якраз все навпаки. Одна з провідних конфесій – Українська православна церква Московського Патріархату (УПЦ МП), попри свою удавану національну незалежність, є структурною і підлеглою частиною (підрозділом) РПЦ. Нагадаємо, що саме ця консервативна пропутінська релігійна організація є одним із стовпів і духовною скрепою «Русского мира». Отже, де-юре українська, а де-факто проросійська УПЦ МП є, по суті, п'ятою колоною РФ й агентом впливу та промоутером агресивно-неоімперіалістичного «Русского мира» в Україні. Такий церковний плюралізм в умовах неоголошеної, але реальної російсько-української війни створює додаткові проблеми та роз'єднує Україну й українців замість того, щоб об'єднати і згуртувати всі патріотичні сили задля відновлення державної цілісності нашої Батьківщини та повернення миру, спокою, злагоди і порозуміння на український терен.

По-друге, це – інформаційна безпека. Коли збройне протистояння між Москвою та Києвом скоротилося до мінімуму (обстріли і перестрілки на лінії зіткнення), головним полем битви виступає інформаційний простір. Саме засоби масової інформації (телебачення, Інтернет, газети, часописи, радіо тощо) стають реальною і дієвою зброєю у цій гібридній війні. Відновлення Російської неоконсервативної імперії, повернення майже всіх пострадянських республік в обійми Москви є нагальним завданням для Кремля. У той же час вирішення цих завдань робиться не традиційними засобами впливу (військом, дипломатією тощо), а з використанням новітніх інформаційних технологій, які звичайних пересічних людей перетворюють на зомбованих істот, біороботів. Головним інструментом у цих загарбницьких планах мала стати і стала зрештою, агресивна інформаційна пропаганда РФ. Зазначимо, що ця інформаційна агресія здійснювалася на всій

території України, але вона виявилася дієвою лише там, де найбільшого розповсюдження набув «РМ», а українська ідентичність (українськість) була найменш представленою – у Криму та на Сході України. Враховуючи, що наразі військовий чинник Україною в боротьбі з РФ використовується недостатньо (як і політичний, економічний, фінансовий тощо), на перший план виходить інформаційний. Інформаційна компонента має всі шанси стати головним чинником у протистоянні Києва і Москви, у тому числі й протидії агресивній експансії «РМ». Тому в гібридній війні інформаційна безпека виступає одним із пріоритетів у справі захисту державного суверенітету і незалежності України, національних інтересів, консолідації суспільства та відновлення територіальної цілісності нашої Батьківщини.

По третє, це – російська мова і культура. Цілком слушною є думка аналітиків НІСД, які справедливо зазначають: «Важливим складником діяльності влади РФ у межах реалізації концепції РМ є зміцнення позицій і розширення ареалу побутування російської мови. Особлива увага до питань функціонування російської мови зумовлена також тим, що остання є одним з наріжних каменів РМ, об'єднувчим чинником міжнародної спільноти громадян різних країн, пов'язаних із Росією» [21, с. 32].

Так, наприклад, на одній із зустрічей з представниками російської інтелігенції В. Путін, розповідаючи про проголошення Року російської мови, уточнив зміст поняття: «Російський світ може і повинен об'єднати всіх, кому дороге російське слово і російська культура, де б вони не жили, в Росії або за її межами. Частіше вживайте це словосполучення – «русский мир»» [21, с. 12].

Патріарх Кирил також відзначив архіважливість російської мови: «Важливим комунікаційним елементом «русского мира» є російська мова. Щоб зрозуміти роль російської мови, треба мати чітке уявлення про її генезис. Хотів би нагадати, що російська мова стала плодом спільних зусиль теж людей різних національностей. Він виник як засіб спілкування між різними народами. Тому необхідно докладати зусилля із збереження і поширення цього загального надбання. Перш за все важливо створювати умови для вивчення численними співвітчизниками, які проживають у

далекому зарубіжжі, російської мови та їх знайомства з російською культурою. Церква, держава, громадські структури можуть спільно здійснювати комплектацію зарубіжних бібліотек, у тому числі на парафіях, створювати при них центри вивчення російської мови, організовувати заходи, спрямовані на збереження російських традицій. Слід допомагати випускати періодичні видання, створювати інтернет-сайти російською мовою, підтримувати діяльність наукових і освітніх центрів, сприяти надходженню молодих співвітчизників у церковні та світські навчальні заклади в Росії, Україні, Білорусії» [8].

Своєю чергою, один з ідеологів «РМ» російський етнолог, історик, директор Інституту етнології і антропології РАН імені М. Миклухо-Макля, академік РАН В. Тішков зазначає: «Саме російська мова та російськомовна чи радянська культура разом з історичною пам'яттю об'єднують і конструюють цей світ» [6].

У цьому контексті фахівці НІСД наголошують, «...що культурний складник є не лише одним із найважливіших, а домінантним у концепції РМ. Культура та мова – це фактично єдине, що може об'єднати громадян Росії, російську діаспору, російськомовних (незалежно від національної належності) громадян інших держав і всіх інших, хто розглядається як потенціальний член цієї глобальної спільноти» [21, с. 47].

По-четверте, це – російська освіта і наука. Одним із пріоритетних напрямків експансії «РМ» в Україні є потужна популяризація і зміцнення позицій російської освіти і науки та використання їх у неоімперському дискурсі. Зокрема, Д. Табачник, який у 2002–2005, 2006–2007 рр. займав посаду віце-прем'єр-міністра України, а в 2010–2014 рр. – Міністра освіти і науки України, весь цей час активно впроваджував в Україні ідеологію і засадничі принципи «РМ». Зокрема, він зазначав: «...єдність слов'янського світу, збереження його самобутності, його успішної конкуренції зі світом німецьким безпосередньо залежить від сили і єдності російського світу – станового хребта слов'янства. При цьому, говорячи про російській світ, ми не повинні впадати в оману сучасної політології, яка намагається кожному штучному утворенню, що має офіційно визнані кордони, приписати наяв-

ність власної нації ... Насправді єдина велика російська нація, яка включає в себе великоросів, малоросів і білоросів, поки ще нікуди не зникла ... Не може бути сумніву в російськості сучасних українців. Сумніватися можна лише в російськості галичан, але в цьому плані можна сумніватися і в їх українськості ...» [19, с. 305–306].

Як зазначають вчені-аналітики НІСД, «особливе місце у зміцненні позицій російської мови та просуванні ідей РМ в Україні належить експерту освіти і науки України Д. Табачнику, який в одному з інтерв'ю російській радіостанції «Эхо Москвы», зокрема, розповідав про свою вирішальну роль у забезпеченні друкування шкільних підручників російською мовою за кошти з державного бюджету України, розширенні обсягів вивчення російської літератури в українських школах, поверненні до практики проведення всеукраїнських шкільних олімпіад з російської мови та літератури, а також про свою боротьбу з «опором націоналістів» у системі освіти» [21, с. 35].

Антиукраїнська діяльність Д. Табачника протягом цих років, зрештою, призвела до значного посилення позицій «РМ» в Україні. Так, на запит «Тиждень.UA» Міністерство освіти і науки України відповіло, що із 19 тисяч 70 загальноосвітніх шкіл, що функціонують в Україні, викладання російською мовою здійснюється в 1 тисячі 256, зокрема, у 2012/2013 навчальному році із 225 тисяч 690 класів загальноосвітніх навчальних закладів українською мовою ведеться навчання у 191 тисячі 502 класах (84, 9 %), російською – у 31 тисячі 372 (13, 9 %). Найбільше шкіл із російською мовою навчання – в АР Крим (343), Донецькій (200) та Луганській (151) областях [20].

Отже, там, де «РМ» набув найбільшого розповсюдження, це терени Криму та Донбасу, згодом ці терени стали ареною російсько-українського збройного протистояння. А в тих регіонах України, де «РМ» не мав панівних позицій в освіті, науці і культурі, було збережено українську державність.

Таким чином, весь цей час РФ активно впроваджувала в духовний, інформаційний, мовний, культурний, освітній та науковий простір України

ідеї та принципи «РМ», що, зрештою, призвело до ослаблення Української держави, української нації та української ідентичності.

Враховуючи названі чинники, ми хочемо окреслити злочинну роль «РМ» у перебігу російсько-українського конфлікту. З втечею В. Януковича до РФ і перемогою першого етапу Революції гідності В. Путін, зрозумівши, що Україна остаточно покидає сфери його впливу, розпочинає супроти неї неоголошену війну. Проте це – не пересічний збройний конфлікт між сусідніми державами за володіння спірними територіями, якими було більшість війн в історії людства, за влучним висловом Л. Залізняка, це – цивілізаційна війна [12, с. 4].

У свою чергу М. Пірен наголошує: «Історичний досвід багатьох країн підтверджує незаперечний факт про те, що внутрішня руйнація держав завжди починається з деформації національної самосвідомості їх громадян, поширення індиферентності, байдужості як антиподи патріотизму, громадянськості її людей. Ці явища, на жаль, постійно декларувала Московська Церква в Україні, насаджуючи ідеї «руського міра», що й привело на даний час у Донецькому регіоні до появи «нових республік», сепаратизму, тероризму та страждань «простих смертних» громадян. Ідеї розбрату насаджувалися московськими засобами масової інформації, як складові імперської ідеологеми «руського міра»» [15, с. 177–178].

На думку П. Павленка, анексія Криму, утворення так званих «ДНР» і «ЛНР» є продуктами кремлівської пропаганди 2014 року. До їх реалізації Росія готувалася щонайменше 10 років і доволі ґрунтовно. Принаймні ще з 2004–2005 рр. відстежується пошквалена увага російських ЗМІ, періодичних видань РПЦ і УПЦ МП до України, зокрема, стають мусуватися думки про утворення якоїсь «Новоросії» і навіть «Донецької Народної Республіки», обговорюються теми, з одного боку, про можливу громадянську війну в Україні, а з іншого – про війну між Росією та Україною [14, с. 163].

Зрештою, ці імперські плани втілилися в життя у 2014–2016 рр. у часи російсько-української війни, зауважує О. Єремеєв, УПЦ МП як структура жодного разу не визнала російської агресії як збройний напад іноземної держави, непоодинокими є випадки визнання або підтримки окремими

священнослужителями російської анексії Криму та агресії на Донбасі, як на окупованих територіях, так і на решті теренів України, її представники відмовилися вшанувати пам'ять про загиблих українських воїнів на Сході у Верховній Раді у травні 2015 р., а єпископ Банченський Лонгін (Жар), вікарій Чернівецької єпархії (до 2014 р. нею керував митрополит Онуфрій), відверто закликав вірних саботувати мобілізацію в умовах російської агресії, проголошуючи нинішнє керівництво України ворогами православ'я, та звинувачував західні країни у воєнних діях в Україні [11, с. 218–220].

Керує і координує всю цю антиукраїнську політику очільник УПЦ МП Митрополит Онуфрій. Так, влітку 2015 р. в одному зі своїх інтерв'ю він наголошує, що вважає конфлікт на Донбасі «громадянською війною», події після Революції гідності нагадують йому громадянську війну, яка сталася після повалення монархії в Росії в 1917 р. Разом з тим очільник УПЦ МП жодного разу не згадує про російську агресію проти України, окупацію військами РФ Криму та частини Донбасу як причину конфлікту. Як зазначає Митрополит УПЦ КП Євстратій (Зоря), з інших його інтерв'ю та заяв відомо, що Митрополит Онуфрій вважає, що українці та росіяни «по суті, один народ», а Україна – частина «русского мира». З цієї тези логічно випливає його думка, що незалежна Україна є не державою українського народу, а плодом діяльності «сепаратистів», які відірвали від великоросійської цілісності «Юго-Западный край». Тому агресія Росії проти України, на думку очільника УПЦ МП, – не агресія, а «боротьба із сепаратистами». А якщо глянути глобальніше – то це взагалі захист «русского мира» від агресії Заходу (США та Європи). Тобто в тій світоглядній картині, яка, здається, є в думках Митрополита Онуфрія, Україна як цілком незалежна держава є продукт «австрійського генштабу», «вашингтонського обкому» та «безбожного Заходу», створений для боротьби з «русским миром» і «поневолення Росії». А, відповідно, єдність з Росією – омріяний ідеал. Проаналізувавши ці вислови очільника УПЦ МП Митрополит Євстратій робить такі висновки: «... митрополит ще раз засвідчив правдивість сказаної патріархом Філаретом про нього рік тому характеристики: «Він – не патріот України». Нині можна ще додати: він – колаборант «русского мира» [4].

Очільники УПЦ МП фарисействують про власний патріотизм, боротьбу за мир в Україні, закликають до припинення війни, а насправді своїми реальними вчинками сприяють поразці і дезінтеграції Української держави.

Саме тому П. Павленко справедливо наголошує: «УПЦ МП в особі митрополита Онуфрія, за кремлівськими зразками, по-перше, засуджує лише ту війну, яку веде Україна, боронячи свою територію від російської агресії, а по-друге, виступає за такий «мир», який би був вигідний саме Путінській Росії. Інакше кажучи, для цієї Церкви «справедливою», «священною» війною є винятково та війна, яку розв'язав проти України Путін разом зі своїм ідейним поплічником Патріархом Кирилом. То ж про яку українськість УПЦ МП може йтися, коли остання у своїй сукупності власною позицією активно грала (і продовжує грати) на користь проросійським силам в Україні, допомагаючи в такий спосіб просувати і реалізовувати в Україні політичні інтереси Російської Федерації» [14, с. 171].

На противагу зрадницькій політиці вищого кліру УПЦ МП, керівництво УПЦ КП зразу ж зайняло виважену державницьку позицію і почало докладати усіх зусиль, щоби зупинити розповсюдження ракової пухлини тероризму.

30 вересня 2014 р. Патріарх Київський і всієї Руси-України підготував й оприлюднив три звернення-послання. У зверненні до глави Римсько-Католицької церкви Папи Римського Франциска відзначалося: «Росія окупувала Крим, захопила контроль над частиною Донецької та Луганської областей, використовує на українській території свої війська та найманців, поширює через медіа та офіційних осіб відверту брехню про події в Україні. Все це несе загрозу не лише нашій державі, але миру в усьому світі. Бо якщо кремлівський агресор не буде зупинений зараз – наслідком буде III Світова війна, в якій може бути застосована і ядерна зброя» [1].

У зверненні до глав держав, парламентів та народів Європи наголошувалося: «Історично Україна є невід'ємною частиною Європи, і за своє європейське майбутнє, за право бути європейцями український народ повстав проти тиранії восени минулого року. Події в Україні не є далекими,

бо вони безпосередньо стосуються Європи і всього світу. Анексія Путіним Криму і спроби захопити Донбас є тим самим, що і аншлюс гітлерівським Рейхом Австрії, окупація Судетської області та знищення Чехословаччини – прелюдією до III Світової війни. Знаючи урок «мюнхенського умиротворення агресора», зараз демократичні країни та всі люди доброї волі ще мають можливість зупинити скочування світу в прірву катастрофи. Треба зупинити зло, доки не стало занадто пізно» [2].

У зверненні до Президента Сполучених Штатів Америки Барака Обами, Конгресу США та американського народу зазначалося: «Від імені мільйонів вірних Української Православної Церкви Київського Патріархату хочу висловити подяку за моральну, дипломатичну, фінансову та іншу підтримку, яку Сполучені Штати Америки надають Україні та українському народу, що бореться за свою свободу, незалежність, цілісність держави та демократичний лад. В час цинічної збройної агресії, яку розпочала і досі продовжує Росія проти України, американська підтримка для українського народу є надзвичайно важливою» [3].

Ці звернення-послання допомогли консолідувати проукраїнські сили в Європі та США у боротьбі зі збройною агресією РФ супроти України й українців у важкий перший рік протистояння.

Надзвичайно відомою як в Україні, так і в РФ стала промова Патріарха Філарета щодо війни на Сході. Зокрема, Його Святість заявив, що Україні треба закрити кордон і ліквідувати всіх терористів, оскільки загарбник вдерся у наш дім, і ми повинні його вигнати. Якщо серед мешканців Донбасу є ревні віруючі, наголосив Патріарх, вони не повинні вбивати співгромадян, ті ж, хто прийшов з-за кордону вбивати за гроші українців, мають бути ліквідовані.

Ця позиція державника і патріота обурила насамперед імперських шовіністів і місцевих колаборантів, хоча під цими словами може підписатися кожен свідомий громадянин Української держави.

Також ми хочемо зацитувати оцінку злочинної сутності «РМ» українськими науковцями. Я. Потапенко наголошує: «Саме просування й популяризація ідеологеми «русского міра» підготувало поживний ґрунт для

Путінської ідеї «Новоросії», спроба реалізації якої вже коштувала народам України та Росії тисяч життів, скалічених доль, зруйнованих психік, призвела до розбурхування потоків ненависті з обох боків. Наслідки цієї ненависті ми, очевидно, відчуватимемо десятиліття, як і наші північні сусіди» [16, с. 300].

У свою чергу В. Горбулін зазначає: «Зокрема, концепцію «Русского мира», яка де-факто перетворилася на відверто нацистську й шовіністичну, слід заборонити на міжнародному рівні – так само, як свого часу заборонили нацистську. І для людей (або держав), котрі її просувають, мають бути такі самі правові наслідки, як і для послідовників нацистської ідеології. Адже насправді, говорячи про практичне вираження концепції «Русского мира», ми стикаємося зі справжнісіньким «православним ІДІЛом» – на Сході України діє (або діяли) відразу кілька різних «православних армій», що творять такі безчинства, які навіть бойовикам ІДІЛУ не спадали на думку» [9, с. 2].

Проаналізувавши агресивну сутність реваншистської політики РФ та злочинну роль «РМ», ми хочемо запропонувати власне бачення подолання засилля і наслідків експансії північно-східного сусіда. Яку ідеологію, який світогляд можуть протиставити «РМ» Україна, українці та світове українство? Інтернаціоналізм, комунізм, соціалізм, соціал-демократизм, солідаризм, консерватизм, лібералізм тощо? Зупинити нашестя агресивно-неоімперіалістичного «РМ» спроможні лише два основних чинники – дієва і самодостатня ідеологія українського новітнього націоналізму та українознавство як навчальна гуманітарна дисципліна, інтегративна наука й патріотичний світогляд, що в змозі об'єднати навіть у сучасних військово-політичних і соціально-економічних умовах переважну більшість вітчизняного суспільства. Проте ми хочемо ще раз наголосити, що і націоналізм, і українознавство не поодинці, а лише об'єднавши свої можливості та потенціал, переможуть російську неоімперську геополітичну путінську доктрину.

Український націоналізм й українознавство мають спільні пріоритети, такі як плекання і розвиток рідної мови, літератури, духовної та мате-

ріальної культури, освіти і науки, звичаїв і традицій, збереження та захист українських земель; творення політичної нації; відновлення і розбудова Української Самостійної Соборної Держави, котра, в свою чергу, мусить дбати про Україну, українців та світове українство [22, с. 185].

Попри фейкові референдуми й реальні російські збройні терористичні угруповання, гібридна війна 2014–2017 рр. показала агресивну та неоімперіалістичну сутність «РМ», для якого долі мільйонів людей – ніщо порівняно з відновленням новітньої Російської імперії на чолі з В. Путіним.

Незважаючи на цілу низку прикрих невдач, Україна тримає удар, а українці мобілізуються, згуртовуються й борються з Москвою та її помічниками-терористами. У цьому цивілізаційному збройному протистоянні, окрім військових, політичних, економічних і соціальних факторів, дедалі більшого значення набуває ідеологічно-світоглядний чинник, а серед багатьох його складових українознавча компонента є однією з провідних. Усвідомлюючи себе українцем, володіючи рідною мовою, розуміючи власні культурні здобутки, знаючи своє минуле і сьогодення, ми ніколи не станемо цеглинками «РМ». Навпаки, через українознавче пізнання та самопізнання український народ розбудовує Українську Самостійну Соборну Державу, творить політичну націю, що об'єднує не тільки етнічних українців, але й українських росіян, євреїв, поляків, угорців, румунів, білорусів, кримських татар та представників інших народів. Зрозуміло, допоки існує агресивна імперія РФ з її ідеологічно-догматичним «РМ», «питання Москви» завжди буде актуальним для України й українців. Московія-Росія повсякчас поважала силу. Проте сила не лише у потужній економіці, могутньому війську, величезних запасах енергоносіїв, слухняному населенні, а й у переконаннях, які треба нав'язати не тільки своїм громадянам, але й чужим, щоби зробити їх дуже швидко своїми, як у випадку із мешканцями Криму [22, с. 190–191].

Одне з головних завдань «РМ» – перетворити Україну на колонію, а її терени – на звичайні губернії РФ («Малороссию, Новороссию, Галицію» тощо), а українців – на «русских». На противагу цим неоімперським спробам, українознавство має сприяти трансформації кланово-олігархіч-

ної, люмпенізованої, зросійщено-совкової України в інноваційну, потужну, заможну, правову і демократичну Українську Самостійну Соборну Державу та допомогти українському народу стати свідомою, високоосвіченою, патріотичною, духовною, політичною нацією. Зрозуміло, цей шлях перетворень буде болісним, тернистим, важким і тривалим [22, с. 191].

Проте, як писав ще у липні 1948 р. С. Бандера: «Але не зіб'ється з дороги той, хто кожний свій крок орієнтує на головну мету – визволення України, хто в кожній справі, в усякій ситуації кермується однією міркою: що і на скільки корисне визвольній справі» [5, с. 69].

Отже, Українська Самостійна Соборна Держава у XXI ст. має стати лідером Центрально-Східної Європи та увійти у двадцятку найрозвинутіших країн світу. Для цього їй потрібно остаточно вирішити т. зв. «питання Москви», а саме – знищити автократичну Російську неоімперію шляхом усунення від влади В. Путіна, розчленування РФ на понад два десятки державних утворень й нищення її ядерного потенціалу. Колись у середині XVII ст. саме Гетьманщина допомогла Московії стати потужною державою, а згодом й імперією. Тепер, на початку XXI ст., Українська Самостійна Соборна Держава буде руйнівником путінської імперії, а українознавство, здолавши агресивно-неоімперіалістичний «РМ», посприє поступальному розвитку України, українців і світового українства у цивілізаційному часопросторовому парадигмальному дискурсі.

Таким чином, проаналізувавши засадничу сутність ідеологічного концепту «РМ» як важливого чинника агресії РФ супроти України й українців, ми прийшли до таких висновків. По-перше, виявлено імперську сутність путінської РФ як спадкоємниці Російської й Радянської імперій. Хоча формально Росія є федерацією багатьох народів, реально це держава імперського типу, яка не лише намагається зберегти статус-кво після руйнації СРСР (знищуючи національно-визвольні рухи, наприклад, чеченський), а й робить активні спроби повернути свій геополітичний вплив як на близьке, так і на далеке зарубіжжя. По друге, з'ясовано головні етапи зародження, становлення і розвитку «РМ». Його попередниками були такі ідеології (ідеологічні доктрини, концепти, конструкти тощо): «Москва

– Третий Рим», «Самодержавие, православие, народность», «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!». Зародження «РМ» відбувалося на зламі ХХ – ХХІ ст., становлення – у 2000-х роках, розвиток – з 2007 р. по сьогоднішній день. По-третє, охарактеризовано базові елементи «РМ». Це передусім Російська православна церква, інформаційна складова, російська мова, культура, освіта, наука тощо. По-четверте, з'ясовано злочинну роль «РМ» у підготовці і перебігу російсько-української війни. Саме ті регіони України, де «РМ» набув найбільшого розповсюдження і популярності серед антиукраїнськи налаштованого місцевого населення, згодом стали чи легкою здобиччю агресора (як Крим), чи ареною кровопролитного протистояння (як Донецька і Луганська області). І навпаки, де проукраїнські сили перебували в більшості, вони змогли зупинити наступ «РМ» і т.зв. «Русской весны». По-п'яте, запропоновано шляхи подолання і остаточної ліквідації ідей, ідеологічних засад й ідеології та базових елементів «РМ» Українською державою. Насамперед це розбудова Української Самостійної Соборної Держави на україноцентричних засадах (поєднання і синергія українського сучасного оновленого націоналізму й українознавства як навчальної гуманітарної дисципліни, інтегративної науки й патріотичного світогляду).

Джерела і література:

1. «Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до глави Римсько-Католицької Церкви Папи Римського Франциска // Українська Православна Церква Київський Патріархат: офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrosplannia/5602-stop-wwiii.html>

2. «Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до глав держав, парламентів та народів Європи // Українська Православна Церква Київський Патріархат: офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrosplannia/5600-stop-wwiii.htm>

3. «Зупиніть розпалення III Світової Війни!» Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета до Президента Сполучених Штатів Америки пана Барака Обами, Конгресу США та американського народу // Українська Православна Церква Київський Патріархат: офіційний веб-сайт «Церква.info». – 30 вересня 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/patrosplannia/5601-stop-wwiii.html>

4. Архієпископ Євстратій (Зоря). Колаборант «русского мира» // Українська правда. – 17.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yeustratij/55a8de30a8c6d>
5. Бандера С. А. Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном. – На чужині, 1948. – 70 с.
6. Вікіпедія: вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Російський_світ
7. Всемирный конгресс соотечественников, проживающих за рубежом: Вступительное слово Президента России Владимира Путина на Всемирном конгрессе соотечественников, проживающих за рубежом. Санкт-Петербург, 24 октября 2006 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vksrs.com/publications/vstupitelnoe-slovo-prezidenta-rossii-v-v/>
8. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. – 2009. – 3 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
9. Горбулін В., «2017-й: далі буде...» Ціннісні ресурси війни і миру: український формат // Дзеркало тижня. Україна. – № 24 (270), субота, 2 – 8 липня 2016 р. – С. 2.
10. Дугин А. Г. Проект «Евразия». – М., 2004. – 512 с.
11. Єремєєв О. С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства // Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 215–225.
12. Залізник Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. – К.: Шлях, 2014. – 168 с.
13. О Фонде. Цели и задачи. Идеология [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/fund/about>
14. Павленко П. Ю. Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі) // Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 162–171.
15. Пірен М. І. Роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному проблемному українському суспільстві // Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 172–180.
16. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. – 304 с.
17. Сидор І., диякон. Вплив теорії «Москва – Третій Рим» на політичне і церковне життя Росії в умовах російсько-українського конфлікту (2014–2015 рр. // Православ'я в Україні: збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції / [під. ред. митроп. Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клосса]. – К.: [Київська православна богословська академія], 2015. – Ч. 1. – С. 190–206.
18. Сурков В. Ю. Основные тенденции и перспективы развития современной России. – М.: Издательство СГУ, 2007. – 52 с.

19. Табачник Д. В. *Oriental lux: Заметки по поводу славянского единства* // Размышления. Публицистика 2006 – 2009 годов. – Харьков: Фолио, 2010. – С. 301–308.

20. У Табачника запевняють, що у Києві лише у семи школах навчають російською // Тиждень.UA. – 2013. – 5 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/76519>

21. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С. І. Здіорук, В. М. Яблонський, В. В. Токман [та ін.]; за ред. В. М. Яблонського та С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2014. – 80 с.

22. Фігурний Ю. Українознавство – дієвий чинник у боротьбі з агресивно-неоімперіалістичним «русским миром» РФ // Бандерівські читання. Матеріали перших та других Бандерівських читань. – К. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С. 184–192.

23. Чим російська Церква в Україні відрізняється від української? // Українська Православна Церква Київського патріархату. Харківська Єпархія. – 25 червня 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cerkva.kharkov.ua/novini/upckp/862.html>

**МІЛІТАРНА Й ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ
ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ Й УКРАЇНЦІВ ТА ЇЇ СУЧАСНІ
СУСПІЛЬНІ НАСЛІДКИ⁵⁰**

На зламі 2013–2014 рр. Україна переживала складні часи. Внаслідок недалекоглядної внутрішньої і зовнішньої політики тогочасної влади в Києві розпочалися протестні акції, які згодом переросли в Революцію гідності. Революційні протести охопили майже всі регіони України і призвели до втечі В. Януковича та його найближчих поплічників. Під час переформування владних структур Українська держава була надзвичайно ослаблена. Її слабкістю скористалася північно-східна сусідка, так звана «братня» Російська Федерація (далі – РФ). Спочатку агресор захопив Кримський півострів, а потім за допомогою своїх агентів дестабілізував ситуацію на сході і півдні України, а дещо згодом розпочав збройне вторгнення на територію України.

Актуальність дослідження цієї проблеми полягає в тому, що, аналізуючи й осмислюючи збройну та інформаційну російську агресію супроти України і сучасні суспільні наслідки війни на сході України, ми маємо можливість стисло проаналізувати передумови, перебіг і можливі заходи української влади для відновлення територіальної цілісності Української держави. Наукова новизна праці полягає у зверненні до важливих проблем сучасної української історії, а саме – російсько-українського збройного та й інформаційного протистояння, вивчення якого лише тільки розпочинається, а оскільки цей конфлікт ще не завершився, то його остаточне осягнення відтермінується на невизначений час.

Вивчення та опанування поставленої мети, а саме неупереджений аналіз російської агресії супроти українців і військово-політичні наслідки війни на сході України у 2014–2017 рр., передбачає виконання таких го-

50 Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: *Фігурний Ю. С.* Мілітарна й інформаційна агресія Російської Федерації проти України й українців та її сучасні суспільні наслідки // *Українознавство.* – 2017. – № 3. – С. 42–56.

ловних завдань: 1) стисло проаналізувати напрацювання та історіографію з цієї тематики; 2) розкрити передумови і перебіг агресії РФ; 3) охарактеризувати сутність російсько-української війни; 4) зробити аналіз суспільно-політичних наслідків цивілізаційного конфлікту на сході України; 5) підбити остаточні підсумки дослідження.

Одним із важливих сучасних суспільних наслідків агресії РФ проти України стала поява великої кількості праць різного формату з цієї актуальної проблематики. За нашими приблизними підрахунками з початку російської агресії (лютий 2014 р.) і по серпень 2017 р. побачило світ близько 100 видань, прямо чи опосередковано присвячених цій неоголошеній війні. Серед них: наукові монографії, науково-популярні книги, брошури, альбоми фотографій, збірники документів, матеріалів і документальних свідчень, блогів, біографій героїв, художня література і навіть дитячі книжки. Загалом більшість текстів (наукових, науково-популярних, документальних, художніх, мистецьких тощо) слугують дієвим засобом збереження в національній пам'яті цих подій як для сучасників, так і для нащадків. Також вони виконують важливу функцію її переосмислення, що конче потрібно для фіксації й унаочнення набутого досвіду (позитивного і негативного) і подальшого його закріплення в історичній пам'яті українців.

Назвемо лише найбільш цікаві, на нашу думку, видання, які висвітлюють російсько-українську війну:

- 2014-й рік: *Залізник Л. Л.* Україна між Сходом і Заходом. Про вигоди і суть російсько-української війни 2014 р. – К.: Шлях, 2014. – 168 с.;
- 2015-й рік: *Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки) / за ред. В. Марокко.* – Вип. I. – К.: КІС, 2015. – 176 с.; *Каліновська О., Криштопа О., Назаренко Є., Трохимчук В., Феденко Д.* Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніка АТО. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. – 334 с.; *Магда Є.* Гібридна війна: вижити і перемогти. – Харків: Віват, 2015. – 304 с.; *Донбас і Крим: ціна повернення / За заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власика, Е. М. Ліанової, О. М. Ляшенка.* – К.: НІСД, 2015. – 474 с.; *Задорожній О. В.* Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. – К.:

KIC, 2015. – 712 с.; Катастрофа і триумф. Історії українських Героїв. – К.: ТОВ «Українська прес-група», 2015. – 296 с.; *Слабошпицький М.* Велика війна 2014...: Україна: виклики, події, матеріали. – К.: Ярославів Вал, 2015. – 320 с.; *Кашпор О.* Війна очима ТСН. 28 історій по той бік камери. – К.: Видавництво «Основи», 2015. – 224 с.; *Сергацкова Е., Чапай А., Максаков В.* Війна на три букви. – Харків: Фоліо, 2015. – 384 с.; *Березовець Т.* Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 392 с.; Волонтери. Мобілізація добра: збірка. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. – 256 с.; Донбас и Крым: цена возвращения / Сокр. пер. с укр. – К.: НИСИ, 2015. – 224 с.; *Ткаченко В. М.* «Путінізм»: шовінізм пострадянського реваншу. – К.: Знання України, 2015. – 120 с.;

- 2016-й рік: Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів»... Воєнна історія України від давнини до сьогодення / Авт. кол.: Б. Черкас та ін., упоряд. К. Галушко. – Харків, 2016. – 352 с.; Вторжение в Украину: Хроники российской агрессии. – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2016. – 240 с.; *Антонов-Овсеенко А. Л.* Проект «Украина». Три войны России с Украиной. – Харків: Фоліо, 2016. – 346 с.; *Скобало Ю. Б.* Війна не поставила нас на коліна! – Львів: Растр 7, 2016. – 304 с.; *Соколов Б. В.* Последние войны России. – К.: Знання України, 2016. – 44 с.; АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 352 с.; *Пестрікова О. М.* Хоробрі серця неможливо зупинити. – Запоріжжя: Кераміст, 2016. – 160 с.; *Ткаченко В.* Росія: ідентичність агресора. – К.: ВЦ «Академія», 2016. – 256 с.; Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / *П. П. Гай-Нижник* (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняка, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. – К.: «МП Леся», 2016. – 586 с.; Агресія Російської Федерації проти України: проблеми оптимізації державного управління та системи національної безпеки. Експертно-аналітична доповідь / *П. П. Гай-Нижник* (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняка, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. – К.: «МП Леся», 2016. – 28 с.; *Старостіна С. Л.* Увійшли у безсмертя. Книга пам'яті Героїв Не-

бесної Сотні і воїнів АТО Хмельниччини. – Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А. А., 2016. – 180 с.; *Коляновський О.* Вони пішли захищати Україну. – Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2016. – 160 с.; Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / *упор. П. Гай-Нижник.* – К.: «МП Леся», 2016. – 348 с.; Коли грянув грім. Частина 1. Український прапор – значить мир. – Вінниця: ТОВ Консоль, 2016. – 480 с.; *Фімін І. Г.* Доброволець «Сумрака»: правда про війну. – К.: СПД Фімін Г., 2016. – 64 с.; *Потапенко Я.* П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький, 2016. – 304 с.; Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015). Збірник документів і матеріалів. Друге видання. – К.: ТОВ Видавництво «Клію», 2016. – 1092 с.; 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави. – К.: Ніка Центр, 2016. – 796 с.; *Добробати.* – Х.: Фоліо, 2016. – 570 с.; *Богдан І.* Маріуполь–2014: документально-хронологический обзор. – Маріуполь: КИТ, 2016. – 208 с.; *Березовець Т.* Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни» (видання друге). – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2016. – 408 с.; *Залевский В.* Под флагом 95-ки. АТО глазами мобилизованого херсонца. – Житомир, 2016. – 176 с.; *Ткач В. І.* Війна і міф. «Велика українська стіна». – Чернівці: Букрек, 2016. – 244 с.; Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки). – Вип. 2. 55-а окрема артилерійська бригада. – К.: КІС, 2016. – 464 с.; *Положай Є. В.* Іловайськ. – Х.: Фоліо, 2016. – 380 с.; *Забужко О.* «І знову я влізаю в танк...». Вибрані тексти 2012–2016. Статті, есе, інтерв'ю, спогади. – К., 2016. – 416 с.; *Трохимович В. М.* Любов на лінії вогню. – Х.: Фоліо, 2016. – 150 с.; *Каліновська О., Криштопа О.* Про мертвих, живих і ненароджених Героїв (не) війни. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 304 с.; Історія українського війська. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 416 с.; *Музыка М., Польшваль А.* Савур-могила. Военные дневники. – Х.: Фоліо, 2016. – 220 с.;

- 2017-й рік: Світова гібридна війна: Український фронт / за ред. В. П. Горбуліна. – К.: НИСД, 2017. – 496 с.; *Гай-Нижник П. П.* Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на по-

глинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.; *Гай-Нижник П.* Основні засади стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання. – К.: «МП Леся», 2017. – 52 с.; *Pavlo Hai-Nyzhnyk / Гай-Нижник П.* Basic Principles of the Strategy for De-Occupation and Reintegration of Crimea in the Context of National Security of Ukraine: Aspects of the Problem and Solution Areas / Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання. – К.: «МП Леся», 2017. – 105 с. та ін.

Маємо надію, що ця гостра й болюча тема українців та усієї світової спільноти і надалі буде залишатися в центрі уваги як безпосередніх учасників неоголошеної російсько-української війни, так і вчених, аналітиків, публіцистів, журналістів та всіх свідомих і небайдужих українських громадян, а також наших друзів за межами Української держави.

Після руйнації СРСР здавалося, що всі колишні радянські республіки остаточно позбавилися тоталітарного спадку й отримали реальну можливість повернутися до демократичного розвитку. Для більшості пострадянських держав цей шлях виявився важким і тернистим, але реальним. Досягнення Литви, Латвії й Естонії мали б надихнути й інші постколоніальні країни. Якщо Грузія, Україна і Молдова намагалися наздогнати прибалтійські держави, то інші пострадянські республіки обрали зворотний напрям розвитку – авторитаризм. Особливу роль у цих деструктивних процесах почала відігравати РФ. Головною метою Кремля було не лише зберегти єдність Російської держави (дві кровопролитні чеченські війни – яскравий приклад боротьби з так званим «сепаратизмом» по-російськи), а й значно посилити її міжнародний, політичний, економічний і військовий потенціал та відновити статус наддержави.

У цих амбітних планах Україна займала важливе місце, оскільки без її промисловості, вигідного геополітичного положення, інтелектуального потенціалу й великих людських ресурсів РФ ніколи не досягне рівня, наприклад, США чи хоча б КНР. Спочатку Москва намагалася повернути Київ за допомогою вигідних економічних пропозицій та підкупувала

український істеблішмент грошима, нагородами та іншими преференціями. Особливу надію Кремль мав на так звану «м'яку силу», а саме – на т. зв. концепт «Руссага міра».

За своєю сутністю «Рускій мір» як політико-ідеологічний концепт – це не звичайний культурницький проект, а неоімперська геополітична ідеологічна доктрина, яка має на меті обґрунтувати теоретично та допомогти практично реінкарнувати РФ як наддержаву у кордонах 1914 р. [7, с. 41].

Але Революція гідності перекреслила всі плани російських можновладців, тому вони переорієнтувалися на силове вирішення так званого «українського питання», а саме – на поступове ослаблення України, розчленування та остаточну ліквідацію української державності, знищення української нації та поглинання й повну асиміляцію українців.

Перебіг сучасної російсько-української війни умовно можна розділити на такі етапи: 1) анексія Криму (лютий – березень 2014 р.); 2) проект «Новороссія» (квітень – липень 2014 р.); 3) замаскована військова агресія РФ проти України (липень 2014 – лютий 2015 р.); 4) стабілізація лінії фронту на сході України, перманентні бойові зіткнення на найважливіших ділянках протистояння та неперервна прихована воєнна й відкрита інформаційна агресія РФ (лютий 2015 – до сьогодні).

Анексія Криму стала найвищим «досягненням» РФ загалом і В. Путіна зокрема та найганебнішою поразкою сучасної Української держави та її тогочасного керівництва в російсько-українському протистоянні.

Треба зазначити, що загарбання Криму РФ було не спонтанним рішенням Кремля, а готувалося впродовж багатьох років. З цього приводу П. Гай-Нижник наголошує: «Єдиним регіоном, який мав досить вагому про-російську ідентичність і водночас був достатньо насичений кремлівською агентурою та озброєними підрозділами регулярної російської армії, був Крим. Достеменно відомо, що російському вторгненню передувала активна пропагандистська кампанія, диверсійна й агентурна діяльність, насамперед у Севастополі, розгорнута задовго до початку лютневих подій безпосередньо спецслужбами РФ. Головним завданням агентів Кремля була

деморалізація особового складу підрозділів ЗСУ та спонукання наших військових до відмови від озброєного спротиву агресору» [3, с. 200–201].

Втрата Кримського півострова і великого угруповання Збройних сил України (далі – ЗСУ) у Криму призвела до ослаблення як офіційного Києва на міжнародній арені, так і деморалізації українського суспільства. Успішне захоплення Криму підштовхнуло В. Путіна до реалізації наступного проекту «Новороссія», сутність якого полягала у розчленуванні України і від'єднанні від неї східних і південних регіонів та з наступним продовженням цих деструктивних процесів у центральних, північних і західних областях. Так розпочалася так звана «Русская весна», яка мала покласти край єдиній Україні та остаточно знищити її соборність і суверенність.

Але у травні 2014 р. українці перейшли в наступ, знищили путінських терористів в Одесі, обрали у першому турі Президентом України П. Порошенка, почали створювати добровольчі батальйони і масово вступати до лав ЗСУ і Національної Гвардії України. У свою чергу всенародно обраний Президент своїм указом проголосив Антитерористичну операцію і розпочав контрнаступ на терористичні осередки на сході України. За короткий проміжок часу В. Путіну стало зрозуміло, що «Русская весна» зазнала краху, і тому він розпочинає неоголошену збройну агресію супроти України. Напад російської армії став несподіванкою для вищого керівництва ЗСУ. Він призвів до цілої низки гучних поразок та значних втрат серед військовослужбовців і добровольців. Одна з них – Іловайський казан (котел). Разом з тим українці продемонстрували бойовий дух і військову майстерність, наслідком яких стала велика кількість убитих і поранених російських військовиків і терористів. Зрештою, тиск світової громадськості й реальна оцінка військової ситуації на сході України призвели до початку мирних перемовин у столиці Білорусії. Завдячуючи посередництву європейських лідерів, ситуацію на сході України вдалося дещо стабілізувати. Водночас, так звані «Мінськ–1», «Мінськ–2» не змогли кардинально вирішити проблему, вони її лише тимчасово «заморозили», оскільки відкритий військовий конфлікт на Донбасі став прихованим, але щоденні повідомлення про вбитих, поранених і руйнування лише підтверджують цю

жахливу ситуацію, а саме ведення військових дій на сході України.

П. Гай-Нижник переконаний, що так звані «Мінські домовленості» були тільки своєрідним дипломатичним прикриттям для сепаратних переговорів між російськими, європейськими й українськими перемовниками з метою поладження збройного конфлікту ціною України й українських національних інтересів. Як наслідок – відмова П. Порошенка та його дипломатичної команди від будапештського, женеvського та інших форматів, відсторонення від допомоги великих геополітичних гравців – США, Великої Британії, Євросоюзу та залишення України майже сам на сам з РФ. Оскільки посередництво Франції і ФРН виявилось лише прикриттям угодовської політики Ф. Оланда й А. Меркель щодо агресивних дій (військових та інформаційних) В. Путіна [3, с. 277–279].

З цього приводу вчені-українознавці в експертно-аналітичній доповіді зазначають: «Мінський процес» слід розглядати як механізм зниження інтенсивності військової складової конфлікту та переведення його в розряд заморожених. Спотворена імплементація «Мінських домовленостей» є не вигідною для України. Адже вона повертає до складу України зруйновані території, повністю контрольовані та керовані місцевими бандитськими угрупованнями й російськими окупантами та величезну кількість озлобленого електорату з промитою російською пропагандою свідомістю. Тому потрібно домовлятися про використання інших форматів, зокрема нормандського, женеvського, чи навіть вимагати повернення до будапештського, але оновленого, які дадуть можливість виробити більш ефективні шляхи вирішення конфлікту» [1, с. 25].

Попри миротворчі заяви дипломатів, ця гібридна неоголошена війна буде тривати і надалі. Конфлікт буде дещо змінювати свої форми, але не сутність. Для В. Путіна війна скінчиться лише тоді, коли Україна й українці капітулюють і стануть невід'ємною складовою частиною великодержавної Росії та «Русскаґа міра». Для Української держави – коли РФ як імперський проект зникне з політичної мапи світу.

Оскільки збройне протистояння між Москвою та Києвом скоротилося до мінімуму (обстріли і перестрілки на лінії зіткнення станом на

кінець літа 2017 р.), головним полем битви стає інформаційний простір, де ведеться жорстока, щоденна інформаційна війна РФ супроти України. Саме засоби масової інформації (телебачення, Інтернет, газети, часописи, радіо тощо) стають реальною і дієвою зброєю у цій гібридній війні. Відновлення Російської неоавторитарної імперії, повернення майже всіх пострадянських республік в обійми Москви є нагальним завданням для Кремля. У той же час вирішення цих завдань робиться не традиційними засобами впливу (військом, дипломатією тощо), а з використанням новітніх інформаційних технологій, які звичайних пересічних людей перетворюють на зомбованих істот, біороботів. Головним інструментом у цих загарбницьких планах мала стати і стала, зрештою, агресивна інформаційна пропаганда РФ. Зазначимо, що ця інформаційна агресія Кремлем здійснювалася й здійснюється наразі на всій території України, але стала вона дієвою лише там, де найбільшого розповсюдження набув концепт «Руссаго міра», а українська ідентичність (українськість) була найменш представленою – у Криму та на сході України.

Враховуючи, що військовий чинник Україною в боротьбі з РФ використовується недостатньо (як і політичний, економічний, фінансовий тощо), на перший план виходить інформаційний. Інформаційна компонента має всі шанси стати головним чинником у протистоянні Києва і Москви, у тому числі й протидії агресивній експансії через ідеологічний концепт під назвою «Русській мір». Тому в гібридній війні інформаційна безпека має стати одним із пріоритетів у справі захисту державного суверенітету і незалежності України, національних інтересів, консолідації суспільства та відновлення територіальної цілісності нашої Батьківщини [7, с. 48–49].

Ми переконані, що сучасна гібридна російсько-українська війна – не звичайне збройне міждержавне протистояння за землі, природні ресурси, населення тощо. За влучним висловом вченого Л. Залізняка, це цивілізаційний конфлікт [5, с. 5]. Щоби осягнути сутність цивілізаційного протистояння на теренах України на початку XXI ст. поміж демократичною Європою й авторитарною Росією, треба добре знати історію їх взаємин. Європа не завжди була «демократичною», але саме демократія, лібераль-

но-ринкові і загальнохристиянські цінності посприяли перетворенню цього західного регіону Євразії у локомотив розвитку людської цивілізації. На противагу цьому російська централізована держава творилася на засадах азійського способу виробництва, головними елементами якого є монополізація, одержавлення усіх сфер життя і концентрація усієї влади в одних руках [5, с. 122–142].

Саме завдяки цим системоутворюючим чинникам маленьке Московське князівство перетворилося з часом на величезну Російську імперію, а згодом – й у СРСР з величезною кількістю сателітів у всьому світі. Ці фантомні імперські тоталітарні спогади про велич і геополітичне домінування підживлюють наразі реваншистські настрої В. Путіна та його поплічників. Ось тому, поки Росія існуватиме у форматі де-юре федерації, а де-факто – імперії, Україна приречена бути полем битви між європейською та євразійською цивілізаціями. У свою чергу засадничі відмінності в етнічних, державотворчих, націєтворчих й етнокультурних традиціях українців та росіян були, є і будуть джерелом перманентного російсько-українського протистояння. Цей цивілізаційний конфлікт триватиме до повної перемоги однієї з конфліктуючих сил. Тому українцям треба налаштуватися на довготривале протистояння з північно-східним агресором.

Будь-яка війна є величезним випробуванням для держави і нації, російсько-українське військове протистояння не є винятком з правил. Уже четвертий рік поспіль триває цей конфлікт, тому настав час осмислювати і конкретизувати його суспільно-політичні наслідки як для України, так і для світової спільноти.

Довгий час Європа перебувала у комфортному стані – мир і злагода на континенті (розпад Югославії й балканські війни стали лише тимчасовим «прикрим непорозумінням»). Але з обранням президентом РФ на початку 2000 р. В. Путіна ця держава «почала вставати з колін» і, зрештою, розпочала формувати під себе світоустрій. Спочатку це переформатування стосувалося лише так званого «ближнього зарубіжжя» (Грузія та Україна), згодом прийшов час і «далекого зарубіжжя» (Сирія). Євроатлантична спільнота мала можливість зразу ж зупинити реваншизм і неоімперські

амбіції Кремля, давши зелене світло на саміті НАТО у Бухаресті (2007 р.) щодо плану дій членства України й Грузії у цьому оборонному альянсі. Але цей план був заблокований провідними європейськими країнами, як наслідок – російсько-грузинська війна 2008 р., посилення РФ і послаблення європейської цивілізації. Якщо В. Путін зробив для себе висновки з цього конфлікту, розпочав військову реформу, переозброєння армії та посилив інформаційний тиск на ближнє і далеке зарубіжжя, то євроатлантична спільнота майже проігнорувала початок нової холодної війни та її поступове переростання у «гарячу» стадію. Анексія Криму РФ застала зненацька ЄС і США. Будапештський меморандум виявився лише декларацією про наміри, й Україна опинилася сам на сам з агресором. Далі були дипломатичні перемовини, «глибока стурбованість» наших західних далеких і близьких сусідів, «Мінськ–1», «Мінськ–2», зустрічі у нормандському форматі тощо. Проте все це була не боротьба з агресією РФ, а, ймовірно, лише імітація цієї боротьби. Нам це нагадує 1938 р., коли ціною долі Чехословаччини Франція і Велика Британія намагалися задовольнити хижі апетити Німеччини. Замість миру Європа отримала Другу світову війну.

Чи зробили європейські лідери висновки з подій минувшини? Сподіваємося, що так. Коли чехи капітулювали перед нацистами, то українці дали бій «рашистам» і четвертий рік поспіль тримають лінію фронту. Євроатлантичній спільноті треба не задовольнятися меморандумами про мир і порозуміння з РФ, а розпочати активно реагувати на російсько-українську війну. Для цього їм потрібно: 1) змінити напрямок політики щодо порушників міжнародних домовленостей та не потурати агресору, а швидко його карати; 2) реформувати НАТО у контексті сучасних геополітичних і геостратегічних викликів та особливостей гібридного протистояння; 3) посилити інформаційну безпеку та успішно протидіяти тотальній фейковій пропаганді й кібератакам з боку РФ; 4) блискавично реагувати на порушення кордонів як членів НАТО, так і країн ЄС й асоційованих з ними держав (таких, як Україна), яких можна віднести до європейської цивілізації.

Україна перебуває у самісінькому центрі цивілізаційного протистояння, тому вона має швидше реагувати на збройну й інформаційну

агресію РФ. Українські можновладці, військовики, політики, аналітики, інтелектуали й свідомі громадяни мають осмислити передумови, перебіг і сутність російської агресії супроти українців та зробити виважені висновки. На нашу думку, найголовнішими суспільно-політичними наслідками війни на сході України у 2014–2017 рр. є значне посилення низки факторів.

Перший – *мілітарний*. Найкращим захисником України й українців є не міжнародні меморандуми, договори, пакти і домовленості, а ЗСУ. Тільки українська армія є надійним гарантом Української Самостійної Соборної Держави. Союзники можуть зрадити, а патріотична, професійна, добре мотивована українська національна армія завжди буде на сторожі української державності. Майже 23 роки ЗСУ цілеспрямовано знищувалися, розкладалися, обкрадалися й упосліджувалися, але прийшов час випробувань й українські військовики та добровольці зупинили ворожу навалу й продовжують утримувати східний фронт. Тому українська армія має бути дофінансована, переозброєна, реформована й українізована. На нашу думку, в суспільстві має бути лише чотири привілейовані й найбільш високооплачувані професії: військовослужбовці, правоохоронці, медики і педагоги, а не топ-чиновники, нардепи і судді.

Одним із головних факторів кардинального оновлення ЗСУ є вітчизняний військово-промисловий комплекс (далі – ВПК). Саме Україна за часів тоталітаризму була одним із найбільших центрів радянського ВПК. Після дезінтеграції СРСР для українського ВПК настали скрутні часи. Незважаючи на ці негаразди, Україна близько 20 років перебувала у топ-десятці експортерів зброї і військового спорядження. Але все це було не розвитком її ВПК, а його стагнацією і деградацією (оскільки він існував за рахунок радянських технологій і продажу старих воєнних запасів).

Врешті-решт, прийшов час кардинальних змін й оновлення. Ми стовідсотково погоджуємося з П. Гай-Нижником, що Україна якнайшвидше має відновити, модернізувати і посилити ВПК, перевести його на сучасні інноваційні технології, розпочати виробництво не лише оборонного, а й наступального озброєння [2, с. 41]. П. Гай-Нижник пропонує свій алгоритм посилення мілітарної міці Української держави: «Слід негайно сформувати

підрозділи т.зв. кібервійськ та військ електронної протидії, започаткувати створення космічних військ та відповідних науково-технічних лабораторій, налагодити виробництво протитанкової зброї, відродити військово-морські сили, яким не варто зосереджуватися цілковито у Криму, і досвід 2014 року це підтверджує. Нагальною потребою є скоординувати зусилля усієї держави на відновлення сучасних військово-повітряних сил і так званої стратегічної системи протиповітряної оборони, зокрема поставити на озброєння ракети середньої дальності. Йдеться про створення, наприклад, високоточної і потужної неядерної зброї/комплексу засобів, здатних завдати швидкого й нищівного удару по критичній інфраструктурі ймовірного агресора (хімічні заводи, дамби, ядерні та інші електростанції, важливі урядові та військові об'єкти, центри управління, зв'язку, забезпечення тощо). Україні необхідно вже тепер узятися за створення неядерних ракетних систем із потенційною дальністю дії близько 2500 – 4000 км тощо. У перспективу має бути закладено й щонайшвидша здатність опанування тактичною ядерною зброєю. Загалом же військова організація держави, її військово-промисловий комплекс, система озброєння ЗСУ тощо потребують не просто перебудови, вони потребують відбудови її з нуля, за нормами і стандартами нового часу» [2, с. 41–42].

Зрештою, це революційне оновлення ЗСУ і ВПК допоможе Україні перетворитися з потенційного регіонального лідера у найближчій перспективі після перемоги над РФ у потужну світову державу.

Другий чинник – *державницький*. Лише правова, демократична, інноваційна, заможна держава може гарантувати Україні й українцям поступальний розвиток, збереження української самобутності та геополітичну суб'єктність. На жаль, наразі Українська держава за своєю сутністю є кланово-олігархічною, тому вона потребує нагального реформування. За чверть століття свого сучасного розвитку Україна перетворилася на квазідержаву з кланово-олігархічною економікою і управлінням, типову бідну країну т.зв. «третього світу», яка приречена лише на бідність і вимирання. Якщо олігархів та їхніх поплічників влаштовує така ситуація, то переважну більшість українців і особливо їх пасіонарну частину такий стан

не задовольняє. Тому ця неможливість еволюційним шляхом здолати важкий спадок колоніалізму і тоталітаризму призвела до виникнення революційних передумов. Зрештою, антикучмівські виступи у 2000–2002 рр., Помаранчева революція 2004–2005 рр. – це своєрідні підготовчі етапи, які призвели до революційного зриву на зламі 2013–2014 рр.

З цього приводу Я. Потапенко зазначав, що час, який сплинув після завершення Євромайдану, чітко продемонстрував: олігархічно-корупційну систему нова влада демонтувати не наважується, як і проводити кардинальні реформи й люстрацію. На його думку, Революція гідності і спроби окремих олігархів одразу після революційних подій максимально розширити власні статки та вплив унаочнили очевидну неможливість побудувати сучасну європейську демократію й ефективну економіку в Україні без рішучого й остаточного витіснення олігархів від планування та реалізації державної політики [6, с. 98–99].

Разом з тим сучасна російсько-українська війна – це не класичний військовий конфлікт з оголошенням війни, переведенням народного господарства на військові рейки, мобілізацією всіх наявних ресурсів, суцільним фронтом бойових дій тощо, а гібридне протистояння, коли солдати без розпізнавальних знаків захоплюють («віджимають») величезні території, між ворогуючими країнами не припиняються дипломатичні, політичні, економічні, культурні зв'язки й одночасно ведеться активна інформаційна війна та перманентні відкриті і приховані збройні сутички з можливою повномасштабною ескалацією військового конфлікту. Така гібридна війна може тривати довго. Тому українцям треба повсякчас підтримувати боєготовність, контролювати Східний (Донбас) і Південний (Крим) зовнішні фронти та перейти у наступ на внутрішньому – ліквідувати олігархат, подолати наслідки тоталітаризму, колоніалізму та зберегти і розвинути самотність українців.

Кланово-олігархічна система функціонує в Україні вже понад два десятиліття. І ліквідувати її одним вольовим рішенням не вийде, оскільки вона проникла в усі сфери політики, економіки, культури українського суспільства. Головна риса олігархату – нероздільне поєднання великого

бізнесу з корупційною владою, монополізація економіки, нищення середнього і малого бізнесу, ігнорування ринкових і конкурентних засад в економіці. Внаслідок панування кланово-олігархічної системи в Україні відбувається поляризація суспільства, казкове збагачення жменьки нуворишів і масове збіднення мільйонів пересічних українців, деградація держави і перетворення її на сировинний додаток до розвинених економік та джерело дешевого працездатного населення. Незважаючи на цей складний діагноз, в Україні є майбутнє.

Насамперед треба цілковито ліквідувати кланово-олігархічну систему шляхом комплексного вирішення таких проблем: остаточно розділити бізнес і владу, стовідсотково оновити політичну еліту, завершити реформування економіки та банківсько-фінансової сфери, розвивати конкурентне середовище та середній і малий бізнес. Є нагальна потреба у продовженні важливих радикальних змін у державній сфері (виконавчій, законодавчій і судовій гілках виконавчої влади), Збройних силах України і правоохоронних органах. Також треба раз і назавжди позбавити політичний, економічний, фінансовий, безпековий, інформаційний та національно-культурний простір України від явних і прихованих агентів впливу РФ.

Третій елемент – *національний*. На зламі ХХ–ХХІ ст. головним трендом розвитку людської цивілізації є глобалізація. Саме вона має стати рушієм розвитку людської цивілізації, скоротити відстань між заможними і бідними країнами, пришвидшити прогрес та втілити інновації в усі сфери життя. Але час показав, що неможливо все уніфікувати, а національна компонента залишається вагомим чинником як для зовнішньої міжнародної політики, так і для внутрішньої розбудови багатьох держав і націй. Зрештою, сам глобалізм виявився не панацеєю від усіх бід і негараздів.

З цього приводу директор НДІУ Б. Галайко наголошує: «Сьогодні відчувається глобальна криза як економічної моделі, так і штучних мультикультуралістичних моделей суспільства ідентичностей. Паралельно панівні фінансово-промислові еліти світу продовжують обороняти цінності глобалізму, окреслюючи національне відродження маніпулятивним терміном «популізм». Водночас у Європі та світі спостерігаємо ренесанс націоналіз-

мів, які можемо окреслити як третю хвилю національного відродження. У сусідніх до України країнах – Литві, Польщі, Угорщині – сьогодні при владі національно орієнтовані консервативні сили. У США спостерігаємо аналогічні процеси, коли у суспільстві домінують традиційні консервативні погляди. Власне, остання президентська кампанія 2016 року у США стала тріумфальним поверненням націоналістичних цінностей у велику політику» [4, с. 59].

Під час найбільш активної фази російсько-української війни саме національний фактор гуртував українців і єднав їх лави у боротьбі із званісним і жорстоким агресором. В. Путін сподівався, що майже чвертьстолітня «тиха» денационалізація українців призведе до зникнення української нації. Але його сподівання виявилися марними. Українці, росіяни, кримські татари, євреї, молдавани, поляки, білоруси та інші етнічні спільноти Української держави об'єдналися і створили українську політичну націю, яка зупинила путінських терористів.

Четверта складова – *етнокультурна*. Майже всі завойовники (за винятком литовців), які колись панували на українських етнічних землях, прагнули не лише завоювати українців, а й з часом поглинути їх. З цією метою вони насаджували свою мову, культуру, традиції, звичаї, віру тощо. Найбільшої етнокультурної дискримінації зазнали українці у радянську добу. З відновленням української державності розпочався етнокультурний ренесанс, але дуже швидко він зупинився і почав стагнувати. Попри шалений наступ ідеологем концепту «Русскага міра» і глобалізації, байдужості корумпованої влади і пересічних громадян, свідомим українцям вдалося зберегти і дещо розширити вживання рідної мови та пошанування етнокультурних традицій. Символічно, що агресор захопив лише ті терени, де безроздільно панували російська мова і пострадянська ерзац-культура (совок). Тому українцям і надалі треба оберегати та розвивати (якісно і кількісно) етнокультурну складову національної культури.

За біблійними переказами, Мойсей сорок років водив свій народ пустелею, допоки не помер останній єврей, який пам'ятав єгипетське рабство, і лише потім він привів їх до землі «обіцяної». Багато хто з вітчизняних

інтелектуалів і політиків пропагує таку тактику дій, суть якої полягає у природній зміні людських поколінь. Мовби з часом відійдуть у небуття т.зв. «совки», а молодь апіорі виросте патріотами. На превеликий жаль, ця концепція у сучасних умовах не працює. За Україну й українців треба боротися повсякчас і на всіх фронтах (військових, ідеологічних, інформаційних, економічних, політичних, культурних, освітніх тощо). У третьому тисячолітті живемо у глобалізованому світі і не можна відмежуватися від нього великою стіною на кшталт т.зв. Берлінського муру. Треба вміти опанувати ситуацію і допомагати співвітчизникам ставати згуртованою політичною нацією, нацією переможців! З цією метою необхідно культивувати любов до рідної мови й етнокультури, впроваджувати національно-патріотичне виховання від дитячого садочка до вишу та розвивати усвідомлене знання української історії [8, с. 131].

У зв'язку з активним наступом на Україну псевдоідеологеми «Русскага міра» є нагальна потреба у розгортанні всебічної українізації. Під українізацією ми розуміємо послідовну діяльність держави, спрямовану на розгортання україноцентричної ідеології в усіх сферах життєдіяльності суспільства – політиці, економіці, культурі, освіті, науці, війську, поліції тощо [8, с. 132].

Разом з цим українізація – це не лише механічне, одновимірне витіснення російської мови з усіх царин і заміна її на українську. Насамперед українізація має стати загальновизнаною і офіційною ідеологічною політикою, ідеологічним підґрунтям Української держави та дієвим засобом подолання наслідків російського колоніалізму, радянського тоталітаризму й путінського імперіалізму та збереження і розвитку рідної мови, культури, традицій, звичаїв, менталітету і самобутності українців.

П'ятий елемент – *цивілізаційний*. З часу утворення Київської Русі (кінець IX ст.) і до середини XVII ст. Україна перебувала у континуумі європейської цивілізації. Проте після підпорядкування Гетьманщини Московському царству Україна поступово стає частиною євразійської цивілізації. Західна Україна ще деякий час єднала Наддніпрянщину з Європою, але після Другої світової війни так звана «залізна завіса» відокремила Україну

від європейської цивілізації. Понад трьохсотлітнє перебування українців у євразійському геополітичному просторі наклало на них сильний відбиток. Тому, незважаючи на відновлення Української держави у 1991 р., Україна ніяк не могла остаточно розірвати євразійські цивілізаційні тенета. Лише збройна та інформаційна агресія РФ має допомогти українцям, врешті-решт, позбутися євразійства і повернутися в лоно материнської європейської цивілізації.

Таким чином, проаналізувавши російську військову й інформаційну агресію супроти українців та сучасні суспільні наслідки війни та сході України у 2014–2017 рр., можна дійти висновку, що це не звичайне збройне протистояння за землі, природні ресурси, населення тощо, а цивілізаційний конфлікт найвищого рівня. Зрештою, якщо його вчасно не зупинити, він може призвести до Третьої світової війни. Незважаючи на кількісну та якісну перевагу агресора, Україна зупинила збройне вторгнення нападників.

Щодо суспільно-політичних наслідків російсько-української війни, то їх можна охарактеризувати у двох головних вимірах: геополітичному і внутрішньоукраїнському. Геостратегічний аспект передбачає жорстке реагування на порушників міжнародного права і міждержавних домовленостей; реформування євроатлантичного оборонного альянсу у контексті сучасних геополітичних і геостратегічних викликів й особливостей збройного і гібридного протистояння; посилення інформаційної безпеки та протидії тотальній фейковій пропаганді й кібератакам з боку РФ; блискавичне реагування на порушення будь-яким агресором кордонів як членів НАТО, так і країн ЄС й асоційованих з ними держав, яких можна ототожнити з європейською цивілізацією. У свою чергу регіональний, внутрішньоукраїнський дискурс прямо пов'язаний з посиленням таких визначальних факторів у розвитку України, Української держави й українського суспільства, як: мілітарний (дофінансування, переозброєння, реформування й українізація армії); державницький (переформатування і ліквідація кланово-олігархічної моделі та розбудова правової, демократичної, високотехнологічної і заможної Української Самостійної Соборної Держави); національний

(творення української політичної нації); етнокультурний (українізація України, розширення вживання рідної мови та збереження українцями етнокультурних звичаїв і традицій) і цивілізаційний (повернення України й українців у геополітичний, гео економічний і геокультурний простір європейської цивілізації).

Джерела і література:

1. Агресія Російської Федерації проти України: проблеми оптимізації державного управління та системи національної безпеки. Експертно-аналітична доповідь / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняка, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. – К.: «МП Леся», 2016. – 28 с.
2. Гай-Нижник П. Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання / П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2017. – 52 с.
3. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
4. Галайко Б. М. Підстави сучасного українського соціал-націоналізму // Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення. Матеріали VII всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 75-й річниці УПА. Івано-Франківськ, 19–20 травня 2017 р. / Наук. ред. О. М. Сич. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2017. – С. 54–60.
5. Залізняка Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. – К.: Шлях, 2014. – 168 с.
6. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації): монографія. – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. – 304 с.
7. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців / Ю. Фігурний // Українознавство. – 2016. – № 3 (60). – С. 40–59.
8. Фігурний Ю. Роль Української національної революції початку XXI ст. в етнополітичних та етнокультурних процесах // Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів: зб. наук. праць за матеріалами Міжн. наук. практич. конф., 18–19 трав. 2017 р. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С. 128–133.

ОКУПАЦІЯ ТА АНЕКСІЯ КРИМУ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ У 2014 р. ЯК АКТ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПЕРЕБІГ ВТОРГНЕННЯ І СВІДЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ⁵¹

З перемогою Революції Гідності, як свого часу з острахом гіпотетично й припускали кремлівські політичні стратеги, усі багаторічні зусилля Росії до гібридно-повзучого опанування Україною й перетворення її на свою державу-сателіта із керованим президентом та маріонетковим урядом зазнали невдачі. Проте доконаний факт того, що Україна стала на шлях виходу з навколомосковської цивілізаційної орбіти, президент РФ В. Путін, як і російський державно-політичний істеблшмент, не лише відмовлявся визнати, а й не здатен був (через власний світоглядний ступор) усвідомити як нову геополітичну дійсність. Він сприйняв її мов особисту образу і власну поразку та, водночас, як виклик самій Росії, як перманентну загрозу її майбутньому існуванню не лише з неоімперської перспективи, а й з огляду на небезпеку перетворення її мегасуб'єктності на історичну ретроспективу.

Російська Федерація не могла змиритися не лише із своєю геополітичною поразкою у боротьбі за «м'яким» опануванням Україною, але й з самим її існуванням як держави. Тож Кремль вирішив застосувати у боротьбі з Україною не лише усі явні та приховані методи ведення гібридної війни, а й пряме збройне втручання у її внутрішні справи.

Іще 15 грудня 2013 р. автор цих рядків, з-поміж іншого, застерігав, що «Росія із своєю п'ятою колоною вже почала цілеспрямовано й енергійно втілювати в Україні перевірений на Грузії сценарій розколу України. Першою мішенню у цій неприхованій війні з боку РФ є Крим, за

---

⁵¹ Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: *Гай-Нижник П. П.* Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину // *Гілея*. – 2017. – Вип. 118 (№ 3). – С. 110–125.

ним – Схід України (Донецьк, Луганськ, Харків). На фоні протистояння у Києві, цих два регіони практично віддано під патронат російських агентів і проросійських сил, на черзі – втілення плану розколу і громадянської війни у дію. І тут усі українські сили мають дійти згоди (як українські сили у владі, так і в опозиції) і не дати Росії змогу підірвати лавину сепаратизму, рясно гониму кремлівськими грішми, зброєю, інструкторами та бойовиками. Відлік часу пішов вже давно» [2].

У Кремлі були переконані, що так звана революційна «хунта», яка «захопила владу силовим шляхом» не протримається у Києві й впаде якщо не за тиждень, то щонайдовше за два тижні. Адже в державі панував владний хаос, ресурси вичерпано чи виведено з країни, систему управління зруйновано, вертикаль влади від столиці до регіонів перервано, а на місцях панувала анархія й невизначеність (у деяких районних державних адміністраціях і в міських органах самоврядування чиновники працювали, але без загальної координації увесь цей велетенський владно-адміністративний механізм не функціонував). Тож у політичній верхівки Російської Федерації ще із самого початку переломних подій часів Революції Гідності з'явилося тверде переконання, що варто лише дмухнути і держава Україна розсиплеться, мов карткова будівля.

Вже у січні 2014 р., коли у Москві починали розуміти, що втрачають Україну і що проросійський режим В.Януковича у Києві приречений на падіння, путінські геополітичні стратеги замислилися над новим планом розчленування й знищення української державності. Відтак у кабінетах Ради національної безпеки РФ було розроблено документ під назвою «Про кризу на Україні». То був узагальнений і масштабний план дій з дестабілізації України і включення дванадцяти українських областей та міста Києва до складу Російської Федерації [18].

Як і задумувалося у кремлівських сценаріях та технологіях дестабілізації, перші потужні антиукраїнські виступи після зміни влади у Києві було інспіровано проросійськими провокаторами і російськими політтехнологами у Харкові, Донецьку, Луганську, Миколаєві, Херсоні, Одесі, Дніпропетровську, Запоріжжі та інших містах півночі, сходу та півдня

України. У ці регіони відразу були спрямовані російські провокатори, була розморожена кремлівська аґентура, асигновано величезні гроші з Росії, які почали підігрівати антиукраїнські акції протестів. Людям натякали, що Росія прийде, усіх захистить і усім допоможе. Проте досить швидко Москва усвідомила, що не має ані на Півночі, ані на Сході, ані на Півдні України достатньої кількості прихильників, які могли б скласти критичну проросійську масу у суспільному русі. Відтак Росія вкотре в своїй історії зробила ставку на жорстку силу, збройне втручання й захоплення чужої території й знову, вже у XXI ст., виявила власну злочинну сутність, засвідчила перед усім світом свій неоімперський оскал агресора!

Єдиним регіоном, який мав досить вагому проросійську ідентичність і водночас був достатньо насичений кремлівською аґентурою та озброєними підрозділами регулярної російської армії був Крим. Достеменно відомо, що російському вторгненню передувала активна пропагандистська кампанія, диверсійна й аґентурна діяльність, насамперед у Севастополі, розгорнута задовго до початку лютневих подій безпосередньо спецслужбами РФ. Головним завданням аґентів Кремля була деморалізація особового складу підрозділів ЗСУ та спонукання наших військових до відмови від озброєного спротиву агресору⁵². Одним з важливих об'єктів ідеологічного впливу стали частини та кораблі ВМС України, більшість з яких напередодні вторгнення базувалися в Севастополі (Північна та Стрілецька бухти) та в смт. Новоозерне (оз. Донузлав).

---

52 Від 1995 р. Україна переходила на контрактну службу в армії. Коли ж у 2003 р. термін служби солдат-строковиків скоротили до одного року, почалася катастрофа. У 2004 р. у Севастопольській бригаді тактичної авіації Військово-повітряних сил України був лише один (!) полагоджений літак (у лютому 2014 р. справних літаків було вже вісім). На кінець 2011 р. чисельність Збройних сил України була 184 тис. осіб, з них 110 тис. – службовці військкоматів, систем управління та військової освіти, медичні працівники, оркестри, склади, арсенали... Тобто з 184 тис. осіб 110 тисяч, по суті, були обслуговуючим персоналом, на який і витрачалася більша частина військового бюджету України. Чисельність реальних бійців була усього 74 тис. осіб (авіація, радіотехнічні війська, сухопутні, ПДВ, ВМС тощо). У підсумкові виявилось, що у 2012 р. 40 тис. контрактників були не у бойових частинах, а працювали на складах, у військкоматах, в органах військового управління тощо.

Окупацію Кремль почав готувати ще задовго до того, як у Києві перемогла Революція. Російські аналітики розуміли, що В. Янукович приречений і реальна підготовка захоплення Криму почалася ще до грудня 2013 року⁵³. Тим часом росіянами у Криму здійснювався детальний аналіз ситуації, вивчалися об'єкти стратегічної інфраструктури, готувалися карти, плани дій, формувалися спеціальні групи з місцевого населення (зокрема з офіцерів-відставників), що пройшли воєнний вишкіл. Уже з початку 2013 р. тривала лавиноподібна активізація російської розвідки, на порядок збільшилася кількість обльотів літаками-розвідниками українського кордону, військово-морські навчання-маневри тощо. Усе це українські спецслужби фіксували, проте київська влада жодним чином не протидіяла і не готувалася до протидії подібним операціям і маневрам з боку Росії. Тоді ж російські військові отримали команду готуватися до можливого вторгнення.

Не зайвим у цьому контексті буде нагадати, що згідно із Харківськими угодами, які свого часу підписав від імені України Президент В. Янукович, чисельність російського угруповання військ у Криму була збільшена

---

53 Мушу зауважити й про те, що автор цієї праці ще у 2012 р. виступав за ліквідацію автономного статусу Криму й попереджав, що бездіяльність української правоохоронної системи може призвести не лише до втрати Україною Криму, а й до втрати державності загалом. Зокрема під час спільної з О. Березюком прес-конференції в Інформагентстві УНІАН 13 вересня 2012 р. на тему «Автономна Республіка Крим: бути чи не бути» [6]. Ось лише дві цитати з цієї прес-конференції: «Ми зараз бачимо, як проступають відверто сепаратистські настрої в Криму, – вважає доктор історичних наук і кандидат у народні депутати від УНА Павло Гай-Нижник. – Хотілося б поцікавитися, куди дивляться СБУ і розвідка, які повинні відповідати за цілісність і неподільність нашої країни. Явно, що такі думки виникають не без допомоги спецслужб інших країн. У Криму навіть реєструються відверто сепаратистські політичні сили, яким ніхто не заважає сіяти смуту в нашій країні. Зараз влада веде ситуацію до розвалу України – може залишитися лише номінальна назва та межі, а державу буде розбито на своєрідні князівства. У Криму ще посидять, подумують і знову почнуть висувати свого президента» [33]; «Старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. Кураса НАН України, кандидат у народні депутати від УНА Павло Гай-Нижник, у свою чергу, зазначив, що збереження автономії Криму загрожує політичними, соціальними, економічними і громадянськими заворушеннями. «Продовження існування автономії є загрозою для розчленування України, що в перспективі цілком загрожує і занепаду самої української державності. Ми маємо прецеденти грузинської проблеми, югославської, зокрема, сербської, і, судячи з тенденції, яка розвивається в політикумі і чому сприяє Партія регіонів та її приспівники, це спонукає до загрози національній безпеці існування Української держави», – заявив П. Гай-Нижник» [27].

вдвічі, а співробітники ФСБ офіційно отримали дозвіл на легальну роботу на півострові. За підписаною В. Януковичем у Харкові угодою, росіяни могли мати в Криму контингент до 46 тисяч військовослужбовців. Важливим було й те, що в договорі не обмежувалося їх переміщення територією Кримського півострова. Як наслідок, Росія буквально за кілька днів нарастила свій контингент до максимально можливої чисельності.

Вже у січні 2014 р., коли у Києві два табори готувалися до нової, більш рішучої сутички у боротьбі за владу, у Криму безпосередньо готувалися до його відторгнення від України. Саме тоді російські моряки інтенсивно замінювали бухти, чиновники і військовики проводили з населенням тематичні бесіди з приводу «як ви поставитеся до того, що Крим перейде Росії?» [1], путінські агенти з київського СБУ саме до Криму (у Сімферополь) переправляли розвідувальну документацію. І ці факти не були таємницею, якщо, звісно ж, ними хтось переймався чи мав на увазі з огляду на турботу про національну безпеку і оборону держави. Ще 20 січня 2014 р. у Генштаб ЗСУ стали надходити відомості від розвідки, що в Криму є проблеми, а росіяни активізувалися. Тобто ще за місяць до втечі В.Януковича і початку кримських подій в Києві вже знали про те, що Росія готує військові акції на півострові, проте усі тоді переймалися боротьбою за владу!

Попри події у столиці, у Генеральному штабі ЗСУ на початку лютого 2014 р. все ж було розроблено план, і до Криму під виглядом навчань відправили розвідувальну роту 25-ї Дніпропетровської повітряно-десантної бригади та загони Кіровоградського та Очаківського полків спеціального призначення. Всього близько 300 осіб. Більше того, було підготовлено навіть план введення в Крим чотирьох батальйонів повітряно-десантних військ (тобто ще 1200 вояків). Після втечі В.Януковича про усі ці приготування до контрзаходів було прозвітовано новому командуванню Збройних сил України⁵⁴.

---

54 Новим міністром оборони України від 27 лютого 2014 р. став адмірал І. Тенюх, а керівником Генерального штабу від 28 лютого було призначено генерал-лейтенанта М. Куцина.

Окупація Кримського півострова армією Російської Федерації почалася 20 лютого 2014 року. Вранці 24 лютого 2014 р. Росія почала перекидати «спецназ» у Севастополь. Цих автоматників без розпізнавальних знаків, у камуфляжах і масках журналісти влучно прозвали «зеленими чоловічками» на кшталт іншопланетян, які начебто і є, але офіційно їх немає. Під явно надуманим приводом захисту російськомовного населення на півострові, Державна Дума РФ дозволила В. Путіну ввести війська на територію України. У порушення угоди про базування ЧФ РФ у Криму Кремль розпочав перекидати на півострів додатковий контингент своїх військ із бронетехнікою. Для цього, крім кораблів ЧФ, використовувалися великі десантні кораблі зі складу Балтійського й Північного флотів Росії, заздалегідь спрямовані з північних морів та Балтики до Чорного моря. 26 лютого туди прибули перші два – «Калінінград» і «Мінськ». Починаючи з 26 лютого представники самопроголошеної кримської влади розпочали посилену агітацію українських військовиків за перехід на свій бік. Одночасно російський «спецназ» під виглядом представників «самооборони Криму» почав блокувати українські військові частини й кораблі.

Саме ці дні були визначальними у процесі захоплення українського Криму. Вочевидь вихід кораблів ВМС України (а це – не лише

кораблі⁵⁵) у море під прикриттям авіації міг якщо й не здолати окупанта, то хоча б затримати повномасштабну операцію, дати час на передислокацію українських військ, підняти бойовий дух і психологічний стан воїнів та змінити хід подальших подій. Власне, такий імовірний сценарій міг надати час на мобілізацію українських і кримськотатарських добровольців, на оперативне переміщення частини українського спецназу і підрозділів ЗСУ, вироблення нових тактичних схем та прийняття бойових рішень. Зрештою, оборона Батьківщини – священний обов'язок, а вірність присязі – не порожні слова. І стосується цей небезпідставний закид передусім нового політичного керівництва держави Україна, Генерального штабу Збройних сил України та командування ВМС України! Подальший приклад рішучого опору окупантам на сході країни є яскравим і переконливим прикладом, що ворог не зупиняється, якщо йому не чинити опір!

Близько 4 год. 30 хв. 27 лютого 2014 р. понад 100 озброєних автоматоматами, снайперськими гвинтівками, кулеметами та гранатометами

---

55 У Криму базувалися основні сили, корабельний склад, авіація, берегова оборона й авіація ВМС України з усіма своїми складами матеріально-технічного забезпечення, службами та інфраструктурою. Насамперед, це 17 бойових кораблів і близько 20 суден та катерів забезпечення, до 30 літаків і гвинтокрилів, близько 40 танків, 90 БМП, 190 БТР і більш як 60 артилерійських систем і мінометів. Чисельність особового складу – 14 тисяч осіб. На початок березня основний корабельний склад ВМС України в Криму базувався у трьох місцях: 1. Севастопольська (Північна) бухта (корвет «Тернопіль», корабель управління «Славутич», морський буксир «Корець», буксир «Красноперекопський»). 2. Стрілецька бухта Севастополя (підводний човен «Запоріжжя», ракетний корвет «Придніпров'я», ракетний катер «Прилуки», корвети «Хмельницький», «Луцьк», корабель управління «Донбас», гідрографічний катер «Сквира», рятувальний буксир «Кременець», пошуковорятувальне судно «Ізяслав», транспорти «Джанкой», «Судак», танкери «Бахмач», «Фастів», судно розмагнічування «Балта», судно контролю фізполів «Северодонецьк», кілекторне судно «Шостка», плавсклад «Золотоноша», буксир «Дубно», судно-сміттєзбирач U954, катер «Чигирин», навчальні катери «Сміла», «Нова Каховка», протипожежний катер «Борщів», водолазні катери «Ромни», «Токмак», санітарний катер «Сокаль», плавкран «Каланчак» і три малі катери. 3. Південна військово-морська база у с. Новоозерне на оз. Донузлав (корвет «Вінниця», морські тральщики «Чернігів», «Черкаси», рейдовий тральщик «Генічеськ», великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський», середній десантний корабель «Кіровоград», протипожежний катер «Євпаторія», транспорт «Горлівка», морський буксир «Ковель», протидиверсійний катер «Феодосія», катер-торпедолов «Херсон», буксирний катер «Новоозерне» і навчально-тренувальне судно «Велика Олександрівка»).

військовослужбовців 45-го окремого полку спецпризначення повітряно-десантних військ (ПДВ) ЗС РФ, одягнутих у цивільний одяг та у повному бойовому екіпуванні, застосовуючи вибухівку для відкриття вхідних дверей та світлошумові гранати для подолання опору охоронців приміщень, незаконно удерлися до будівель Верховної Ради АР Крим та Ради міністрів АР Крим у Сімферополі й підняли на будівлях російські прапори. На території Криму були помічені численні озброєні особи у військовій формі без знаків розпізнавання. На військовій техніці і формі російських військових були завчасно замасковані усі тактично-розпізнавальні знаки. Утім у всієї світової спільноти не було жодного сумніву щодо приналежності цих вояків – то були спецпідрозділи Збройних сил Російської Федерації.

На жаль, у Києві не відстежували рівень загрози та намірів ЗС РФ, не зуміли адекватно оцінити військово-політичну обстановку та ступінь розгортання подій і, як буде видно зі стенограми Ради національної безпеки і оборони України, яку чомусь було скликано аж 28 лютого, абсолютно не володіли ані ситуацією, ані інформацією щодо подій у Криму. О. Турчинов згадував: «Буквально відразу ж після початку окупації Криму, загарбники перший раз висунули нам ультиматум – скласти зброю. Я пам'ятаю, як мені подзвонили о третій годині ночі, повідомили про це. Які наші дії? Я даю команду захищати наші частини, кораблі, техніку і т.д. Сам, так, набираю Путіна. Природно, о третій годині ночі нас не з'єднали, але мені вдалося поговорити з Нарішкіним. Він намагався робити вигляд, що не розуміє в чому справа, не знає про те, що відбувається і т.д. На що я йому сказав: військові злочини не мають терміну давності, ваша країна зараз переходить дуже небезпечну межу...» [20].

На Печерських пагорбах панувала цілковита розгубленість, а військово-політичне керівництво держави було дезорієнтоване й, перебуваючи у стані психологічного пригнічення та розгубленості, морально і фізично було неспроможне приймати дієві рішення. Бездіяльність вищого політичного керівництва держави, яке (кожен поосібно й усі разом) фактично не виконало свого конституційного обов'язку, безу-

мовно дезорієнтувала військових Збройних сил України та її громадян, катастрофічно вплинула на подальший розвиток подій у Криму й дозволила агресору у стислий часовий проміжок, практично без суттєвих зусиль, не зазнаючи збройного опору, захопити увесь півострів.

Згодом, 5 березня 2014 р., міністр оборони РФ С. Шойгу брехливо заявить журналістам, що у Криму російських військ немає. Мовляв, усі антиукраїнські дії з блокади кораблів і частин здійснювалися виключно так званою кримською «самообороною», а вже 6 березня Верховна Рада АР Крим під прицілами автоматів прийняла постанову про входження Криму до складу Російської Федерації та «Про проведення загальнокримського референдуму» 16 березня 2014 року.

Правда ж виглядає наступним чином. В окупації брали участь, безпосередньо, 31-ша окрема гвардійська десантно-штурмова бригада повітряно-десантних військ, 45-й окремих гвардійський полк спеціального призначення ВДВ Збройних сил РФ (військова частина № 28 337), 18-та окрема гвардійська мотострілецька бригада, 58-ма армія Південного військового округу збройних сил Російської Федерації, 98-ма гвардійська повітряно-десантна дивізія ВДВ (військова частина № 65 451), 76-та гвардійська десантно-штурмова дивізія ВДВ РФ, 15-та окрема гвардійська мотострілецька бригада миротворчих сил Російської Федерації (військова частина № 90 600)⁵⁶.

Для виправдання введення військ у Крим та окупації півострова Президент Росії В. Путін використав вигаданий власною ж пропагандою міф про українських націоналістів, які їдуть на півострів влаштувати погроми. Постійний представник Росії при ООН В. Чуркін заявив, що невідомі озброєні люди, направлені з Києва, намагалися захопити будівлі кримського МВС. Голова Ради Федерації РФ В. Матвієнко, яка миттю видала дозвіл на застосування російських збройних сил в Україні, сказала навіть про кількох загиблих, хоча це було брудною брехнею.

---

⁵⁶ Дані були встановлені й доведені слідством військової прокуратури України. Про це, зокрема 1 жовтня 2016 р. доповів в ефірі програми «Київ-Донбас» «Громадського радіо» військовий прокурор Р. Кравченко.

В. о. Президента України О. Турчинов згадував про ті моменти вітчизняної історії: «Пам'ятаю свою розмову по телефону з держсекретарем Керрі. Я йому пояснюю, що у нас йде окупація території, йде реально війна. А він мені: «Зачекайте, давайте ми будемо розбиратися, експертів запросимо. Ми вас дуже просимо, не стріляйте, розумієте, росіяни ж тільки і чекають провокації, росіяни чекають від вас будь-якого пострілу, щоб розіграти Абхазький або Осетинський сценарій. Ми від вас дуже просимо витримки. За нашими даними, каже, це локальна проблема». І ось якраз, коли триває така розмова, мені заносять і кладуть на стіл роздруковку з інтернету, де написано, що російське Федеральне Зібрання прийняло рішення дозволити введення військ на територію України. І я кажу держсекретареві США, що у мене є підстави зробити висновок, що це не «локальна проблема», тому що Федеральне Зібрання РФ прийняло рішення про введення військ, а ви ж знаєте скільки сконцентровано російських військ уздовж нашого кордону. «Цього не може бути! Інформація об'єктивна?», – запитує. Відповідаю: «Об'єктивніше не буває. У них Федеральне Зібрання імпровізувати не може. Введення військ – рішення Путіна». Він каже: «Я терміново мушу повідомити це своєму президентові». На цьому наша розмова закінчилася» [26].

Росіянами використано було й колишнього Президента В. Януковича, який, прибувши на територію Російської Федерації у період від 27 лютого по 1 березня 2014 р., вступив у злочинну змову з не встановленими представниками влади РФ, які спільно з міністром оборони РФ С. Шойгу і В. Герасимовим вчиняли злочинні дії з метою зміни меж території України шляхом агресії та неоголошеної війни. 1 березня 2014 р. В. Янукович, всупереч постанови Верховної Ради України від 22 лютого 2014 р. (№ 757-VII), написав письмову заяву, адресовану президентові Росії В. Путіну у якій, зокрема, зазначав: «Як законно вибраний Президент України заявляю. Події на майдані, незаконне захоплення влади в Києві, призвели до того, що Україна опинилась на порозі громадянської війни. В країні правлять хаос та анархія, життя, безпека і права людей, особливо на південному сході і в Криму, – під загрозою. Під впливом західних країн здійснюється від-

критий терор і насилля, люди переслідуються за політичними і мовними ознаками. У зв'язку з цим звертаюсь до Президента Росії В. В. Путіна з проханням використати Збройні сили Російської Федерації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності і захисту населення України. В. Ф. Янукович 1-03-2014 р.».

Насправді влада в Україні тоді була зосереджена в руках прем'єр-міністра А. Яценюка та в. о. Президента України О. Турчинова, які, як справедливо відмітив Б. Біддер у виданні «Der Spiegel», ніколи не мали слави радикалів. «Через пресинг Москви вони вже буквально притиснуті до стіни, – відмічалось у статті. – Крім того їм необхідно не допустити банкрутства України, розкраденої Януковичем і його оточенням, перед ними стоїть завдання провести підготовку до оборонної війни з Росією, яка має значну перевагу над Україною» [30].

Українські ж війська на півострові не отримували з Києва жодних наказів, або мали накази виявляти витримку й не відкривати вогонь. Голова Верховної Ради України, виконувач обов'язків голови держави О. Турчинов лише 28 лютого призначив засідання Ради національної безпеки і оборони України у зв'язку із ситуацією в Криму. «На 11:00 я призначив засідання Ради національної безпеки і оборони», – заявив О. Турчинов на засіданні Верховної Ради в п'ятницю, 28 лютого 2014 р. «На жаль, незважаючи на наші звернення і заяви, до ескалації цього конфлікту безпосередньо причетні військові Збройних сил Росії, які, незважаючи на попередження української сторони, зі зброєю пересуваються Кримом у напрямках, яких не узгоджено з українською стороною», – сказав О. Турчинов [10]. [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/zobrazennya/2014\(02\)28.rnbo-39.jpg](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/zobrazennya/2014(02)28.rnbo-39.jpg) «Сьогодні вночі терористи з автоматичною зброєю, за оцінками наших спецслужб – це професійні військові, спробували взяти під контроль аеропорти Криму», – додав він.

Відповідно до стенограми засідання РНБО України від 28 лютого 2014 р. на ньому були присутніми О. Турчинов (в. о. Президента України), А. Яценюк (прем'єр-міністр), В. Наливайченко (голова СБУ), А. Аваков (в. о. міністра внутрішніх справ), І. Тенюх (в. о. міністра оборони), А. Дешиця

(в. о. міністра закордонних справ), А. Парубій (секретар РНБОУ), В. Ярема, Ю. Тимошенко, В. Гвоздь, С. Кубів (голова Національного банку), В. Зайчук, О. Махніцький, А. Сенченко та інші.

Єдина тема, яку було запропоновано до обговорення – «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України». Особливої уваги заслуговує факт зібрання такого важливого безпекового державного органу, як РНБО не у відповідному спеціальному приміщенні, а у не захищеній від прослуховувань і стеження будівлі Верховної Ради («у зв'язку з цейтнотом часу»). І це за умов війни, що розпочалася, та посиленої роботи в революційній столиці іноземних розвідувальних мереж!

Відкриваючи засідання, О. Турчинов довів до відома присутніх, що на порядку денному стоять питання «фактично прямої агресії проти України сусідньої держави» та сепаратизму, а також про ситуацію в АРК, про план заходів, як вжитих, так і тих, що необхідно негайно запроваджувати. При цьому в. о. Президента України зауважив, що за «інформацією, яка надходить з різних джерел, військове керівництво Російської Федерації реально розглядає питання анексії Автономної Республіки Крим» [10].

Голова СБУ В. Наливайченко доповів, що «голова» Верховної Ради АР Крим Константинов та новообраний «прем'єр» Аксьонов («ключові фігури Криму») перебували у повній співпраці, взаємодії і в плануванні з російськими військовими Чорноморського флоту. Він наголосив також на тому, що на півострові відбулося повномасштабне використання військовослужбовців РФ, на бік ворога перейшли військовослужбовці, спецпризначенці «Беркуту» та інші правоохоронці. Під контроль окупанта взято аеропорти та іншу транспортну інфраструктуру Автономної Республіки, а їхні дії, за словами В. Наливайченка, мали масову підтримку населення, яке було піддано надзвичайно потужній кампанії дезінформації і дискредитації з використанням кримських і російських ЗМІ.

У ніч після захоплення росіянами адміністративних будівель і об'єктів інфраструктури СБУ в координації з іншими правоохоронними органами та Міністерством оборони, перш за все, взялися інформувати тих,

хто залишився вірним присязі, щоб не піддавалися на провокації й щоби не давали жодного приводу для стрілянини. Голова СБУ мотивував таку позицію прагненням «не допустити стрільби та жертв серед мирного населення або військових Чорноморського флоту Російської Федерації, щоб військовий тиск російських і проросійських структур не знайшов жодного виправдання для встановлення повного військового контролю Російської Федерації над об'єктами інфраструктури, військовими частинами України, або взагалі над всією територією Криму» [10].

Стає відомо також, що вночі аеропорт «Сімферополь» «вдалося практично деблокувати», але, як виявилось, завдяки тому, що 300 військових РФ, котрі перекривали летовище і блокували VIP-зону аеропорту «перейшли в ресторан за російською традицією пити горілку» [10]. Але й тут є лише напівправа: аеропорт не було деблоковано (ким?), адже російські вояки (хоч і п'яні) з нього нікуди не ділися, українськими спецпідрозділами він не контролювався, тоді як ззовні він був заблокований проросійською масовкою, а військовослужбовці РФ контролювали аерорух.

Військовий аеропорт «Бельбек» був повністю оточений військовиками Чорноморського флоту РФ, по периметру також і технікою та важким озброєнням. Цивільну ж частину «Бельбека» зайняли російські військові. Вранці 28 лютого одинадцять російських військових гвинтокрилів у повному бойовому спорядженні підлітали до Сімферополя, з яких три приземлилися поблизу міста, а решта попрямували на Феодосію.

Міністр внутрішніх справ А. Аваков доповів, що рапорти на звільнення подали начальники Кримського і Севастопольського УМВС, що внутрішні війська (бл. 1 тис. осіб) і ППС службу несуть, але протидіяти росіянам не будуть, «Беркут» зі зброєю перейшов на бік ворога, і що більшість населення підтримує окупантів. Він запропонував спробувати за допомогою внутрішніх військ, якщо ті здатні будуть виконувати накази, «взяти під контроль аеропорт «Сімферополь» не зіткненням, а прямою присутністю. Спробувати їх вичавити без стрільби» [10].

У свою чергу в.о. міністра оборони І. Тенюх повідомив, що під прикриттям навчання ЗС РФ відбувається концентрація російських військ

уздовж всього російсько-українського кордону. Їх мета – не просто демонстрація сили, але реальна підготовка до вторгнення... Міністр доповів, що на Київському, Харківському і Донецькому напрямках на той момент вже було зосереджено 38 тис. осіб, 761 одиниця танкової техніки, 2200 броньованих машин, 720 артилерійських систем та систем залпового вогню, також до 40 ударних гвинтокрилів, 90 гвинтокрилів бойового забезпечення та 90 літаків штурмової авіації. В акваторії Чорного моря на бойове чергування вийшло 80 військових кораблів ЧФ. Об'єкти ж у Криму захоплював спецназ, що пройшов бойовий вишкіл і військові дії в Чечні та інших гарячих точках Росії.

Того ж дня вранці, тобто 28 лютого, командувач ВМС України мав розмову із командувачем Чорноморського флоту РФ, який у прямій розмові, немов би дружньо, сказав: «Я не маю повноважень з Вами вести переговори, але скажу наступне. Ми підемо до кінця, – це перше. Друге. Всі війська приведені в повну бойову готовність. Третє, якщо ви нам не будете протистояти, то крові не буде і все обійдеться мирно» [10]. Тобто, ратував за цілковиту здачу і капітуляцію та перехід на бік Російської Федерації⁵⁷.

Відтак І. Тенюх запросив дозволу на приведення Збройних Сил України у бойову готовність «ПОВНА», а також, «у випадку вторгнення, використати всі наявні екіпажі штурмової та бомбардувальної авіації для практичного, бойового застосування, які утримуються в готовності номер 2» [10]. Виникає логічне питання: що означала фраза «у випадку вторгнення»?; чи в.о. міністра оборони усі попередні дії російських військ у Криму ще не вважав за вторгнення?; чи Крим вже не брався у розрахунок?

Тим не менш, доповідач повідомив, що з 11.00 ранку 28 лютого 2014 р. на території АР Крим було посилено усі пости охорони усіх військових частин для недопущення їх захоплення, але при цьому із забороною прямого збройного контакту. Отже посиленням вартовим постам,

---

57 Невдовзі 3 березня командувач ЧФ РФ А. Вітко у брутальній формі особисто висував подібний ультиматум українським військовим у Криму, виконання якого вимагав терміном до п'ятої години ранку 4 березня.

у випадку штурму військових частин, було заборонено з Києва їх збройно обороняти!

Більше того, в.о. міністра оборони відверто повідомив учасникам засідання РНБОУ, що Україна не готова до повномасштабної війни. «Буду говорити відверто, – визнавав І. Тенюх. – Сьогодні у нас немає армії. Вона системно знищувалась Януковичем та його оточенням під керівництвом російських спецслужб. Сьогодні ми зможемо зібрати зі всієї країни військо-ве угруповання чисельністю біля 5 тисяч військовослужбовців, здатних виконувати бойову задачу. Їх можемо кинути в Крим, але це не вирішить проблему Криму. Ми їх там просто покладемо. А що робити з тисячами кілометрів кордону та підготовкою Росії до вторгнення? Коли зайдуть з ранку з боку Чернігівської області, то до вечора вже у Києві будуть!». Отже, Крим у розрахунок вже не брався...

Обумовлення міністра було у тому, що з номінальних 15 тисяч повного складу військових у Криму, більшість є місцевими контрактниками, для яких служба – це заробіток, плюс молодь, строковики, які навряд чи воювали б. Тож готових виконати наказ щодо застосування зброї було б, на його думку, 1,5–2 тисячі максимум. З російського ж боку в Криму, окрім сил Чорноморського флоту, вже тоді бойова компонента перевищувала 20 тисяч осіб, при тому, що на півострів тривало постійне перекидання штурмових підрозділів збройних сил та спецназу ГРУ Генштабу РФ, збільшувалася кількість російських військових, бойової техніки та зброї.

Зважаючи на сказане, в.о. міністра оборони пропонував тягнути час в очікуванні жорсткої реакції світу й усього міжнародного товариства, а тим часом провести масштабні військові навчання, позаяк готовність більшості українських частин виконувати бойові завдання викликала великий сумнів. Крім того І. Тенюх запропонував запросити увійти в українські територіальні води американський штабний фрегат керованої ракетної зброї «Уілті», який того дня вийшов із Стамбула у Чорне море. Це, на думку адмірала, було б ознакою того, «що ми не одні», «це може зупинити Росію».

Очільник Міністерства закордонних справ А. Дециця повідомив, що МЗС вже зробило відповідну заяву, передало ноту Росії й запропонувало провести двосторонні консультації. Був намір зробити також заяву про проведення консультацій на рівні міністрів закордонних справ у колі країн-підписантів Будапештського меморандуму. На тогоденній же зустрічі з міністрами закордонних справ «Вишеградської четвірки» усі висловили своє занепокоєння, проте про власні плани і дії ніхто не обмовився. Натомість усі просили Україну не робити поспішних кроків.

Своєю чергою прем'єр-міністр А. Яценюк висловив думку про те, що Росія, зрозуміло, використовуватиме колишнього президента у своєму сценарії. Суть цього, що не викликало сумніву у голови уряду, полягала у тому, що Кремль рухатиметься до кінця в частині захоплення та оголошення незалежності Криму, або ж, як проміжний варіант, домагатиметься федералізації України.

А. Яценюк, приймаючи думку про неготовність України до війни, про що знала й Росія, запропонував кілька першочергових кроків: 1) негайно звернутися до Ради Безпеки ООН, аби там терміново розглянули агресію Росії проти України; 2) скликати консультації в рамках Будапештського меморандуму; 3) запропонувати формулу щодо долучення ОБСЄ; 4) починати збирати відео- та фотофакти про російську агресію в Криму для представлення міжнародним партнерам України; 5) провести ідентифікацію осіб, які без розпізнавальних ознак зі зброєю захоплюють об'єкти в Криму, щоби мати фактаж про участь військових РФ в окупації Криму.

А. Яценюк також вважав гіпотетично за можливе піти на поступки і фактично легалізувати кримський сепаратизм через переговори з кримськими колаборантами. Він, зокрема, заявив: «Якщо б у нас був варіант політичного рішення, [...] то видається, що правильне політичне рішення було б: розпочати переговори з тими, хто представляє сьогодні незаконно обрану владу в Криму з метою політичної стабілізації через прийняття Верховною Радою України нового Закону України «Про Конституцію Автономної Республіки Крим», який би передбачав формування самостійної системи фінансів, я її назвав би умовно самостійною, наприклад, зали-

шення в розпорядженні бюджету Автономії податку на додану вартість, відрахування частини акцизного збору і вирішення так званих мовних, національно-культурних і етнічних питань» [10]. Прем'єр-міністр України вважав такий варіант як основний у вирішенні конфлікту, проте із прикрістю констатував, що його зупине Російська Федерація.

Виходячи з неможливості втілити такий задум у життя, ним було визнано, що другим етапом розвитку подій буде військовий конфлікт, який не стане «замороженим», а перейде в категорію «гарячих». Україна вести війну з Росією була ще не готова, тож А. Яценюк запропонував звернутися до партнерів України з метою забезпечення миру і стабільності в Чорному морі. Проте, згадавши про свою телефонічну розмову з Віце-Президентом США Д. Байденом, він мусив визнати, що в Америки поки що немає певної позиції щодо війни у Криму.

При цьому А. Парубій спробував узагальнити пропозиції колег, а саме: вимагати від гарантів нашої недоторканості та цілісності за Будапештським меморандумом виконати свої обов'язки; запросити присутність стратегічних партнерів України, що мають потужний військовий потенціал, про їхню присутність у Чорному морі, яка була би стабілізуючим фактором. Й, звісно, відновлення бойового рівня та потенціалу Збройних сил України.

В. Наливайченко додав потребу запросити до Києва керівників прокуратури, СБУ та міліції з Криму, аби дізнатися, хто з них на боці Києва, а хто ні, позаяк там переважна більшість – зрадники. Із цим погодився О. Турчинов, який доручив голові СБУ, який щойно перед тим практично зізнався у своєму невіданні й неволодінні ситуацією й інформацією щодо стану справ у Криму, дізнатися, хто ж на півострові готовий захищати Україну.

Під час дискусій В. Ярема закликав А. Парубія максимально звільнити захоплені Самообороною Майдану приміщення у столиці, аби показати, що в Україні діє закон і порядок⁵⁸. Під час обговорення з'ясувалися питання:

---

58 При цьому В. Ярема закликав щонайшвидше заарештувати і відкрити кримінальну справу на відомого діяча УНА-УНСО О. Музичка (Сашка «Білого»).

➤ чи була Україна у змозі перекрити Росії можливість активно перекидати своїх військових до Криму за допомогою військово-транспортних літаків (А. Яценюк) / не могла, позаяк російські літаки сідали на підконтрольний їм аеродром, відповідно до Угоди про базування Чорноморського флоту РФ (В. Гвоздь);

➤ негайно закрити авіапростір над Кримом і повністю вивести диспетчерську службу з контактів з РФ (О. Турчинов) / це не допоможе, адже росіяни посадять літаки за допомогою військових диспетчерів (І. Тенюх);

➤ відповідно до Угоди, чи має право Російська Федерація без повідомлення збільшити чисельність свого військового контингенту (А. Яценюк) / не має, але Україна не контролювала збільшення їхніх військ як повітряними коридорами, так і морським шляхом, адже їх десантні кораблі виходили на будь-яку точку узбережжя (І. Тенюх);

➤ чи є механізм розторгнення Угоди про перебування Чорноморського флоту в Криму з боку України (О. Турчинов) / не отримано конкретної відповіді від А. Дещиці;

➤ очікуючи і готуючись до розширення російської агресії, чи була в Україні теоретична можливість активних консультацій з НАТО «щодо вступу хоча б асоційованим членом?» (О. Турчинов) / у них немає такого поняття як «асоційований член», а шанс на приєднання до НАТО – дорівнює нулю (А. Яценюк) / не можна говорити про термінове членство в НАТО, це викличе ще більшу агресію Росії (Ю. Тимошенко) /

ставити питання про приєднання до ПДЧ чи до НАТО взагалі неможливо, вони на це не підуть (А. Яценюк);

➤ Україні ніхто не надасть військової допомоги і не буде воювати з Росією, тож який реальний стан Збройних сил України? (А. Яценюк) / реальний стан Збройних сил за ці роки доведений до нуля (І. Тенюх);

➤ чи могла б Україна отримати теоретично фінансову підтримку для спрямування її на стабілізацію фінансової системи держави (А. Яценюк) / це ми можемо отримати (А. Яценюк);

➤ як перетягнути кримську еліту на бік України, а не сепаратистів (О. Турчинов) / ми не можемо вести перемовини із зрадниками, потрібно почати публічно підготовку закону про статус Криму й залучити до цього народних депутатів-кримчан, посилити боротьбу в інформаційному полі та відпрацювати тимчасовий порядок фінансування життєдіяльності Криму (А. Сенченко);

➤ вимагати видачу В. Януковича; є підстави запровадити воєнний стан, принаймні в АРК (О. Махніцький) / готується проект Указу про введення воєнного стану, проте відтак створюється проблема для комунікації Криму з материковою Україною (О. Турчинов) / військовий стан не допоможе (В. Ярема) / введення військового стану – оголошення війни Російській Федерації, а це сценарій, який написаний росіянами (А. Яценюк); проти військового конфлікту (С. Кубів)...

Згадуючи про те засідання РНБО, інший його учасник, на той час уповноважений Верховної Ради за діяльністю Міністерства оборони

(екс-командуючий Генштабом ЗСУ) ген. В. Замана доводив, що на ньому він ще раз нагадав присутнім про те, що в Генштабі вже є план введення чотирьох батальйонів повітряно-десантних військ у Крим, проте його пропозицію не підтримали⁵⁹.

Під час засідання РНБО України, В. Зайчук доповів О. Турчинову про терміновий дзвінок із Москви від голови Державної Думи РФ С. Нарішкіна. Після вимушеної перерви О. Турчинов повідомив присутнім: «Нарішкін передав мені погрози від Путіна. Вони не виключають, як він сказав, прийняття жорстких рішень щодо України за переслідування росіян та російськомовних. Мабуть натякають на прийняття рішення щодо введення військ не тільки до Криму. Передав слова Путіна, що якщо загине хоч один росіянин, – вони оголосять нас військовими злочинцями і будуть переслідувати по всьому світу. Я відповів, що, розпочавши агресію проти України, вони вже стали злочинцями і будуть відповідати перед міжнародним судом» [10].

Зрештою перед РНБОУ постало питання введення воєнного стану, яке здійняло суперечку між О. Турчиновим та Ю. Тимошенко.

Ю. Тимошенко: «Ціна сьогоднішнього рішення неймовірно висока, і ми не маємо права на помилку. Я провела консультації з найдосвідченішими людьми і можу сказати, що Путін хоче реалізувати абхазський сценарій і тільки чекає, аби ми дали йому привід. Ви пригадуєте, як тоді повівся на його провокацію Саакашвілі, і програв! Ми не маємо права повторювати його помилок. Тому закликаю всіх і кожного сім разів подумати перед тим, як зробити хоч один крок.

---

59 Генерал В. Замана після того засідання РНБО відвідав півострів. Ось, що він згадував в інтерв'ю виданню «Гордон»: «У мене таке безсилля, такий гнів був. Я знову поїхав до Криму, але вже на своїй, а не на службовій машині. Три дні по українським частинам катався, з командирами зустрічався. По дорозі в Перевальне перевищив швидкість, даїшники зупинили, дізналися, що я уповноважений [Верховної] Ради. «Ну, – думаю, – кінець, зараз кримському «Беркуту» здадуть», а даїшники давай мене питати: з Києва наказів оборонятися немає, Аксьонівські відморозки на нас тиснуть, що робити? Ми всі так пишалися, що українські військові в Криму стійко витримували облогу російськими військами, але якби Київ проявив ініціативу, взяв відповідальність на себе, показав, що йому небайдужий Крим – наші військові відстояли б півострів» [12].

[...] Якби в нас був хоча б один шанс зі ста виграти в Путіна, я була б перша, хто б підтримав активні дії. Але подивіться, в якому стані зараз наша Армія. Подивіться, чи можемо ми протистояти йому в Криму, де на порядок більше російських солдатів, найсучасніша зброя та повноцінні російські військові бази?

Я також розмовляла з нашими закордонними партнерами, і вони теж підтверджують – російські війська на кордонах, і просять не робити жодних рухів. Ми маємо їх послухати, бо без них ми абсолютно безсилі.

Тому ми маємо сьогодні благодіяти все міжнародне співтовариство стати на захист України. Це наша єдина надія. Жоден танк не повинен виїхати з казарми, жоден солдат не повинен підняти зброю, бо це означитиме програш.

Ніякого воєнного стану і активізації наших військ!

Ми маємо стати самою мирною нацією на планеті, просто поводити себе як голуби миру...»

О. Турчинов: «Ви пропонуєте нічого не робити?»

Ю. Тимошенко: «Маємо придумати якісь нестандартні ходи. Наприклад, запросити лідерів європейських країн на якийсь мирний саміт до Києва чи до Криму. Провести конференцію з питань миру. Маємо всі разом писати звернення в ООН, до НАТО, США за миротворчими військами. Задіяти всі дипломатичні зв'язки.

І тому я дуже прошу вас не робити поспішних кроків. Я не можу голосувати, бо не є членом Ради нацбезпеки, але прошу почути мене, оцінити все і в жодному разі не запроваджувати воєнний стан та не потрапити до пастки Путіна».

В. Наливайченко: «Інформація, що надходить нашими каналами, повністю підтверджує готовність Росії до введення військ, що концентруються вдовж нашого кордону. І американці, і німці, – всі в один голос просять нас не починати будь-яких активних дій, бо, за даними їхніх розвідок, Путін використовує це для початку широкомасштабного сухопутного вторгнення.

Ми маємо почути західних партнерів, а їм потрібен час для ухвалення рішень».

О. Турчинов: «Давайте завершувати обговорення!

Якщо зважити рівень готовності російських військ на наших східних кордонах, то ми маємо зробити все, аби бути спроможними захищатися. Росіяни будуть рахуватися лише з сильними».

Ю. Тимошенко: «Але в тому то й справа, що ми слабкі».

О. Турчинов: «Нам потрібна повна мобілізація країни, необхідно негайно почати перекидати наявні війська з Центру та Заходу на Схід та Південь. Це життєво необхідно!»

Ю. Тимошенко: «Ви уявляєте, що почнеться в країні, якщо танки та БТри почнуть їхати по вулицям міст? Це спровокує масову паніку. Люди почнуть масово тікати з країни. Проблема з продовольством, з паливом...»

О. Турчинов: «Я Вас не перебивав, Юлія Володимирівна. Ще більша паніка буде, коли на Хрещатику будуть російські танки. Ми мусимо зробити все для того, аби бути спроможними захищатися, в тому числі і самотужки, якщо не дочекаємося військової допомоги від Заходу. А для цього потрібно діяти. Тому я не можу не поставити на голосування РНБО рішення про запровадження в країні воєнного стану.

Хто «ЗА»? Ясно. «ЗА» – один Турчинов. Це означає, що рішення не прийнято» [10].

Концентрація ж вздовж усього кордону десантних і бронетанкових підрозділів Збройних сил Російської Федерації посилювалася. При цьому особлива небезпека була на чернігівсько-київському напрямку: в разі вторгнення вони могли бути в Києві буквально за кілька годин. А в Україні ніким і нічим було захищати кордон. Пізніше О. Турчинов згадував, що розвідка доповідала, що росіяни готують провокації, аби загинули жителі Криму, щоб загинули російські військовослужбовці, які знаходилися там згідно з підписаним українсько-російським договором (це вони мали би використати як привід для вторгнення). Ними був відпрацьований детальний план відсікання Східної України по смузі Харків – Дніпропетровськ, а також окупації південних областей (Запорізької, Миколаївської, Херсонської та

Одеської) з виходом на Придністров'я. Фінальна точка плану – захоплення охопленого заворушеннями Києва та реставрація маріонеткового режиму Януковича для прикриття агресії від обурення світової спільноти [26].

За таких обставин слід було визначитися з новим форматом, який дозволив би легітимно й оперативно здійснювати масову передислокацію військ для зайняття оборони вздовж російського кордону. Відтак було вироблено проект рішення РНБО України, яке базувалося на пропозиціях, які не викликали у членів Ради нацбезпеки заперечень:

«1. Начальнику Генерального штабу – Головнокомандувачу Збройних Сил України, керівникам інших військових формувань невідкладно привести Збройні Сили України та відповідні військові формування у бойову готовність ПОВНА згідно з уточненими планами приведення військ (сил) у бойову готовність.

2. Генеральному штабу Збройних Сил України невідкладно:

– здійснити уточнення Стратегічного замислу застосування Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів;
– уточнити план територіальної оборони України.

3. Міністерству оборони України організувати і провести навчальні збори з військовозобов'язаними в необхідних обсягах у час і строки, визначені Генеральним штабом Збройних Сил України.

4. Кабінету Міністрів України невідкладно виділити необхідні фінансові, матеріально-технічні та інші ресурси для належного забезпечення безпеки, прав та інтересів громадян України, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів України.

5. Міністерству закордонних справ України невідкладно звернутися до зовнішньополітичних відомств окремих держав – підписантів Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброю від 5 грудня 1994 року (Сполучених Штатів Америки, Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії), із закликом забезпечити безпеку України та провести відповідні консультації офіційних осіб в місті Києві.

6. Міністерству внутрішніх справ України забезпечити посилену охорону об'єктів енергетики та критичної інфраструктури.

7. Утворити відповідно до статті 14 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» Оперативний штаб з питань реагування на ситуацію в Автономній Республіці Крим та місці Севастополі (далі – Оперативний штаб) на чолі з Секретарем Ради національної безпеки і оборони України, із включенням до складу Оперативного штабу представників Кабінету міністрів України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, інших центральних органів виконавчої влади, Служби безпеки України, Генерального штабу Збройних Сил України, а також Генеральної прокуратури України (за згодою), Ради міністрів Автономної Республіки Крим та Севастопольської міської державної адміністрації.

Оперативному штабу забезпечувати:

- моніторинг та аналіз інформації щодо розвитку ситуації в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі;
- напрацювання пропозицій щодо запобігання виникненню загрози національній безпеці України, їх нейтралізації та подання таких пропозицій Раді національної безпеки і оборони України.

Покласти інформаційне та організаційне забезпечення діяльності Оперативного штабу на Апарат Ради національної безпеки і оборони України» [10]. Це рішення було прийняте одноставно.

Крім того, передбачаючи напад Росії на материкову частину України, до негайного виконання були прийняті протокольні доручення від імені в.о. президента України. А саме:

«1. Міністерству оборони України, Генеральному штабу Збройних Сил України:

1.1. Негайно розробити та запровадити комплекс заходів щодо відновлення боєздатності Збройних Сил України;

1.2. Подати виконуючому обов'язки Президента України проекту Указу Президента України «Про мобілізацію»;

1.3. Забезпечити необхідні передислокацію та перегрупування військ для захисту країни від вторгнення з боку Російської Федерації. У випадку вторгнення використовувати всю наявну військову техніку і зброю, у тому числі авіацію, без додаткових узгоджень;

1.4. Терміново розробити план заходів щодо застосування і посилення охорони та оборони військових частин Військово-Морських Сил Збройних Сил України, що розташовані в Автономній Республіці Крим;

1.5. У випадку штурму військових частин, з метою захисту життя військовослужбовців та забезпечення виконання поставлених задач, використовувати зброю відповідно до вимог військових статутів.

2. Кабінету Міністрів України:

2.1. Визначити тимчасовий порядок обслуговування бюджетних видатків проведення соціальних виплат в Автономній Республіці Крим та не допустити доступ до казначейських рахунків і бюджетних коштів незаконної влади Криму;

2.2. Закрити авіапростір над територією Автономної Республіки Крим.

3. Міністерству юстиції України, Адміністрації Президента України підготувати проекти указів Президента України, інших нормативних рішень, прийнятих Верховною Радою Автономної Республіки Крим та незаконно сформованим урядом Автономної Республіки Крим.

4. Міністерству закордонних справ України внести пропозиції стосовно розірвання Угоди з Російською Федерацією щодо перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території Автономної Республіки Крим у зв'язку з грубим порушенням умов Угоди.

5. Міністерству оборони України, Міністерству внутрішніх справ України, Службі безпеки України провести перевірку керівників та командирів всіх підрозділів та структур, що розташовані в Автономній Республіці Крим, та провести заміну тих, хто не готовий виконувати поставлені завдання та захищати інтереси України на території Автономної Республіки Крим.

6. Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Головному управлінню розвідки Міністерства оборони України розробити

та реалізувати заходи щодо затримання та доставляння до Києва зрадників, які привласнили владні повноваження у Автономній Республіці Крим.

7. Апарату Ради національної безпеки та оборони України, Міністерству закордонних справ України організувати роботу з об'єктивного висвітлення подій у Криму та позиції України, як на території країни, так і за кордоном.

8. Апарату Ради національної безпеки і оборони України та Адміністрації Президента України доопрацювати рішення РНБО України та відповідний проект Указу, узгодивши його остаточну редакцію з членами Ради національної безпеки і оборони України 01.03.2014 року» [10].

У Криму ж невдовзі усі українські військові підрозділи були блоковані у своїх частинах і, піддані неймовірному психологічному тиску та під враженням, що материкова Україна залишила їх напризволяще, поступово деморалізовувалися. Командувач ВМС України подав у відставку, а морально-психологічний клімат серед командування, як зазначав голова СБУ В. Наливайченко на засіданні РНБОУ, був «надзвичайно низький, якщо б не сказати, взагалі зрадницький» [10].

Тим часом, протягом місяця були розгромлені військові морські сили України [9; 13]. Крім того, починаючи з 1 березня Державною прикордонною службою України було зафіксовано 39 випадків порушення російською стороною міжнародних договорів, зокрема з питань: порядку заходження військових кораблів РФ (15 суден і кораблів), порядку здійснення польотів військової авіації РФ (14 випадків, 48 літальних апаратів), порядку перетинання державного кордону України в пункті пропуску «Крим – Поромна переправа» (10 випадків). За цей час через зазначений пункт пропуску на територію України без відповідного дозволу перемістили 139 одиниць автомобільної, спеціальної й броньованої техніки ЗС РФ, у т.ч. 4 ракетні системи залпового вогню «Град», 6 бронетранспортерів, 111 вантажних, 6 спеціальних і 7 легкових автомобілів, 5 мікроавтобусів [13].

10 березня, всупереч досягнутим домовленостям між командуванням ВМС України і командуванням ЧФ РФ, російськими збройни-

ми спецпідрозділами було захоплено українську військову частину в м. Бахчисарай. Нападниками було застосовано автоматичну зброю в бік беззбройного особового складу частини. 12 березня українських військовослужбовців під загрозою розстрілів примушували до прийняття присяги народу Криму і переходу в не існуючі збройні сили Криму [7].

Утім, розглянемо кілька спекулятивних тверджень російської пропаганди. Немає жодних підтверджених повідомлень про те, що комусь з етнічних росіян загрозували, є тільки заяви про це в російській пресі і на російському державному телебаченні. З самого початку приходу до влади новий український уряд зробив своїм пріоритетом встановлення миру і досягнення примирення. В.о. Президента України О. Турчинов відмовився підписати закон, що обмежував використання російської мови на регіональному рівні. США та інші країни, включаючи ЄС, привітали такий підхід українського уряду. Постійний представник США в ООН С. Пауер заявляла з цього приводу: «Немає жодних доказів, що етнічні росіяни перебувають у небезпеці. Навпаки, нова українська влада приділяє пріоритетну увагу примиренню в країні та участі всіх політичних сил у її житті. Президент Турчинов – виконуючий обов'язки президента – чітко заявив про своє неприйняття будь-яких обмежень на використання російської мови» [25]. Зі свого боку заступник держсекретаря США В. Нуланд запевнила, що «у ОБСЄ є інструменти для вирішення будь-якої обґрунтованої занепокоєності щодо забезпечення безпеки на місцях, дотримання прав меншин та підготовки демократичного переходу до вільних і справедливих виборів» [25].

Російські військові об'єкти були і залишалися у безпеці, і нова українська влада зобов'язалася дотримуватися всіх діючих міжнародних угод, у тому числі й тих, які стосувалися російських баз. Тож нещодавня зміна уряду в Україні не представляла небезпеку для законних інтересів Росії в такій мірі, що виправдовувала б її військове втручання, захоплення громадських установ і висунення військових ультиматумів частинам української армії. Навпаки, це російські військові були виведені з їхніх місць дислокації, щоби захопити органи влади та об'єкти інфраструктури Криму.

Наголошу також і на тому, що угода 1997 року вимагає від Росії поважати територіальну цілісність України, а військові дії Російської Федерації в Україні є явним порушенням територіальної цілісності і суверенітету України. Уряд України, на противагу цьому, діяв стримано і шукав діалогу. Влада у Києві негайно вирішила направити до Криму в.о. голови Міноборони, щоб розрядити ситуацію. Дещо пізніше народний депутат П. Порошенко, що прибув з Києва, навіть не був допущений до будівлі Верховної Ради Криму для переговорів.

Заклик же кримського «прем'єра» С. Аксьонова до Росії втрутитися є й взагалі правовим нігілізмом. Міжнародне право не передбачає застосування сили у відповідь на заклики регіонального уряду. Відповідно до Конституції України, тільки українська Верховна Рада може дозволити присутність іноземних військ на території України. Заклик незаконно обраного на свою посаду С. Аксьонова до Президента РФ В. Путіна забезпечити «мир і спокій» в Криму, був цинічним жестом, що призвів до остаточної дестабілізації. Тим не менш, 16 березня відбувся невизнаний «референдум» щодо статусу Криму, а вже 17 березня президент Росії ганебно визнав цей, ним же спланований, фарс і нібито «незалежну і суверенну» Республіку Крим. Того ж дня спектакль завершився, коли В. Путін підписав Розпорядження президента РФ «Про підписання Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття у Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів». Фактично ж, то було злочинне приєднання півострова до Росії з метою «узаконення» його анексії.

У відповідь, 20 березня Верховна Рада України прийняла Декларацію «Про боротьбу за звільнення України», у якій зазначала, що «уперше після завершення Другої світової війни загально визнані кордони Європи цинічно «перемальовує» країна, яка за багатосторонніми і двосторонніми договорами гарантувала територіальну цілісність України, недоторканність і непорушність її кордонів» [8]. Верховна Рада звернула увагу урядів та парламентів світу, міжнародних організацій та світової гро-

мадськості, що Український народ ніколи не визнає анексію невід'ємної частини своєї території – Автономної Республіки Крим, захопленої Росією з брутальним порушенням фундаментальних норм міжнародного права та загальновизнаних принципів співжиття держав. Український законодавчий орган звернувся до всіх членів міжнародного співтовариства з наполегливим проханням утриматись від міжнародного визнання так званої «Республіки Крим» та анексії Криму і міста Севастополя до складу Росії у якості нових суб'єктів Федерації. Від імені народу України Верховна Рада України заявила, що «Крим був, є та буде в складі України. Український народ ніколи і за жодних умов не припинить боротьбу за звільнення Криму, якою б важкою і тривалою вона не була» [8].

Слід зауважити й на іншому аспекті діяльності росіян у Криму за тогочасних подій – цинічно-аморальному. Так, наприклад, коли 20 березня, проломивши за допомогою бульдозера паркан, російські штурмовики увірвалися до розташування бази ВМС України у Новоозерному, попереду вони для власного прикриття пустили жінок і дітей! Вже за їхніми спинами йшли «козаки», «самооборонці» та автоматники. Такою ницою була тактика покидька Путіна, який не посоромився її навіть озвучити на одній із своїх прес-конференцій. Тим не менш, більшість українських військових були готові дати гідну відсіч окупантам, проте проти цього виступило командування військової бази, посилаючись на відсутність чітких інструкцій з Києва й поступово схиляючись до переходу на бік окупантів.

24 березня 2014 р. в.о. Президента України О. Турчинов підписав указ про виведення українських військ з Криму й Севастополя. Це, власне, й усе на що у нього вистачило хисту і мужності... Чи не запізно?

До 26 березня окупанти захопили усі 193 дислоковані на території АР Крим військові частини ЗС України, включаючи кораблі й об'єкти ВМС України. Вартість військового майна, залишеного у Криму, оцінюється в 11,439 млрд доларів США. Із 14 тисяч особового складу ВМС України, за останніми даними, до 6 тисяч, переважно старші офіцери і

контрактники, залишилися в Криму і частково перейшли на службу до агресора⁶⁰.

Не можна не згадати й про те, що уже наступного дня після захоплення центральних адмінбудівель російськими окупантами в Криму Президент США Б. Обама заявив 28 лютого 2014 р., що Сполучені Штати глибоко занепокоєні повідомленнями про військові пересування які здійснює Російська Федерація на території України. «Будь-яке порушення суверенітету України та територіальної цілісності буде глибокою дестабілізацією, що не є в інтересах України, Росії чи Європи, – наголосив він. – Це буде втручанням в українські справи. Це буде чітким порушенням зобов'язань Росії поважати незалежність, суверенітет та кордони України та міжнародних законів. Лише через декілька днів після Олімпійських ігор це призведе до засудження Росії у світі. Сполучені Штати будуть разом з міжнародною спільнотою і завіряємо, що буде відплата за будь-яке військове втручання в Україні» [29].

1 березня 2014 р. президент США дев'яносто хвилин розмовляв телефоном з президентом Росії з приводу «української кризи». Б. Обама висловив глибоку стурбованість у зв'язку з явним порушенням Росією українського суверенітету і територіальної цілісності, що є порушенням міжнародного права, у тому числі зобов'язань Росії відповідно до Статуту ООН, її угоди з Україною від 1997 р. щодо військового базування, Будапештського меморандуму 1994 р. та Гельсінських угод. Сполучені Штати засудили військове втручання Росії на українській території. Б. Обама закликав негайно докласти зусиль, щоб розпочати діалог між Росією та українським урядом. Сполучені Штати закликали Росію до де-ескалації напруженості через повернення її військ назад на бази у Криму, та запропонували утримуватися від будь-якого втручання в Україні. Президент США дав зрозуміти ,

---

60 Частина озброєння та техніки України вдалося пізніше вивести на материк, включаючи бойові літаки, бронетехніку й артилерійські системи, а також деякі кораблі і судна. Головом ВМФ РФ адмірал В. Чірков 1 квітня 2014 р. повідомив про рішення міністра оборони РФ передати Україні всі 79 кораблів і суден ВМС України, залишені у Криму. Фактично ж Україні повернули лише 30 кораблів і суден, які були застарілими і не мали бойової цінності.

що подальше порушення суверенітету і територіальної цілісності України з боку Росії може негативно вплинути на позиції Росії в міжнародному співтоваристві. Б. Обама сказав В. Путіну, що вже у найближчі години і дні Сполучені Штати проведуть негайні консультації з союзниками і партнерами в Раді Безпеки ООН, Північноатлантичній раді, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, і підписантами Будапештського меморандуму. Сполучені Штати призупинять подальшу участь у підготовчих нарадах до Великої Вісімки. На далі ж, порушення норм міжнародного права з боку Росії призведе до ще більшої її політичної та економічної ізоляції [31]. Утім, В. Путін аж ніяк не зважив на попередження США, Росія продовжувала втілювати власний сценарій розвитку подій щодо України.

Після США та Ради безпеки ООН Великобританія затребувала від Москви посилення на норми міжнародного права, які б виправдовували перебування у Криму російських вояків. У Лондоні їхню появу на півострові вважають незаконною. «Пояснення» ж Росією своїх агресивних дій в Україні виявилось відвертим глузуванням над принципами міжнародного права та зі світової спільноти. Спочатку Президент РФ В. Путін у притаманному йому стилі заявив 4 березня 2014 р., що якщо в лютому 2014-го в Україні відбулася революція, то на її території виникла нова держава, щодо якої Росія не підписувала жодних зобов'язальних документів.

19 березня 2014 р. МЗС Росії в зухвалій формі «спростувало» власну причетність до порушень умов Будапештського меморандуму та звинуватило в цьому США, ЄС та нову українську владу, які нібито діяли «проти політичної незалежності та суверенітету України, порушуючи зобов'язання, передбачені Будапештським меморандумом». На початку ж квітня було цинічно заявлено, що «Росія не брала на себе зобов'язання примушувати частину України залишатися в її складі проти волі місцевого населення, а положення Будапештського меморандуму не поширюються на обставини, що стали наслідком дій внутрішньо-політичних чи соціально-економічних факторів». Лицемерними є також твердження МЗС РФ про те, що «втрата Україною територіальної цілісності стала результатом складних внутрішніх процесів, до яких Росія та її передбачені Будапештським меморандумом

зобов'язання не мають відношення» [17]. Зауважу, що захоплення Криму та адміністративних будівель в окремих районах сходу України російськими військами та проросійськими найманцями відповідно до положень міжнародного права, цілком відповідає визначенню поняття міжнародної політичної та воєнної «агресії» [14, с.12–15; 24].

Слід, проте, зауважити й на тому, що розв'язана війна проти України шляхом окупації Росією Криму стала несподіванкою для США, попри те, що Кремль зробив чимало кроків, які свідчили про підготовку до цього. Він оголосив навчання поблизу кордонів України, але розвідка до останнього була впевнена, що інтервенції не відбудеться. Аналітики вважають, що головним проколом США стало намагання зробити з Росії партнера. Про це журналістам «The Daily Beast» розповів колишній начальник ЦРУ та Агенції національної безпеки США М. Гейден. «Питання не в тому, як багато ресурсів щодо збору інформації ми кинули на Росію. Питання у більш ширшій проблемі – аналітикам тяжко зрозуміти мислення Путіна. Тут наш держсекретар сказав, що це не холодна війна, це ситуація, де виграють всі. Але для Путіна це гра «все або нічого», – сказав М. Гейден [28].

Віце-президент «Atlantic Council» Д. Вілсон зазначав, що у 2008 р. аналітики ЦРУ не передбачили війну в Грузії, бо не розуміли, що Кремль не вважає Вашингтон ні другом, ні партнером. «Ми звикаємо до обурливої поведінки Росії, починаємо сприймати її як норму і в результаті її терпимо», – зауважив Д. Вілсон [28]. Інший аналітик Д. Шиндлер підкреслював, що американські розвідники в своїх прогнозах користаються законами логіки і раціональності. Але Москва діє зовсім не логічно. «Путін вчинив не раціонально, ввійшовши в Крим так енергійно. Кремль міг би взяти Крим під контроль, застосувавши набагато менш прямолінійні і менш ризиковані методи. Але він віддав перевагу моделі, яка передбачає максимум можливих політичних ризиків», – сказав Д. Шиндлер [28]. Німецьке видання «Deutsche Welle», нагадаю, писало з цього приводу, що В. Путіна не

лякають слова, а воювати за Україну Захід не поспішає⁶¹.

Спостерігаючи бездіяльність української влади, Москва почала діяти ще зухваліше й відкрито. 17 березня 2014 р. Верховна Рада АР Крим під дулами російських автоматів проголосила незалежність Криму, а вже наступного дня у Москві було підписано т.зв. Договір про прийняття Криму до складу Російської Федерації. 1 квітня Росія денонсувала усі договори та угоди з Україною щодо Чорноморського флоту [19].

Наголошу також і на іншому ганебному факті вже з новітньої (зовсім недавньої) української історії, коли Верховній Раді України довелося дочекатися російської військової атаки на Донбасі та ще й знадобилося майже два місяці з часу російського вторгнення у Крим і майже місяць від акту його анексії, аби лише 15 квітня 2014 р. ухвалити закон, яким Крим визнавався «територією, тимчасово окупованою Російською Федерацією».

При цьому варто було дослухатися й до думки І. Маннтойфеля, який на сторінках «Deutsche Welle» зауважував, що розпочавши воєнну операцію «Крим» Росія загнала нову владу України і Захід у небезпечну пастку. На думку оглядача, президент Росії переслідував дві цілі в Криму. По-перше, взявши півострів у заручники, він убезпечив базування Чорноморського флоту ще до того, як нова влада в Україні подумає про розірвання угоди щодо нього. По-друге, за допомогою Криму він може тиснути на Київ. «Перші заяви США та Євросоюзу сповнені обурення у зв'язку з ситуацією у Криму. Однак слів, навіть гострих, недостатньо. Путіна уже давно не цікавить те, що про нього говорять та думають на Заході», – зазначав огля-

61 Регулярні війська РФ (станом на березень 2014 р.) нараховували 1 млн осіб, натомість найбільша в Центральній-Східній Європі армія Польщі – 100 тис., не говорячи вже про Балтійські країни (від 5 до 10 тис. осіб). Загалом регулярні війська країн-членів НАТО в регіоні налічували 290 тис. осіб, тобто втричі менше, ніж у російській армії. У ключовій категорії повітряних сил перевага Росії є разючою: 1793 бойові літаки проти 112 у Польщі і 327 у країнах-членах НАТО в регіоні загалом. Із загального складу військ країн НАТО (3 млн особового складу та 1,5 млн з них – у Європі) в Центральній-Східній Європі та Балтії перебувають менш як 10% (300 тис.), із 28 баз НАТО 23 розташовано в Західній Європі і лише 5 – у Центральній-Східній Європі та Балтії. Американський військовий контингент зосереджено майже виключно в Західній Європі (тільки в Нідерландах американських військових більше, ніж в усіх країнах – членах НАТО в Центральній-Східній Європі і Балтії разом), з близько 200 одиниць нестратегічної ядерної зброї в Центральній-Східній Європі та Балтії немає жодної [32].

дач «Deutsche Welle» [16]. В результаті у Заходу було лише два напрямки реакції на таку позицію Кремля: реальні санкції проти Росії, або мовчки визнати нову роль Москви у Криму і при цьому змусити Київ до переговорів з Росією. Західні союзники, власне, обрали мікс із цих двох шляхів.

У Кремлі ж були переконані, що в умовах повного розвалу економіки, за відсутності готової до війни армії, повної деморалізації силових структур, при самосудах і масових заворушеннях, влада у Києві не протримається і двох тижнів. «Вони сподівалися, що Україна загрузне в хаосі і вони без особливого опору окупують майже всю країну. Для таких прогнозів дійсно були підстави. Але нам таки вдалося виграти час. За цей час – реанімувати парламент, зібрати Кабмін, відновити вертикаль на місцях, сформувані боєдатну армію, зайняти бойові позиції» – згадував невдовзі О. Турчинов [20]. Він також додавав, що з самого початку Крим розглядався ними (росіянами) як плацдарм.

Плацдарм для повноцінного вторгнення задля захоплення Донецької, Луганської, Харківської, Одеської, Дніпропетровської, Херсонської та Миколаївської, Запорізької областей. Коли ж план прямого вторгнення було зірвано, вони запустили план масштабної дестабілізації в цих регіонах. Почалося з Харкова, коли там кілька разів захоплювали обласну державну адміністрацію (ОДА). Тоді до міста було відряджено міністра внутрішніх справ А. Авакова й тільки завдяки спецпідрозділу Нацгвардії «Ягуар» вдалося відстояти місто (74 проросійських заколотника було вибіло з Харківської обласної адміністрації та заарештовано). Позитивним фактором стало призначення у Дніпропетровськ (нині – Дніпро) головою ОДА І. Коломойського, який також швидко навів порядок на ввіреній йому території (Дніпропетровщина, Запоріжжя). Кривавою ціною вдалося залишити українською Одесу, хоча там це було втілено, швидше, всупереч органам місцевої влади і правопорядку⁶². Вважаю, що події у Харкові,

---

62 Протистояння 2 травня 2014 р. в Одесі між противниками і прихильниками федералізації переросли в насильницькі зіткнення і послужили причиною смерті 40 осіб. У числі загиблих були в основному проросійські прихильники федералізації, які сховалися в Будинку профспілок, в якому потім почалася пожежа.

Дніпропетровську, Одесі та інших великих містах Півночі, Центру і Півдня все ще очікують свого розслідування і не лише історико-політологічного спрямування...

Що приніс «руській мір» в Україну? «Ми побачили «мир», що його російська окупація принесла у Крим звідтоді. Як було чітко сказано в останній доповіді ООН, – зауважувала 8 серпня 2014 р. у своєму виступі посол, постійний представник США в ООН на засіданні Ради безпеки ООН з приводу гуманітарної ситуації в Україні С. Пауер, – свободу слова і зборів було жорстоко придушено, етнічні меншини систематично переслідувались, цивільних громадян безкарно викрадали, 350 із них досі вважаються зниклими безвісти. ООН також зазначила, що не було досягнуто ніякого прогресу щодо жодної з 17 попередніх рекомендацій, які вона зробила Росії у зв'язку з серйозними проблемами відносно прав людини в Криму» [22].

Станом на осінь 2016 р. Крим все ще залишався окупованим (тимчасово) військами Російської Федерації⁶³, а на сході України тривала «квола» війна з російськими загарбниками. Українські території, окуповані Росією в Криму та на Донбасі, становили близько 44 тис. кв. кілометрів. Протягом 2014–2015 рр. більш ніж 8 тис. українців, з яких близько 6 тис. мирних мешканців, загинули від рук терористів і окупантів на Донбасі, а більше 1.5 млн жителів Донбасу були змушені покинути свої будинки і переїхати в інші безпечні регіони України [23].

Разом з тим виникає питання: чи можна вести перемовини з міжнародним злочинцем – В. Путіним? Чи варто вірити у «мирні» ініціативи Росії після десятиріч оман, брехні, убивств, порушень міжнародного права, анексій чужих теренів і кривавих війн тощо! Якось після агресії Крем-

---

63 Невеличка, проте показова довідка: у січні–лютому 2015 р. Україна здійснила постачання на окуповану територію Криму товарів на 96,5 млн доларів США. Відповідні дані було наведено на сайті Державної служби статистики. Водночас, з території Криму на материкову частину України надійшло товарів на суму 4 млн доларів. З 27 вересня 2014 р. і до кінця лютого 2015 р. на територію анексованого півострова були ввезені товари загальною вартістю 526 млн 339 тис. доларів США. Зокрема, у 2014 році – на суму 430 млн 511 тис. доларів США.

ля проти України В. Путін заявив в інтерв'ю німецькому телеканалу ARD в листопаді 2014 р.: «Коли ми чуємо претензії з приводу того, що Росія порушила міжнародне право, то нічого, окрім здивування, у мене це не викликає». Нагадаю, що сучасне визначення поняття «агресія» було сформульоване ще у Лондонській конвенції, ухваленій 3–5 липня 1933 р. під егідою Ліги Націй 12-ма державами, зокрема СРСР – ініціатором і автором проекту тексту документа (правонаступником якого є Російська Федерація). Це міжнародний договір, що накладає на його підписантів конкретні міжнародно-правові зобов'язання. У його тексті визначено п'ять критеріїв агресії.

Конвенцією, зокрема, передбачено, що «нападником/агресором у міжнародному конфлікті буде визнано державу, яка першою здійснить одну з таких дій: оголосить війну іншій державі; вторгнеться за допомогою власних ЗС, навіть без оголошення війни, на територію іншої держави; нападе своїми сухопутними, морськими чи повітряними силами, навіть без оголошення війни, на територію судна чи повітряного судна іншої держави; піддасть морській блокаді береги або порти іншої держави; надасть підтримку збройним бандам, які, будучи сформованими на її території, вторгнуться на територію іншої держави, або відмовиться, незважаючи на вимогу країни, проти якої здійснено вторгнення, ужити на власній території всіх залежних від неї заходів для позбавлення згаданих злочинців усілякої допомоги чи заступництва» [15, с. 18–19]. При цьому додавалося, що «жодне політичне, військове, економічне чи інше міркування не може бути вибаченням чи виправданням агресії» [15, с. 18–19]. Конвенція 1933 р. є безтерміновою та чинною нині для держав, що її підписали, та їхніх правонаступників/продовжувачів, зокрема й для Російської Федерації⁶⁴.

64 Важливою особливістю цього документа є те, що він мав конкретне практичне правове застосування ще в грудні 1939 р., коли Генеральна Асамблея Ліги Націй, ідентифікувавши на його основі акти агресії СРСР проти Фінляндії (радянсько-фінська зимова війна 1939 р.), виключила Радянський Союз із Ліги Націй. Отже, Лондонська конвенція не є лише теоретичним документом, а й міжнародним договором, застосування якого мало суттєві практичні правові наслідки.

Ознаки і характеристики акту та поняття «агресія» чітко визначаються Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX), яку було ухвалено 14 грудня 1974 року. У Резолюції, зокрема, зазначається, що «агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави...» [21, с. 181–182; 24]. У ст. 3 вказаного документа наголошено на тому, що: «Будь-яка з наступних дій, незалежно від оголошення війни... кваліфікуватиметься як акт агресії: а) вторгнення або напад збройних сил (ЗС) держави на територію іншої держави, анексія із застосуванням сили території іншої держави чи її частини; б) бомбардування... або застосування... зброї державою проти території іншої держави; в) блокада портів або берегів держави ЗС іншої держави; г) напад ЗС держави на суходільні, морські чи повітряні сили... іншої держави; ґ) застосування ЗС однієї держави, що перебувають на території іншої, за угодою з приймаючою державою, на порушення умов, передбачених в угоді...; д) засилання державою... збройних банд... або найманців... проти іншої держави...» [21, с. 181–182; 24].

Крім того, 14 листопада 2016 р. Канцелярія прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі оприлюднила свій Звіт про дії з попереднього розслідування щодо Справи «Становище в Україні», в якому, зокрема, зазначалося, що «ситуація на території Криму і Севастополя рівнозначна міжнародному збройному конфлікту між Україною і Російською Федерацією» [11]. Даний міжнародний збройний конфлікт почався не пізніше 26 лютого, коли Російська Федерація задіяла особовий склад своїх збройних сил для отримання контролю над частинами території України без згоди уряду України. Відтак право міжнародних збройних конфліктів може бути застосовано і після 18 березня 2014 р. тією мірою, в якій ситуа-

ція на території Криму⁶⁵ і Севастополя буде рівнозначна триваючому стану окупації⁶⁶.

Що ж до війни на сході України, то Канцелярія прокурора Гаазького трибуналу у вищевказаному попередньому звіті, вказала, що додаткові відомості, наприклад, повідомлення про артилерійські обстріли обома державами військових баз противника, а також арешти російських військовослужбовців Україною і навпаки, вказують на пряме військово-протистояння між російськими збройними силами і силами уряду України⁶⁷, яке передбачає наявність міжнародного збройного конфлікту в контексті збройних дій в східній Україні найпізніше з 14 липня 2014 р. одночасно з існуванням неміжнародного збройного конфлікту [11].

---

65 Після прийняття Російською Федерацією на себе управління територією Криму близько 19 тис. жителів регіону стали внутрішніми переселенцями на основній частині держави України. При застосуванні російського законодавства на території Криму представники кримських татар та інші жителі Криму, що є мусульманами, зазнали утиску або залякування, включаючи низку таких заходів, як заборона на в'їзд на територію півострова, обшуки будинків і обмеження свободи слова, зборів і створення асоціацій. З березня 2014 р. у зв'язку з ситуацією в Криму зникло як мінімум 10 осіб. У більшості випадків було відомо, що передбачувані жертви протистояли окупації Криму, і їх викрадення пов'язувалися з діями воєнізованої групи «Кримська самооборона». Було повідомлено про декілька випадків передбачуваного жорстокого поводження в зв'язку з арештами і викраденнями, включаючи побиття, удушення і, як мінімум в одному випадку, загрози сексуального насильства. Кілька осіб з числа мирних жителів, які виступали проти референдуму 16 березня були заарештовані й утримувалися в ув'язненні з березня 2014 р. Є відомості, що вказують на недотримання належної правової процедури і права на справедливий судовий розгляд. Як повідомлялося, близько 179 осіб, позбавлених волі, були насильно переміщені з місць утримання під вартою в Криму в місця утримання під вартою на території Російської Федерації.

66 Встановлення факту правомірності початкової інтервенції, яка спричинила за собою окупацію, не є потрібним, позаяк для цілей Римського статуту збройний конфлікт може бути міжнародним за своєю суттю, якщо одна або більше держав частково або повністю окупують територію іншої держави незалежно від того, чи супроводжується окупація збройним опором.

67 Згідно з інформацією верховного комісара з прав людини ООН, з початку конфлікту загинуло (станом на осінь 2016 р.) близько 9 тис. 578 осіб і поранено 22 тис. 236 осіб, включаючи службовців збройних сил, членів військових угруповань і мирних жителів. У період з квітня 2014 р. по червень 2016 р. в зонах бойових дій загинуло до 2 тисяч мирних жителів, в основному (85–90%) в результаті артилерійського обстрілу населених пунктів як в зонах, контрольованих урядом, так і на територіях під контролем військових угруповань.

Зрештою 16 листопада 2016 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію про права людини в Криму. У ній Росію названо державо-окупантом й зафіксовано міжнародне невизнання анексії півострова. Відповідне рішення під час голосування підтримали 73 країни (23 – проти). Наголошу, що це вперше, коли в документах ООН Росія називається державою-окупантом, а АР Крим і м.Севастополь тимчасово окупованою територією⁶⁸.

Загалом же Україна як держава та її національна безпека були захищені й гарантовані не лише Будапештським меморандумом, а й низкою важливих міжнародно-правових актів, а саме: Статутом ООН; Гельсінкським заключним актом 1975 р. та десятком інших основоположних документів ОБСЄ; Угодою про створення СНД від 8 грудня 1991 р.; Декларацією про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД від 15 квітня 1994 р.; Тристоронньою заявою щодо гарантій безпеки України Президентів США, РФ та України від 14 січня 1994 р.; рамковим Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ від 1997 р.; іншими українсько-російськими двосторонніми договорами й домовленостями, про які йшлося вище; Договором нерозповсюдження ядерної зброї; Хартією Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. та іншими міжнародними документами і навіть Основоположним актом про взаємні відносини, співробітництво та безпеку між Організацією Північноатлантичного договору та Росією, який було підписано у 1997 р. в Парижі лідерами країн НАТО й президентом РФ Б.Єльциним. Цей документ було спрямовано на розбудову «міцного та всеохоплюючого миру в Євроатлантичному регіоні», у ньому зафіксовано вимоги та зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн, не застосовувати силу чи загрозу силою. 4 грудня 2009 р. у Спільній заяві президентів Росії та США було також підтверджено позицію щодо незмінності гарантій, зафіксованих у

68 16 листопада 2016 р. Президент РФ В. Путін підписав розпорядження про вихід Росії з Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що де-факто є самовизнанням Кремля себе як держави – міжнародного злочинця.

Будапештському меморандумі. Такі гарантії з боку РФ неодноразово було підтверджено в офіційних заявах керівництва МЗС, зокрема у квітні 2010 року.

На початку 2014 року Російська Федерація, розпочавши віроломну війну проти України, порушивши не лише українсько-російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно-правових актів, перед усім людством затаврувала себе як держава-агресор і як країна-загарбник, а її політичне керівництво остаточно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму.

Російсько-українська війна, за своїми лаштунками, виходить за рамки двостороннього конфлікту й виявляє у собі виразні ознаки загальної кризи світової системи безпеки, що призведе до ланцюга глобальних змін планетарного значення: зміняться не лише кордони та системи влади в Україні та Росії, закладено початок масштабної трансформації євразійського простору, розпочнеться якісний і територіальний перерозподіл ринків торгівлі та сировини, зазнають змін усталені правила політичного світогляду та взаємовідносин, принципи суспільно-політичної моралі регенеруються, розпочнеться перегляд основ глобалістичної економіки та системи світової безпеки, світовий порядок базуватиметься на змінених правилах гри й розпочне набувати якісно нової конфігурації [5].

Світ кардинально зміниться і до цих змін його спонукатиме російсько-українська війна, її наслідки та уроки.

Джерела і література:

1. Волошина Л. Факты, которые позволяют делать вывод о том, кто сдал Крым, а главное – когда // Українські реалії. Інформаційне агенство. – 2015. – 7 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrreal.info/ua/Like/73695-fakty-kotorye-pozvolyayut-delat-vyvod-o-tom-kto-sdal-krym-a-glavnoe-kogda-voloshina>.

2. Гай-Нижник П. Нові виклики: сили режиму взяли паузу для переформатування й, безумовно, подальшого реваншу; влада намірено впроваджує сценарій керованого хаосу; Росія почала цілеспрямовано й енергійно втілювати сценарій розколу України // Our life-Наша жизнь. – 2013. – 15 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sveola.blogspot.com/2013/12/blog-post_7062.html.

3. Гай-Нижник П. Путінська Росія, без оголошення війни, подібно до гітлерівської Німеччини, порушуючи міжнародні та власні зобов'язання, вдерлася на територію незалежної держави Україна // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий

- сайт. – 2014. – 28 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014\(02\)28dopusy.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(02)28dopusy.php).
4. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення / Павло Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
5. Гай-Нижник П. Світ кардинально зміниться і до цих змін його спонукатиме російсько-українська війна, її наслідки та уроки // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2014. – 21 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014\(04\)21dopusy.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014(04)21dopusy.php).
6. Гай-Нижник П., Березюк О. Автономна Республіка Крим: бути чи не бути / Павло Гай-Нижник, Олег Березюк // YouTube. – 2012. – 13 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=KQm0K7sqqX4>.
7. Гайдук С. А., контр-адмірал. Заява командувача Військово-Морських Сил Збройних Сил України (13 березня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(03\)13.haiduk.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)13.haiduk.php).
8. Декларація про боротьбу за звільнення України (20 березня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(03\)20.declaration.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)20.declaration.php).
9. Заблоцький В. Тест на офіцерську честь // Військо України. – 2015. – 2 квітня.
10. Засідання Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України з приводу окупації Криму військами Російської Федерації (стенограма від 28 лютого 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(02\)28.rnbo.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.rnbo.php).
11. Звіт про дії з попереднього розслідування (2016 р.) Справа «Становище в Україні» (Канцелярія прокурора Міжнародного кримінального суду в Гаазі), 14 листопада 2016 р. // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2016\(11\)14.gaaga..php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2016(11)14.gaaga..php).
12. Экс-начальник Генштаба Замана: Янукович не отдавал приказ стрелять по Майдану. Зачистить его приказали Лебедев, Якименко и Пшонка // Gordon.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/publications/Eks-nachalnik-Genshtaba-Zamana-YAnukovich-ne-otdaval-prikaz-strelyat-po-Maydanu-Zachistit-ego-prikazali-Lebedev-YAkimenko-i-Pshonka-33981.html>.
13. Костров В. Хроніка кримського протистояння // Віче. – 2014. – квітень. – № 7.
14. Лоссовський І. Є. Зовнішньополітична стратегія Росії щодо України як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету» («доктрини Путіна») // Зовнішні справи. – 2015. – № 5.
15. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами. – К., 2015.
16. Маннтойфель І. Путін узав Крим у заручники // Deutsche Welle. – 2014. – 1 березня.
17. Министерство иностранных дел Российской Федерации. Официальный сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mid.ru.
18. О кризисе на Украине (Совет нацбезопасности России) [План дій по дестабілізації України і включення 12 українських областей та м. Києва до складу Російської Федерації] (січень 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(01\).plan_putina.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(01).plan_putina.php).

19. О прекращении действия соглашений, касающихся пребывания Черноморского флота Российской Федерации на территории Украины // Государственная Дума. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28SpravkaNew%29?OpenAgent&RN=484131-6&02>.

20. О. Турчинов: При вторжении со стороны Чернигова, русские танки через пару часов могли быть в Киеве (27 червня 2014 р.) (інтерв'ю С. Кошкіної; Lb.UA) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(06\)27.turchinov.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(06)27.turchinov.php).

21. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, двадцать девятая сессия, Приложение, № 31.

22. Пауер С. (Посол, постійний представник США в ООН). Виступ на засіданні Ради безпеки ООН з приводу гуманітарної ситуації в Україні (8 серпня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(08\)08.pauer.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)08.pauer.php).

23. Порошенко П. (Президент України). Виступ на загальних дебатах 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (29 вересня 2015 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015\(09\)29.poroshenko-oon.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2015(09)29.poroshenko-oon.php).

24. Резолюція № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

25. Роз'яснення Посольства США щодо ситуації в Україні (6 березня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(03\)06.usa-ukraine.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)06.usa-ukraine.php).

26. Так начиналась война: Интервью с Александром Турчиновым (інтерв'ю взяв Ю. Бутусов) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(10\)24.turchinov.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(10)24.turchinov.php).

27. УНА пропонує позбавити Крим автономного статусу // УНІАН. – 2012. – 14 вересня.

28. ЦРУ не передбачило вторгнення в Крим, бо не розуміло думок Путіна // ТСН. – 2014. – 3 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/cru-bulone-gotove-do-vtorgnennya-v-krim-bo-ne-rozumilo-dumok-putina-337819.html>.

29. Barack Obama. Statement by the President on Ukraine (February 28, 2014, The White House, Office of the Press Secretary) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(02\)28.obama.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.obama.php).

30. Bidder B. Putin stärkt seine wahren Feinde // Der Spiegel. – 2014. – 2 березня.

31. Readout of President Obama's Call with President Putin (March 01, 2014, The White House, Office of the Press Secretary) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(03\)01.obama.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)01.obama.php).

32. Report No. 35: Central European Security After Crimea: The Case for Strengthening NATO's Eastern Defenses 25 March 2014 / E. Lucas, A. Wess Mitchell, Peter B. Doran [et al.]. – P. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cepa.org/content/case-strengthening-natos-eastern-defenses>.

33. UkrNews24.com. – 2012. – 13 вересня.

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА

ВИСВІТЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В КРИМУ ЗАХІДНИМИ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (ЛЮТИЙ–БЕРЕЗЕНЬ 2014 р.)⁶⁹

З початку XXI ст. на європейському континенті відбувається напружене геополітичне суперництво двох важливих світових політичних центрів впливу – ЄС і Російської Федерації, які послідовно втілюють у життя засадничо різні напрями інтеграції в міждержавні проекти посткомуністичних країн Східної Європи та Кавказу. Якщо ЄС проводить політику розширення та постання ряду держав-партнерів, які б формували свою внутрішню та зовнішню політику на демократичних принципах, то Російська Федерація прагне перетворити ці країни на території винятково своїх інтересів, експортуючи до них євразійську (авторитарну) державницьку модель з т. зв. «керованою демократією» і заснуванням під власною опікою міцного інтеграційного утворення, яке б функціонувало за її принципами та світоглядом.

Зокрема, політику «розділяй і володарюй» щодо своїх сусідів Росія випробувала ще 1992 р. на Молдові, коли у Придністров'ї було створено т.зв. Придністровську Молдавську Республіку (ПМР), та Грузії: у 1992–1993 рр. – безпосередньою військовою допомогою абхазьким та південноосетинським сепаратистам і у серпні 2008 р. – прямою військовою агресією, в результаті якої російські війська повністю окупували Абхазію, Південну Осетію. Більше того, Росія визнала «незалежними державами» контрольовані нею Абхазію і Південну Осетію.

Внаслідок «багатовекторності» своєї зовнішньої політики Україна поступово ставала центром геополітичного протиборства між РФ та країнами ЄС. Росія намагалася не допустити європейської інтеграції України та підпорядкувати її власним геополітичним цілям. Зауважимо, що російська

⁶⁹ Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: *Краснодемська І. Й. Російсько-українська війна у дискурсі західних мас-медіа (2014–2015 рр.) // Українознавство. – 2017. – № 3. – С. 57–73.*

політика щодо України пройшла три етапи розвитку: 1) м'яке переконання в євразійській інтеграції під протекцією РФ; 2) жорстке змушування до неї (з використанням політико-дипломатичних, економічних, енергетичних, інформаційних важелів впливу); 3) пряма військова агресія з 2014 р.

Після перемоги в Україні у лютому 2014 р. Революції гідності керівництво Російської Федерації відкрито взяло курс на фактичне знищення незалежної Української держави: російськими військами було окуповано Крим, а після т.зв «народного референдуму», що відбувся там 16 березня 2014 р. під дулами російських автоматів, через декілька днів РФ анексувала півострів. На частині Донбасу за безпосередньою участю російських військово-політичних структур та різних найманців місцеві проросійські колаборанти 7 квітня 2014 р. проголосили т.зв. Донецьку Народну Республіку (ДНР) та 27 квітня 2014 р. – Луганську Народну Республіку (ЛНР). Все це – наслідки шовіністичної великодержавної політики російської панівної еліти, яка розпад СРСР у 1991 р. і здобуття Україною незалежності розглядала як «прикре історичне непорозуміння».

Незважаючи на те, що історичні зміни, які відбулися в Україні під впливом Євромайдану (30 листопада 2013 р. – 23 лютого 2014 р.), та російська агресія 2014–2016 рр. потребують певного часу для їхнього осмислення, все ж спробуємо прослідкувати трансформацію світової громадської думки щодо цих подій.

Російсько-українській війні на півдні та сході України, яка триває вже понад 3 роки, передувала Революція гідності (грудень 2013 – лютий 2014). Саме їй зарубіжні засоби масової інформації початку 2014 р. приділяли значну увагу, публікуючи фото з Майдану в Україні, різні інформаційні й аналітичні статті, в яких висвітлювався перебіг протистояння та висловлювалися сподівання на зміни, роздуми про цінності, заклики до застосування санкцій та скинення з посади тогочасного Президента В. Януковича, побоювання громадянської війни та югославського сценарію.

Особливий резонанс (стурбованість) викликали спроби кривавого розгону Майдану та масові розстріли 18–19 лютого 2014 р. «Найбільше кровопролиття» за часи незалежності України, «останній український

фронт», «поринання у безлад» – такими словами описували світові видання події 18–21 лютого 2014 р.

Зокрема, німецький часопис «Frankfurter Allgemeine» 18 лютого закликав західне співтовариство спробувати запобігти ще більшому кровопролиттю в Україні та зауважував, що «у Києві сьогодні йдеться про майбутнє країни і про ще багато чого іншого». «Україна досягла точки, в якій ризик громадянської війни неймовірно великий. Вина лежить на режимі президента Януковича, тому що він саботував можливість політичного рішення», – зазначалося в ньому [9].

Німецька газета «Sueddeutsche Zeitung» 19 лютого опублікувала статтю «Київ у вогні – згоди у перемовинах не досягнуто», в якій повідомляла про ті трагічні події, загиблих, поранених в результаті нічних сутичок на Майдані. 20 лютого «Der Spiegel Online International» (англомовна версія), «Daily Mail» («Повернення імперії зла та нація на порозі громадянської війни») розмірковували над значенням протистояння в Україні у світовому масштабі, попереджували про можливість розгортання громадянської війни в країні. У цих публікаціях провина за загострення ситуації в центрі Києва покладалася на Президента РФ В. Путіна, який бажає відновити Радянський Союз та змушує українців приєднатися до альянсу з Москвою [4].

Проте, не всі медіа були однозначні у своїй позиції щодо В. Путіна та В. Януковича та їхньої ролі у кровопролитті кінця лютого. Так, на німецькому телевізійному каналі ARD з'явилася передача-розслідування цього злочину, на якій зазначалося, що не колишній Президент Віктор Янукович та його спецпризначенці винні у вбивствах, а самі протестувальники. Утім у цілому пізніше таких передач на чільних німецьких каналах не з'являлося [9].

«Зображення тіл, пробитих кулями і звалених серед напівзотлілих уламків руйнувань, а також медичних працівників, які з криком несуть вбитих та поранених до закладів невідкладної допомоги, деякі з яких розташовані у холі готелю, шокували країну та світ», – таку картину подій у

Київ відтворила американська газета «The New York Times» своїм читачам 21 лютого [4].

Вітаючи в цілому підписання 21 лютого 2014 р. угоди про врегулювання кризи, німецькі мас-медіа висловлювали серйозне занепокоєння політичною невизначеністю України та закликали українську політичну еліту не повторювати помилок, скоєних після Помаранчевої революції 2004 р. [28]. Тоді німці не зовсім прихильно сприйняли ідею Дж. Сороса щодо нового плану Маршалла для України, оскільки були незадоволені фінансуванням за рахунок німецьких платників податків кризових країн зони євро і не бажали знаходити додаткових коштів на новий план Маршалла [29].

Німецькі видання («Süddeutsche Zeitung», «Allgemeine Zeitung»), приділяючи значну увагу політичним змінам в Україні та майбутньому України, закликали її після нормалізації ситуації повернутися до курсу на європейську інтеграцію, з якого звернув В. Янукович [2].

Газета «Die Welt» у статті «Україна в ЄС? Гарна ілюзія» так реагує на можливе надання Києву перспективи членства: «Зміни в Україні відбулися так шалено, що сила Майдану декому здається безмежною. Ю. Тимошенко говорить про те, що її країна за короткий час може стати членом ЄС [2]. Україна – це європейська країна, історично і сьогодні. Утім ейфорія – поганий порадник. Євросоюз має швидко допомогти Україні. Однак він не повинен заплутатися у пафосі свободи і прориву в Україні. ... ЄС має захистити українців від розчарування і тому сьогодні дозволити зближення, однак сказати «ні» перспективі вступу. ... Урок етапів розширення такий: членство на часі тоді, коли країни до цього дозріли – а не задовго до того в надії, що так станеться», – пише Флоріан Едер на сторінках цієї газети [2].

Газета «Frankfurter Allgemeine Zeitung» у статті «Українські сценарії» аналізує виклики, котрі можливий розвиток подій в Україні ставить перед Північноатлантичним альянсом. «У НАТО донині ще не відбулося ґрунтовне обговорення сценаріїв та ймовірностей, котрі у наступні дні і тижні можуть мати місце в Україні. Перший обмін думками запланований на вечерю, на яку запрошено міністрів оборони під час їхньої зустрічі у Брюс-

селі. За словами дипломатів, очевидним є те, що ситуація у країні після повалення Віктора Януковича не стабілізувалася. На їхню думку, розділення, громадянська війна або воєнне втручання Росії усе ще можливі. Найбільш небезпечним сценарієм було би воєнне втручання Росії, наприклад, заради «звільнення» Криму. Після досвіду із російським вторгненням у Грузію «для захисту російських громадян» у НАТО більше апоріорі не виключають подібні дії», – йдеться у часописі [2]. Австрійське видання у своїй редакційній статті «Die Presse» закликала: «Час прогнати Януковича!» [9].

Стурбованість німецького суспільства викликали дії Росії, спрямовані на анексію Криму. Такі дії розглядалися як спроба В. Путіна «націоналізувати» російську еліту та продовжувати побудову режиму авторитарної «суверенної демократії» [30]. Підтримка 1 березня 2014 р. обома палатами Державної думи РФ звернення президента Росії В. Путіна з питанням про дозвіл на застосування Збройних сил Російської Федерації на території України тлумачилася німецькою пресою як «контрольована ескалація» подій навколо Криму [30].

В той же час американські засоби масової інформації засуджували насильство з обох сторін та звертали увагу на застереження адміністрації президента США щодо введення надзвичайного стану в Україні. Про це, зокрема, йшлося у статті «Український лідер хапається за владу на тлі поширення хаосу» («The New York Times») з посиланням на слова представника Держдепартаменту США. Крім цього, видання зазначало, що країна поринає у «ще більший безлад» [4].

Однією з провідних тем в американській пресі була політична роз'єднаність українського суспільства. Часописи «Time», «The Washington Post», «Usa today» та ін. писали про Україну як про поділену країну, яка стоїть між минулим і майбутнім, та вказували на різне ставлення до тодішнього президента В. Януковича (вороже – на заході, прихильне – на сході України). Описуючи ті буремні події як найбільш жорстокі за всю історію незалежної України, вони зазначали, що Київ стоїть на порозі «переламного моменту». На думку політичного оглядача газети «Washington Post» Дж. Вілла, ситуація в Україні, швидше за все, є «фінальним епізодом хо-

лодної війни». «Агонія України – це відлуння процесу зачистки після «експерименту», що затягнувся», – писав він, називаючи «експериментом» існування Радянського Союзу [4].

Після втечі В. Януковича топ-темою українського питання у світових ЗМІ стала окупація, а потім анексія Криму Російською Федерацією. З початку березня 2014 р. у часописі «The Washington Post» вийшли десятки статей, присвячені цьому питанню. Зокрема, «Крим проводить референдум про вступ до Росії», «Парламент Криму приєднується до Росії», «США застерігають Росію від анексії Криму», «Кримчани голосують, щоб відірватися від України, приєднатися до Росії», «Росія визнає незалежність Криму, виступаючи проти нових санкцій США та ЄС», «Сумнівний кримський референдум про анексію з боку Росії», «Кремль каже, що зараз Крим офіційно є частиною Росії після підписання договору, промова Путіна», «Що спонукає Путіна?», «Недоліки Криму для Росії», «Створення федеральної України?», «Росія святкує анексію Криму, поки Україна дивиться на Захід, чекаючи підтримки», «США застерігають Росію від анексії Криму» та ін.

Вважаємо за необхідне коротко зупинитися на основних історичних моментах окупації та анексії Кримського півострова у лютому–березні 2014 р. та показати реакцію на ці події світових засобів масової інформації. Спочатку 23 лютого у Севастополі відбувся 20-тисячний мітинг, на якому було прийнято рішення не перераховувати у Київ податки і міським головою проголошено громадянина Росії О. Чалого. 27 лютого 2014 р. невідомі «зелені чоловічки» (російські бойовики, спецназівці) у військовій формі без розпізнавальних знаків за участю місцевих проросійських бойовиків захопили будівлі парламенту та уряду Криму. Тим часом депутати Верховної Ради АР Крим прагнули якнайшвидше втілити в життя свої ідеї про відділення від України та приєднання до Росії (які Президент Б. Обама, новий уряд у Києві та європейські лідери вважали провокаційними й незаконними). Відтак вони зібралися на позачергову сесію й ухвалили рішення про проведення референдуму з питання подальшої долі Криму 16 березня 2014 р. (спочатку його планували провести 25 травня, згодом переносили на 30 березня) для підтвердження цього рішення [15]. Зокрема, кримчани

мали відповісти на питання про відновлення конституції Криму 1992 р. і про входження Криму до складу Росії.

Оголошення референдуму відбулося всупереч українському законодавству, що не передбачає проведення місцевих референдумів; а питання щодо зміни кордонів України мають виноситися виключно на всеукраїнський референдум. Попри указ тогочасного в.о. Президента України О. Турчинова про призупинення рішення кримського парламенту, рішення Конституційного Суду України, що визнав оголошення референдуму в Криму таким, що не відповідає Конституції України, а також позицію Ради безпеки ООН, псевдореферендум таки було проведено. Так званими «міжнародними спостерігачами», яких РФ та кримські сепаратисти допустили на півострів для роботи на «референдумі», були представники ультраправих, неонацистських і комуністичних європейських партій та особи з нацистськими й прокомуністичними поглядами.

Упродовж двох тижнів проросійські сили провели в Криму великі мітинги, тоді як проукраїнські мітинги були меншими та спорадичнішими. Кримський уряд перестав транслювати українські телевізійні програми та замінив їх програмами з Москви. Проукраїнські активісти та журналісти були затримані, оскільки кримський уряд попередив, що провокатори можуть викликати проблеми, а деякі поскаржилися на побиття бойовиками, – писала американська «The Washington Post» 17 березня [18].

Вона також зазначала, що в умовах бойкотування референдуму кримськотатарським народом, присутності великої кількості озброєних російських військовослужбовців, а також фальсифікацій, за повідомленням Кримського виборчого прес-секретаря М. Малишева, на референдумі в АРК проголосувало 1274096 кримчан (83,1% від загальної кількості виборців), з яких 1023002 (96,77%) – «за воз'єднання з РФ» та 31997 (2,51%) – «проти», 9097 бюлетенів були визнані недійсними [16]. Більшість кримських татар, мусульманської меншини, не голосували. На деяких дільницях, як заявляли чиновники, не було зареєстровано жодного татарина упродовж дня [18]. «Це абсолютно нелегітимно, і я не можу не думати про те, що станеться після цього», – сказала 40-річна Т. Жітова. Я росіянка, а

мій чоловік татарин. У нас ніколи не було жодних проблем. Життя в Україні – не ідеальне, але воно було мирним. Тепер Росія намагається розділити нас», – писало видання [18].

Кореспондент «The Washington Post» Ілля Сомін у своїй статті «Сумнівний кримський референдум про анексію з боку Росії» говорив про те, що результат референдуму, цілком імовірно, був досягнутий шахрайством та залякуванням – тактикою, яку використовував режим В. Путіна в самій Росії. Ймовірність шахрайства також підтверджується тим фактом, що навіть деяким російським журналістам було заборонено спостерігати за підрахунком голосів і їх камеру розбили чиновники, – писав він [20].

Один із фактів тиску на журналістів наводить американська «USA Today». За словами незалежного репортера з Кіпру Тетяни Ткаченко, її допитували до 4 години ранку в холодній кімнаті під дулом автомата і загрожували посадити у в'язницю за шпигунство, але згодом відпустили [63]. На думку американського журналіста, телеведучого, блогера Б. Фрідмана, в тій ситуації загрозливим для потенційних противників анексії був «контроль режиму, який має великий досвід переслідування політичних опонентів. Можливість переслідування чи жорстокого поводження сама по собі залякує» [20].

Спілкуючись у ті дні кілька разів з Президентом В. Путіним, Президент США Б. Обама заявляв, що референдум «ніколи не буде визнаний Сполученими Штатами та міжнародною спільнотою» і що «ми готові накласти додаткові санкції на Росію за її дії» [17], а також зазначав, що вирішення питання щодо Криму не може бути досягнуте дипломатичним шляхом, коли російські військові сили продовжують вторгнення на територію України, а масштабні російські військові навчання на кордонах України лише загострюють напругу» [17].

У телефонній розмові з держсекретарем США Дж. Керрі міністр закордонних справ Росії С. Лавров зауважив, що «результати мають стати відправною точкою у визначенні майбутнього півострова» відповідно до заяви, оприлюдненої МЗС Росії. У свою чергу Дж. Керрі підтвердив, що уряд США не визнає результатів референдуму, і висловив серйозні побо-

ювання щодо російської військової діяльності біля кримського кордону та продовження провокацій у східних містах України [16;17]. Невдовзі після цього дзвінка Міністерство закордонних справ Росії з обережним оптимізмом зазначило, що обидві сторони домовились продовжувати працювати над вирішенням кризи через «якнайшвидший запуск конституційної реформи» в Україні» [16; 17].

Результати «референдуму про самовизначення» Криму, який відбувся 16 березня 2014 р., не стали сенсацією для німців, які заперечували будь-які аналогії із проблемою Косово. Пояснювалося це тим, що європейський курс Сербії має деякі протиріччя. З одного боку, Сербія домагається, аби питання визнання незалежності Косово не прив'язувалося до її вступу в ЄС, але, з другого боку, намагається використати ЄС з метою тиску на Косово. Насправді ж фінансово-економічна залежність Косово залишається головним фактором слабкості його незалежності. Тому Косово балансує на межі, яка відділяє держави, які «відбулися», від держав, які визнаються «проблемними» [5, с. 172].

18 березня 2014 р. «The Washington Post» опублікувала ґрунтовний аналіз промови В. Путіна в Кремлі з приводу підписання Договору про прийняття Криму до складу Росії. І хоча у своєму виступі В. Путін порівнював приєднання Криму до РФ із здобуттям незалежності Косово у 2008 р. та возз'єднанням Німеччини у 1990 р., але насправді це – перший випадок, коли одна європейська нація захопила територію іншої, з кінця Другої світової війни, – писала газета [22].

У ті дні німецьке видання «Bild» стверджувало, що в Росії планували анексію Криму ще задовго до подій 2014 р. Посилаючись на литовських прикордонників, у статті описують випадок з двома особами, яких затримали під час поїздки з Калінінграда до Росії через Литву. У затриманих 1992 р. та 1994 р. народження вилучили паспорти, де місцем народження були вказані Одеса та Крим, позначені як території РФ. Автори публікації зазначають, що один із конфіскованих документів був виданий 24 грудня 2013 р., інший – «міг діяти ще з 2011-го» [10]. «Цей документ є кричущим доказом офіційної позиції Росії щодо територіальної цілісності України та

незаконної анексії Кримського півострова», – писала «Bild», уточнивши, що громадянам Росії з такими паспортами заборонили проїзд через Литву. Крім того, у статті опубліковані зразки згаданих документів [10].

Анексію Криму у німецьких ЗМІ назвали ціною за неприєднання України до Митного союзу. Серед провідних рейтингових політиків Німеччини публічно лише міністр фінансів, християнський демократ Вольфганг Шойбле, порівняв дії В. Путіна у Криму з діями А. Гітлера щодо судетських німців [5, с. 172].

В інтерв'ю німецькій пресі колишній глава колишньої російської нафтової компанії «ЮКОС» М. Ходорковський прогнозував, що західні санкції відштовхнуть еліту від В. Путіна, а агресія Росії проти України спровокує громадянську війну у Росії [20, с. 1]. Доти виконувача обов'язків президента України О. Турчинова закликали погодитись на референдум щодо федералізації України, вбачаючи у відмові від цього «пропаганду» українсько-російської війни [22, с. 80]. У спробі запобігти такому сценарію розвитку подій канцлер Німеччини А. Меркель запропонувала проводити під егідою ОБСЄ «круглі столи» в Україні щодо національного примирення Сходу й Заходу без вирішення питання про статус російської мови та позаблокового статусу України [5, с. 172].

Поряд із німецькими значну увагу проблемам українсько-російських відносин, які на той час загострилися у зв'язку з анексією Криму та проявами сепаратизму на сході України, приділяв польський тижневик «Rzeczpospolita». У ньому з цієї тематики було опубліковано 28 статей. Часопис активно виступав проти пропозиції Москви зняти обмеження, які раніше були накладені на українських виробників в обмін на відмову Києва від Угоди про асоціацію з ЄС (Р. Совсун «Російська «морквинка» для України»). Автори статей здебільшого засуджують анексію Криму та порушення українських кордонів (В. Гурецький «За прикладом Криму Путін може анексувати частину Казахстану»). Журналісти часопису вказують на реальну загрозу військового вторгнення Росії в Україну і висловлюють підтримку українському народу у зв'язку з проросійськими сепаратистськими операціями на сході України (М. Міхалак «Україна: паспортний контроль

на кордоні з Донбасом»). Загалом даній темі присвячено 21% публікацій, з них позитивних – 16%, негативних – 5% [7, с. 68].

Після т. зв. «кримського референдуму» в світових мас-медіа з'являлися публікації про необхідність негайного запровадження фінансових санкцій до російських і українських держслужбовців, причетних до підтримки кримського референдуму і анексії Криму. Уже тоді видання «The Washington Post» зазначало у своїй редакційній статті, що найпотужнішим невійськовим інструментом, яким володіють США, є виключення Росії зі своєї банківської системи. Сполучені Штати Америки та більшість західних країн заявили, що не визнають результатів референдуму, посилаючись на російську військову окупацію, яка тоді розпочалася, і кризові умови, за яких «голосування» було проведене [7; 9]. Доки Росія не завершить свої «провокаційні» військові формування, не виведе свої війська з Криму і не зупинить своїх «партизанів» від агітації в українських містах, – висловлювався американський чиновник, – політичні увертюри не можна сприймати серйозно [27].

Голова Комітету з питань зовнішніх відносин Сенату США Роберт Менендес (DN. J.) в інтерв'ю «Fox News Sunday» зазначив: «Путін розпочав гру російської рулетки, і я думаю, що Сполучені Штати та Захід мають дуже чітко відповісти, тому що він розрахує, наскільки може піти далі. Це означає наявність дуже сильних санкцій. ... І ці санкції готові – проти міністра оборони, федеральної служби безпеки, секретаря Ради безпеки, можливо, керівників «Газпрому» та «Роснафти», які є їхніми нафтовими та газовими компаніями...» [27].

Санкції США передбачали заморожування активів та заборони на поїздки деяких найближчих помічників В. Путіна. Європейський Союз окремо оголосив санкції щодо 21 особи, включаючи кількох російських військових командирів. Європейський список не включав помічників Кремля. Один із американських чиновників зауважував стосовно санкцій, що всі активи заморожені; жоден американець не може вести бізнес з ними. Наприклад, якщо вони хочуть здійснювати транзакції в доларах, то не зможуть цього зробити. Люди, які підпадають під санкції, як правило,

мають великі труднощі у доступі до фінансових послуг в інших країнах світу, зокрема в Європі та в Перській затоці [20]. І хоча у Москві політики жартували про санкції, заходи почали демонструвати ефективність, і кілька сот тисяч росіян відчули їхній вплив. «Master Card» та «Visa» припинили ведення операцій з банком «Росія», «SMP Банком» та іншими дрібними банками [26]. Інший вищий американський чиновник підкреслив, що заходи були спрямовані на те, щоб блокувати особисті активи та багатство В. Путіна [20].

Деякі республіканські законодавці вважали заходи адміністрації Б. Обами з впровадження санкцій недостатніми. Зокрема, сенатор Дж. Маккейн (штат Арізона) закликав до «набагато суттєвішої відповіді», наголошуючи, що санкції лише щодо семи росіян «на цьому етапі є абсолютно неадекватною». Сенатор Тед Круз (Техас) описав американську політику щодо Росії як «заспокоєння» і закликав до розширення американської військової присутності в Східній Європі [19].

Разом із США до економічних санкцій проти Росії приєдналася і Німеччина. Але в ці дні віце-канцлер соціал-демократ З. Габріель вів переговори у Москві щодо мінімізації збитків для німецького бізнесу від санкцій [31]. Лунали у німецькій пресі й застереження від проведення прямих історичних паралелей: «Путін – не Гітлер, Крим – не Судети, 2014 – не 1938» [32].

Цікавим, на нашу думку, є аналіз на шпальтах «The Washington Post» заяви В. Путіна про намір зробити Крим частиною Російської Федерації та про те, що РФ не претендує на інші території України за межами Криму, журналіста Джошуа Такера, який спробував пояснити мотивацію дій російського президента, їх наслідки та виділив 4 основні твердження й аргументував їх: 1) значення Криму для російської безпеки; 2) план «Великої Росії»; 3) Крим – путінський новий виборчий округ після 2011 року; 4) приклад Євромайдану – загроза російському політичному режиму. «Ці чотири пояснення, звичайно, не виключають усіх аргументів, що виникають там, і є деякі точки зору щодо їх взаємозв'язку, але я вважаю, що вони

охоплюють багато з них, і сподіваюся, що вони будуть корисними для роздумів стосовно Росії, України та Криму», – зауважував він [23].

Політолог Колумбійського університету Тімоті Фрай у дописі «Недоліки Криму для Росії» назвав проведений референдум у Криму «жартом, закутанним у фарс всередині трагедії. Голосування серед озброєних солдатів з фальсифікованими бюлетенями та мало часу для публічного обговорення навряд чи є найкращою практикою» [24]. Зосереджуючи свою увагу на економічній і політичній ситуації в Росії, вчений ставить питання: чи передбачення уповільнення економіки та зниження особистої популярності в майбутньому змусить Росію швидше повторювати кримський сценарій у Східній Україні, Придністров'ї, Казахстані чи Балтії як спосіб відвернути увагу від суттєвіших проблем, чи ці негативні тенденції будуть проваленими зовнішньою політикою Росії? І робить висновок, що події в Криму, ймовірно, відвернуть Росію від вирішення найважливіших проблем. Анексія Криму – можливо, лише другий такий перерозподіл території між країнами в післявоєнній Європі – стане великим благом для Кремля, але для Москви тут криються справжні проблеми [24].

«Ненаситний» – із такою статтею та обкладинкою вийшов впливовий британський журнал «The Economist» після того, як з анексією Криму Росія поширила свою агресію на схід України [9]. «Спершу Володимир Путін пошматував Грузію, але світ пробачив йому, тому що Росія занадто важлива, щоб кинути її напризволяще. Потім він «проковтнув» Крим, але світ йому пробачив, оскільки Крим мав бути російським. Тепер він «проник» до східної України, але світ вагається, оскільки проникнення – це не зовсім вторгнення. Але якщо Захід не зіткнеться із Путіним зараз, то останній може прийти до його дверей», – попереджав «The Economist» [9].

Політологи Оксфордського університету Гвендолін Сассе та Лондонського економічного університету Джеймс Хьюз у своєму дискурсі «Створення федеральної України?» розмірковують над позитивними і негативними моментами федеративного устрою, в т. ч. його перспективами для України, та про два сценарії майбутнього розвитку. Вони вважають, що, по-перше, може відбутися асиметрична децентралізація (тобто різні

угоди з різними регіонами країни). Новий уряд Києва міг би брати участь у двосторонніх переговорах з окремими регіонами на південному сході. Такий процес неминуче буде багато в чому непрозорий. Цей асиметричний федеративний підхід, як і підхід російського Президента Б. Єльцина до етнічних республік у Росії в середині 1990 років, може створити певну короткострокову стабільність, але це також антагонізуватиме інші регіони і буде уразливим у багатьох аспектах [25].

По-друге, може пройти загальнодержавний процес конституційної реформи з метою всебічної федералізації або децентралізації, більших повноважень для всіх регіонів, надання самоврядних повноважень у культурній сфері (включаючи мову та освіту), економічному управлінні, оподаткуванні та поліцейській діяльності. Вибори (а не призначення на посаду президентом) регіональних губернаторів є важливим аспектом реформ. Цей процес реформ може бути досягнутий як конституційною конвенцією, так і конституційним комітетом у парламенті, а потім загальнонаціональним референдумом. Ці кроки породжують демократичний процес обговорення, діалогу та участі і, сподіваємось, об'єднують українське суспільство. Безумовно, існує міжнародний моніторинг і поради, – зауважують вчені [25].

Що стосується федералізації України, то зауважимо, що поряд із деякими позитивними її аспектами (збільшення повноважень територіальних громад у відносинах із центром і взаємного контролю двох гілок влади, вибір шляхів і механізмів розвитку конкретних регіонів, перерозподіл фінансових потоків, зниження рівня суперечностей у суспільстві тощо), враховуючи теперішню ситуацію в країні, є немало й негативних. По-перше, федералізація спричинить до ще більший розкол всередині України, зокрема за мовним критерієм, на російськомовні та україномовні регіони, що ще більше призведе до конфліктних ситуацій. По-друге, федералізація небезпечна через різний економічний потенціал регіонів України (захід – аграрний, схід – індустріальний). Унітарна форма держави більш-менш дає можливість зрівнювати темпи розвитку; у федеративній державі відмінності в економічному розвитку регіонів будуть загострюватися.

По-третє, якщо навіть федералізація викоринить культурні протиріччя між регіонами, хоча не має жодних гарантій що це так і буде, вона не зможе допомогти у зовнішній політиці, зокрема у питаннях вступу до НАТО, ЄС чи навіть Митного союзу, і до спільної думки дійти буде дуже важко, якщо взагалі можливо.

Отже, на нашу думку, унітарна держава характеризується більшою єдністю, від єдності органів державної влади, збройних сил, податкової системи тощо до єдності інтересів громадян та території, і тільки унітарна держава зможе на сьогодні зберегти цілісність України.

Американський недержавний аналітичний центр «Stratfor» розмірковував над тим, що намагався приховати російський Президент В. Путін, коли анексував Крим у 2014 р. Зазначалося, що ціна анексії півострова була насправді надто високою для Москви – російська агресія змусила членів НАТО «зміцнити свою військову присутність у Східній Європі», а західні країни – накласти численні санкції щодо російської енергетичної, фінансової та оборонної сфер. На думку А. Ілларіонова, колишнього радника з економічних питань В. Путіна, «втручання Росії в Україну коштувало Москві принаймні 94 мільярди доларів на рік». Слід також пам'ятати й про падіння цін на нафту та економічну кризу, в якій опинилася Росія внаслідок агресії проти України. Все це стало високою ціною, яку Росії довелося заплатити за анексію Криму.

Західні політичні експерти довго намагалися зрозуміти, чому Росія пішла на такі витрати: хтось аналізував дії Путіна як спробу повернути колишні території СРСР, хтось вважав, що анексія Криму – це відповідь на постійне розширення НАТО, та лише одиниці звернули увагу на внутрішні причини зовнішньої агресії Кремля.

Ціна проведення Олімпіади в Сочі, яка відбулася напередодні анексії Криму, спричинила обурення російського народу – адже це були найдорожчі зимові Олімпійські ігри в історії, які коштували приблизно 50 мільярдів доларів США. Деякі експерти вважають, що частково причиною анексії могло бути відвернення уваги від шалених витрат Кремля на Олімпійські ігри та пов'язаної з ними корупцією, адже це вказувало на

ще серйозніші проблеми всередині Росії. Однак «втручання в інші країни є дорогим засобом для маскуванню суперечностей всередині країни» [8].

Впливова британська фінансова газета «Financial Times» пише, що реальна битва за майбутнє України наразі точиться в економічній сфері держави. Найважливішим завданням України, на думку автора, є «відновлення стабільності та економічного процвітання, навіть якщо її територіальна цілісність зазнає жорстокого тиску» [8]. Він вважає, що російська агресія мала на меті не захоплення українських земель, а дестабілізацію української економіки, щоб максимально послабити Україну як державу. На початку конфлікту Кремлю вдалося досягти запланованої мети – в результаті російської агресії гривня втратила 70% від своєї вартості щодо долара, почалася інфляція, а економіка України зазнала суттєвого занепаду [8]. Та три роки потому автор бачить дещо іншу картину: макроекономічна стабільність досягнута, й Україна опинилася на шляху економічного відновлення, українська економіка досягає позитивних результатів. А Угода про вільну торгівлю з ЄС «створює можливість для України стати невід'ємною частиною континентального ланцюга поставок» [8]. Києву слід робити все необхідне для успішного реформування своєї економіки. Особливої уваги потребує боротьба з корупцією, яка є найбільшим викликом для розвитку стабільної країни. Підсумовуючи, журналіст відзначає, що саме реформи, а не військовий потенціал допоможуть Україні досягти економічної незалежності, зауважуючи, що «реформи є і завжди були її найсильнішою зброєю» [8].

Американська газета «The Washington Times» розмірковує над глобальними амбіціями В. Путіна. Автор вважає, що російський президент хоче повернути Москві її радянську славу, перетворивши Росію на повноцінного конкурента США. Щоб досягти цієї мети, В. Путіну необхідно мати контроль над Східною та Центральною Європою, навіть якщо це призведе до серйозного погіршення відносин із Заходом, – зазначає він [8]. Зазіхання Кремля на статус наддержави очевидне, – йдеться у статті. Російська військова потужність опинилася у поганому стані після розпаду СРСР, та зараз Кремль знову нарощує й модернізує свій військовий потен-

ціал. Треба також пам'ятати, зауважує автор, що Росія все ж має досить потужний ядерний арсенал, який може серйозно загрожувати світові, про що російський лідер дуже любить нагадувати [8]. Журналіст зауважує, що «західні угоди з корумпованими російськими фінансовими установами та олігархами часто тісно пов'язані з самим В. Путіним», чії особисті статки вважають більшими, ніж у Біла Гейтса та Джефа Безоса – найбагатших людей світу [8].

Однією з пророчих, на нашу думку, можна вважати статтю «Ненаситна. Ціна спроби зупинити російського ведмеда зараз висока — але вона може бути ще вища, якщо Захід нічого не робитиме» («The Economist», 19 квітня 2014 р.). У ній ідеться про те, що в 2008 р. В. Путін здійснив вторгнення у Грузію, потім анексував Крим, а Захід лише спостерігав, оскільки Росія «була надто важлива, щоби піти проти неї». Але тепер «Захід має показати, що подальші дії будуть дорого коштувати Путіну. Поки що риторика Заходу йде значно далі, ніж його бажання діяти — лише додаючи цим ауру слабкості. Не такими великими є жертви заради України, якщо йдеться про загрозу війни із Росією, в якій є ядерна зброя», — пише часопис [3].

Джерела і література:

1. Генсек НАТО звинуватив Росію в причетності до заворушень в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/908065-gensek-nato-zvinuvativ-rosiyu-v-prichetnosti-do-zavorushen-v-ukrajini.html>
2. Завгородня І. Німецька преса про Україну: Ейфорія – поганий порадник // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2014/02/27/7016477/>
3. Дорош М. 2014 рік: Україна у фокусі світових медіа. Топ-15 найбільш резонансних статей 2014 року про Україну в провідних англомовних виданнях світу // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411977954/2014_rik_ukraina_u_fokusi_svitovikh_media/
4. Кирилюк Т., Кондрачук М. «Київ у вогні»: як світові ЗМІ висвітлювали розстріли на Майдані // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-39002558>
5. Мартинов А. Німецька громадська думка щодо політичної трансформації в Україні (2012–2015 рр.) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М.Алексієвець. – Вип. 15: Присвячується 75-річчю Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – С. 169–177.

6. МЗС Британії: Заворушення в Україні спланувала Росія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/14/7022381>
7. Польовик С. М. Контент-аналіз польського видання «Річ Посполита» (Rzeczpospolita) як джерела формування інформаційно-бібліографічного бюлетеня «Україна у відгуках зарубіжної преси» // Вісник Одеського національного університету. Серія : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – Одеса, 2016. – Т. 21. – Вип. 1. – С. 63–72.
8. Савчук Т. Що Путін намагався приховати анексію Криму? (Світова преса) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28597813.html>
9. Світ про Україну в 2014 –му: рік тривоги: // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/126873>
10. Світ про Україну: Проблеми Києва зникли з риторики Обама // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/143755>
11. Сидорчук Т. Роль ФРН у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bintel.com.ua/uk/article/rol_frg_v_formirovanii_obshej_pozicii_es_2
12. Терористи збили пасажирський Boeing 777 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/teroristi_zbili_pasazhirskiy_boeing_777_n1315384
13. Туск Д: Путін зупиниться там, де дозволить Україна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/13/7022254>
14. Україна у світових мас-медіа. Доповідь №2 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geostrategy.ua/node/885>
15. Morello Carol, Faiola Anthony. Crimea sets referendum on joining Russia // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/world/crimea-sets-referendum-on-joining-russia/2014/03/06/d06d8a46-a520-11e3-a5fa-55f0c77bf39c_story.html?utm_term=.a66d4df4896e
16. Morello Carol, Englund Will, Witte Griff. Crimea's parliament votes to join Russia // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/world/crimeas-parliament-votes-to-join-russia/2014/03/17/5c3b96ca-adba-11e3-9627-c65021d6d572_story.html?utm_term=.841e789cb2f7
17. DeYoung. Karen U.S. warns Russia against annexing Crimea // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-warns-russia-against-annexing-crimea/2014/03/16/2b4a7006-ad45-11e3-9627-c65021d6d572_story.html?utm_term=.cff70b81306c (16 березня),
18. Morello Carol, Constable Pamela, Faiola Anthony. Crimeans vote to break away from Ukraine, join Russia // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/world/crimeas-parliament-votes-to-join-russia/2014/03/17/5c3b96ca-adba-11e3-9627-c65021d6d572_story.html?utm_term=.d256a65704b8,
19. DeYoung Karen, Witte Griff. Russia recognizes Crimea's independence, defying new US and EU sanctions // [Electronic resource]. – Mode of access: https://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&sl=en&tl=uk&u=https%3A%2F%2Fwww.washingtonpost.com%2Fworld%2Fnational-security%2Fus-eu-announce-sanctions-following-vote-in-ukraine%2F2014%2F03%2F17%2F3223799c-add9-11e3-a49e-76adc9210f19_story.html&anno=2
20. Somin Ilya. The dubious Crimean referendum on annexation by Russia // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2014/03/17/the-dubious-crimean-referendum-on-annexation-by-russia/?utm_term=.540a1f2b69bd

21. Transcript: Putin says Russia will protect the rights of Russians abroad // [Electronic resource]. – Mode of access: https://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&sl=en&tl=uk&u=https%3A%2F%2Fwww.washingtonpost.com%2Fworld%2Ftranscript-putin-says-russia-will-protect-the-rights-of-russians-abroad%2F2014%2F03%2F18%2F432a1e60-ae99-11e3-a49e-76adc9210f19_story.html&anno=2

22. Englund Will. Kremlin says Crimea is now officially part of Russia after treaty signing, Putin speech // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/world/russias-putin-prepares-to-annex-crimea/2014/03/18/933183b2-654e-45ce-920e-4d18c0ffec73_story.html?utm_term=.83a72a9eb8c7 https://www.washingtonpost.com/world/russias-putin-prepares-to-annex-crimea/2014/03/18/933183b2-654e-45ce-920e-4d18c0ffec73_story.html?utm_term=.527c6165678f

23. Tucker Joshua. What is motivating Putin? // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/18/what-is-motivating-putin/?utm_term=.4c5d31f4a48f,

24. Frye Timothy. The downsides of Crimea for Russia // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/19/the-downsides-of-crimea-for-russia/?utm_term=.d2655459cadd,

25. Sasse Gwendolyn, Hughes James. Building a federal Ukraine? // [Electronic resource]. – Mode of access: // <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/19/building-a-federal-ukraine/>

26. Witte Griff, Englund Will. Russia celebrates Crimea annexation while Ukraine looks to West for support // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/putin-signs-bill-completing-annexation-of-crimea-as-sanctions-take-hold/2014/03/21/ef038a44-b0f3-11e3-a49e-76adc9210f19_story.html?utm_term=.c7615a585c78

27. DeYoung Karen. US warns Russia against annexing Crimea // [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-warns-russia-against-annexing-crimea/2014/03/16/2b4a7006-ad45-11e3-9627-c65021d6d572_story.html?utm_term=.fffe3e56f74d

28. Vesper Reinhard. Lehrer in Orange. Woran die Revolution in der Ukraine nach 2004 gescheitert ist // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 25 Februar. – S. 10.

29. Soros George. Ein Marshall Plan für die Ukraine // Süddeutsche Zeitung. – 2014. – 27 Februar. – S. 2.

30. Russland setzt Krim – Invasion fort // Süddeutsche Zeitung. – 2014. – 4 März. – S. 1.

31. Krim Parlament für Anschluss an Russland // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 7 März. – S. 1. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/europa/simferopol-krim-parlament-will-den-anschluss-an-russland-12834326.html>

32. Kohler Bernhard. Über die Krim hinaus // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2014. – 10 März. – S. 1.

33. McPhedran Charles, Anna Arutunyan. Crimea votes to join Russia; Ukrainians prepare for war // [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.usatoday.com/story/news/world/2014/03/16/crimea-referendum-ukraine-russia/6484251>

Павло ГАЙ-НИЖНИК

ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ: ПОЧАТОК (ЧИ ВІДБУЛОСЯ ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ І ВІЙСЬК СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ У ДОНБАСІ?)⁷⁰

Чи веде Російська Федерація війну проти України на Донбасі, власне, силами не лише своїх найманців та донбаських колаборантів, а й регулярними військами та загонами спеціального призначення? Кремлівські офіційні кола та путінська пропаганда зухвало і наполегливо заперечують факт присутності російських військ на сході України. Утім, факти цілковито спростовують такі твердження й впевнено доводять протилежне.

Уже в березні, після перших кадрових оновлень в СБУ, за словами голови спецслужби В. Наливайченка, оголилися збройні агентурні мережі, в першу чергу, Луганська⁷¹. «Тоді нас це ще дивувало. Проросійська сепаратистська організація начебто на поверхні. Є у них і ідеологи, і технічне забезпечення, але за ними – склади зі зброєю, за ними – криміналітет. Перша велика операція із затримання – ще в березні, до всіх подій. Вилучено сотні одиниць зброї. Ми затримуємо і не можемо до кінця оцінити, що це означає. Але тоді вже з'явилися на поверхні офіцери ГРУ, ФСБ, які за ними стояли, пішли вже не вуличні демонстрації, а реальні силові акції із захоплення, відразу почалися бойові дії на знищення спецгрупами диверсантів, в тому числі і заступників голови СБУ. Тоді стала зрозуміла вся картина», – згадував він [6]. Тим часом на початку квітня 2014 р. озброєні проросійські підрозділи почали захоплювати адміністративні будівлі на сході України та оголосили про створення так званих Донецької й Луган-

70 Основні тези розділу було апробовано в рамках Другої Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції «Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.» (Київ, 20 квітня 2017 р.).

71 На кінець червня 2014 р. у Головному слідчому управлінні СБУ знаходилося 90 кримінальних проваджень стосовно 85 осіб (13 з них були громадянами РФ), регіональні органи СБУ вели тоді 263 кримінальних проваджень з сепаратизму.

ської Народних Республік. У відповідь українська влада оголосила антитерористичну операцію (АТО).

Екстремістські акції у південно-східних регіонах України ініціювалися та управлялися мережею координаторів ГРУ Генштабу Збройних сил РФ. Колишній перший заступник начальника Генштабу ЗСУ, адмірал І. Кабаненко вже 12 квітня 2014 р. впевнено заявив: «Вторгнення військ РФ на Сході відбулося. У Слов'янську та Червоному Лимані діють не сепаратисти, а військові розвідувально-диверсійні підрозділи. Почерк чіткий. Вони «допомагають» сепаратистам в розхитуванні ситуації. Чи потрібно задавати риторичне запитання – а чи буде це продовжуватися та поширюватися?» [11]. Того ж дня військовий аналітик, співорганізатор спільноти «Інформаційний спротив» Д. Тимчук повідомив, що «ідентифіковано співробітників російського ГРУ, які здійснювали сценарій захоплення органів влади та блокування українських військових частин у Криму у березні 2014 року. Раніше групи цих співробітників ГРУ були вивезені з Криму у Ростов-на-Дону». При цьому Д. Тимчук цілком слушно додавав, що їхньою метою було захоплення якомога більшої кількості будівель місцевих органів влади і силових структур до 17 квітня, тобто до зустрічі у Женеві представників України, ЄС, США та Росії з врегулювання «кризи» в Україні. «За планом російської сторони, – наголошував він, – це дасть можливість Росії заявляти про відсутність контролю за ситуацією в Україні з боку української влади, а також про її нелегітимність в очах значної частини населення» [10].

13 квітня 2014 р. РНБО України, очолювана на той час в. о. Президента України О. Турчиновим, ухвалила рішення про початок антитерористичної операції (АТО). Ситуація на сході швидко переросла в насильницький конфлікт, 15 квітня 2014 р. уряд України оголосив початок «Антитерористичної операції» і перекинув збройні сили в Донецьк і Луганськ. До кінця квітня тимчасово виконуючий обов'язки Президента України оголосив, що уряд України більше не контролює Донецьк і Луганськ повною мірою. В. о. Президента О. Турчинов заявив, що країна знаходиться «в режимі повної бойової готовності» і видав указ про відновлення військової служби за призовом. Тим часом 2 травня над містом Слов'янськ

на сході країни антиурядові озброєні угруповання збили два українських військових гвинтокрила.

Справжня картина, причини і спонсорство антиукраїнського терористичного путчу й прихованого іноземного (російського) вторгнення яскраво виявилася після проведених 11 травня 2014 р. т. зв. «референдумів» під дулами автоматів, які були визнані недійсними урядом України. Тоді представники фейкових «Донецької і Луганської народних республік» зробили заяви, що проголошують «незалежність» від України. Крім цього, «ДНР» і «ЛНР» опублікували звернення з проханням бути прийнятими до складу Російської Федерації. Відтоді проросійські колабораціоністсько-терористичні анклав «ДНР» і «ЛНР» залишаються невизнаними майже усіма державами світу, включно з Російською Федерацією [2].

А тим часом російські бойовики і спецпідрозділи активізували свою діяльність проти Збройних сил України, які зазнавали не лише втрат у живій силі, але й значних втрат у техніці. Так, наприклад, наприкінці травня відбувалися запеклі бої за Донецький міжнародний аеропорт, а 14 червня у Луганську був збитий український військово-транспортний літак Іл-76, загинули 9 членів екіпажу і 40 українських десантників. Того дня у Луганськ прямували три літаки: один вдало сів, другий – збили бойовики, третій відразу після теракту повернувся. Тоді аеродроми Краматорська, Луганська, Донецька вже перебували під контролем українських військових, але були в оточенні бойовиків. Контроль над цими трьома летовищами потрібно було утримувати, аби тим самим не дозволити військовій авіації Російської Федерації приземлитися на території України. Проте виникли проблеми з доставкою боєприпасів, їжі, води, евакуацією поранених тощо, а трагедія сталася через недостатні заходи безпеки, відсутність досвіду, поспіх та нехтування правилами польотів за умов військових дій⁷².

---

72 Російські радары фіксували літаки на території України на відстані мінімум 400 км від кордону. Для приземлення літака в умовах антитерористичної операції навколо аеродрому потрібно було створити три кільця охорони у вигляді блокпостів. Перше кільце – в радіусі п'яти кілометрів, друге – семи, третє, зовнішнє, кільце – в радіусі 10 кілометрів. При посадці літак мав би не виходити за ці 10 кілометрів, а по спіралі спускатися вниз.

У середині липня Російська Федерація звинуватила Збройні сили України в артилерійському обстрілі міста Донецьк. Зі свого боку Україна заявила, що снаряди, якими протягом декількох днів в липні та серпні 2014 р були обстріляні українські військові позиції, були запущені з позицій на території Російської Федерації, а Військово-повітряні сили Росії 16 липня 2014 р збили український військовий гвинтокрил. Вже наступного дня, 17 липня 2014 р., над територією східної України було збито пасажирський літак авіакомпанії «Malaysian Airlines», що виконував рейс МН17 на маршруті з Амстердама в Куала-Лумпур. Загинули 298 пасажирів і членів екіпажу літака. Крім того, як свідчив экс-начальник Генштабу ЗСУ ген.-полк. В. Замана ще до збиття росіянами ракетою із ЗРК «Бук-М1» (такої модифікації не було у ЗСУ) малайзійського «Boeing 777» українці вивезли з Донбасу усю військову техніку Протиповітряної оборони (ППО), яка так і не потрапила до рук росіян [9]. Не змогли колаборанти і російські бойовики захопити тоді й найбільший склад зброї в Україні в Артемівську Донецької обл., який знаходився у соляних шахтах. Тим не менш втрати у техніці та озброєнні були істотними. Лише у період з 21 липня по 5 серпня 2014 р. до бойовиків у перебігу збройних зіткнень із українськими військовими потрапила наступна військова техніка та озброєння: Т-64 – 22 одиниці, БМП – 26 од., БТР – 17 од., РСЗВ БМ-21 «Град» – 12 од., САУ 2С9 «Нона» – 4 од., САУ 2С1 «Гвоздика» – 4 од., Д-30 – 5 од., мінометів 82 мм – 10 од., ЗУ-23-2 – 13 од., АТ – 75 одиниць [3; 4].

Були й стратегічні помилки. Зокрема таким прорахунком було зосередження військ на майже двомісячній кільцевій облозі районного центра Слов'янськ, тоді як головні сили все ж слід було кинути на оволодіння Луганськом і Донецьком. Донецьк – надважливий стратегічний пункт-мільйонник, що на той час ще не був достатньо укріплений ворогом. Луганськ – не менш важливий обласний центр, який до того ж знаходиться у близько 50 км від російського кордону, що дало б можливість вчасно перекрити постачання з Росії зброї, боєприпасів, грошей, живої сили супротивника тощо. Більше того, російському угрупованню І. Гіркаїна-«Стрелкова», який утримував Слов'янськ, дали чомусь змогу здійснити оперативно-strate-

гічний відхід з міста у Донецьк. Так було втрачено час і можливості, які б змінили розстановку сил на сході України й, цілком можливо, не призвели б до наступних невдач Збройних сил України внаслідок очевидних прорахунків (некомпетентності, нехлюйства, саботажу, ланцюга зрад) у вищих колах СБУ, Генерального штабу ЗСУ та штабу АТО.

На початку серпня 2014 р. Україна вже близько двох місяців проводила активну фазу антитерористичної операції з силового звільнення територій Донецької та Луганської областей, що контролювалися підтриманими Росією незаконними збройними формуваннями та загонами колаборантів. За цей період під контролем сил АТО опинилося близько 60% територій двох областей. Донецьк і Луганськ були заблоковані з півночі, заходу та півдня⁷³. На той час українським військам вдалося звільнити західний Донбас, південь і північ Донецької, а також північну частину Луганської областей. Блокпости ЗСУ впритул наблизилися до Донецька і Луганська. Стояло завдання – повністю замкнути коло по східному кордону України, оточивши колаборантів-сепаратистів і відрізати їх від допомоги з Росії. Лише зі східного напрямку, перш за все, – з території Російської Федерації, бойовики могли отримувати озброєння та підкріплення.

З метою остаточного звільнення територій, зайнятих бойовиками, задум керівництва АТО у серпні передбачав:

1. Відновлення контролю над державним кордоном з Російською Федерацією, щоб припинити постачання зброї, боєприпасів та матеріально-технічних засобів і живої сили для бойовиків з території РФ;
2. Розділення території, яка контролювалася бойовиками, на декілька частин;
3. Оточення найбільших угруповань бойовиків і створення умов для подальшого їх роззброєння, а у разі опору – знищення.

Задля реалізації цього задуму було стратегічно важливо не допустити обстрілів території РФ з боку України та випадкового перетину

---

⁷³ Для виконання завдань АТО були сформовані штаб АТО та відповідні органи управління, утворені сектори відповідальності на територіях Донецької та Луганської областей (сектори А, С, Б, Д, район М).

підрозділами сил АТО українсько-російського кордону, щоб не дати Російській Федерації формального приводу для початку повномасштабної агресії проти України [1, с. 1].

На середину серпня 2014 р. у антитерористичній операції було задіяно близько 40 тисяч особового складу, з них: Збройні сили України – понад 32 тис. осіб, 5,5 тисяч одиниць важкого озброєння та військової техніки); Національна гвардія – до 3 тис. осіб; Державна прикордонна служба – до 3 тис. осіб; Служба безпеки України – до 2 тис. осіб. Кількість цих сил і засобів оцінювалась як достатня для виконання визначених завдань. Співвідношення сил АТО до бойовиків було приблизно 1 до 1. Добровольчі підрозділи (загони) на той час налічували до 4 тисяч осіб. Вони не підпорядковувалися штабу АТО і не входили до складу сил і засобів, хоча й координували свої дії із регулярними силами.

Протягом всього періоду проведення АТО Російська Федерація постійно підтримувала дії бойовиків. Спочатку – через постачання озброєння, живої сили (навчених, екіпірованих та тренуваних найманців) та засилання розвідувально-диверсійних груп ГРУ, згодом – шляхом проведення артилерійських обстрілів підрозділів ЗСУ зі своєї території.

У цьому контексті варто згадати й про те, що у грудні 2014 р. А. Яценюк говорив в інтерв'ю німецькому часопису «Der Spiegel», що у керівництві країни вірили у те, що Росія не вдереться до материкової України й не допомагатиме відкрито колаборантам. «Спочатку всі думали, що після анексії Криму хижак вгамується. Але він продовжував, підтримуючи так званих сепаратистів на Східній Україні. Коли ми почали антитерористичну операцію, Путін послав регулярні війська. Умиротворення ніколи не працювало для Путіна і ніколи не спрацює» – заявив А. Яценюк [15]. Таким чином, прем'єр-міністр опосередковано підтвердив, що політичним керівництвом тогочасної України Кримський півострів фактично було віддано на відкуп Російській Федерації, а отже – владною верхівкою у Києві було вчинено злочин – державну зраду!

У серпні 2014 р. відбулося чергове відкрите вдертя регулярних підрозділів Збройних сил Російської Федерації на територію України без ого-

лошення війни. Їхнє приховане вторгнення на схід української материкової території розпочалося 24 серпня 2014 року. Практично не зустрічаючи опору, допоки київські владоможці святкували День незалежності України й виголошували переможні реляції, російські військові підрозділи через Амвросіївку та Кутейникове просунулися в напрямку Іловайська. З цього моменту співвідношення сил і засобів сторін змінилося на користь супротивника. При цьому, російські військовослужбовці не мали документів та розпізнавальних знаків на обмундируванні і військовій техніці.

Розвідувальна інформація про перетин державного кордону України колонами військової техніки Збройних сил РФ почала надходити до штабу АТО та Генерального штабу 25 серпня 2014 року. У ніч на 25 серпня 2014 р. Росія ввела на територію України вісім батальйонних тактичних груп Збройних сил РФ загальною чисельністю понад 4 тис. осіб. Остаточо факт вторгнення регулярних підрозділів РФ було підтверджено 26 серпня після захоплення у полон військовослужбовців повітряно-десантних військ ЗС РФ.

На той час на територію України було введено до 8 батальйонних тактичних груп збройних сил Російської Федерації:

- на Луганському напрямку – чотири (змішана БТГр від 61-го окремого полку морської піхоти та 200-ї окремої мотострілецької бригади Північного флоту Західного ВО, дві БТГр від 104-го десантно-штурмового полку 76-ї десантно-штурмової дивізії та 20-ї окремої мотострілецької бригади Південного ВО, БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ої десантно-штурмової дивізії повітрянодесантних військ);

- на Донецькому – чотири (БТГр від 247-го десантно-штурмового полку 7-ї десантно-штурмової дивізії повітрянодесантних військ, дві БТГр зі складу 331-го повітрянодесантного полку 98-ї повітрянодесантної дивізії та 19-ї окремої мотострілецької бригади

Південного ВО, БТГр 56-ї окремої десантно-штурмової бригади повітрянодесантних військ).

Зазначені батальйонні тактичні групи були посилені підрозділами спеціального призначення зі складу: 10-ї та 22-ї окремих бригад спеціального призначення Південного ВО; 346-ї окремої бригади спеціального призначення та 25-го окремого полку спеціального призначення 49 А Південного ВО; 24-ї окремої бригади спеціального призначення Центрального ВО та 45-го окремого полку спеціального призначення повітрянодесантних військ, а також 8-ї окремої мотострілецької бригади 58 А Південного ВО. Загалом угруповання збройних сил РФ нараховувало: особового складу – понад 6 тис. осіб; танків – до 70 од.; бойових броньованих машин – до 270 од.; артилерійських систем – до 90 од.; РСЗВ – до 85 одиниць [1, с. 15–16].

Активна фаза бойових дій між українськими військами та підрозділами Збройних сил Російської Федерації та підтримуваних ними бойовиками відбулася 25–26 серпня 2014 р. Враховуючи завдані їм втрати, було зроблено висновок, що вони уникатимуть втягнення у затяжні бої. З одного боку, це пояснювалося загрозою збільшення втрат, які важко було б приховати від суспільства, а з іншого – могло бути розцінено міжнародною спільнотою як акт агресії проти України та використано для застосування санкцій. Тому, Російською Федерацією були застосовані оманливо-дипломатичні шляхи для припинення бойових дій та ведення вогню.

26 серпня, після зустрічі з Президентом України П. Порошенком у Мінську (Білорусь) Президент РФ В. Путін говорив про потребу «якнайшвидше припинити кровопролиття». Проте того ж самого дня знімки з американського супутника (як засвідчила на Раді безпеки ООН С. Пауер [8]) показали російські бойові підрозділи, розташовані на південний схід від Донецька, у східній Україні. Того ж дня в Луганську було затримано військовиків 9-ї бригади регулярної російської армії. У відповідь Росія заявила, що ці солдати «заблукали» на територію України «помилково». Це сталося нібито під час конфлікту на кордоні, спостереження за яким ведеться чи не

найретельніше у світі. Наступного дня після цих перемовин Росія обстріляла ракетами «Град» зі своєї території українські позиції в Новоазовську, а тоді атакувала їх двома колонами російських бронетранспортерів і танків.

Не припиняючи обстрілювати українські війська в районі Іловайська, російська сторона запропонувала їм припинити опір, скласти зброю, здати військову техніку і вийти з оточення. Такі умови були відхилені. У подальшому ж, було досягнуто домовленості керівництва сектору Б з представниками Збройних сил РФ про вихід з технікою та зброєю (тобто військове керівництво України провадило перемовини із ворогом!). Згідно з домовленістю, на світанку 29 серпня 2014 р. після прибуття двох БТРів зі складу Збройних сил РФ (один в Многопілля, інший – в Агрономічне) передбачалося здійснити супровід за двома маршрутами двох колон українських підрозділів до рубежа Старобешево – Новокатеринівка. Так почалася трагедія українських військ під Іловайськом.

Цей факт викликав різкий протест держав Заходу. «Я щойно спілкувався з Канцлером Німеччини Меркель щодо ситуації в Україні. Ми погодилися...якщо колись були якісь сумніви...що Росія є відповідальною за те насильство, яке наразі відбувається у Східній Україні. Це насильство відбувається за підтримки Росії, – обурено зазначав президент США Б. Обама. – Сепаратисти проходять навчання в Росії. Росія озброює цих бойовиків. Росія надає їм фінансову підтримку. Росія зумисно і неодноразово порушувала суверенітет і територіальну цілісність України. Нові знімки свідчать всьому світові про абсолютно зрозумілу річ, – російські збройні сили діють на території України» [7]. Ще більш категоричну заяву зробив британський Прем'єр Д. Кемерон: «Я дуже стурбований зростаючою кількістю доказів того, що російські війська здійснили масштабне вторгнення у південно-східну частину України, абсолютно не зважаючи на суверенітет сусіда. Міжнародна спільнота вже попередила Росію, що такі провокаційні дії будуть абсолютно неприйнятними і незаконними» [12].

Російська Федерація намагалася замаскувати свою агресію під так звану «громадянську війну» в Україні. Для цього було створено маріонеткові утворення, так звані «Донецьку народну республіку» та «Луганську

народну республіку». Політичне та військове управління псевдореспубліками, озброєння та фінансування здійснюється вищим керівництвом Російської Федерації. Більше того, російські війська із самого початку були задіяні у війні проти України на сході її території. Про це, зокрема, йшлося й у доповіді «Дві війни України: захист незалежності та запровадження реальних реформ», яку було оприлюднено на засіданні комітету з питань Цивільного виміру Безпеки Парламентської Асамблеї НАТО у Стамбулі (Туреччина). «Існує достатньо доказів присутності російських військ та систем озброєння на Донбасі: російські військові, яких взяли у полон військовослужбовці української армії; супутникові знімки НАТО; дані спостереження Верховного Головнокомандувача об'єднаними збройними силами в Європі, генерала Філіпа Марка Брідлава, що підтверджують заяву Олександра Хуга, першого заступника голови СММ ОБСЄ про те, що спостерігачі ОБСЄ під час спостереження бачили докази присутності російських солдат та зброї на цій території з початку конфлікту», – зазначалося у повідомленні [5].

Що приніс «руській мір» в Україну? «Ми побачили «мир», що його російська окупація принесла у Крим звідтоді. Як було чітко сказано в останній доповіді ООН, – зауважувала 8 серпня 2014 р. у своєму виступі посол, постійний представник США в ООН на засіданні Ради безпеки ООН з приводу гуманітарної ситуації в Україні С. Пауер, – свободу слова і зборів було жорстко придушено, етнічні меншини систематично переслідувались, цивільних громадян безкарно викрадали, 350 із них досі вважаються зниклими безвісти. ООН також зазначила, що не було досягнуто ніякого прогресу щодо жодної з 17 попередніх рекомендацій, які вона зробила Росії у зв'язку з серйозними проблемами відносно прав людини в Криму» [8]. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), на Сході України щонайменше 5 тис. 665 осіб було вбито та 13 тис. 961 поранено за період між серединою квітня 2014 р. та серединою лютого 2015 р. [13]. На керівництво Російської Федерації за збройну агресію проти України були накладені міжнародні санкції.

У рамках щорічного засідання Парламентської Асамблеї НАТО українська делегація презентувала доповідь волонтерської групи «InformNapalm» про участь підрозділів регулярної армії РФ у військових діях на Донбасі [14]. У сформованій базі волонтерів є інформація про 160 підрозділів із 75 військових частин РФ, спрямованих до України. Усього було зафіксовано 165 інцидентів. Аналітики ідентифікували підрозділи 45 сухопутних військових частин російської армії. Це мотострілецькі, артилерійські, танкові підрозділи, війська протиповітряної оборони, розвідпідрозділи, підрозділи снайперів і БПЛА. Більшість батальйонно-тактичних груп для війни з Україною формували на базі мотострілецьких підрозділів Південного військового округу РФ, а саме: 136-ї, 18-ї, 17-ї, 19-ї, 205-ї, 33-ї і 34-ї мотострілецьких бригад; 291-ї артилерійської бригади 7-ї військової бази, що дислокується в окупованій Абхазії. У доповіді наголошується, що батальйонно-тактичні групи укомплектовані переважно контрактниками з бойовим досвідом, здобутим, як правило, під час так званих антитерористичних операцій на Північному Кавказі (Чечня, Дагестан, Інгущетія). Також є групи, перекинуті з більш віддалених районів Росії.

Експерти ідентифікували на Донбасі підрозділи з 12 частин повітряно-десантних військ. Їх використовували для реагування в критичних ситуаціях і утримання ініціативи в наступальних операціях (Іловайськ, Дебальцеве, Донецький аеропорт). Російські десантники брали участь у цих операціях у складі цілих штурмових груп, або у складі бандформувань для підтримки, вважають автори доповіді. Також були ідентифіковані підрозділ 77 військових частин спеціального призначення ГРУ РФ. За підсумками дослідження, російські спецслужби в Україні займаються підривною діяльністю, проводять психологічні операції. Вони захоплювали адмінбудівлі, нападали на українські військові об'єкти і колони. Російські сили спецпризначення невдовзі були інтегровані в незаконні збройні формування на Донбасі, сказано в презентації. Використовуючи фіктивні документи, вони займають ключові посади від заступників командирів підрозділів до молодших командирів та спеціалістів, які використовують і обслуговують сучасне озброєння і військову техніку.

У зоні бойових дій аналітики виявили також військових 4-х військово-морських частин, 5-ти формувань Нацгвардії РФ (більшість з них – контрактники, які мають досвід бойових дій на Північному Кавказі). Волонтери виявили на сході України формування протиповітряної оборони та радіотехнічних військ РФ. Також помітили новітній російський ракетно-гарматний комплекс «Панцир-С1», доставлений з РФ. Вдалося довести, що один з цих комплексів належав 606-му зенітно-ракетному полку. «ЗРК «Бук–М1», який збив МН17, – це ще один слід, який, очевидно, вказує на роботу російських ВКС на Донбасі», – йдеться у тексті доповіді [14]. Військові частини з окупованого Криму також воюють на Донбасі. Експерти визначили, що у військовій кампанії РФ у Сирії беруть участь щонайменше 16 російських наземних формувань; 13 із них раніше воювали проти України [2].

Відтак розпалювання Кремлем конфліктів і створення осередків дестабілізації та зон військових дій свідчить про те, що «керований хаос» став основою зовнішньої політики Російської Федерації, а вторгнення її військ на територію України (не лише в Криму, а й на Донбасі) не викликає жодного сумніву – Росія веде проти України віроломну неоголошену війну.

Джерела і література:

1. Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні–вересні 2014 року (підготовлено Генеральним штабом Збройних сил України спільно з Центральним науково-дослідним інститутом Збройних сил України). – К., 2015.
2. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
3. Довідка про випадки захоплення незаконними збройними формуваннями військової техніки та озброєння з 21.07.14 по 28.07.14 (Тимчасово виконуючий обов'язки начальника Дніпропетровського зонального відділу Військової служби правопорядку – Дніпропетровському прокурору з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері) (29 липня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(07\)29.vijna.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)29.vijna.php).
4. Довідка про випадки захоплення незаконними збройними формуваннями військової техніки та озброєння з 28.07.14 по 05.08.14 (Тимчасово виконуючий обов'язки начальника Дніпропетровського зонального відділу Військової служби правопорядку – Дніпропетровському прокурору з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері) (6 серпня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(08\)06.vijna.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)06.vijna.php).

5. Доклад НАТО: РФ присутня на Донбасі, анексувала Крим, порушує «Мінськ» // Українська правда. – 2016. – 19 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/19/7127331/>.

6. Наливайченко В. (голова СБУ): «Перемога – це мирне життя» (Інтерв'ю інформаційному агентству «Интерфакс-Україна») (7 липня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(07\)07.nalyvaichenko.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)07.nalyvaichenko.php).

7. Обама Б. (Президент США). Уривок із заяви, який стосується ситуації в Україні, а також запитання до Президента і відповіді на них (28 серпня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(08\)28.obama.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.obama.php).

8. Пауер С. (Постійний представник США в ООН). Виступ на засіданні Ради безпеки ООН щодо України (28 серпня 2014 р.) // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(08\)28.paueer.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.paueer.php).

9. Экс-начальник Генштаба Замана: Янукович не отдавал приказ стрелять по Майдану. Зачистить его приказали Лебедев, Якименко и Пшонка // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(07\)31.zamana.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)31.zamana.php).

10. Dmitry Tymchuk. Особиста сторінка Д. Тимчука у соціальній мережі Facebook. Допис від 12 квітня 2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/482118285250165>.

11. Igor Kabanenko. Особиста сторінка І. Кабаненка у соціальній мережі Facebook. Допис від 12 квітня 2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/kabanenko.ihor/posts/10200773003047790>.

12. The Prime Minister David Cameron made a statement in response to Russia's actions in Eastern Ukraine // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(08\)28.cameron.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(08)28.cameron.php).

13. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Report on the human rights situation in Ukraine 1 December 2014 to 15 February 2015.

14. Russian military units that fight in Donbas // YouTube.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=xfaxifCx94o>.

15. Yatsenyuk A. (Ukrainian Prime Minister): Putin 'Needs New Annexations' (Interview Conducted By Matthias Schepp and Christoph Schult) // Der Spiegel. – 2014. – 20.XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-with-ukrainian-prime-minister-arseniy-yatsenyuk-a-1009711.htm>.

Ірина КРАСНОДЕМСЬКА

**КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ
ЗАХІДНИХ МАС-МЕДІА (2014–2015 РР.)
ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ
НА СХОДІ УКРАЇНИ⁷⁴**

У квітні 2014 р. розпочалася друга фаза збройної агресії РФ проти України, коли контрольовані, керовані й фінансовані російськими спецслужбами озброєні групи проголосили створення т. зв. ДНР (7 квітня) та ЛНР (27 квітня). Тоді професор Донецького університету І. Тодоров на сторінках британської «The guardian» висловив думку з приводу двох сценаріїв майбутнього розвитку подій на сході України: по-перше, «Росія додасть схід України (до складу РФ), як це було в минулому місяці з Кримом»; по-друге, «Москва може встановити маріонетковий режим, аналогічний режиму в Придністров'ї», – і додав, що «зростає почуття, що для України буде краще скинути свої неприємні східні провінції та створити сучасну європейську країну без них» [34]. Це ж видання зазначало, що сепаратисти не приховували свого бажання приєднатися до Москви. У захоплених будівлях вивішувалися великі карти Донбасу, на яких він був частиною Росії. Для США, ЄС та Києва це стало одним із доказів того, що Кремль координує збройне повстання, використовуючи підсвідомість солдатів та агентів ФСБ. Москва це заперечує [34].

У ті ж дні «The guardian» інформувала про значну підтримку серед громадян на сході України більшої автономії з боку Києва, а також отримання статусу офіційної державної мови для росіян. Однак, згідно з опитуванням громадської думки в лютому 2014 р., сепаратистів була переважна меншість – лише 26% на сході підтримували союз із Росією [34].

За повідомленням інформаційного агентства Інтерфакс-Україна, міністр закордонних справ Великої Британії В. Хейг заявив 14 квітня, що

⁷⁴ Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: *Краснодемська І. Й. Російсько-українська війна у дискурсі західних мас-медіа (2014–2015 рр.) // Українознавство. – 2017. – № 4.*

за подіями на сході України стоїть Росія, яка хоче дестабілізувати країну і зірвати президентські вибори. Він, зокрема, зауважував: «Не може бути жодних сумнівів, що це було заплановано Росією: сили, які в цьому беруть участь, добре озброєні, добре підготовлені, добре екіпіровані та скоординовані, поведуться так само, як і російські військові поводитися в Криму» [8]. На його думку, «є всі ознаки подальшого зростаючого навмисного порушення незалежності і суверенітету України, і це також дуже небезпечно. ... Частина з того, що ми бачимо в поведінці Росії – це навмисна дестабілізація України і загроза (президентським) виборам. Тому має бути чітка міжнародна реакція... Дуже важливо реагувати на те, що зробила Росія», – наголосив глава МЗС Великобританії [8].

Досягнення консенсусу між 28 країнами-членами ЄС – складний процес. Під час обговорення питання про продовження санкцій проти Росії, не кажучи вже про запровадження нових обмежувальних заходів, між 28 країнами-членами ЄС зберігаються серйозні розходження і тривають дискусії з цього приводу. Серед країн ЄС, з одного боку, є «яструби», які закликають жорстко протистояти Росії, посилюючи економічні санкції і надаючи більш активну підтримку Україні. Дехто навіть припускає можливість постачання в Україну зброї для захисту. Від самого початку таку жорстку лінію обрали Польща, країни Балтії, меншою мірою Румунія. Для кожної з цих країн існують свої внутрішні мотиви, пов'язані передусім з недавньою історією. До цієї групи також тяжіють Велика Британія та скандинавські країни [16].

Разом з тим деякі країни ЄС зайняли неоднозначну позицію щодо України і Росії в умовах нинішньої війни. Їх умовно називають «Russia's understanders» («ті, які розуміють Росію»). Франція, південні країни-члени Союзу (Італія, Іспанія, Португалія, Греція, країни Південно-Східної Європи) не квапляться конфліктувати з Росією через Україну. Не виключена можливість, що деякі країни ЄС надалі можуть накласти вето на нові санкції проти Росії або заблокувати їхнє продовження. Такі наміри неодноразово висловлювалися в урядових колах Італії, Кіпру, Чехії, Словаччини, Греції та

Угорщини. Окремі застереження в різні часи висували представники владних структур Чехії, Австрії і Франції [16].

Незважаючи на те, що позиція Польщі та балтійських країн, які давно вказували на загрозу з боку Росії, деякий час була позицією меншості, і ці країни називали панікерами, із наростанням агресивної поведінки Росії та посиленням інтенсивності бойових дій на сході України вона поступово стала позицією більшості [16]. Значну роль у цьому процесі відіграла ФРН, зокрема її канцлер А. Меркель, яка виявила неочікувану для Росії твердість і непохитність щодо російської збройної агресії проти України. Ця непохитність виявилась для Кремля тим більше неочікуваною, оскільки РФ послідовно намагалася перетворити Німеччину на центр свого впливу в Західній Європі, надаючи преференції німецькому бізнесу та залучаючи до власних проєктів німецьких політиків. Попри все ФРН взяла на себе ініціативу очільника зусиль країн Західної Європи на припинення російської агресії. Результатом цієї ініціативи стало здійснення єдиної політики ЄС в частині дипломатичного та економічного тиску на Москву та подолання опору ряду країн ЄС, орієнтованих на Росію [16].

Голова Ради міністрів Польщі Д. Туск, коментуючи початок проведення АТО на сході України, заявив, що «українці до сьогодні діяли раціонально, утримуючись від гострої реакції на дії сепаратистів. Але настав момент, коли українська держава повинна почати діяти рішуче», а також наголосив, що «погоджується з позицією української влади щодо сприйняття сепаратистів на сході України як терористів. Путін затримається там, де дозволить Україна. Тому Київ має взяти справи у свої руки і сам вирішувати, коли почне боротися за територіальну цілісність країни і які засоби він використовуватиме» [18]. За словами глави польського уряду, жодна третя сторона не буде більше залучатися до оборони України, ніж це робитимуть самі українці [18].

15 квітня 2014 р. перед початком засідання Ради ЄС на рівні міністрів оборони 28-ми країн-членів ЄС у Люксембурзі Генеральний секретар НАТО А. Расмуссен, у свою чергу, звинуватив Росію у причетності до сепаратистських заворушень на сході України. Він, зокрема, заявив, що

«поведінка Росії та події на місцях говорять самі за себе. Ми принципово не коментуємо дані розвідки, але є очевидним, що руки Росії активно причетні до цього» [2].

Відтак захоплення проросійськими бойовиками, російськими диверсантами і найманцями адміністративних будівель на Донбасі весною 2014 р. призвело до т. зв. кримського сценарію антиконституційного референдуму (ніким не визнане «народне волевиявлення») щодо незалежності ДНР і ЛНР, який відбувся 11 травня 2014 р.

Бойовики за активною допомогою посібників з місцевої влади просто захопили скриньки для голосування з українським гербом, списки виборців, сформували «комісії» і за кілька днів розіслали за адресами оголошення, а згодом виготовили на ксероксі «бюлетені», у яких було одне питання: «Чи підтримуєте ви акт державної самостійності ЛНР (ДНР)?»

Більшість людей йшли на цей «референдум», не усвідомлюючи його незаконності та мріючи про російські пенсії і зарплати тощо. Аби створити видимість масового голосування, терористи вдавалися до залякування, обіцянок райського життя «як у Росії і Криму» та й просто відкривали невелику кількість дільниць, щоб там були черги. В результаті російські телеканали отримали потрібну картинку – народ Донбасу масово йде на референдум. За даними ініціаторів «референдуму», явка виборців у Донецькій області склала 74,87 %. «За» проголосували 89,07 відсотка, «проти» – 10,19 відсотка, а 0,74 відсотка бюлетенів виявились зіпсованими [19]. Після оголошення результатів «референдуму» вже наступного дня – 12 травня – було оголошено заяву про звернення ДНР щодо розгляду питання про входження її до складу Російської Федерації, а також оголошено про перспективи щодо об'єднання з Луганською народною республікою у «державу» «Новороссія» [4].

Упродовж травня 2014 р. їхні самозвані лідери (серед яких було багато російських громадян) у неконституційний спосіб провели фіктивні референдуми про відокремлення цих нелегітимних утворень від України. У цей час під приводом тих «референдумів» і задля підтримки незаконних територіальних формувань на територію України були заслані розвід-

вально-диверсійні групи, очолювані кадровими офіцерами ГРУ Генштабу Збройних сил РФ, парамілітарні формування російського козацтва, укомплектований чеченцями – громадянами РФ – сумнозвісний батальйон «Восток», а також задіяні такі озброєні групи найманців, як «Русский сектор» та «Оплот». За їхньою участю розпочалися захоплення адміністративних будівель у багатьох населених пунктах Донецької та Луганської областей, напади на частини українських Сухопутних військ та спроби захватів літаків Повітряних сил України. Контрольовані, керовані й фінансовані РФ збройні формування, задіяні в агресивній війні проти України, регулярно підживлювалися російськими найманцями з числа звільнених у запас військовослужбовців ЗС РФ та постачанням зброї і військової техніки включно з танками, артилерійськими системами, засобами протитанкової боротьби та сучасними зенітно-ракетними комплексами.

Коли розпочалися вже воєнні дії та з'явилися перші жертви, деякі журналісти, як, наприклад, кореспондент видання «The Economist» Т. Джуда, порівнювали причини цієї війни із причинами югославських конфліктів. У квітні 2014 р. в статті «Україна: фальшива війна?» на сайті The New York Review of Books він писав: «Україна не схожа на Югославію, хоча атмосфера на сході має дуже схожу на комбінацію образи та зневіри» [35]. Перебуваючи безпосередньо на сході України в квітні 2014 р., Т. Джуда детально описав перебіг подій того часу. Спілкуючись з людьми, він відзначав, що деякі з них підтримували федералізацію України, інші бажали, щоб Донбас став частиною Росії. Як приклад, він наводить виступ перед макетом із зображенням російського кордону молодої дівчини Ю. Єфанової, яка сказала, що хоче, щоб Донбас об'єднався з Росією, оскільки зв'язки між ними були дуже близькі, і більша частина її сім'ї перебувала в Росії [35]. Від інших можна було почути: «Неможливо бути друзями з Європою та з Росією», «Якщо б Росія була тут, вона поставила б усе в порядку. Всі боролися б з корупцією» тощо. Серед стереотипів мешканців Донбасу було й те, що вони працьовиті й відтак субсидували ледачих людей у центрі та на заході країни, а також ствердження ними насадженої російськими ЗМІ

думки про «фашистську хунту» в Києві, від якої їх може врятувати тільки Росія, – писав Т. Джуда [35].

Розмірковуючи над природою ненависті серед багатьох людей на сході України, він пов'язує це великою мірою із російським телебаченням, яке дивляться там, і порівнює з тим, що робили сербські та інші колишні югославські медіа, коли зникла Югославія. Тоді сербам нав'язували безкінечні документальні фільми про хорватських фашистів, які, як їм казали, повертаються. Тепер російські медіа кажуть, що повертаються українські фашисти [14].

Про те, що заворушення у східній Україні «мають знакові ознаки участі Москви», в квітні 2014 р. заявила і постійний представник США в ООН С. Пауер [46].

Поряд із поданою вище об'єктивною оцінкою подій на сході України в квітні–травні 2014 р. деякі журналісти, експерти і політологи в західних ЗМІ – свідомо чи ні – маніпулювали фактами щодо України. Зокрема, в статті «Дезорганізація на місцевості» на tyzhden.ua проаналізовано ряд публікацій британських, німецьких мас-медіа, в яких, на думку авторів, Україна – це територія, а не суверенна держава, що має свої національні інтереси і право відстоювати їх. Зокрема, Р. Деермонд на шпальтах «The Guardian» стверджувала, що «ті, хто думає, що йдеться про неоімперіалістичні захоплення земель, помиляються. Але РФ таки хоче зберегти свій статус великої держави. ... Дії Росії в Україні були і є спробою врятувати її становище. Нагнітання кризи – це те, чого варто уникнути для успіху, і тому РФ лишається відкритою для переговорів» [3]. На її переконання, українська криза передусім має внутрішній характер, і його вирішення залежатиме від українців. Але роль Росії також є ключем до врегулювання кризи [3]. А німецьке видання «Spiegel Online» писало, що шлях до миру в Україні починається з довіри. Захід нічого не втрачає, якщо чітко дасть зрозуміти, що Україна не стане членом НАТО чи ЄС у найближчому майбутньому. Така обіцянка могла би заспокоїти страхи РФ із приводу того, що два [західних] союзи ще більше наблизяться до російської території, і стабілізувати відчуття безпеки [у Росії] [3]. Етнічні зіткнення і боротьба за незалежність – це

нормально, не варто перейматися, і Британії та Європі ніщо не загрожує, – зазначає Т. Барбер на сторінках британської «The Financial Times». Автор активно використовує терміни міжетнічних конфліктів у балканському стилі та бажання проросійських громадян об'єднатися зі своєю метрополією як дієвий чинник конфліктів на сході та півдні України. Мовляв, етнічні групи знову ділять території [3].

У своєму блозі для американського видання «The New York Review of Books» британський політолог, журналіст і професор Кембриджського університету А. Лівен закликав «необраний тимчасовий» уряд у Києві прийняти ідею федералізації, припинити АТО проти сепаратистських центрів на сході й провести національні та регіональні вибори відповідно до нової Конституції, з якою погоджуються всі сторони (зокрема, Росія, США й Україна) [3]. У травні 2014 р. в німецькій лівій газеті «Der Freitag» вийшла стаття, присвячена проукраїнському мітингу на Потсдамер-плац у столиці ФРН 10 травня. У матеріалі під заголовком «Демонстрація українських неонацистів у Берліні» автор К. Ерліх зазначав, що «в країні (Німеччині) активізувалися українські крайні праві», і описав мирну акцію, де не було жодного націоналістичного чи фашистського гасла, як «неонацистську демонстрацію» [3].

Відтак основним лейтмотивом цих «проросійських» публікацій є те, що Україна перебуває в орбіті природних геополітичних інтересів Росії й Заходу не слід на них посягати. Насправді, як нам видається, така маніпуляція є небезпечною. Адже західний читач, який небагато знає про Україну, її історію, може вірити їй.

Далі вважаємо за необхідно хоча б ретроспективно зупинитися на перебігу подій весни-літа 2014 р.

Бойові дії на Донбасі почалися із захоплення 12 квітня 2014 р. російськими загонами, керованими офіцерами спецслужб РФ, українських міст Слов'янська, Краматорська, Дружківки, Маріуполя, Єнакієво, де захопленою у відділках МВС зброєю російські диверсанти озброїли місцевих колаборантів і прийняли їх до своїх лав. В умовах неспротиву місцевих силових структур України, а іноді і відкритої співпраці невеликі штурмові

загони російських диверсантів у наступні дні взяли під контроль Горлівку та інші міста Донеччини і Луганщини. 13 квітня 2014 р. у відповідь на вторгнення диверсійних загонів і з метою зупинити терористів та сепаратистів в.о. президента України О. Турчинов оповістив про початок широкомасштабної антитерористичної операції (далі – АТО) із залученням Збройних сил України (далі – ЗСУ) та встановив крайній термін для евакуації вранці [46].

Переміщені у район Слов'янська і Краматорська спецпідрозділи СБУ і ЗСУ прийняли перший бій зранку 13 квітня у Семенівці, передмісті Слов'янська, потрапивши у засідку проросійських бойовиків, у якій загинув капітан підрозділів СБУ «Альфа». А вже 5 травня поблизу тут відбувся бій, який увійшов яскравою сторінкою в новітню історію Нацгвардії України. У запеклому бойовому зіткненні, в якому чи не вперше з початку проведення АТО терористи застосували важке озброєння, українські військові здобули блискучу перемогу над ворогом, проявивши найвищий бойовий вишкіл і відвагу.

У цей час керівництвом АТО було прийнято рішення поступово оточувати Слов'янськ, відрізаючи гарнізон проросійських бойовиків від постачання зброї з Росії. 11 травня 2014 р. проросійськими силами було проведено «референдуми» на території деяких районів Донецької та Луганської областей, на яких стояло питання про підтримку державної самостійності проголошених у квітні «суверенних» ДНР та ЛНР. За підрахунками організаторів «референдумів», питання було підтримане виборцями, а на думку незалежних свідків, «референдуми» мали всі ознаки фіктивності.

1 червня 2014 р. проросійські бойовики почали кількадеennisий штурм прикордонної застави у Луганську, який закінчився 4 червня виходом українського гарнізону із прикордонної застави. 2 червня 2014 р. біля штабу проросійських бойовиків, що розміщувався у Луганській ОДА, сталася серія вибухів, від яких загинули й мирні жителі. 12 червня почалися поставки важкої бронетехніки з РФ: до Сніжного прибула колона танків, а через Луганськ пройшла колона систем залпового вогню «Град», які на-

ступного дня вперше застосували на Донбасі – 13 червня російські бойовики обстріляли український блокпост під Добропіллям.

На той момент (весна-літо 2014 р.) новообрана українська влада і силові структури виявилися не готовими до такого розвитку подій на сході України. Вони, на жаль, не завжди відповідно реагували та діяли, що не сприяло відсічі ворогу.

Важко не погодитися з уже згадуваним вище Т. Джудом, який висловив своє нерозуміння, чому уряд у Києві швидко та адекватно, як того вимагала ситуація, не реагував на події, коли великі частини Східної України захоплювали проросійські повстанці. Адже, поглянувши на карту, можна було побачити, що всі міста, де виникли серйозні проблеми, знаходилися на стратегічних залізничних вузлах або на головній дорозі з Білгорода в Росії, де розміщується значна частина потенційної сили вторгнення – приблизно 35000 військовослужбовців. Зіткнення між про- і антиурядовими силами відбувалися по дорозі на південь до Харкова, аж до Маріуполя на Чорному морі. У містах на цій дорозі було захоплено ряд будівель СБУ і МВС. Поліцейські сили або здалися, або зраджували (переходили на інший бік), або ставали нейтральними, – писав він [35].

20 червня 2014 р. під час поїздки на Донбас Президент України П. Порошенко оголосив десятиденне одностороннє припинення вогню, закликав незаконні збройні формування скласти зброю та наголосив, що бойові дії будуть мати тільки характер відповіді, тобто в разі нападу сепаратистів на українських силовиків. Також він представив на Донбасі свій мирний план врегулювання ситуації на сході країни, який включав 15 пунктів. План передбачав гарантії безпеки для всіх учасників переговорів, звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які склали зброю і не вчинили тяжких злочинів, звільнення заручників тощо. Однак запропоновані умови не були сприйняті сепаратистами, вони не припинили вогню й відмовилися скласти зброю.

Після закінчення 10 днів одностороннього припинення вогню українські сили завершили оточення Слов'янська, змусивши угруповання російських бойовиків 5 липня 2014 р. відступити до Донецька. Штаб АТО

почав масштабну операцію зі встановлення контролю над російсько-українським кордоном, створюючи силами кількох бригад 15-кілометрову зону уздовж кордону, контрольовану ЗСУ і батальйонами територіальної оборони. Водночас українські сили почали операцію з деблокади Луганського аеропорта й оточення Луганська.

11 липня 2014 р., на фоні загрози повного блокування кордону українськими силами російські регулярні війська завдали зі своєї території нищівного ракетного удару по українських формуваннях під Зеленопіллям – селом за кілька кілометрів від російсько-українського кордону. Відтоді вся лінія українських формувань біля кордону – від Луганської області до узбережжя Азовського моря, – впродовж липня–серпня 2014 р. знаходилася під систематичними артилерійськими обстрілами з території РФ, на які українські формування не відповідали. Обстріли призвели до перерізання ліній постачання українського угруповання, що перебувало в районі Ізвариного, і значні українські сили опинилися в оточенні протягом кількох тижнів. Операцію з їх деблокади було проведено 6–7 серпня 2014 р., після чого виснажені підрозділи були виведені з зони бойових дій, таким чином остаточно втративши контроль над 140 км державного кордону.

Відтак цим подіям на сході України, перебігу АТО, тимчасовому припиненню вогню, якого де-факто не існувало, президентським виборам, надіям на зміни та реформам і було присвячено більшість публікацій у світових ЗМІ влітку 2014 р.

Утім топ-темою літа, за підсумками багатьох західних медіа, однією із визначальних тем 2014 р. стала авіаційна катастрофа 17 липня 2014 р. рейсового пасажирського літака Boeing 777 компанії Malaysia Airlines, унаслідок якої загинули всі пасажери та екіпаж (загалом 298 осіб).

«Владімір Путін може зупинити цю війну. Збитий малазійський літак – це заклик завершити конфлікт в Україні», – з таким заголовком вийшла редакційна стаття одного із найвпливовіших видань «The New York Times». У той час російські ЗМІ надали знімки, з яких нібито видно, що літак було збито українським військовим винищувачем – ракетою класу «повітря-повітря». Натомість розслідування журналістської організації

Bellingcat встановило, що Міноборони РФ надало підроблені супутникові зображення, щоб звинуватити Україну в цій катастрофі [13].

Держдепартамент США назвав ті знімки безглуздими, заявивши, що таким чином Москва намагається уникнути відповідальності за збитий літак [50]. Натомість 18 жовтня 2014 р. видання «Deutsche Welle» із посиланням на «Der Spiegel» повідомило, що, за висновком німецької розвідки, катастрофу малайзійського літака Boeing-777 рейсу MH-17 у небі над Східною Україною спричинили проросійські сепаратисти. Саме про це розповів членам парламентського контрольного органу Бундестагу ФРН Президент Федеральної розвідувальної служби Німеччини Гергард Шиндлер ще 8 жовтня, представивши ґрунтовні докази, – інформував часопис [42].

Експерти з Варшави, Лондона і Мюнхена, досліджуючи фрагменти збитого літака, встановили, що MH-17 був збитий «Буком», випущеним з території РФ [44]. В обламках малайзійського літака знайдені осколки ракети зенітно-ракетного комплексу «Бук», – пише нідерландське видання RTL Nieuws з посиланням на висновки експертів [6]. Цю інформацію підтвердив і американський телеканал CNN, який посилався на власні джерела у Пентагоні [17]. Прямі докази причетності Росії до авіакатастрофи наводив і «Wall Street Journal», посилаючись на посадових осіб розвідки США [44].

Через чотири місяці після падіння Boeing 777 під наглядом голландських дослідників і офіційних осіб від ОБСЄ розпочалася робота з прибирання уламків літака. Знайдені фрагменти доставлялися до Харкова, де, як і в Нідерландах, велося розслідування причин авіакатастрофи, – інформувала «The Epoch Times» і зазначала, що уламки літака знаходилися на території, що контролювалася повстанцями, і розкидані в радіусі 20 кв.км [28].

Після аварії Boeing 777 українською топ-темою в світових ЗМІ стали події на сході України, зокрема жорстокі бої під м. Іловайськ Донецької обл. в серпні 2014 р. Два штурми цього міста відбулися 6 і 10 серпня. У цей час паралельно з Іловайською битвою тривали бої за Савур-Могилу і

Красний Луч, що знаходяться недалеко від міста. Бойовикам вдалося відтіснити звідти українських військових і таким чином створити передумови для котла. Третій штурм Іловайська відбувся 18 серпня. Тоді батальйони «Донбас», «Дніпро-1» увійшли у місто при підтримці ЗСУ. Вони змогли взяти під свій контроль частину міста.

Операція здійснювалася значно меншими силами, ніж передбачалося за планом. Унаслідок раптового вторгнення 24–25 серпня 2014 р. регулярних підрозділів Збройних сил РФ та їхнього маршу в напрямку міста Іловайськ велика частина бійців з добровольчих батальйонів («Дніпро-1», «Миротворець», «Світазь», «Херсон», «Івано-Франківськ», Нацгвардії «Донбас» і сили сектору «Б») потрапили в оточення. Однією з причин того став відступ військових формувань від Новоазовська, що дав можливість бойовикам ДНР та російським солдатам оточити бійців територіальної оборони. На допомогу їм було спрямовано бригаду Нацгвардії, однак, не дійшовши до місця призначення, вони отримали наказ командування повертати назад. Другою – дезертирство окремих українських підрозділів.

Генерал-лейтенант Р. Хомчак, який на той час обіймав посаду командуючого сектором «Б» сил АТО і керував операцією з узяття Іловайська, зауважував: «Це було абсолютно несподівано. Російські сили просто в'їхали. Зовсім не випадково російське просування досягло свого апогею на 23-ту річницю проголошення незалежності України. Росіяни хотіли показати нам, що наша незалежність не означає для них нічого» [37].

Журналіст Л. Кім – один із тих, хто спробував розібратися в тому, що відбулося під Іловайськом: «Того вечора (29 серпня) командний пункт Р. Хомчака в Многопіллі, розташованому приблизно в 6 км на південь від Іловайська, потрапив під російський міномет на чотири години. У результаті нападу 10 українських солдатів загинули. Тоді, як згадує сам Р. Хомчак в американському щотижневику «Newsweek», стало зрозуміло, що невидимий ворог відрізав його єдиний шлях виходу, а дозвіл від військових командирів у Києві на необхідні дії він так і не отримав» [37]. Численні репортажі Л. Кіма щодо подій в Україні публікували інтернет-видання «Slate», «Buzzfeed», «Zeit Online», «Deutsche Welle» та інші. В них автор

також акцентує увагу на тому, що у збройному конфлікті бере участь саме регулярна армія Росії, і наводить цифри щодо загиблих, які Росія заперечує [5].

29 серпня вночі В. Путін звернувся до бойовиків із закликом відкрити гуманітарний коридор для українських військових, що опинилися в оточенні [11]. В той же день о 6 год. ранку російський офіцер прибув до Многопілля і повідомив українській стороні, що вихід має відбуватися без зброї. О 8 год. 15 хв. українські військові організованими колонами почали рух з міста за попередньо домовленими з російською стороною маршрутами. На жаль, попри всі домовленості колони були розстріляні на марші. Бої під Іловайськом стали одним із переломних моментів війни на сході України: ЗСУ втратили ініціативу на Донбасі та перейшли від атаки до оборони.

Німецька «Deutsche Welle» 20 жовтня опублікувала інформацію Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради, згідно з якою загальна кількість загиблих, поранених і солдатів, які померли від ран у боях під Іловайськом, становить близько тисячі осіб, з них понад 300 загиблих [49]. Важкі втрати спонукали українське керівництво до укладення Мінського перемир'я в рамках контактної групи Україна – Росія – ОБСЄ із залученням представників російських бойовиків.

За інформацією офіційного сайту Пентагона в листопаді 2014 р. США надали Україні озброєння для боротьби з мінометним вогнем противника, зокрема, здійснили постачання в Україну радарних систем, дозволивши їх використання в зоні АТО. Військове відомство США поставило три легких системи з протидії мінометному вогню. Це – перша партія з 20 таких систем, що мають бути надані Україні, – зазначив речник Пентагона, полковник С. Уоррен. Постачання інших буде здійснено протягом наступних тижнів. «Радарна система ідентифікує гарматні постріли, що здійснюються у вашу сторону, та розраховує координати, звідки противник здійснив постріл, даючи можливість для відповіді (ураження противника)», – пояснив офіційний представник Пентагона [43]. «Українські збройні сили самі визначатимуть, як, де і коли вони використовуватимуть

системи. Українські військові можуть з'єднати радарні системи з системами артилерійського вогню або ж можуть реагувати (на мінометні постріли) за допомогою наземних сил», – зазначив речник Пентагона [43].

2 листопада 2014 р. на більшості території, яку контролювала ДНР, були проведені т. зв. «вибори» до Народної Ради ДНР і вибори Голови ДНР. До Народної Ради ДНР за пропорційною виборчою системою обрано 100 депутатів терміном на 4 роки. Більшість (68 мандатів) здобула «ДНР», прем'єр-міністром самопроголошеної держави став О. Захарченко, який після псевдовиборів до «парламенту» ДНР призначив новий склад уряду.

«The guardian» тоді опублікувала повідомлення Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), головного органу спостереження за виборами в Європі, що це не має нічого спільного з виборами [47]. «Незважаючи на сюрреалістичний характер голосування, немає ніяких сумнівів у тому, що, принаймні серед старшого покоління, це було з великим ентузіазмом, можливо, менше ніж схвалення Донецької республіки і більше як повідомлення Києва про те, що цей регіон ніколи більше не буде частиною України. ... Згідно з Мінською угодою Україна надала регіонам особливу підвищену автономію на трирічний термін, але на практиці президент П. Порошенко, здається, відмовився від регіонів, не зміг виграти військову перемогу над переважаючою російською збройною силою», – зауважувало видання [47].

Особлива увага світових мас-медіа у восени–взимку 2014 р. була прикута до подій навколо Донецького аеропорта, оборона якого тривала 242 дні (травень 2014 – січень 2015 р.) і стала однією з героїчних сторінок російсько-українського протистояння останніх років. Усе розпочалося близько 3 год. ночі 26 травня 2014 р., коли група російських спецпризначенців, найманців та проросійських бойовиків зайняла частину будівель аеропорту й висунула ультиматум українським військовим, які на той час охороняли внутрішній периметр ДАПу, скласти зброю та здатися. Уряд натомість висунув свій ультиматум про складення зброї та звільнення адміністративних споруд сепаратистами. Вимоги обох сторін залишалися без

реакції, почався бій, а сам аеропорт практично відразу став «найгарячішою» точкою на карті АТО.

26 травня підрозділи армійського спецназу при підтримці бойової авіації завдали удару по терористах, які намагалися взяти під контроль міжнародний аеропорт Донецька. Було задіяно штурмову і армійську авіації, проведено висадку десанту. Українські підрозділи діяли стрімко і ефективно – було вбито близько 45 бойовиків, ще кілька десятків поранено. Третина батальйону «Восток» була знищена силами АТО. У лавах бойовиків почалася паніка, деякі лідери терористів поспішно покинули місто. Українські підрозділи закріпилися в районі аеропорту, – повідомили в прес-центрі РНБО.

Спроби штурму Донецького аеропорту терористами відтоді стали регулярними, проте українські військові успішно їх відбивали. Тоді й народилася легенда про «кіборгів» [1]. Першими українських бійців так почали називати саме бойовики за надлюдську стійкість в обороні. 28 жовтня 2014 р. на першій шпальті американської «Los Angeles Times» вийшла стаття «Українські бійці, оточені в розтрощеному Донецькому аеропорту, відмовляються здаватися» з фотографіями єдиного іноземного кореспондента С. Лойка, який провів кілька днів в оточеному російськими бойовиками Донецькому аеропорту. Він був вражений хоробрістю українських захисників й опублікував фрагменти інтерв'ю з ними [5].

Серйозні штурми аеропорту почалися вже після укладення Мінських угод у вересні 2014 р. Ці домовленості, зокрема, передбачали «зупинку підрозділів та військових формувань сторін на лінії їх зіткнення станом на 19 вересня 2014 р.» й відведення важкого озброєння на 15 км від цієї лінії. Реальне виконання цих умов означало б, що сепаратисти мають звільнити від озброєння значну частину Донецька.

На думку військових, сепаратисти здійснювали постійні атаки на аеропорт для того, щоб отримати перевагу у визначенні лінії розподілу біля Донецька. «Донецький аеропорт разом із прилеглими висотами, які знаходяться під контролем українських сил, – плацдарм для подальшого наступу з боку сепаратистів... При створенні буферної зони сепаратистам

фактично доведеться відійти за іншу околицю Донецька», – зазначав 16 січня речник ДУК «Правого сектору» А. Шараскін [24]. Пізніше влада самопроголошеної ДНР та російське МЗС заявили, що «аеропорт міста Донецьк згідно з Мінськими домовленостями має бути переданий під контроль ополченців». Проте в українському Міністерстві закордонних справ це заперечили. «У Мінських домовленостях немає ані слова про аеропорт Донецька», – наголосив речник українського МЗС Є. Перебийніс [24].

У штурмі аеропорту брали участь не тільки «денеерівці», а й кадрові російські військові, зокрема спецпризначенці ГРУ. З українського боку до оборони аеропорту в різний час залучалися військовослужбовці 95-ї та 79-ї десантних бригад, 3-го полку спеціального призначення та низка добровольчих батальйонів. Бойові завдання з оборони прилеглої селища Піски та аеропорту виконували піхотинці, артилеристи і танкісти 93-ї механізованої бригади, танкісти 1-ї танкової бригади, підрозділи батальйону МВС «Дніпро-1» та ін.

Цей стратегічно важливий об'єкт (Донецький аеропорт) для сепаратистів був подразником, який треба було усунути. Як відзначав С. Семенченко, командир батальйону «Донбас», «він для сепаратистів також став принциповим питанням. Як для нас він є символом героїзму, так само і в очах сепаратистів отримав принципове значення» [24]. Хоча спроби взяти аеропорт силами ДНР не припинялися упродовж осіні та грудня 2014 р., особливо жорстокі бої тут почалися після Нового року. 13 січня 2015 р. після масованих артилерійських та танкових обстрілів з боку терористів завалилася диспетчерська вежа аеропорту, де майорів український прапор і яка в народі стала символом його оборони. Того ж дня бойовики висунули «кіборгам» ультиматум – або залишити аеропорт, або загинути. Військові вибрали бій, і відтоді зіткнення в аеропорту вже не вщухали.

У той час у ДНР заявляли, що з летовища та Пісків українські сили обстрілюють житлові райони Донецька. Сепаратисти навіть говорили, що готові гарантувати безпеку «кіборгам», які б погодилися мирно відійти з аеропорту. Утім захисники об'єкта такі звинувачення заперечували та не погоджувалися на пропозиції й ультиматуми супротивників. Українська

армія потужно відповідала на спроби штурму, їй вдалося відвоювати частину територій. Саме панікою сепаратистів українська сторона пояснила підриг Путилівського мосту неподалік Донецького аеропорту. На думку представників ЗСУ, бойовики ДНР таким чином прагнули убезпечити себе від входження сил АТО в Донецьк з боку летовища. Сепаратисти ж казали, що міст зруйнували під час спроби прориву українські військові.

19 січня 2015 р. бойовики підірвали другий поверх нового терміналу аеропорту. Однак 20 і 21 січня почали з'являтися повідомлення про вбитих та полонених «кіборгів». У російських ЗМІ виходили сюжети про захоплених українських бійців [24]. За кілька днів до цього лідери ДНР неодноразово заявляли про повне захоплення аеропорту, що, втім, тоді не відповідало дійсності. У Міноборони України тоді констатували: «Вчора 20 військовослужбовців ЗСУ вийшли з боями з території терміналів, оскільки їхні позиції були зруйновані та прострілювалися прямим наведенням. 16 військовослужбовців в ході бою отримали поранення та потрапили у полон терористів. За добу у боях за летовище загинули 6 українських військовослужбовців» [24]. Зрештою, в ніч на 22 січня, скориставшись коротким перемир'ям для вивезення вбитих та поранених, бойовики замінували будівлю й зруйнували її остаточно. Від неї залишився тільки каркас, тож обороняти було більше нічого. Тільки тоді українські військові відійшли до інших будівель аеропорту та навколишніх населених пунктів [1].

Отже, оборона Донецького аеропорту стала славетною сторінкою української військової історії, а його «кіборги» – символом незламності духу захисників України. Пам'ять про цей подвиг житиме в серцях українців і на ньому виховуватимуться покоління захисників України.

На саміті в Мінську 11–12 лютого 2015 р. після узгодження лідерами Німеччини, Франції, України та Росії у форматі «нормандської четвірки» представники Росії (посол РФ в Україні М. Зурабов), України (другий Президент України Л. Кучма) і ОБСЄ (посол Г. Тальявіні) та самопроголошених республік (О. Захарченко, І. Плотницький) з метою деескалації збройного конфлікту на сході України підписали угоду («план мирного врегулювання»), яка складалася з 13 пунктів і передбачала: негайне і всеосяжне при-

пинення вогню в окремих районах Донецької та Луганської областей України і його суворе виконання, починаючи з 00 год. 00 хв. 15 лютого 2015 р.; відведення всього важкого озброєння обома сторонами на рівні відстані; забезпечення помилування і амністії, звільнення і обмін всіх заручників і незаконно утримуваних осіб; відновлення повного контролю над державним кордоном з боку уряду України у всій зоні конфлікту; виведення всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також найманців з території України під спостереженням ОБСЄ; проведення конституційної реформи в Україні, проведення місцевих виборів в Донецькій і Луганській областях тощо [9]. Жоден із цих пунктів і досі не виконаний, а в Москві і Києві вже понад два роки сперечаються над тим, як трактувати підписані в Мінську документи.

Укладений договір з питання України створює ризик підриву миру в Європі, – стверджував у статті в «The Wall Street Journal» В. Сокоп. На його думку, Мінські домовленості від 12 лютого уповноважують обидві підконтрольні Кремлю «народні республіки» брати участь у переговорах про реформування конституції і законодавства України. Таким чином можна заблокувати європейський курс України. «Умови також дозволяють Росії та сепаратистським «республікам» тримати свої війська на сході України і розміщувати власні сили уздовж території, яка юридично є українською», – писав автор [21, с. 5].

На жаль, як повідомляла «The Washington time» 9 квітня 2015 р., НАТО і США змушені були визнати, що Росія не дотримується Мінських угод, про що свідчать факти подальшого озброєння РФ повстанців на сході України. Окрім того, спостерігаються постійні військові тренування російських військових на кордоні з Україною. Таке нарощування військової потужності РФ на Донбасі наводить на думку, що вона бажає захопити ще більше української території [27].

Січень і лютий 2015 р. ознаменувалися останніми боями за Донецький аеропорт (про що йшлося вище) і штурмом міста Дебальцевого.

В середині лютого 2015 р. в «The New York Times» вийшла серія публікацій Andrew E. Kramerfeb («Despite Ukraine Truce, a Battle That

Continues», «With Ukrainian Troops Trapped, a Cease-Fire Grows More Fragile», «Ukrainian Soldiers' Retreat From Eastern Town Raises Doubt for Truce», «Despite Truce, Shelling Continues in Parts of Ukraine», «Ukraine Cease-Fire Goes Into Effect, but Rebel Leader in Key Town Repudiates Accord»), у яких йдеться про загострення ситуації на сході України, зокрема про інтенсивні бої в районі м. Дебальцевого. «У місті розташовано близько 8 тисяч українських солдатів, а також залізничний вузол, який з'єднує Донецьк та Луганськ. Повстанці 15 лютого направили текстові повідомлення на телефони в місті, розповідаючи солдатам, що вони були залишені і мають здаватися. Український уряд стверджує, що місто не було оточене до початку припинення вогню і що європейські спостерігачі мають наполягати на тому, щоб сепаратистські сили припинили свій напад і відкрили коридор для евакуації поранених. [...] Українські чиновники та США заявили, що російська армія безпосередньо бере участь у боях, а російська влада заперечує якусь роль у боях на сході України» [38], – зазначав автор.

Як доказ американський посол в Україні Дж. Пайетт розмістив на своєму Twitter-рахунку супутникові знімки, що підтверджують застосування російської артилерії з метою допомогти сепаратистам оточити Дебальцеве. На одному зображенні, як здається, видно чотири рушніці буксируваної артилерії та однієї самохідної артилерії на північному сході від Дебальцевого. Інший показав, що, за словами Дж. Пайетта, це системи протиповітряної оборони, а третій показав чорні, смугасті вихлопні труби того, що було позначено як «розгортання кількох російських ракетних пускових установок» [39].

17 лютого український журналіст А. Цаплієнко повідомив, що у Дебальцевому бойовики захопили відділ міліції й залізничний вокзал. Інформацію частково підтвердили у МВС Донеччини – щодо руйнування будинку відділу міліції. Щоправда, в МВС зазначили, що однак правоохоронці, як і раніше, перебувають у місті для надання допомоги жителям, які залишилися. А вранці 18 лютого з'явилася інформація про вихід ЗСУ з Дебальцевого. Про це повідомив комбат «Донбасу» С. Семенченко на сторінці у мережі Facebook, трохи згодом інформацію підтвердили журна-

лісти. Пізніше, виступаючи в аеропорту Бориспіль перед вильотом в зону АТО, Президент П. Порошенко підтвердив інформацію про вихід українських частин. Він заявив, що всі сили, окрім однієї роти, планово вийшли з Дебальцевського плацдарму з технікою та озброєнням.

Натомість весною 2015 р. лідери ЄС дискутували з такого питання: чи зберігати санкції до кінця цього року або відкласти це рішення до червня. Канцлер Німеччини А. Меркель і президент Європейської ради Д. Туск, як і більшість європейських сусідів Росії, підтримували жорсткий варіант. Лідери Угорщини, Італії, Кіпру, Австрії, Іспанії та Словаччини – більш «миролюбні». На їхню думку, якщо про продовження санкцій буде заявлено зараз, то мирна угода буде підірвана, тому що Москва побачить, що її спроба піти на компроміс не зустрічає взаємності, – пояснював оглядач Bloomberg View Л. Бершидський [26]. Відтак лідери ЄС на саміті в Брюсселі 19–20 березня 2015 р. домовилися залишити санкції проти Росії в дії до того часу, поки всі умови мирних домовленостей щодо України не будуть виконані в повному обсязі.

11 березня 2015 р. міністерство фінансів США ввело новий пакет санкцій проти 14 осіб, яких Вашингтон вважав відповідальними за конфлікт в Україні. До цього моменту санкції вводилися або проти високопоставлених російських політиків, або проти тих, хто входив до найближчого оточення президента В. Путіна. В новий список внесли головним чином лідерів сепаратистів з Донбасу. У ньому також є люди, які не належали до правлячих кіл Росії та пов'язані з українським конфліктом тільки ідеологією [20, с. 10]

Після місяця відносного спокою боротьба на сході України знову посилилася, в той час як дипломати зібралися на зустріч у Берліні для обговорення ситуації в Україні. Спостерігачі від ОБСЄ заявляли про інтенсивні зіткнення на лінії фронту з використанням важкої артилерії, – писала «The Epoch Times» 13 квітня 2015 р. [32]. За інформацією речника МЗС України Є. Перебийніса, з початку перемир'я, оголошеного 15 лютого, в Донбасі загинули 65 українських військовослужбовців, ще 243 отримали поранення. За його словами, члени антиурядових збройних формувань, незважа-

ючи на підписання Мінських угод, жодного дня не дотримувалися режиму припинення вогню [21, с. 4].

23 березня 2015 р. «The Epoch Times» повідомила про невщухаючі перестрілки в місті Широкине між українськими військами та проросійськими сепаратистами, незважаючи на перемир'я. Саме місто не є стратегічним для військових, але воно відкривало доступ для сепаратистів до портового міста Маріуполь, яке українські військові намагалися захистити будь-якою ціною. Для сепаратистів Маріуполь є важливим з точки зору створення сухопутного мосту з Росії до окупованого Криму, – писала газета [20, с. 4; 31].

На кінець травня 2015 р. зона бойових дій на Донбасі розширилася, – заявив спікер адміністрації президента України з питань спецоперації О. Мотузьяник. Він зазначив, що епіцентром протистояння між ЗСУ та антиурядовими збройними формуваннями, як і раніше, залишалися два населених пункти Донецької області – Донецьк і Горлівка. Загострення боїв спостерігалось також у селищі Широкине, розташованому на підступах до міста-порту Маріуполь [22, с. 4]. Бойові дії, що в останні місяці були зведені до локальних зіткнень в конкретних точках, сильно посилювалися в м. Мар'їнка та Красногорівка, недалеко від Донецька, – повідомляла іспанська «El Mundo» в червні 2015 р. Українські війська та проросійські сепаратисти зіткнулися там у найважчому бою. Київ стверджує, що ополченці перші напали на їхні позиції. Але лідери т. зв. ДНР наполягають, що це не був наступ, а лише спроба приборкати вибухи, проведені Збройними силами України, – зауважував часопис [29]. Ситуація залишалася дуже тривожною. Боротьба триває, хоча і з меншою інтенсивністю, ніж кілька місяців тому. Але сепаратистські сили за підтримки Росії продовжують дестабілізувати частину Східної України, – писала «El Mundo» 17 червня [40]. Щоб зупинити наступ, ВСУ, попередивши своїх міжнародних партнерів, повернули на бойові позиції важку зброю, яку раніше було відведено від лінії зіткнення відповідно до Мінських домовленостей.

Як повідомляла французька «Le Figaro», на саміті G7 («Великої сімки») на початку літа 2015 р. лунали заяви, що з підписання других Мін-

ських угод минуло вже три місяці, проте ситуація все ще нестійка, а перемир'я знаходиться під постійною загрозою [25]. Лідери G7 підтвердили своє невизнання анексії Криму РФ і обумовили скасування санкцій проти РФ якнайшвидшою реалізацією Мінських угод. Крім того, від РФ зажадали поважати суверенітет України і припинити «транскордонну підтримку сепаратистських сил». Жорстку лінію тримала й А. Меркель, хоча й вказувала, що порушення існували з обох сторін – як з боку сепаратистів, так і урядових сил [25].

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що російсько-український конфлікт розвивається за умов систематичного заперечення Російською Федерацією своєї участі у збройному конфлікті, що істотно ускладнює чітке беззаперечне правове визначення характеру збройного конфлікту і обумовлює відсутність чітких оцінок конфлікту від українського суспільства та міжнародної спільноти. Як приклад, конфлікт отримав неоднозначні оцінки навіть серед національно-патріотичних кіл України, в яких війна оцінюється у спектрі від Третіх визвольних змагань, війни за незалежність та вітчизняної війни до прагматичної спроби Росії утримати Україну в орбіті свого впливу.

У 2014 р. НАТО характеризувало російсько-український конфлікт як «гібридна війна» [33; 12].

У серпні 2017 р. міністр закордонних справ Польщі в інтерв'ю російському виданню наголосив, що не існує такого поняття, як «криза в Україні», а існує російсько-український конфлікт, ініційований Росією [10].

Як повідомляла британська «The Guardian» 20 листопада 2014 р., за даними ООН, з моменту підписання угоди про припинення вогню в Україні помирають внаслідок військових дій близько 13 осіб щодня. Також у доповіді ООН йдеться про велику кількість вимушених переселенців, на кінець осені 2014 р. ця цифра становила 466829 осіб [41]. Про 4317 загиблих, 9921 пораненого і 466830 переселенців у результаті війни на сході України повідомляли і американські «The Washington Post», «The Deseret News», The Wall Street Journal, (WSJ) та ін. [48].

Майже через рік (9 грудня 2015 р.) «The Guardian» опублікувала інформацію ООН про те, що за 21 місяць збройного конфлікту на сході України (квітень 2014 р. – грудень 2015 р.) загинуло 9098 осіб, а понад 20000 осіб було поранено. В звіті також вказано, що з серпня 2014 р. в результаті дії угоди про припинення вогню і відведення важкої зброї втрат значно поменшало [45].

У вересні 2014 р., на думку західних ЗМІ, політиків та експертів, ситуація на сході України дещо змінилася, через те, що Київ поступово втрачав контроль над значними територіями на сході, які зайняли про-російські бойовики. Відтепер РФ однозначно сприймається на Заході як безпосередній ініціатор та учасник конфлікту, що має вирішальний вплив на його перебіг. Водночас зростає усвідомлення, що саме такому розвитку подій сприяла відмова США та НАТО від надання військової допомоги Україні. Наразі очікування швидкої деескалації на сході України відсутнє. Є поширеною думка, що Москва здійснює курс на замороження конфлікту за придністровським сценарієм.

Аналіз інформаційного простору США свідчить про помітне зростання внутрішнього тиску на адміністрацію Білого дому, зокрема з боку Конгресу, в питанні надання збройної допомоги Україні. Вірогідність того, що у випадку подальшої агресії РФ в Україні та критичного погіршення ситуації така допомога все ж буде надана, є одним із факторів стримування дій Росії в Україні.

Американська преса продовжує критику «інертної» та вичікувальної позиції США у питанні застосування більш жорстких санкцій щодо РФ через порушення нею норм міжнародного права і створення загроз як Україні, так і міжнародному порядку. В контексті початку нового раунду санкцій ЄС та США від 12 вересня 2014 р. проти Москви зазначалося, що у разі реального сприяння Росією припиненню конфлікту в Україні санкції буде скасовано.

Сплеск уваги до українського питання спостерігався у мас-медіа Великої Британії напередодні та під час саміту НАТО в Уельсі 4–5 вересня 2014 р. Британські журналісти виступали за вироблення в рамках Альянсу

жорсткої відповіді на загрози безпеці країнам-членам, що відходять від Росії, а також надання дієвої допомоги Україні, у тому числі збройної. У низці повідомлень спостерігалась критика Б. Обами через недостатню жорстку політику щодо РФ, а також НАТО, через неспроможність організації стримати агресію Росії.

Під час активної фази АТО європейські мас-медіа (бельгійські, люксембурзькі, болгарські, італійські, іспанські, нідерландські, польські, угорські, французькі, чеські, німецькі, польські) подавали в основному інформацію в світлі офіційної політики своїх держав та ЄС переважно в позитивному або нейтральному ключі. Зокрема, в їхніх ЗМІ особлива увага приділялася підтримці України у протистоянні з Росією, суверенітету і територіальній цілісності України, переговорному процесу щодо припинення вогню на Донбасі, необхідності надання Україні військово-технічної (у т.ч. зброєю), фінансової та гуманітарної допомоги. На їхнє переконання, врегулювання конфлікту на Донбасі лежить у політико-дипломатичній площині. Зокрема, в кінці літа та восени 2014 р. низка публікацій була присвячена спробам знайти порозуміння в межах домовленостей у Мінську та парламентським виборам [23].

Саме ефективність мінського формату цікавила більшість міжнародних оглядачів, оскільки на це покладав надії ЄС. Саме таке бачення декларував і український президент [14].

22 листопада 2014 р. часопис «New York Times» опублікував статтю Е. Кремера «Борщом та прицілами волонтери оснащують українські війська». «Поки українська влада твердить, що вона готова до будь-якого типу атаки, приготування ведуться в таємниці, що змушує багатьох боятися, що це прикриття для слабкості. Більшість відкритих укріплень зроблено волонтерами, які надають не лише моральну й фізичну підтримку, але й хоча би проблиск надії, що українські війська зможуть постояти за себе», – писав автор. У статті наводяться коментарі представників волонтерських організацій, розповідається про види їхньої діяльності – забезпечення армії їжею, одягом, приладами нічного бачення. Загалом «New York Times» від початку протестів в Україні та впродовж року детально висвітлювала

події, маючи тут власних кореспондентів. Велика частина матеріалів – це репортажі з Донбасу, де журналісти спілкувалися з місцевими мешканцями, в тому числі із сепаратистами, а також з українськими солдатами [5].

На початку грудня 2014 р. М. Деєвський на шпальтах британської газети «The Independent» зауважувала, що в Україні відбувається так званий «заморожений конфлікт», який, на думку деяких експертів, буде включатися і виключатися з волі Москви, таким чином роблячи схід України некерованим для Києва, і це є кращий варіант для Кремля. Інші ж наполягали на тому, що Росії це зовсім не потрібно, оскільки вона не має на це ані коштів, ані бажання. І якщо офіційна влада у Києві справді має бажання утримати країну разом, то вона мусила б дати східним регіонам ще більшу автономію. Україна і Росія мають досягти консенсусу, щоб уникнути гуманітарної або військової катастрофи на сході України [30].

Старший директор із питань прав людини та демократії в Інституті Маккейна Д. Кремер у своєму дописі «Угоди, від якої виграють всі, з В. Путіним не буде» («Washington Post», 11 грудня 2014 р.) заперечував позиції своїх колег – американських експертів Дж. Шапіро та М. О'Генлона, які радять країнам НАТО почати співпрацю з В. Путіним та разом створити новий порядок безпеки в Європі. «Як можна будувати нову європейську структуру безпеки з людиною, яка сприймає все, що символізує Захід, величезною загрозою для себе?» – зауважує Д. Кремер. Для Заходу є сьогодні лише один шлях – це стримувати В. Путіна, а не йти з ним на компроміси [5].

На початку 2015 р. шведський публіцист та історик П. Йонссон, який понад три десятиліття мешкає у Варшаві й пише про країни Центральної та Східної Європи (Польщу, Білорусь і Україну), зокрема, для шведської газети Goteborgs-Posten, фінського шведськомовного телерадіоканалу YLE, наукового журналу Baltic Worlds, в дискусії з С. Бук у Львові на запитання, як оцінює інформацію, яку західні медіа подають про події в Україні, відповів, що читає кілька європейських, американських, скандинавських газет. Вони цікавляться Україною, але в кореспондентів у Москві інший погляд на події в Україні, ніж у тих кореспондентів, які є на місці, або тих, хто при-

їжджає. Вважаю, що багато змінилося за останніх два роки, більше ніж після 2004 року. Західні медіа вже не мають ілюзій щодо В. Путіна», – розповів П. Йонссон [7]. Він також зауважив, що проводили таке дослідження, яке підтвердило, що німецькі газети – найбільш критичні в Європі. На його думку, це правда (сам читає «Süddeutsche Zeitung», «Die Welt»). Останнє видання підтримує партія канцлера А. Меркель, але вони ілюзій щодо Путіна взагалі не мають і навіть критикують пані Меркель за нерішучість. Те саме спостерігається і в «New York Times», «The Washington Post». «У них є свої кореспонденти на сході України, які роблять репортажі та аналітику. Це величезний поступ. Україну, можливо, вперше через цю трагедію, війну, інакше трактують західні медіа»[7]. Відповідаючи на запитання, як західні політики оцінюють ситуацію в Україні, він зазначив, що вони тепер схиляються до того, що Україна є державою, яка має право на свій вибір, який треба поважати і підтримувати. І додав, що Європейський Союз та США зробили добрі справи з тими санкціями, діяли спільно. Але вважає, що в цій кінцевій фазі, однак, не мали спільної, осмисленої концепції і були трохи наївні. На його думку, це і була помилка. П. Йонссон бачить поступ, зокрема, коли А. Меркель сказала, що В. Путін є не з нашого світу. «Єдина причина – це страх перед великою війною. На жаль, такий страх є і він реальний», – зазначив П. Йонссон [7]. На його думку, найкращий вихід, окрім подальших санкцій, є економічна допомога для України, яка доко-нечно потрібна; «Можна дати зброю Україні, але найкращою підтримкою буде, якщо європейські країни (ті, хто підписав Будапештський меморандум) зможуть для контролю розташувати закордонних військових на території конфлікту в Україні» [7].

К. Марвін, політолог та тележурналіст американських новинних агентств CBS та NBC News (США), у своїй статті «Putin won his war in Ukraine» («The Washington Post», 7 вересня 2015 р.) звертає увагу на те, що війна в Україні перестала бути на перших шпальтах західних ЗМІ. Після анексії Російською Федерацією Криму й організації проросійського повстання на Донбасі Україна була в центрі світових новин. Нині Україна, як європейська криза, втратила актуальність, оскільки з'явилися інші як глобальні,

так і менш масштабні новини [36]. «В. Путін повільно, але, безсумнівно, «заморозив» конфлікт, так само, як і в 2008 р. в Грузії. Набагато більше, ніж західні лідери, він тепер може впливати і у разі необхідності контролювати потік економічних, політичних та дипломатичних подій в Україні. За цю «перемогу» В. Путіну довелося заплатити важку ціну. Його економіка нестримна, його репутація постраждала, і Росія пережила повернення до внутрішніх розладів та невдоволення, яке є реальним, і навіть поширюється», – розмірковує журналіст і додає: «Путін може терпіти незалежну Україну, якщо вона «дружелюбна» до національних інтересів Росії, і він довіряє тільки собі визначити цю дружбу. ... Він стискає Україну в долоні, і бачить своїх західних супротивників слабкими, розколотими, корумпованими і, можливо, за таких обставин готовий добитися угоди за своїм смаком» [36].

У публікаціях німецьких ЗМІ на економічну тематику зростає кількість публікацій, у яких заперечувався негативний ефект санкцій Заходу для російської економіки або ж наголошувалося на користі від включення Росії до глобальної економіки. Водночас журналісти аналізували можливості посилення санкцій проти РФ у фінансовій сфері. За оцінками учасників фінансового ринку Німеччини, подальші заходи будуть контрпродуктивними, оскільки можуть викликати глобальні економічні потрясіння.

Німці переважно позитивно ставляться до України. За результатами опитування німецького телеканалу «ARD», понад 55% респондентів вважають, що НАТО має збільшити підтримку України у протистоянні з РФ. 82% опитаних переконані, що дії Росії у конфлікті на сході України загрожують міжнародній безпеці; 61% підтримують тиск ЄС на РФ. Значна частка прихильників посилення ролі Німеччини у врегулюванні ситуації в Україні (56%) [23].

Відбувалися позитивні зміни і в громадській думці Чехії щодо України. Якщо раніше чехи сприймали Україну як корумповану державу з дешевою робочою силою (в Чехії майже 100 тис. українських трудових мігрантів), то у 2014–2015 рр. зростали симпатії, а подекуди й захоплення українцями, які відстоюють територіальну цілісність своєї держави і готові

покласти за неї своє життя. За даними Чеського центру вивчення громадської думки Інституту соціології АН ЧР 2014 р., 78% опитаних чехів негативно ставилися до дій Росії щодо України [23].

Бельгійські та люксембурзькі журналісти, позитивно оцінюючи припинення вогню 5 вересня 2014 р., висловлювали думку, що перемир'я було успіхом передусім сепаратистів та Росії, оскільки закріпило втрату Києвом кількох східних міст. Вони зауважували, що деескалація ситуації на Донбасі супроводжуватиметься створенням «замороженого конфлікту», який унеможливить приєднання України до НАТО [23].

Нідерландські журналісти, висвітлюючи хід розслідування авіакатастрофи борту МН17, наголошували на необхідності повернення експертів міжнародної місії до місця катастрофи для відновлення пошуку останків загиблих. Звернення України до західних країн для надання військово-технічної допомоги викликало неоднозначну реакцію ЗМІ. Неготовність Нідерландів надати таку підтримку Україні пояснювалася небажанням провокувати РФ на подальшу ескалацію ситуації та вторгнення військ РФ на територію України [23].

У французьких часописах у конструктивному ключі розглядалося ухвалення законів про амністію та особливий порядок місцевого самоврядування у деяких регіонах сходу України, проте висловлювалися певні застереження щодо ризиків, які взяла при цьому на себе українська влада, а також щодо самої процедури голосування в Україні [23].

Основним джерелом антиукраїнського контенту в болгарських мас-медіа виступав фінансований Росією телеканал «Альфа» націоналістичної партії «Атака». Крім цього, партії «БСП» та «Герб» намагалися грати на проросійському полі, пробуючи залучити прихильність проросійських виборців, закликаючи до зниження рівня санкцій ЄС проти РФ [23].

В Італії публікації антиукраїнського змісту були пов'язані з антиукраїнською діяльністю Росії, яка залучає до неї впливових представників бізнесових кіл Італії, популярних в РФ артистів, котрі висловлювали підтримку політики Кремля щодо України та закликали до скасування санкцій ЄС проти Росії [23].

Помітною активізацією антиукраїнських настроїв характеризувався у вересні 2014 р. медіа-простір Угорщини, хоча більшість публікацій та репортажів про Україну мали позитивний або нейтральний характер. Угорські експерти вважали, що наразі ні НАТО, ні ООН, ні ЄС не в змозі зупинити Росію, що була висока ймовірність спроб РФ «відірвати» від України, поряд з Луганською та Донецькою, ще кілька південно-східних областей. Висловлювалася думка щодо доцільності федералізації України як способу вирішення конфлікту та її збереження як суверенної держави, що переслідувала низку цілей – від використання угорського фактора для посилення сепаратистських настроїв у Закарпатті до зриву мобілізації в Україні та недопущення ратифікації Угоди про асоціації між Україною та ЄС Державними зборами Угорщини [23].

Основним джерелом повідомлень антиукраїнського спрямування залишалися традиційні «рупори російської пропаганди» – інтернет-видання «Куруц» та «Гідфьо». В місцевих ЗМІ поширювалися типові для російської пропаганди настрої антиамериканізму [23].

Для ведення в Чехії антиукраїнської кампанії російська сторона залучала співвітчизників, які виступають в телеефірах, а також місцеві політичні сили (Комуністична партія Чехії і Моравії, Чеська соціал-демократична партія), Інститут В. Клауса, який створено у т.ч. на кошти «Лукойлу», та ін. [23].

Часто звертали увагу іноземні ЗМІ і на соціальні та гуманітарні проблеми, з якими стикається й донині населення Донбасу. Зокрема, на життя у бомбосховищах та повідомлення про голодну смерть. Псевдогуманітарні конвої В. Путіна також не залишалися без уваги [15]. Важливо, що також з'являлися публікації і про походження псевдореспублік на сході України. Так в статті К. Шуллера у «Frankfurter Allgemeine Zeitung» йдеться про те, що Росія відкрито фінансує псевдореспубліки Донбасу [15]. Більшість провідних європейських ЗМІ спрямували в зону бойових дій власних кореспондентів. Відповідно їхні репортажі об'єктивно відображали ситуацію в Україні. Під час активної фази АТО українська тема була основною в телеефірах, на шпальтах преси та інтернет-видань.

Отже, аналізуючи інформацію про російсько-українську війну у мас-медіа США та Європи за останні три роки, можна зробити такі висновки:

- закінчився черговий цикл протистояння між Заходом і РФ за вплив на Україну і стверджувався напрям її майбутнього розвитку;
- західні політики визнали, що конфлікт на сході України не може бути вирішений силовим шляхом, оскільки Росія не допустить військової поразки сепаратистів;
- учасникам конфлікту навколо України не вдалося перемогти й ситуація до певної міри є безвихідною;
- застосування Заходом принципу «балансу сил» через економічне послаблення Росії не дає можливості останній досягти вирішальної перемоги в Україні;
- метою Заходу залишається недопущення російсько-української «гарячої» війни, так само як і втягнення у військове протистояння з Росією;
- для Заходу залишається пріоритетним якнайшвидша деескалація ситуації в Україні, збереження територіальної цілісності (питання Криму, однак, залишається відкритим), уникнення таких змін територіального устрою України, які унеможливають застосування Угоди про асоціацію.

Джерела і література:

1. Вус Р. 242 дні героїчної оборони Донецького аеропорту / Роман Вус // Народна армія. – 2016. – 20 січня.
2. Генсек НАТО звинуватив Росію в причетності до заворушень в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/908065-gensek-nato-zvinuvativ-rosiyu-v-prichetnosti-do-zavorushen-v-ukrajini.html>
3. Дезорієнтація на місцевості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/109873> (23 травня 2014 р.).
4. Донецькі сепаратисти попросились до Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/12/7025131/>; Донецька і Луганська самопроголошені республіки хочуть об'єднатися [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/donetska_i_luganska_samoprogholosheni_respubliky_hochut_obiednatysya_64110.html
5. Дорощ М. 2014 рік: Україна у фокусі світових медіа / Марина Дорощ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411977954/2014_rik_ukraina_u_fokusi_svitovikh_media/
6. Експерти з трьох країн довели, що МН17 був збитий з «Бука» – ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/19/7062082/>

7. Західні медіа вже не мають ілюзій щодо Путіна, – шведський публіцист Петер Йонссон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/02/16/zahidni_media_vzhe_ne_mayut_ilyuziy_shchodo_putina__shvedskyy_publitsyst_peter_yonsson_564777

8. МЗС Британії: Заворушення в Україні спланувала Росія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/14/7022381>

9. Мінська угода–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0_\(2015\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0_(2015))

10. Немає такого поняття «криза в Україні», є російсько-український конфлікт, – Ващиковський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/takogo-ponyatiya-krizis-ukraine-rossiysko-1502097572.html>

11. Путин призвал боевиков выпустить силы АТО из окружения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/08/29/7036122/>

12. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>

13. Росія підробила фотографії збитого на Донбасі МН17 – розслідування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/06/1/7069724>

14. Світ про Україну в 2014 –му: рік тривоги: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/126873>

15. Світ про Україну: Проблеми Києва зникли з риторики Обами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/143755>

16. Сидорчук Т. Роль ФРН у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту / Т. Сидорчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bintel.com.ua/uk/article/rol_frg_v_formirovanii_obshhej_pozicii_es_2

17. Терористи збили пасажирський Boeing 777 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/teroristi_zbili_pasazhirskiy_boeing_777_n1315384

18. Туск Д. Путін зупиниться там, де дозволить Україна / Д. Туск [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/13/7022254>

19. У Донецьку оприлюднили результати «референдуму» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/05/140512_donbass_referendum_results_rl.shtml

20. Україна у відгуках зарубіжної преси (аналітичний огляд преси). Випуск 6 (огляд матеріалів ЗМІ за 19 березня – 02 квітня 2015 р.). – К., 2015. – 30 с.

21. Україна у відгуках зарубіжної преси (аналітичний огляд преси). Вип. 8 (огляд матеріалів ЗМІ за 17–29 квітня 2015 р.). – К., 2015. – 15 с.

22. Україна у відгуках зарубіжної преси (аналітичний огляд преси). Вип. 10 (огляд матеріалів ЗМІ за 15 – 28 травня 2015 р.). – К., 2015. – 28 с.

23. *Україна у світових мас-медіа. Доповідь №2* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geostrategy.ua/node/885>

24. Шрамович В. Як обороняли Донецький аеропорт / В'ячеслав Шрамович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/01/150122_donetsk_airport_review_vs

25. Barotte N. L'Ukraine au cœur des préoccupations du G7 / Nicolas Barotte [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.lefigaro.fr/international/2015/06/07/01003-20150607ARTFIG001_73-l-ukraine-au-coeur-des-preoccupations-du-g7.php. – Paris, 2015. – 07.06.

26. Bershidsky L. Don't Punish Russia for Compromising in Ukraine / Leonid Bershidsky [Electronic resource]. – Mode of access: <http://origin-www.bloombergview.com/articles/2015-03-19/don-t-punish-russia-for-compromising-in-ukraine>. – New York, 2015. – 19.03.

27. Blank S. Putin's next offensive: The Russian military has a choice of Ukrainian targets if the West remains spineless / Stephen Blank [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.washingtontimes.com/news/2015/apr/9/stephen-blank-putinsnext-offensive-in-ukraine/>. – Washington, 2015. – 09.04.

28. Chernov M. Work Starts in Ukraine to Collect Wreckage of MH17 / Mstyslav Chernov [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.theepochtimes.com/n3/1084251-work-starts-in-ukraine-to-collect-wreckage-of-mh17/>). – New York, 2014. – 16.11.

29. Colás X. Vuelve la guerra al este de Ucrania / Xavier Colás [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.elmundo.es/internacional/2015/06/04/556f9873e2704e7e538b4594.html>. – Madrid, 2015. – 04.06.

30. Dejevsky M. Ukraine analysis: Russia may prefer an extended 'frozen conflict' but freezing conditions loom for all / Mary Dejevsky [Electronic resource]. – Mode of access: <http://http://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-analysis-russia-may-prefer-an-extended-frozen-conflict-but-freezing-conditions-loom-for-all-9911391.html>. – London, 2014. – 08.12

31. Fighting Near Ukraine Port Show Truce is Not Effective [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.theepochtimes.com/n3/1295539-fighting-near-ukraine-port-show-truce-is-not-effective/>. – New York, 2015. – 23.03.

32. Fighting Picks up in War-Torn Eastern [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.theepochtimes.com/n3/1319010-fighting-picks-up-in-war-torn-eastern-ukraine/>. – New York, 2015. – 13.04.

33. Hybrid war - hybrid response? [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Russia-Ukraine-crisis-war/EN/index.htm>

34. Inside the 'Donetsk People's Republic': balaclavas, Stalin flags and razorwire [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/19/ukraine-donetsk-pro-russia-militants>

35. Judah T. Ukraine: The Phony War? / Tim Judah [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.nybooks.com/articles/2014/05/22/ukraine-phony-war>

36. Kalb M. Putin won his war in Ukraine / Marvin Kalb [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/opinions/putin-won-in-ukraine/2015/09/07/02a0283c-5341-11e5-933e-7d06c647a395_story.html?utm_term=.7d54b6bd4141

37. Kim L. The Battle of Ilovaisk: Details of a Massacre Inside Rebel-Held Eastern Ukraine / Lucian Kim [Electronic resource]. – Mode of access: <http://archive.fo/20141104172533/http://www.newsweek.com/2014/11/14/battle-ilovaisk-details-massacre-inside-rebel-held-eastern-ukraine-282003.html#selection-2069.2-2073.10>

38. Kramerfeb A. E. Despite Ukraine Truce, a Battle That Continues / Andrew E. Kramerfeb [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.nytimes.com/2015/02/18/world/europe/battle-for-debaltseve-despite-ukraine-cease-fire.html?action=click&contentCollection=Europe&module=RelatedCoverage&region=Marginalia&pgtype=article>

39. Kramerfeb A. E. Ukraine Cease-Fire Goes Into Effect, but Rebel Leader in Key Town Repudiates Accord / Andrew E. Kramerfeb [Electronic resource]. – Mode of access: <https://>

www.nytimes.com/2015/02/15/world/europe/us-says-images-show-russian-armaments-near-embattled-ukraine-town.html?action=click&contentCollection=Europe&module=RelatedCoverage&region=Marginalia&pgtype=article

40. Manley S. Rusia y Ucrania: mantener el rumbo / Simon Manley [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.elmundo.es/internacional/2015/06/18/558280be268e3e4a588b4574.html> – Madrid, 2015. – 17.06.

41. Nearly 1000 killed during Ukraine ceasefire, says UN: Human rights watchdog says 957 people have died since peace pact was signed in September, with abuses on both sides [Electronic resource]. – Mode of access: // (<http://www.theguardian.com/world/2014/nov/20/ukraine-ceasefire-death-toll-unitednations-human-rights>) . – London, 2014. – 20.11.

42. This is Ukraine today – October 19: Malaysian aircraft Boeing-777 flight MH17 over eastern Ukraine was brought down by pro-Russian separatists [Electronic resource]. – Mode of access: http://blogs.pravda.com.ua/ukr/authors/voznjak/544537c43ac87/view_print/

43. U.S. Delivers Radar Systems to Ukraine [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.defense.gov/News/Article/Article/603700/>

44. U.S. Officials Lay Out Case Against Russians [Electronic resource]. – Mode of access: // The Wall Street Journal; reposted: google search, Kiev Ukraine News Blog [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.wsj.com/articles/u-s-officials-lay-out-case-against-russians-1406063846>

45. Ukraine conflict has left more than 9,000 dead, says UN [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.theguardian.com/world/2015/dec/09/ukraine-conflict-9000-dead-says-un>. – London, 2015. – 09.12.

46. Ukraine crisis: an essential guide to everything that's happened so far [Electronic resource]. – Mode of access: [https://www.theguardian.com/world/2014/apr/11/ukraine-russia-crimea-sanctions-us-eu-guide-explainer](http://www.theguardian.com/world/2014/apr/11/ukraine-russia-crimea-sanctions-us-eu-guide-explainer)

47. Ukraine: Donetsk votes for new reality in country that does not exist [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/world/2014/nov/02/donetsk-peoples-republic-luhansk-ukraine-prime-minister-elections>

48. UN: Deaths keep rising in Ukraine, now over 4300 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.washingtonpost.com/world/europe/un-says-killings-displacement-rise-inukraine/2014/11/20/3da2cdc2-70b1-11e4-a2c2-478179fd0489_story.html; <https://www.deseretnews.com/article/765663048/UN-Deaths-keep-rising-in-Ukraine-now-over-4300.html>; Morse A. Death Toll Mounts in Ukraine for Civilians, Fighters Alike, U.N. Says [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.wsj.com/articles/ukraine-crisis-continues-to-take-toll-on-civilians-says-united-nations-1416477651>

49. Untersuchungs kommission der Werchowna Rada: Im Ilya-Kessel wurden etwa tausend Soldaten getötet und verwundet [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.dw.com/uk/слідча-комісія-вр-в-іловайському-котлі-загинули-і-були-поранені-близько-тисячі-військових/a-18009023>

50. US dismisses Russian MH17 pictures that blame Ukraine for disaster: Russian state media shows purported satellite images of fighter jet intercept but White House says claim is «preposterous» [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.theguardian.com/world/2014/nov/15/ukrainefighter-shot-mh17-claims-russian-tv-photo-fake>. – London, 2014. – 15.11.

ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОГО ЕТНОСТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СВІТЛІ НОВІТНЬОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ⁷⁵

Подолання сучасної експансії на Україну колишньої метрополії – Російської Федерації, є найзагрозливішим, на нашу думку, викликом українському суспільству в період після здобуття Україною незалежності. Другим після нього вважаємо подолання спротиву п'ятої колони, нерішучості політичного проводу України та тотального зовнішньополітичного тиску Російської Федерації, які перешкоджають позитивним етноструктурним змінам, що відбувалися повільно на півдні й сході незалежної України, зменшуючи негативні наслідки тривалого колоніального становища українського суспільства.

Неабияке значення в експансії РФ на Україну відіграє етнічний чинник, зокрема етнічна структура населення певних територіальних частин України. Адже території, на які спрямовано новітню російську агресію, суттєво відрізняються від решти території країни та від сусідніх з ними областей за етноструктурними ознаками та за визначальними напрямками розвитку етнічної конструкції у постколоніальний період української історії [19]. Етнокультурною особливістю окупованих територій є те, що перетворення (трансформація) українського народу та інших етнічних груп на так званий «саветській народ» зайшла там надто далеко, що характерними ознаками великої частини етнічно українського населення цих теренів стала мовна й культурна зросійщеність, відчуження від української духовної самобутності (мови, традицій, професійної культури тощо), зневага чи байдужість до питомо українських етнічних рис, відсутність почуттів націо-

---

75 Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: Чирков О. Тенденції сучасного етноструктурного розвитку українського суспільства у світлі новітньої агресії Російської Федерації проти України // Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів: зб. наук. праць за матеріалами Міжн. наук.-прак. конф., 18–19 трав. 2017 р. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С. 48–54.

нальної честі й гідності. Ці ознаки дивним чином уживалися на Донбасі й у Криму (а також серед зросійщених територіальних груп українців в інших областях) разом із збереженням історичної пам'яті українців (щоправда спотвореної переробленням на малоросійський молодшобратівський кшталт) та збереженням етнічної самоназви українців [19, с. 227].

Не дивно, що на пізнання етнокультурної історії краю, етнополітичної, мовної, етнокультурної ситуації спрямовані зусилля багатьох українських і зарубіжних дослідників. Стислий огляд частини праць, що висвітлюють етнокультурний аспект, наведено у розділі «Етнічний чинник в агресії Російської Федерації проти України: етнокультурна історія південно-східних українських земель і сучасні маніпуляції Кремля» колективної монографії «Агресія Росії проти України» [18]. У розділі також окреслено визначальні напрямки змін етнічної структури населення на окупованих Російською Федерацією територіях та на решті території, проілюстровано міцний зв'язок між війнами, зміною політичного суб'єкта, що контролює територію, та етнокультурною ситуацією, напрямками її змін. Історія Донецько-Надазовської частини України засвідчує, що втрата певним етнополітичним суб'єктом реального військового контролю за територією призводила до вимушених міграцій та спрямованих у вигідне чи прийнятне для нових правителів річище етнічних процесів [18, с. 129]. Зв'язок між етноструктурним розвитком України та агресією РФ є безсумнівним.

Про вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України ми доповідали на круглому столі «Постколоніальна доба: українські реалії», що відбувся у КНУ ім. Т. Шевченка Міжнародної наукової конференції «Дні науки філософського факультету – 2017» (матеріали якого у друці).

Тенденції етнополітичних, етнокультурних, етнодемографічних змін на окупованих територіях Донецької й Луганської областей з часом вияскравлюються, з'являються нові промовисті факти, розширюється коло аналітичних праць. Це дає можливість розглянути тенденції сучасного етноструктурного розвитку українського суспільства на ширшому колі джерел, зробити переконливішим обґрунтування сучасних змін.

Ми поставили за мету висвітлити головні тенденції сучасного етноструктурного розвитку українського суспільства в умовах новітньої агресії Російської Федерації проти України з урахуванням нових та неопрацьованих раніше виконавцями НДР джерел. Тобто маємо вийти за межі одного завдання і закласти основу для виконання іншого: одержати характеристику визначальних тенденцій сучасного етноструктурного розвитку усього українського соціуму у світлі сучасної агресії Російської Федерації проти України. Корисними для досягнення нашої мети виявилися статистичні дані та аналітичні праці про функціонування української мови в Україні та на окремих її територіях. Вони дають можливість визначити головні зміни, що відбуваються у функціонуванні української й кримськотатарської мов у різних сферах суспільного буття та свідчать про тенденції сучасного етноструктурного розвитку українського суспільства в основній його територіальній частині та в тих, що загарбані й контролюються Москвою.

Серед нових чи вперше використаних у нашому дослідженні джерел є такі: аналітичні огляди руху добровольців «Простір свободи» про становище української мови в Україні [10; 11; 12], «Українська мова на Донбасі: рік під окупацією» [13], «Мова навчання в українських школах та вивчення російської мови в них» [9], дані про випуск книг та брошур українською мовою та мовою окупанта на веб-сторінці Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова» [3], листи з окупованих територій [7]. Цінний матеріал, що характеризує мовну ситуацію в Донецькій області, міститься у монографії «Українське усне мовлення Донеччини» [20] та у дисертаційному дослідженні «Соціолінгвістичний портрет малих міст Донеччини» [6], а матеріал, що характеризує державну мовну, етнічну й культурну політику – у праці «Державна мовна політика в Україні останнього десятиліття» [8]. Численні інформаційні повідомлення про офіційні заяви й дії українських посадовців, а також представників російсько-колаборантської адміністрації дають уявлення про спрямованість мовно-культурної політики на різних територіях України. Немає можливості зазначити їх, проте у переліку джерел деякі промовисті повідомлення ми зазначаємо [1; 2; 4; 5; 14; 15; 21].

Етнічний склад населення на землях, які сьогодні належать українській нації, упродовж тривалого історичного процесу зазнавав неодноразових змін, часом докорінних. У ХХ ст. кілька разів змінювалися головні напрямки розвитку етнічної структури населення України. Напередодні розпаду СРСР етнічна конструкція УРСР мала два головних елементи. Українці становили близько 72,7% і втрачали свою питому вагу, а росіяни – понад 22% і збільшували свою частку. Представники інших етнічних груп (за нашою оцінкою їх було вже понад 150) сумарно становили лише близько 5% населення України. В умовах СРСР етнокультурні процеси призводили до уніфікації елементів матеріальної і духовної культури, зменшенню та зникненню етнічної та культурної самобутності українців, кримських татар та інших етнічних груп, що мешкали на теренах Української РСР. За її межами українці СРСР інтенсивно російщилися, проте зберігали значну питому вагу серед населення багатьох регіонів країни завдяки міграційному допливу з України. Вчення марксизму–ленінізму передбачало зникнення націй та народностей.

У 2-й пол. 1980-х рр. нова політика Компартії, ініційована М. Горбачовим, що одержала назву «Перестройка», призвела до початку формування нової визначальної тенденції розвитку етнічної будови людності України. Надалі, після розпаду СРСР, прояви нової тенденції посилювалися. Зміна напрямку розвитку етнічної конструкції України пов'язана з глибокими суспільно-історичними перетвореннями, що відбувалися в СРСР та молодих суверенних державах, якими стали колишні його союзні республіки.

Питома вага українців спочатку стабілізувалася, а згодом почала зростати. Сталося це у 1991–1993 рр. Питома вага росіян на відміну від тривалого збільшення у попередні десятиліття почала спадати за рахунок міграції та зміни етнічної самосвідомості переважно у громадян змішаного етнічного походження. Почала спадати питома вага білорусів. Тривало (прискорившись) зменшення часток євреїв, поляків, чехів, словаків, греків, караїмів, кримчаків та інших етнічних груп. Повернення кримськотатарського народу на історичну батьківщину призвело до швидкого формування значної регіональної етнічної групи (близько 10%).

Етноструктурні зміни у напрямку зменшення частки в населенні етнічних росіян, зменшення в бутті постімперських країн питомої ваги етнічності панівного у російській советській імперії народу відбувалися і на теренах інших колишніх колоній комуністичної Росії. Міграційний вплив росіян з колишніх союзних республік Середньої Азії та Закавказзя швидко зменшив його чисельність та частку в населенні. Натомість у Німеччині, США, Ізраїлі частка росіян швидко збільшилася.

Етноструктурна ситуація в Україні змінювалася на користь корінних народів України. Їх природне відтворення не надто відрізнялося від етнічних груп чужинців, проте обсяг, напрямки та етномовний склад зовнішніх міграційних потоків разом з поверненням частини зросійщених груп української людності до лона своєї етнічності призводили до зменшення питомої ваги етнічних росіян в Україні, до зменшення осіб, що вважають російську мову своєю рідною. Відтак РФ втрачала основну соціальну базу для свого впливу на Україну, для керування владою України. У процесі кризи комунізму, розпаду світової соціалістичної системи та на постколоніальному етапі історичного розвитку України сформувалися достатньо стійкі нові тенденції етноструктурних змін.

Постколоніальна тенденція етноструктурного розвитку українського суспільства у Донецькій та Луганській областях проявилася пізніше, ніж у більшості областей України [16]. Крім того, тут була регіональна специфіка етноструктурних зсувів. Збільшення частки осіб, що вважали себе належними до українського етносу, відбувалося одночасно з подальшим зростанням частки осіб, що вважають російську мову своєю рідною. Етноструктурні відмінності між людністю Донецько–Приазовського регіону та людністю основної частини країни в умовах розпаду СРСР та незалежності України поглиблювалися. Мовно-культурна регіоналізація Донецької й Луганської областей була небезпечним явищем, на яке одні політичні сили не звертали належної уваги, інші підживлювали і використовували [17, с. 61].

Російська Федерація не лише стимулювала, але й активно використовувала для політичної дестабілізації України, роздмухування сепара-

тистських настроїв. Найбільших успіхів у цьому досягнуто на території, де домінувало російськомовне населення, відірване від свого етнічного коріння – на Кримському півострові та в областях Донбасу [18]. Тепер за виплеканим у невеликої частини мешканців Донецької й Луганської областей сепаратизмом, за слабкою інтегрованістю в український соціум колишніх переселенців з РРФСР до Криму Російська Федерація намагається приховати від міжнародного співтовариства широкий спектр агресивних зовнішньополітичних дій, що порушують норми міжнародного права, численні положення міждержавних угод. Вони спрямовані на дестабілізацію, привласнення території, трансформацію державного устрою у форму, що забезпечить Москві обмеження суверенітету української нації, достатній контроль за внутрішньою й зовнішньою політикою української влади, і в разі потреби руйнацію української держави. Кремлівські небожителі з певним успіхом приховують навіть відверту збройну агресію проти України, щоправда побачити її не всі з міжнародного співтовариства прагнуть, значною мірою через неготовність до адекватних політичних кроків щодо ядерної російської держави.

Реваншистські настрої в російському суспільстві та неоімперська політика російської влади породили новітню експансію на Україну та воєнні дії, що супроводжується зменшенням питомої ваги українства на окупованих територіях [17]. Це є головним етноструктурним трендом на загарбаних Московією землях України. Почалося також зменшення питомої ваги кримських татар та відновилося зростання частки етнічних росіян. Це засвідчив організований Московією перепис населення у Криму. Не виключаємо свідоме «затуманення» абсолютної і відносної кількості росіян, українців та кримських татар на території АР Крим та міста Севастополя. Внаслідок здійснення окупаційно-колаборантською адміністрацією ворожої, дискримінаційної політики щодо української мови в системі освіти й виховання, Української православної церкви Київського патріархату, у ЗМІ, органах влади, щодо української професійної культури, а також репресивної політики щодо громадян, які вважають Крим належним Україні, части-

на українців вважає за краще не афішувати своїх політичних поглядів та партійних симпатій, конфесійної, мовно-культурної та етнічної належності.

Сучасна освітня й культурна ситуація на Кримському півострові значною мірою подібна до тієї, що існує в регіонах РФ. Частка школярів, що навчаються українською мовою, стрімко зменшилася, наближається до 0,0%. Етноструктурні зміни у Криму призводять до швидкого зменшення українського складника й повільного – кримськотатарського.

Про подібний характер етноструктурних змін в окупованій Московою частині Донецької й Луганської областей свідчать опосередковані дані. Екстраполювати тенденції зміни етнічної структури людності окупованої кримської частини України на окуповані частини Донецької й Луганської областей можемо через значну схожість мовних, культурних і політичних уподобань у населення цих територіальних частин та подібність змін, що сталися в усіх сферах буття українських громадян на цих теренах під контролем Російської Федерації.

Зазначений етноструктурний тренд корелюється з запровадженням Московою ідеологічного контролю за медійним полем на захоплених частинах України. Інформаційна присутність України на окупованих територіях суттєво поступається російській за всіма показниками. Освітня й культурна політика Російської Федерації щодо окупованих частин Донецької й Луганської областей спрямовані на світоглядне «прив'язування» до Росії, подальше мовне, культурне, етнічне російщення населення окупованих територій. Українофобське «патріотичне» виховання дітей і молоді; прищеплення російських державних символів, традицій, світогляду, російської інтерпретації історії СРСР, Російської імперії та так званої «Новоросії»; створення спілок художників і письменників; організація гастролей у РФ театрів і художніх колективів та гастролі російських артистів на окупованих територіях, а також інші напрямки діяльності закладають основу для постійного, глибокого російщення місцевого люду насамперед дітей і молоді.

Окупація Російською Федерацією частини української території збільшила, поглибила відмінності етноструктурного розвитку між основ-

ною частиною України, з одного боку та Донецькою й Луганською областями й Кримським півостровом з другого.

На окупованих територіях зруйновано сформовані в умовах незалежності України постколоніальні тенденції, відновлено старий, есесерівський напрямок етноструктурних змін. У загарбаних частинах Донеччини й Луганщини почалося зменшення частки етнічних українців та зростання частки етнічних росіян, звуження сфер функціонування української та інших мов на користь російської, зокрема в освіті й ЗМІ. У Криму прискорилося зменшення частки українців, почалося зменшення частки кримських татар та зростання частки росіян, звуження сфер функціонування української, кримськотатарської та інших мов на користь російської. Чи не єдиним соціальним інститутом, що працює на відтворення українського та кримськотатарського складників етнічної структури окупованих частин українського суспільства, залишилася сім'я.

Одночасно з зазначеними тенденціями через агресію РФ проти України відбуваються й позитивні етноструктурні зміни в не окупованій частині українського суспільства. Зростає рівень національної консолідованості у політичній площині та, меншою мірою, в етнокультурній. Структурні елементи, сформовані в умовах колоніального підросійського існування українського суспільства втрачають свою питому вагу, незворотно втрачають свій політичний вплив, у певних областях країни можна говорити про наближення ситуації їхнього зникнення. Зменшується частка російської етнічної групи, зменшилась частка російської мови у публічній політиці та у концертній діяльності, відчутно послабилися позиції Російської православної церкви в Україні (зареєстрованої як «українська») – одного з найважливіших інструментів неокolonіальної політики Росії щодо України, неухильно зменшується частка учнів загальноосвітніх шкіл, що вивчають російську мову, зменшується частка книг та брошур виданих мовою московського окупанта, з'являється законодавче забезпечення зростання питомої ваги телевізійного й радіо продукту державною мовою, є вже приклади накладання штрафних санкцій на порушників законодавства щодо мови ЗМІ.

Найбільш помітні етноструктурні зміни за роки війни (серед тих, що підтверджуються статистично) відбулися у відносній кількості учнів ЗНЗ, що вивчають мову окупанта. У 2016/2017 навчальному році таких стало на 4,7 відсоткових пункти менше, ніж було у 2014–2015 навчальному році (без врахування учнів окупованих територій). Лідерами за цим показником (за нашим обчисленням на підставі даних джерела № 9) стали центральні й північні регіони країни: Київ (11,3 відсоткових пункти), Хмельницька область (9,0 в.п.), Вінницька (9,0 в.п.), Кіровоградська (8,6 в.п.), Сумська (8,2 в.п.), Черкаська (8,1 в.п.), Житомирська (7,0 в.п.), Чернігівська (6,7 в.п.), Київська (6,4 в.п.). Серед південних областей відзначилася Херсонська (зменшення становило 5,7 в.п.). В решті південних та південно-східних областей, а також на не окупованих частинах Донецької й Луганської областей зменшення було менш помітним (0,12 в.п. та 1,5 в.п., відповідно по двох областях). Приблизно 9 з 10 учнів не окупованих частин областей Донбасу продовжують навчатися російською чи вивчати російську як шкільний навчальний курс. У західних та центральних областях мову сусідньої агресивної держави продовжує вивчати, пересічно, 1 учень з 10; у Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях таких, пересічно, 7–8 учнів з 10, в Одеській – 8–9 з кожного десятка, Миколаївській – майже 4, Херсонській – майже 5 з 10 (близько половини).

Очевидною є необхідність системної скоординованої роботи держави і активної частини суспільства на швидке й неухильне підняття престижності української мови та впровадження у суспільну практику серед населення 8 областей країни. Призначення міністрами чи головами обласних, районних адміністрацій на цих територіях осіб, що не володіють вільно державною мовою і публічно це демонструють, уповільнює позитивні етноструктурні зміни, що необхідні для успішної трансформації не половини, а всієї так званої «української соціалістичної нації» на самодостатню самобутню українську націю сучасного типу (модерну). Чинна влада має виправляти зроблені в період незалежності помилки, забезпечити ефективною, науково обґрунтованою політикою інтенсивні етноструктурні зміни, корисні для всього суспільства.

Сучасні суспільно-історичні умови ми вважаємо сприятливими для відчутного комплексного посилення позитивних етноструктурних тенденцій у 6 областях та у вільних від окупанта частинах 2 областей у демократичний спосіб. Для стабільного розвитку українського суспільства, для підвищення рівня національної безпеки етноструктурні тенденції, притаманні сьогодні центральним та північним областям, мають не ледь жевріти на півдні й південному-сході, а стати там нарешті непереборними, призвести до незворотних змін.

Джерела і література:

1. Валерія Лутковська: В Криму не залишилось україномовних друкованих ЗМІ <http://language-policy.info/2015/02/valeriya-lutkovska-v-krymu-ne-zalyshylos-ukrajinomovnyh-drukovanyh-zmi/#more-419> – 29.05.2017. – Назва з екрану.
2. В окупованому Криму з 7 українських шкіл не залишилось жодної [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2015/09/v-okupovanomu-krymu-z-7-ukrajinskyh-shkil-ne-zalyshylos-zhodnoji/#more-1723> – 29.05.2017. – Назва з екрану.
3. Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrbook.net/statistika> – 29.05.2017. – Назва з екрану.
4. Жебрівський оголосив змагання з «українізації» між містами Донецчини, винагорода – 30 мільйонів гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2017/05/zhebrivskiy-oholosyv-zmahannya-z-ukrajinizatsiji-mizh-mistamy-donechchynu-vynahoroda-30-miljoniv-hryven/> – 29.06.2017. – Назва з екрану.
5. Жебрівський почав поступову українізацію донецьких шкіл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2015/09/zhebrivskiy-pochav-postupovu-ukrajinizatsiyu-donetskyh-shkil/#more-1792> – 29.06.2017. – Назва з екрану.
6. Кудрейко І. Соціолінгвістичний портрет малих міст Донецчини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кудрейко Ірина Олександрівна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2011. – 19 с.
7. Листи з окупованого Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/> – 29.06.2017. – Назва з екрану.
8. Марусик Т. Державна мовна політика в Україні останнього десятиліття / Тарас Марусик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2015/05/taras-marusyk-derzhavna-movna-polityka-v-ukrajini-ostannoho-desyatylittya/#more-964> – 29.06.2017. – Назва з екрану.
9. Мова навчання в українських школах та вивчення російської мови в них [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2017/04/mova-navchannya-v-ukrajinskyh-shkolah-ta-vyvchennya-rosijskoji-movy-v-nyh/> – 29.06.2017. – Назва з екрану.
10. Становище української мови в Україні в 2011 році: аналітичний огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dobrovol.org/article/213/> – 29.05.2017. – Назва з екрану.
11. Становище української мови в 2014–2015 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dobrovol.org/article/334/> – 29.05.2017. – Назва з екрану.

12. Становище української мови в Україні у 2016 році: аналітичний огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dobrovol.org/article/347/> – 29.06.2017. – Назва з екрану.

13. Українська мова на Донбасі: рік під окупацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2015/07/ukrajinska-mova-na-donbasi-rik-pid-okupatsijeyu/>

14. У Криму після анексії в 36 разів зменшилась кількість учнів, які навчаються українською [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2017/04/u-krymu-pislya-aneksiji-v-36-raziv-zmenshylas-kilkist-uchniv-yaki-navchayutsya-ukrajinskoju/>

15. У так званій «ДНР» вчителі української мови будуть викладати російську [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2016/01/u-tak-zvanij-dnr-vchyteli-ukrajinskoji-movy-budut-vykladaty-rosijsku/#more-2466>

16. Чирков О. Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів // Українознавство: Календар-щорічник / Інститут українознавства Київського університету. – К., 1998. – С. 45–52.

17. Чирков О. Головні етнокультурні зміни людності на території Донецько-Приазовського краю від найдавніших часів до сучасності: спроба узагальнюючої оцінки / О.Чирков // Переяславський літопис: зб. наук. статей. – 2015. – Вип.8. – С. 55–65.

18. Чирков О. Етнічний чинник в агресії Російської Федерації проти України: етнокультурна історія південно-східних українських земель і сучасні маніпуляції Кремля / О.Чирков // Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики: колективна монографія / Авт. кол.: П.П. Гай-Нижник та ін. – К.: МП «Леся», 2016. – С. 109–130.

19. Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас (російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за статистичними даними) / О.Чирков // Українознавство. – 2005. – № 1. – С. 225–228.

20. Шевчук-Клюжева О. Українське усне мовлення Донеччини [монографія] / Ольга Шевчук-Клюжева. – Вінниця: Видавництво «Твори», 2015. – 162 с.

21. Школи «ДНР»: як вивчають українську історію і мову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novynarnia.com/2016/10/27/shkoli-dnr-yak-vivchayut-ukrayinsku-istoriyu-i-movu/> – 29.05.2017. – Назва з екрану.

Юрій ФІГУРНИЙ

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА РЕЛІГІЙНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.⁷⁶

З часу завершення Другої світової війни минуло 72 роки, а Україна з 2014 р. знову стала об'єктом агресії з боку так званої братньої Російської Федерації (далі – РФ). Кількість постраждалих (вбитих, поранених, біженців тощо) громадян України наразі вимірюється десятками тисяч, і надалі вона продовжує збільшуватися. У цій критичній ситуації українцям для перемоги над агресором треба мобілізувати всі наявні у них ресурси. Незважаючи на кількісну, а у деяких випадках і якісну військово-економічну перевагу РФ, Україна переможе зовнішнього ворога й відновить власну соборність і суверенність. У цьому цивілізаційному протистоянні одним із важливих і дієвих чинників стане релігійний фактор.

Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що вивчаючи вплив російської агресії на релігійну ситуацію в Україні на початку ХХІ ст., ми тим самим намагаємося зрозуміти витоки і суть новітнього російського імперіалізму і проаналізувати деструктивну діяльність в Україні Російської Православної Церкви (далі – РПЦ), її сателіта – Українську Православну Церкву Московського Патріархату (далі – УПЦ МП), охарактеризувати злочину сутність «Русского мира» та показати україноцентричну, державницьку, національно-патріотичну діяльність Української Православної Церкви Київського Патріархату (далі – УПЦ КП).

Наукова новизна праці полягає у розробці актуальної проблематики, яка ще не була предметом спеціального і комплексного українознавчого дослідження, оскільки ця тема є досить новою і ще не стала об'єктом цілісного наукового опрацювання, а переважна більшість дослідників, які тією чи іншою мірою торкалися цієї проблематики, розробляли лише окремі її аспекти.

⁷⁶ Основні тези розділу було апробовано в рамках VII Міжнародної наукової конференції «Православ'я в Україні» (Київ, 23 листопада 2017 р.).

Метою дослідження є аналіз впливу російської агресії на релігійну ситуацію в Україні на початку XXI ст. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: стисло проаналізувати рівень наукової розробки теми; охарактеризувати стан Православної Церкви в Україні на зламі XX–XXI ст. та в умовах російської агресії й виявити злочинну сутність «Русского мира»; окреслити подальші перспективи розвитку релігійної ситуації в Українській державі та ймовірність створення Єдиної Помісної Української Православної Церкви (далі – ЄП УПЦ).

Проведений аналіз останніх досліджень, публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які мав змогу опиратися автор, засвідчив, що заявлена ним тема потребує детального вивчення, оскільки комплексних напрацювань цілковито присвячених проблематиці досягнення стану і перспектив розвитку Православної Церкви в Україні на зламі XX–XXI ст. і в умовах гібридної російсько-української війни, на жаль, ще немає. Окремих її аспектів торкалися у своїх виступах й інтерв'ю Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, Архієпископ УПЦ КП Митрополит Євстратій (Зоря) та інші церковні служителі. Деякі складові даної тематики висвітлювали такі дослідники: А. Астаф'єв, А. Бойко, Ю. Борейко, О. Валецький, Р. Вульпіус, П. Гай-Нижник, В. Горбулін, Л. Залізняка, С. Здіорук, С. Зубченко, А. Іщенко, О. Єремєєв, О. Литвиненко, Є. Магда, П. Павленко, М. Пірен, І. Преловська, Я. Потапенко, О. Саган, диякон Іван Сидор, М. Слабошпицький, В. Токмак, Л. Филипович та інші.

З відновленням української державності на початку 90-х рр. XX ст., вітчизняні, етнічні, державотворчі, націєтворчі, етнокультурні й релігійні процеси отримали потужний імпульс для свого динамічного розвитку. Особливо це стосувалося релігійного розвою. У тоталітарну добу релігія загалом, і Православна Церква зокрема, завжди перебували під шаленим тиском комуно-більшовицької влади. У СРСР панувала власна ідеологія (ідеологічна релігія) комуністична (марксизм, ленінізм, сталінізм тощо), тому християнство мало бути апріорі знищено, чи хоча би загнане на маргінес. Лише під час Другої світової війни розпочалося відродження Православної Церкви, але по її завершенні радянська влада знову посилила свої

репресії. Проте, навіть у ці важкі часи росіяни мали свою церкву – РПЦ, а українці лише Український Екзархат РПЦ – провінційну філію московської конфесії. Яка на своєму рівні (релігійному) проводила тоталітарну політику імперців-комуністів щодо українців – русифікацію, асиміляцію, денаціоналізацію тощо. Дезінтеграція СРСР й поступова суверенізація радянської України посприяла відновленню Української Православної Церкви (далі – УПЦ) та становленню ЄП УПЦ.

Проведення у Києво-Печерській Лаврі 1–3 листопада 1991 р. Помісного Собору повинно було посприяти усамостійненню і незалежності УПЦ від РПЦ та допомогти об'єднати у подальшому всі православні конфесії в ЄП УПЦ. Але вищий клір РПЦ посприяв проведенню у м. Харкові 26–27 травня незаконних і розкольницьких зборів промосковських налаштованих вищих ієрархів УПЦ у складі 18 єпископів. На цьому антиукраїнському зібранні очільником УПЦ замість Блаженішого Митрополита Філарета 16 голосами з 18 було обрано громадянина РФ Митрополита Ростовського і Новочеркаського Володимира (Сабодана) і змінено статус УПЦ. З цього приводу, І. Преловська зазначає: «Таким чином, третя за ХХ століття спроба проголошення автокефалії Української Православної Церкви на канонічних засадах, з дотриманням усіх вимог соборного рішення та звернення Предстоятеля УПЦ митрополита Київського і всієї України Філарета закінчилася цілою низкою церковних заборон і погроз, і врешті-решт виголошенням анафема у 1997 р. тому хто зважився смиренно просити в Московського патріархату незалежності» [6, с. 438]

Такі деструктивні дії РПЦ призвели до того, що в сучасній Україні замість постанови ЄП УПЦ розпочали свою діяльність ціла низка православних християнських конфесій, у тому числі й УПЦ КП та УПЦ МП. Якщо перша активно включилася у розбудову Української державності, то остання – перетворилася з часом на потужну антиукраїнську (фактично «п'яту колону» РФ) і провайдера «Русский мир».

За своєю сутністю «Русский мир» як політико-ідеологічний концепт – це не звичайний культурницький проект, а неоімперська геополітична ідеологічна доктрина, яка має на меті обґрунтувати теоретично та допо-

могли практично реінкарнувати РФ як наддержаву у кордонах 1914 р. [11, с. 41].

Митрополит УПЦ КП Євстратій так характеризує цей імперсько-тоталітарний конструкт: «Концепція «русского мира» є насправді осучасненим варіантом традиційної російської імперської ідеї. А ця ідея, в свою чергу, не може бути реалізована без України. Тому «русский мир» у будь-якому з його варіантів явно або приховано є ворожим до української національної ідеї, до української державності» [12].

Незважаючи на всі потуги Кремля, Україна так і не стала другою Білоруссю, а після того як В. Янукович, ганебно втік до РФ і у Києві змінилася влада, протистояння перейшло на інший рівень – мілітарний.

Ми переконані, що сучасна гібридна російсько-українська війна – не звичайне збройне міждержавне протистояння за землі, природні ресурси, населення тощо, а це – цивілізаційний конфлікт [4, с. 5].

Російська агресія (війська й інформаційна) суттєво вплинула на релігійну ситуацію в Україні. Зважаючи на те, що будь-яка війна, навіть гібридна, несе з собою передусім руйнування, смерть, каліцтво, поневіряння та інші страхиття, то як наслідок у суспільстві (як на фронті так і у запіллі) відбувається динамічний процес повернення до християнських цінностей. Віра у Бога у такі скрутні, переломні часи допомагає людині залишатися, передусім, людиною, хоча повсякчас воєнне лихоліття випробовує її на міцність і витримку. Як кажуть: «на передку нема атеїстів», а далеко за лінією фронту родичі і друзі щиро моляться за життя і здоров'я своїх рідних і близьких.

Окрім цього загально духовного рівня, є ще суто практичний вимір, коли релігія (у нашому випадку православне християнство) стає войовничою ідеологією (ідеологічною зброєю) та допомагає перемогти супротивника. Якщо наш споконвічний ворог Росія (Московське царство, Російська імперія, Радянський Союз, РФ) має власну монолітну церковну організацію – РПЦ, що є надійним інструментом імперсько-шовіністичної політики В. Путіна, то Україна, на превеликий жаль, не має ЄП УПЦ, і це надзвичайно шкодить вітчизняному державо- і націєтворенню. Так скла-

лося історично, що руйнація і дезінтеграція українських державницьких утворень (Київської Русі, Гетьманщини, Української Народної Республіки, Української Держави П. Скоропадського тощо) не сприяли створенню ЄП УПЦ. Лише з відновлення Української державності у кінці ХХ ст. з'явилися реальні передумови для відродження Соборного Українського Православ'я. Проте постімперський, посттоталітарний спадок і шалений супротив колишньої метрополії, особливо РПЦ, істотно гальмували ці процеси. Зрештою, російська агресія (військова й інформаційна) змусила всіх українських громадян визначатися тією чи іншою мірою, з ким вони – з Батьківщиною чи з агресором!

Оскільки з давніх-давен в Україні Православна Церква користується великою повагою, то суспільство прагнуло почути думку її душпастирів. Якщо Патріарх УПЦ КП Філарет привселюдно заявив, що Україні треба якнайшвидше закрити кордон і ліквідувати усіх терористів, то зверхник УПЦ МП Онуфрій не визнав агресії РФ, а назвав цю неоголошену гібридну російсько-українську війну – виключно внутрішньо українською справою, звичайнісіньким громадянським конфліктом, пересічною боротьбою з сепаратистами тощо.

Така виважена державницька позиція вищого кліру УПЦ КП знайшла своє відображення й у громадській думці. Так, за результатами соціологічних досліджень Центру Разумкова, проведених ними на весні 2016 р. можна простежити динаміку змін релігійних уподобань в Україні. Зокрема, якщо віруючими себе визнали близько 70,4% опитаних громадян [8, с. 27] то серед них прихильниками УПЦ КП є 38,1% респондентів, а УПЦ МП – 23% [8, с. 31]. Також, в соціологічних анкетах є графа «просто православні». Проте, якщо навесні 2014 р. соціологи зафіксували таких симпатиків у кількості 39,8% [10, с. 20], то вже через 2 роки їх чисельність зменшилася до 32,3% [8, с. 31]. Така динаміка змін, свідчить, на думку Ю. Борейка, що зменшення кількості «просто православних» відбувається на користь УПЦ КП [2, с. 834].

Разом з тим, прихильники «Русского мира» зневажають громадську думку і апелюють до зовсім інших показників. Зокрема, вони наполя-

гають на офіційній статистиці Департаменту у справах релігії та національностей Міністерства культури України, згідно якої, на 01.01.2016 р. зареєстровано 12 334 громад УПЦ МП, 4 921 громад УПЦ КП, 1 188 громад УАПЦ тощо [7]. Ці цифри на думку прихильників і поплічників Кремля, свідчать про панівне становище в Україні УПЦ МП і маргінесність УПЦ КП. Нажаль, ніхто пересічному українцю не пояснює, що вищенаведена статистика, є, передусім, суто формальною і не відображає сутнісних глибинних змін у релігійному середовищі України. Понад чверть століття вітчизняні владоможці прикриваючись абстрактним гаслом, що Церква в Українській державі існує сама по собі, де-юре займали нейтральну позицію, а де-факто, всіляко сприяли перманентній експансії РПЦ та домінуванні в Україні її малоросійської філії – УПЦ МП. Врешті-решт, така згубна антидержавницька політика вітчизняного істеблїшменту призвела до катастрофічних наслідків – розповсюдження «православної російської імперської ідеології» по всій Україні. Проте там, де провідні державницькі християнські церкви, а саме, УПЦ КП й Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), мали сильні позиції, вплив «рашистів» був мінімальним, але на східних і південних теренах – на превеликий жаль – вони успішно вкорінювали серед громадян України постулати і догмати «Русского мира». Зрештою, так звана «Русская весна» 2014 р. стала підсумком недалекоглядної і злочинної політики українського істеблїшменту.

Саме тому прийшов час кардинально змінювати державну політику у релігійній сфері. Особливо ця проблема загострилася в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни, коли саме існування Української держави, української нації й українськості поставлено під величезну загрозу. У ці надзвичайно критичні часи для України й українців лунає багато різних пропозицій як здолати знахабнілого ворога й зберегти державність. На нашу думку, найбільш лаконічно і концептуально висловився Святїйший Патріарх Київський і всієї Руси-України Фїларет: «Для того, щоб утвердити українську державу, потрібно двї речї – мїцна армія і Єдина Помїсна Православна церква» [9].

Якщо на розвиток Збройних Сил України владоможці розпочали зрештою виділяти великі кошти з державного бюджету (які, ймовірно, посприяють відновленню й посиленню боєздатності українського війська), то релігійна проблематика так і залишається поза їх увагою. Хоча наявність і функціонування ЄП УПЦ не лише покращить релігійну ситуацію в Україні, але й посилить Українську державу та допоможе перемогти російського агресора. Проте, головною перешкодою для об'єднання всіх православних конфесій в ЄП УПЦ є існування в Україні регіональної філії РПЦ – УПЦ МП, клір і віряни якої у переважній своїй більшості є прихильниками «Русского мира» і симпатиками антиукраїнської політики РФ. Проповідь в усіх українських церквах УПЦ МП імперсько-шовіністичних постулатів, «руссмировских» ідеологем, капітулянтських настроїв тощо дезорієнтує громадськість і не сприяєгуртуванню суспільства в умовах російсько-української гібридної війни. А одні з найдавніших сакральних пам'яток УПЦ – Києво-Печерська Лавра і Почаївська Лавра перетворилися на злочинні центри антиукраїнської діяльності. Враховуючи, що перша з них знаходиться у столиці України, а друга – на Волині, то вони мають можливості і реально впливають на значне послаблення українських державотворчих, націєтворчих, етнокультурних і релігійних процесів та, у свою чергу, посилюють зростання пропутінських, проімперських і про тоталітарних настроїв в Україні. Темою спеціального аналітичного дослідження має стати злочинно-терористична діяльність УПЦ МП в тимчасово окупованому Криму і так званих «Окремих регіонах Донецької та Луганської областей». У цій критичній ситуації найбільшу небезпеку для Української державності становить як існування такої пропутінсько-імперської «м'якої», але надзвичайно потужної УПЦ МП, так і великої кількості її симпатиків в Україні. Нагадаємо ще раз, так звана «Русская весна» 2014 р. – це яскравий наслідок чверть столітньої антиукраїнської діяльності УПЦ МП, а десятки тисяч вбитих, поранених, постраждалих і переміщених осіб – жахливий підсумок нехтування вітчизняною владою релігійного питання.

Саме тому ми повністю солідаризуємося з Я. Потапенком, який зазначав: «Я не схильний приєднатися до думки про заборону на території

України діяльності УПЦ (МП), – проте на антидержавницькі випадки очільників цієї інституції все-ж слід жорстко й рішуче реагувати на державному, офіційно-дипломатичному рівні... Лояльність значної кількості громадян з південно-східних регіонів до ідей «руського міра» засвідчує, що частина України досі не спроможна ментально, ідеологічно і політично відірватися від ворожої цивілізації, країни-агресора, досі перебуває в залежності від її культурних матриць та ментальних стереотипів» [5, с. 298].

Але окрім внутрішнього українського аспекту цієї проблеми є ще геополітичний. З цього приводу Патріарх Філарет наголошує: «Єдина Помісна Церква в Україні – шлях до примирення у світовому Православ'ї, адже вона не менша за чисельністю, ніж Російська Церква. А християнство вона отримала від Києва, а не навпаки – Київ від Москви. І тому, у них немає ніяких підстав вимагати першості у Православ'ї. А якщо не буде цього змагання – настануть мир і злагода» [9].

17–26 червня 2016 р. на острові Крит (Греція) відбувся Святий і Великий Собор Православної Церкви, що став помітним явищем у світовому Православ'ї. Хоча на ньому де-юре не розглядалося питання врегулювання алгоритму набуття автокефалії й об'єднання та визнання ЄП УПЦ, але де-факто у програмних документах собору зафіксовані положення, які з часом мають посприяти вирішенню українського релігійного питання. На слушну думку О. Єремєєва створення ЄП УПЦ є важливим і необхідним не лише для гармонізації Українського Православ'я, а і для подальшого розвитку Вселенського, оскільки РПЦ втратить кількісну перевагу у парафіях і вірних, що унеможливить подальші спроби реалізації теорії «Москва – Третій Рим» та її сучасного прояву – доктрини «Русского мира», яку Вселенський Патріарх визнав «зарозумілою», завдяки цьому, духовна криза Російського Православ'я не перетворить на всеправославну кризу, отже, відкриється реальний шлях для подолання роз'єднання Українського Православ'я, а у зв'язку з тим, що Україна – країна, яка за чисельністю віруючих є однією з найбільших, то гармонізація відносин між православними у ній матиме позитивний ефект на всеправославному рівні [3, с. 850].

Надзвичайно важливо, що українська влада розпочала здійснювати перші кроки щодо створення ЄП УПЦ. Однією з перших ластівок стало Звернення Верховної Ради України до Вселенського патріарха від 16 лютого 2016 р., що було офіційно взято до розгляду Синодом Константинопольського Патріархату та створено комісію з його вивчення [3, с. 852–853].

Маємо надію, що і в подальшому цей позитивний прояв стане загальноукраїнським трендом, а вітчизняна законодавча, виконавча і судова влада об'єднає свої зусилля з метою створення і функціонування ЄП УПЦ. На нашу думку, у вирішення цього важливого релігійного питання до державних органів мають приєднатися свідомі громадяни і громадські організації. Подолання православної роз'єднаності й згуртування політичного українства створить синергетичний ефект, який допоможе відновити єдність Українського Православ'я та створити ЄП УПЦ.

Також одним з важливих чинників у боротьбі з російською агресією та її негативним впливом на релігійну ситуацію в Україні є інформаційний фактор. На думку А. Бойко засоби масової інформації (газети, журнали, телебачення, радіо, інтернет) мають розповідати, переконувати, пропагувати та вести активний діалог з суспільством для того, щоби закріплювати у свідомості українців «Український світ» на противагу імперсько-шовіністичному «Русському миру», адже ця ідеологія розповсюджується у численних проросійських медіа, у тому числі й підконтрольним УПЦ МП [1, с. 823].

Таким чином, проаналізувавши вплив російської агресії на релігійну ситуацію в Україні на початку XXI ст. ми прийшли до таких висновків.

По-перше, на початку 90-х рр. XX ст. завдячуючи діяльності Митрополита Філарета Україна мала можливість отримати ЄП УПЦ, але деструктивна й антиукраїнська діяльність РПЦ та її наймитів зруйнувала цей об'єднавчий процес.

По-друге, майже чверть століття бездіяльність вітчизняної влади й активні антиукраїнські й антидержавницькі дії РПЦ та її малоросійської філії УПЦ МП посприяли впровадженню ними в український гуманітарний

простір засадничих ідей, догматів і постулатів «Русского мира», які згодом призвели до так званої «Русской весни» 2014 р.

По-третє, збройна й інформаційна агресія РФ на початку 2014 р. поставила під питання саме існування Української державності та української нації, але завдяки всеукраїнському патріотичному здвигу, у тому числі й державницькій політиці та позиції УПЦ КП ворог був зупинений.

По-четверте, неоголошена російсько-українська гібридна війна призвела не лише до тимчасових територіальних втрат, величезних людських жертв, трагедій тощо, а і згуртуванню українства, творенню української політичної нації, суттєвому посиленню УПЦ КП і відповідно значному послабленню – УПЦ МП.

По-п'яте, російська збройна інформаційна агресія стала катализатором єднання проукраїнських сил та посприяла активізації процесу творення ЄП УПЦ.

По-шосте, об'єднання Українського Православ'я допоможе послабленню геополітичних амбіцій РПЦ та поставить край його домінуванню у східному християнському світі та значно посилить позиції Вселенського Патріархату.

По-сьоме, для створення ЄП УПЦ надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та вірян.

По-восьме, для остаточної перемоги над російським агресором окрім військових, геополітичних, дипломатичних, політичних, економічних, етнокультурних чинників треба буде обов'язково задіяти також сакрально-духовний фактор – об'єднання Українського Православ'я в ЄП УПЦ та її національно-патріотична державницька діяльність в ім'я розбудови демократичної, духовної, правової, інноваційної, заможної і потужної Української Самостійної Соборної Держави.

Джерела і література:

1. Бойко А. Церква і політика в інформаційному просторі України (2014–2016 рр.) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції присвяченої 1000-літтю духовних зв'язків України з Афоном (1016-2016) та 25-літтю Помісного Собору Української Православної Церкви (1–3 листопада 1991 р.) / Під. ред. д. богосл. н., проф., митрополита Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), д.

іст. н. Г.В.Папаніна, Н.М.Куковальської та ін. – К.: [Київська православна богословська академія], 2016. – С. 822–830.

2. Борейко Ю. Православна ідентичність у сучасному українському суспільстві // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції присвяченої 1000-літтю духовних зв'язків України з Афоном (1016–2016) та 25-літтю Помісного Собору Української Православної Церкви (1–3 листопада 1991 р.) / Під. ред. д. богосл. н., проф., митрополита Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), д. іст. н. Г.В.Папаніна, Н.М.Куковальської та ін. – К.: [Київська православна богословська академія], 2016. – С. 831–837.

3. Єремєєв О. Святий і Великий Собор Православної Церкви та проблема становлення Української Помісної Православної Церкви // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції присвяченої 1000-літтю духовних зв'язків України з Афоном (1016–2016) та 25-літтю Помісного Собору Української Православної Церкви (1–3 листопада 1991 р.) / Під. ред. д. богосл. н., проф., митрополита Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), д. іст. н. Г.В.Папаніна, Н.М.Куковальської та ін. – К.: [Київська православна богословська академія], 2016. – С. 845–853.

4. Залізняка Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. – К.: Шлях, 2014. – 168 с.

5. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. – С. 293.

6. Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1–3 листопада 1991 року: передумови і наслідки // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції присвяченої 1000-літтю духовних зв'язків України з Афоном (1016–2016) та 25-літтю Помісного Собору Української Православної Церкви (1–3 листопада 1991 р.) / Під. ред. д. богосл. н., проф., митрополита Переяслава-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), д. іст. н. Г.В.Папаніна, Н.М.Куковальської та ін. – К.: [Київська православна богословська академія], 2016. – С. 429–439.

7. Релігійні організації в Україні (станом за на 1 січня 2016 року) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/32524-religijni-organizaciyi-v-ukrayini-stanom-na-1-sichnya-2016-r.html

8. Релігія, Церква, суспільство і держава: два роки після Майдану (інформаційні матеріали). – К., 2016. – 44 с.

9. Святійший Патріарх Філарет: Єдина Помісна Церква в Україні – шлях до примирення у світовому православ'ї // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://velychliviv.com/patriarh-filaret-yedyna-pomisna-tserkva-v-ukrayini-shlyah-do-prymyrennya-u-svitovomu-pravoslav-yi/>

10. Україна – 2014: Суспільно-політичний конфлікт і Церква. Позиції релігійних діячів, експертів, громадян. – К., 2014. – 28 с.

11. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців / Ю. Фігурний // Українознавство. – 2016. – № 3 (60). – С. 40–59.

12. Чим російська Церква в Україні відрізняється від української? // Українська Православна Церква Київського патріархату. Харківська Єпархія. – 2013. – 25 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cerkva.kharkov.ua/novini/upckp/862.html>

**ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2014–2016 рр.⁷⁷**

В сучасному українському суспільстві слово «волонтер» сприймається як людина, котра, не шкодуючи ні сил, ні коштів, допомагає іншим людям. До середини XIX ст. волонтерство сприймалося як військова справа, а волонтери – романтичні юнаки, які прагнули за покликом серця піти в бій за чужу незалежність і обов'язково в далеку екзотичну країну. Але з середини XIX ст. воно почало набувати соціального змісту і визначається як добровільна, вмотивована, неоплачувана діяльність у вільний від основної роботи час, спрямована на допомогу іншим. З цього часу в країнах Західної Європи і США волонтерський рух почав активно розвиватися як рух «дружніх візитерів», сестер милосердя, самаритян, місіонерів... Офіційно ж датою виникнення волонтерського руху вважається 1859 р., коли відомий швейцарський письменник та журналіст Анрі Дюнан, вражений кривавими картинами битви між франко-п'ємонтськими та австрійськими військами при Сольферіно (24 червня 1859 р.), запропонував створити Червоний Хрест – організацію, яка працювала б на добровільних засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям. Принципами, сформульованими А. Дюнаном, керуються волонтерські організації у всьому світі і донині. Основними серед них є добровільність і добротність; законність; гуманність і гідність; спільність інтересів і рівність прав її учасників; гласність; відповідальність; конфіденційність [1, с. 13].

В роки та після завершення Першої світової війни в Європі було створено ряд волонтерських організацій та засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою у Парижі. В той же час у Франції був здійснений перший волонтерський проект (відбудова ферм, зруйнованих війною у місцях най-

77 Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: Краснодемська І. Й. Волонтерська діяльність українців Північної Америки в умовах російської агресії 2014–2016 рр. // Українознавство. – 2016. – № 4. – С. 122–135.

більш запеклих боїв між німецькими і французькими військами) за участю німецької і французької молоді під гаслом, яке з часом стало девізом волонтерського руху: «Краще працювати разом ніж воювати один проти одного» [19, с. 151]. Подібного типу волонтерські кампанії, спрямовані на надання допомоги українському народу, в багатьох країнах світу заснувала і українська діаспора.

З початком російської агресії проти нашої держави у діяльність українських волонтерів було внесено значні корективи: акцент з допомоги цивільному населенню зміщено на постачання всього необхідного для проведення антитерористичної операції (АТО) проти місцевих сепаратистів і російських найманців. Найбільш ефективний внесок до посилення обороноздатності держави волонтерський рух зробив саме на початку військових дій у Донецькій та Луганській областях, коли забезпечення державою силових підрозділів здійснювалося повільно, не вистачало елементарних систем захисту, обмундирування та продовольства. За лічені місяці волонтерські ініціативи перетворилися в потужні організації, діяльність яких була спрямована на забезпечення майже всього спектру потреб, як силових структур, так і громадян, що постраждали від військових дій. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли два фактори: патріотичний підйом у суспільстві, що призвів до появи безпрецедентної кількості волонтерів й благодійників; менеджерські якості керівників волонтерських організацій [3, с. 18].

З багатьох напрямків роботи волонтерів, спрямованої на протидію зовнішньої агресії та її наслідків, можна виділити чотири основні, якими вони опікуються найбільше: збір та доставка в зону проведення АТО необхідних ресурсів; надання медичної допомоги постраждалим в ході її проведення; допомога вимушеним переселенцям; пошук зниклих безвісті та звільнення полонених [3, с. 19]. Отже, найбільш поширений вид волонтерської діяльності під час військових дій – це об'єднання та забезпечення українських військових, залучених до АТО, необхідними ресурсами. Заклик щодо їх збору сформованими у соціальних мережах волонтерськими групами був підтриманий небайдужими людьми в Україні та за її межами [3, с. 19].

Вагому участь у волонтерському руху бере українська діаспора, представники якої пересилають до України грошові перекази, медичні препарати, приціли, господарські товари тощо [3, с. 19]. Найбільший внесок у підтримку України в умовах російської агресії роблять українці в США та Канаді. Вони створили ряд організацій, які займаються збором та передачею в Україну коштів, гуманітарної та військової допомоги, створенням міжнародних благодійних фондів та підтримкою неурядових волонтерських фондів. На найвищому рівні цю діяльність координує Світовий конгрес українців (СКУ), а також Злучений Український Американський Допомоговий Комітет в США (ЗУАДК) та Суспільна Служба Українців Канади [18, с. 144]. Одержувачами допомоги є державні військові та медичні установи (Міноборони, Штаб ЗСУ, Прикордонна служба, госпіталі тощо), добровольчі батальйони, волонтерські організації в Україні, переселенці з окупованих територій та зони АТО, окремі сім'ї (наприклад, загиблих та поранених в АТО) чи особи (бійці).

Під егідою СКУ успішно діє фонд «Patriot Defense», який до листопада 2014 р. передав українським військовим 10 тис. покращених індивідуальних медичних аптечок та провів медичну підготовку 12 тис. бійців з допомогою інструкторів НАТО. У 2014 р. бюджет цього проекту склав \$1,3 млн., причому половину цих грошей зібрала українська діаспора в США [18, с. 144].

ЗУАДК (президент – Лариса Кий), заснований в 1944 р. з метою надання матеріальної допомоги українцям в Україні та діаспорі, з початком війни на сході України виступив з ініціативою допомогти конкретному пораненому солдату сплатити за медичне обладнання, медикаменти, одяг, їжу та інші предмети першої необхідності. (з розрахунку 25 доларів на місяць або 300 доларів на рік) [30]. ЗУАДК допоміг купити перші берці, одяг, спальні мішки, бронезилети, сплачує рахунки за медичні послуги тим, хто цього потребує [28]. Окрему увагу ЗУАДК приділяє оздоровленню дітей. За останні два роки було три сесії: по 80 дітей, 80 дітей і 40 дітей. Минулого року в таборах відпочивали діти загиблих воїнів або батьки яких воювали в зоні АТО. А в цьому році понад сто маленьких українців зі східних об-

ластей та «сірої» зони ознайомлювалися з традиціями своєї Батьківщини та відпочивали в Івано-Франківській області [28]. Із ЗУАДК вже тривалий час співпрацюють Логістичний центр допомоги бійцям АТО і всеукраїнська мережа «Вільні люди». У квітні 2016 р. від ЗУАДК до України надійшов гуманітарний вантаж 14,5 тонн на суму 130 тисяч доларів [4].

За словами волонтерів, серед найбільш цінних речей у ньому – дороговартісне медобладнання. Це електричні хірургічні ліжка та інші системи. Дуже багато літератури патріотично-державницької тематики та речей, призначених для сиріт. У вантажі були також інкубатори для новонароджених дітей, рентген-апарати, інвалідні візки, навіть електричний інвалідний візок, який передано до реабілітаційного центру. Допомогу було відправлено поромом, який прибув в Гданськ (Польща), а згодом вантаж перевезли до Тернополя. Ця допомога розповсюджувалася по всій Україні, в тому числі в зоні АТО. Надіслане передане госпіталям та лікарням, а також постраждалим від військової дії [4]. Зауважимо, що волонтерська діяльність української діаспори по підтримці України здійснюється і поза згаданими СКУ і ЗУАДК.

Влітку 2014 р., коли велися активні бойові дії на сході України і було зрозуміло, що в Україні є велика нестача медичного обладнання, особливо хірургічного, виникла ідея створення проекту «Support Hospitals in Ukraine» («Підтримка лікарень в Україні»). Команда у складі Віталія Дубіля (один із засновників, менеджер проекту), Павла Федоренка, Джені Мартів та за підтримки багатьох донорів та партнерів постачає з США у лікарні України медичне обладнання та витратні матеріали для лікування поранених бійців. Зокрема, у 2015 р. було відправлено три великих контейнери з гуманітарним обладнанням вартістю до 2 млн. дол. Вантаж включав необхідне медичне обладнання та витратні матеріали – рентгенівські апарати, електрохірургічні інструменти, монітори, ларингоскопи та спеціальні ліжка, а також багато інших надзвичайно корисних речей. Це обладнання отримали лікарні Дніпропетровська, Києва, Запоріжжя та різних міст у зоні АТО [2].

Громадська організація «Разом» (президент – Люба Шипович) у ході всеамериканської акції «Той Драйв» у жовтні 2014 р. зібрала понад 400 контейнерів речей для родин військових та біженців із зони АТО [18, с. 145]. Часто допомога військовим та переселенцям поєднується. Так, українці Канади передали автомобілі-позашляховики для формування Першого медичного добровольчого батальйону, щент заповнені гуманітарною допомогою для біженців [18, с. 145]. До волонтерства охоче залучаються цілі українські громади міст США і Канади – купують і передають в Україну реаніомобілі, броньовані джипи, тонни військового одягу та гуманітарних товарів. Наприклад, громада м. Олбані (США) з березня по листопад 2014 р. зібрала \$15 тис. на медичні засоби для військових та організувала навчання щодо їх використання [18, с. 145].

Активним учасником волонтерського руху стала Церква. Зокрема, греко-католицька церква св. Йосифа в Чикаго зібрала \$25 тис. для допомоги українським військовим [18, с. 145]. Влітку 2015 р. українська діаспора зі США відправила на Тернопільщину допомогу бійцям із спецбатальйону «Тернопіль». Речі зібрала громада католицької церкви американського містечка Сірак'юс. Вантаж отримав і передав військовим батько одного з представників діаспори Борис Воловик. У складі вантажу, який прибув до Тернополя, обмундирування нового взірця, військове взуття, медикаменти, продукти харчування, а також солодощі та малюнки від дітей українців із США [22]. Нині доволі поширеним явищем стала волонтерська допомога від конкретних осіб. Вона різниться за розміром – від 6 коробок термошкарпеток для військових вартістю \$1 тис. від Михайла Калиміна з Торонто до 120 контейнерів медичного устаткування та багатофункціональних медичних ліжок від лікаря з Чикаго Галини Бориславської [18, с. 145].

Нерідко волонтери-активісти української діаспори звертаються до своєрідних методів якомога ширшого залучення молоді до допомоги Україні. Це – різноманітні он-лайн аукціони, благодійні заходи за участі «Міс-Українська діаспора», всеамериканська акція «Купуй українське» тощо. Наприклад, у США вищезгадана організація «Разом» запровадила «моду» серед української діаспори замість подарунка до дня народження

дарувати речі для українських військових на передовій (найпопулярнішими подарунками стали каски та інші засоби захисту). Канадська волонтерська організація «Євромайдан Оттава» оголосила подібну акцію до Різдва.

Влітку 2014 р. групою однодумців був запущений проект благодійного он-лайн аукціону «EuroMaidan Items Auction to benefit Ukrainian people». Все почалося з каски, яка була привезена українським патріотом, волонтером Євромайдану. Це була справжня каска з «Третьої сотні самооборони Майдану», яка була продана мешканцю Пенсильванії, американцю українського походження, на аукціоні за \$1000. Всі отримані кошти від продажу лоту пішли на потреби постраждалих воїнів. І відтоді аукціон набув неабиякого розголосу серед Інтернет-користувачів. За рік роботи лотами аукціону були прикраси ручної роботи, ювелірні вироби, предмети одягу, зокрема сукня від «Віце-міс Української діаспори», а також художні роботи талановитих майстрів з України. Загалом було зібрано близько \$150 тис., що пішли на потреби тих, хто постраждав від неоголошеної війни, кривавих подій на Майдані, на потреби дітей-сиріт, а також бездомних тварин [23].

У вересні 2014 року, спільно з «Агентством іміджу України», був створений громадський, політично незалежний проект «ОКО» (Нью-Йорк) для того, щоб відстежувати згадки про Україну у світових ЗМІ. ОКО робить щотижневу інфографіку із резонансних цитат, які демонструють ставлення до України у світі, готує аналітичні статті та формуємо місячний звіт – «Україна в онлайн – медіа світу» [15].

В 2014 р., усвідомлюючи всю жахливість ситуації, що склалася в Україні у зв'язку з воєнними діями на Донбасі – брак харчів, медикаментів, масові руйнування, збільшення кількості сиріт, мільйони біженців, що залишилися без даху над головою і без засобів до існування Гері Келлнер вирішив втілити у життя переконання всіх віруючих світу, незалежно, яку віру вони сповідують, порадившись із своїм близьким приятелем, колишнім командувачем силами НАТО в Європі Веслі Кларком, заснував організацію «Save Ukraine Now» і розпочав компанію зі збору харчів, медикаментів, засобів першої допомоги тощо, залучаючи до співпраці відомих

релігійних лідерів, політиків, бізнесменів, привертаючи увагу до кризи в Україні [6; 31]. Д-р Г. Келлнер був довголітнім партнером Mariner Group, відомої міжнародної стратегічної компанії, що має великий досвід в організації та забезпеченні гуманітарної допомоги багатьом країнам і впливові міжнародні зв'язки. Крім того, активіст намагається у США давати правдиву інформацію про те, що насправді діється в Україні, беручи участь у телефірах і радіопередачах, і бореться за те, щоб в американських засобах масової інформації з'являлася виключно об'єктивна інформація про події в Україні [6; 31].

Завдяки активній діяльності співробітників «Save Ukraine Now», зокрема її виконавчого директора Ленні Барда, директора із матеріально-технічного забезпечення Девіда Бреннена було сформовано і організовано переправка 17-ти контейнерів гуманітарної допомоги [6; 31].

На хвилі Революції гідності в Україні на початку 2014 р. в Вашингтоні утворилася благодійна організація United Help Ukraine (президент – Руслан Замарай). Основна діяльність її сфокусована на збір та розподіл пожертвуваль, продуктів харчування і медикаментів для українських громадян, які постраждали від триваючого конфлікту на сході України, сім'ям постраждалих або загиблих за свободу і незалежність України. За цей час її волонтери зібрали фінансових пожертв майже на 200 тис. доларів, відправили 10 тон гуманітарного вантажу та контейнери з медичним обладнанням на суму 1/4 млн. доларів. За словами самих волонтерів цієї організації, вони співпрацюють з місцевими волонтерами, які розвозять допомогу адресатам, переймаються, щоб вона справді до них доходила, і не збираються згорнути свою діяльність, поки іде війна на сході України [26].

Українська діаспора Клівленда у штаті Огайо (США), зокрема Асоціація «Клівленд Майдан», збирає кошти та передає в Україну медичне обладнання для лікування поранених, автомобілі швидкої допомоги, а також надає адресну фінансову допомогу родинам Героїв Небесної сотні, загиблих бійців АТО, де є на вихованні маленькі діти, пораненим бійцям. Тільки за 2015 рік було надано адресну фінансову допомогу десятьом

родинам загиблих воїнів з Тернопільщини, а також передано фінансову допомогу пораненим бійцям зі Збаражчини – Максиму Комендату зі Збаража, Миколі Рибчинському та Івану Рудому із Зарубинець [13].

На початку 2015 р. львівські волонтери отримали п'ять фур гуманітарної допомоги від діаспори США, Німеччини і Люксембурга вартістю 10 тисяч доларів. В них було багато медикаментів, так зване ентеральне харчування для осіб, які перебувають у комі, реанімаційні візки, реанімаційні столи, та спеціальне обладнання для реанімаційних палат, і столи огляду тощо. Надзвичайно необхідний серед вантажу – апарат УЗД, який потрапив в Рівненський військовий госпіталь [17].

Неможливо не згадати і волонтерів з української діаспори, які безпосередньо брали участь в АТО. Так, найвідомішими добровольцями стали двоє українців з США, які прийняли українське громадянство, щоб захищати землю своїх прадідів, і віддали за неї свої життя – боєць батальйону Донбас Марко Заславський (позивний «Франко») та солдат 128-ї гірсько-піхотної бригади Володимир Питак. 30-річний будівельник і художник Назар Волинець, який народився на Західній Україні, згодом переїхав до Канади, спочатку війни воював у Луганській області у складі батальйону «Айдар», розповів, що пішов на війну без будь-якого озброєння. Мав лише дві гранати, потім на полі бою здобув гвинтівку. За його словами, добровольці воюють з тим, що мають. У деякого рушниця, або саморобні пістолети. Тільки близько 20 відсотків людей були озброєні. Добровольці покривали відсутність обладнання за рахунок військової підготовки, приходу адреналіну та патріотизму [29].

Поряд з українцями США, активну участь у волонтерському русі беруть і українці Канади. Одним із найбільших гуманітарних вантажів за час проведення АТО є 7-тонний вантаж з Канади із теплим одягом та медичним обладнанням, доправлений до Одеси в перші дні 2015 р. [18, с. 144]. Конгрес українців Канади (КУК) в Торонто (голова – Тарас Багрій) об'єднує більше 50 громадських організацій і представляє інтереси української громади в Торонто, Комітет «Євромайдан Канада» (голова Комітету – Маркіян Швець) є частиною КУК Торонто і включає в себе представни-

ків українських організацій та багатьох інших людей, які були мотивовані трагічними подіями в Україні за останні 2 роки. «Євромайдан Канада» направили близько \$1,3 млн фінансової та матеріальної підтримки в Україну. Асортимент підтримки є різноманітним: від поставок медичної апаратури і засобів, до моральної підтримки, яка включає більше 2500 карток підтримки та підписані прапори від наших дітей, адресовані українським солдатам, що захищають суверенітет України, а також канадським солдатам, які проводять підготовку українських військових [5].

КУК в Торонто і Комітет «Євромайдан Канада» співпрацюють з львівським Благодійним фондом Шпиталь ім. Митрополита А. Шептицького, який 9 грудня 2015 р. отримав від цих установ гуманітарну допомогу – 20 одиниць реабілітаційного та допоміжного обладнання для пацієнтів паліативного відділення, а також для випозичення в тимчасове користування потребуючими м. Львова. Коментуючи цю подію, її координатор від КУК (відділ Торонто) Іван Голюк зауважив: «Усі ми працюємо разом, щоб підтримати незалежність і цілісність України. Ми вважаємо, що це наш обов'язок надавати підтримку нашим братам і сестрам в Україні, які продемонстрували дивовижну відданість свободі і демократії України. З об'єднаною світовою спільнотою, і з Божою допомогою, ми подолаємо всі негаразди. Ми – перше, друге, третє, і навіть четверте покоління українських канадських дітей, які разом з новоприбулими дітьми з України, з гордістю кажуть: “Слава Україні! Героям Слава!”» [5].

11 грудня 2015 р. на зібранні КУКом і Комітетом «Євромайдан Канада» кошти було закуплено і привезено до Львова в реабілітаційний центр «Джерело» понад 100 інвалідних візків та медичні засоби для поранених бійців АТО та дітей з особливими потребами [24]. Як підкреслила консул Канади в Україні Оксана Винницька, «те, що таке обладнання отримав Львів – не випадковість. Пересування, зокрема і для неповносправних, – дуже важлива частина нашого життя. Ми передали такі пересувні засоби, які широко використовують у всьому світі. Львів сьогодні стає зручнішим для людей з особливими потребами: встановлюють пандуси та пристосовані для руху на візках хідники...» [24].

Українська громада в Канаді, компанія «Kobo» з 31 жовтня 2014 р. до 1 липня 2015 р. передали військовим, учасникам АТО близько 2000 електронних книг для читання⁷⁸. У кожному з них завантажено 600 творів різної тематики і спрямування, спеціально підібраних фахівцями з літератури. Така допомога є дуже важливою. По-перше, тому що це – увага до наших військовослужбовців, які зараз переживають важкі часи, адже багато з них потребують лікування після поранень і травм, отриманих під час служби у зоні АТО. По-друге, для них це – можливість цікаво і корисно використати вільний час, повернути позитивні думки. Адже, на превеликий жаль, більшість військових мають певні психологічні травми, стресові розлади, потребують медико-психологічної реабілітації, лікування. А читання – це і є один із видів психологічної допомоги [12].

Нині однією з найвідоміших волонтерських організацій зі збору коштів для українських військових є «Армія SOS». За оцінкою голови Київського представництва Конгресу українців Канади Олени Кошарної загальний обсяг допомоги, зібраний для України мільйонною канадською діаспорою за минулий рік, складає від 10 млн до 15 млн доларів). Частина грошей, зібраних «Армією SOS», була використана на придбання деталей для саморобних безпілотників, але більшість пішла на придбання 30 транспортних засобів, в основному автомобілів «Хаммер» та пікапів, які відправились на фронт. Волонтери кажуть, що така незвична допомога необхідна через повальну корупцію всередині армії Винницький [29]. У той час як грошові пожертвування збираються і використовуються туди, де, на думку «Армії SOS», у цьому є найбільша потреба, багато представ-

⁷⁸ З них в Київський військовий шпиталь передано 145 книг, Київський шпиталь МВС – 20, Київ (для дітей учасників АТО) – 30, Київ (дитячий табір для дітей учасників АТО) – 100, Сумський артилерійський полк – 30, Дніпро (шпиталь) – 80, Чернівці – 999, Запоріжжя (шпиталь) – 10, Полтава (шпиталь) – 44, Миколаїв (шпиталь) – 40, Суми – 70, Суми (інтернат імені Супруна) – 10, Суми (табір «Ровесник» для дітей-сиріт) – 30, Сумська обл., с. Хоружівка, Інтернат – 5, Сумська обл., с. Правдинка, інтернат – 15, Сумська обл., с. Ульянівка, дитячий будинок – 10, Черкаси (Черкаський обласний госпіталь) – 55, Харків (шпиталь) – 100, Ірпінь – 70, Житомир (шпиталь) – 110 електронних книг [10], 50 з яких передали до Житомирського військового шпиталю, 30 – військовослужбовцям 95 окремої аеромобільної бригади у зоні проведення АТО, ще 30 пристроїв передані у лікувально-санаторний центр «Дениш», де проходять реабілітацію учасники АТО відповідно до чинної обласної програми [12].

ників закордонних українців самотужки купують товари і відправляють їх на склад у Києві. Пан Тропінов каже, що українська діаспора у США була найбільшим джерелом одягу та іграшок для сімей солдатів, а канадська діаспора зробила помітний внесок в поставки військового спорядження [29]. Річард Гарейчук, 59-річний окуліст з Торонто, зазначив, що він займається збором коштів для «Армії SOS», бо вона допомагає тим, хто насправді воює, незалежно від того, чи це регулярна армія, чи добровольчі батальйони [29]. В 2014 р. Р. Гарейчук та інші члени українсько-канадської громади купили безпілотник за \$12000, охрестили його «Прометеем» і відправили до «Армії SOS». «Прометей» 10 раз вилітав на збір розвідувальної інформації поблизу Донецька і Луганська та на початку 2015 р. був збитий сепаратистами. «Армія SOS» також купує комплектуючі для снайперських гвинтівок та розтяжки для детонаторів [29].

Окрім груп, подібних до «Армія SOS», діаспора має навіть більш неформальні – і прями – контакти з українськими військами на фронті. На думку відомого українсько-канадського політичного аналітика Михайла Винницького, якщо скласти всі пожертви докупити, вийде, що таким чином українська армія отримує 60 відсотків усієї допомоги. «Низові мережі можуть бути потужнішими, ніж державна машина, тому що державна машина може бути корумпованою», – зауважив професор М. Винницький [29].

Узагальнених даних про гуманітарну та фінансову допомогу української діаспори США та Канади наразі немає. Але про її обсяг свідчать і наведені вище приклади, і окремі офіційні повідомлення. Зокрема, за даними на листопад 2014 р. українська діаспора Канади передала на схід України лише медикаментів на 25 тис. канадських доларів [18, с. 145]. За інформацією генерального консула України у Сан-Франциско С. Альошина, місцеві українські волонтери до листопада 2014 р. відправили в Україну гуманітарну допомогу вартістю \$250 тис. Втім, як він зауважив, загальна сума, зібрана у США волонтерами з української діаспори, є набагато більшою [18, 145].

Як і українці, які мешкають в США і Канаді, вагому допомогу Україні в цей нелегкий час надає і українська європейська діаспора. Відтак, укра-

їнська діаспора у Німеччині за ці останні три роки надіслали близько сотні тонн гуманітарної допомоги. Наведемо лише кілька прикладів. В червні 2015 р. з німецького міста Дортмунд надійшла сьома партія допомоги в госпіталь у Волновасі, де на той час лікувалися більше сотні наших бійців. Там було реабілітаційне обладнання, інвалідні візки, ліжка, кварцеві лампи та інша техніка, перев'язочні матеріали. Окрім медтехніки, в зону АТО завезли велику кількість одягу для людей, які через війну втратили майно. Загалом назбирали допомоги вагою у десять тонн [7]. А в лютому 2015 р. настоятель та прихожани Української Греко-Католицької Церкви святого Володимира з міста Ганновер (Німеччина) та громада українців Нижньої Саксонії зібрали та передали благодійному фонду «Волинь-2014» десять тонн гуманітарної допомоги.

Серед вантажу – одяг, взуття, медикаменти, засоби гігієни, матраци, а також продукти харчування. Все це було передано українським військовослужбовцям, які перебувають в зоні проведення антитерористичної операції та в медичні заклади. В коробках з одягом та продуктами харчування були листи від дітей Ганновера з словами вітання та підтримки українських військових. Також благодійники передали роті міліції особливого призначення «Світязь» УМВС України у Волинській області продукти харчування та медикаменти, намети та спальні мішки [21]. Дві машини з гуманітарною допомогою (ліжка та тумби, одяг, постіль, побутова техніка і численне медичне обладнання, в тому числі два операційні столи) для України зібрали громади німецьких міст Мюнстера, Бамберга та Вюрцбурга [9]. Благодійний фонд «Нова країна» за допомогою української діаспори у Люксембурзі та Німеччині відправив дві вантажівки із медичним обладнанням, ліжками, ковдрами та іншими необхідними речами на схід України [27].

В листопаді 2015 р. 20 тонн медичного краму передала Інституту травматології та ортопедії українська діаспора з Франції. Це, зокрема, багатофункціональні ліжка, ортопедичні матраци, лікарняні столики та інвалідні візки. Їхня вартість більше як 20 тисяч євро. Усю допомогу надіслали

спеціально для нового відділення травматичних пошкоджень опорно-рухового апарату [25].

Волонтерська група «Лондон – Євромайдан» в листопаді 2014 р. презентувала бійцям Добровольчого Українського Корпусу-2 біноклі (16x50 та 20x50), енергетичні батончики, харчові гелі та таблетки для очищення [16]. У Лондоні на Різдво 2015 р. парафіяни українських церков збирали пожертви на допомогу військовим. Після богослужінь в Українській Греко-Католицькій Церкві Скитальчої Родини та Українській Автокефальній Православній Церкві вдалося зібрати 2835 британських фунтів (УГКЦ – 1770, УАПЦ – 1065). На зібрані кошти куплено тепловізор, прилади нічного бачення та теплий одяг українським військовим у зону бойових дій на сході України [14].

Активно допомагає біженцям з Донбасу та українським військовим Фундація «Українці в Нідерландах». Зокрема в квітні 2015 р. вони зібрали та передали 2149 кг гуманітарної допомоги, закупили 132 шоломи, кровоспинні препарати «Селох» («Целокс») та джгути, 160 комплектів термобілизни тощо. Для Центральної міської лікарні міста Сум, госпіталю ветеранів війни та центру реабілітації дітей ними було передано медичні препарати, ролатори, меблі та разом з українцями інших країн закуплено велику кількість аптечек і теплі речі [8].

Українська діаспора у Венеції та прилеглих містечках в лютому 2015 р. придбала для Добровольчого Українського Корпусу (ДУК) автомобіль швидкої медичної допомоги. Автомобіль заповнили ліками, продуктами та одягом. Волонтер Юрій, який їздив за реанімобілем, розповів – гуманітарної допомоги, яку принесли люди, було стільки, що вона не вмістилась в машину [11].

Отже, детально характеризуючи участь української діаспори у волонтерському русі в умовах російської агресії 2014–2016 років, можна зробити такі висновки. Трагічні події в Україні впродовж останніх трьох років продемонстрували солідарність української діаспори з історичною батьківщиною та її прагнення допомогти відстояти територіальну цілісність і незалежність України. Її волонтерська діяльність відбувається на кількох

рівнях: робота благодійних громадських організацій, церков, ситуативні волонтерські акції на місцевому рівні, приватна ініціатива. В сукупності це є суттєвою фінансовою, військово-технічною, гуманітарною допомогою Україні, а також прикладом дієвої підтримки свого народу для всього зарубіжного українства.

Одним з основних напрямів гуманітарної допомоги зарубіжних українців є забезпечення найнеобхіднішим (транспортом, одягом, продуктами харчування, іншими предметами першої необхідності, грошима тощо) українських військових, задіяних в АТО, допомога їхнім сім'ям.

Надзвичайно важливими для української сторони є організація діаспорою гуманітарної та кваліфікованої медичної допомоги. Це надання медичного обладнання, медикаментів, лікування поранених за кордоном, приїзд медиків в Україну. Таким чином, гуманітарна допомога благодійних організацій, створених українцями в багатьох країнах світу, є важливим внеском у подолання наслідків російської агресії. Одночасно, зважаючи на те, що російсько-український конфлікт на сході України продовжується і остаточний підрахунок обсягу гуманітарної допомоги української діаспори Україні ще попереду, порушена у даній статті проблема в цілому, а також окремі її аспекти (напрями допомоги, охопленість постраждалих, взаємодія з місцевою та центральною владою України тощо) залишатимуться актуальними і надалі.

Джерела і література:

1. Авраменко Є. Г., Васильєв М. К. Волонтерський рух в Україні: засади і принципи діяльності // Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 квітня 2015 року. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2015. – С. 12–15.
2. Волонтер: «За останні три роки у США сформувалась нова генерація українців». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidia.org/2016/51500>
3. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. – К.: НІСД, 2015. – 36 с.
4. Гугушвілі Т. Українська діаспора надіслала 14 тонн допомоги фронту / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://realno.te.ua/novynu/українська-діаспора-надіслала-14-тонн-д/>
5. Гуманітарна допомога від української діаспори в Канаді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spital.org.ua/гуманітарна-допомога-від-українсько>

6. Гуманітарна допомога Україні зі США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meest-online.com/diaspora/usa-diaspora/humanitarna-dopomoha-ukrajini-zi-ssha>

7. Десять тонн медичної техніки передала українська діаспора з Німеччини бійцям на Схід. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/06/16/desyat_tonn_medychnoi_tehniky_peredala_ukrainska_diaspora_z_nimechchyny_biytsyam_na_shid_599196

8. Діаспора в Нідерландах допомагає українській армії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitovyd.info/2015/новини/діаспора-в-нідерландах-допомагає-укр/>

9. Діаспора з Німеччини збрала дві фури гуманітарної допомоги для українських лікарень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/09/14/diaspora_z_nimechchyny_zibrala_dvi_fury_gumanitarnoi_dopomogy_dlya_ukrainskyh_likaren_624168

10. Електронні книгочиталки Kobo для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/ereaders.for.Ukraine>

11. Заробітчани з Італії передали на фронт реанімобіль, заповнений гуманітарною допомогою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/02/25/ukrainski_zarobitchany_z_italii_peredaly_na_front_reanimobil_zapovnenyyu_gumanitarnoyu_dopomogoyu_567584

12. Канадійці передали електронні книги житомирським військовим. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.1.zt.ua/news/misto/kanadiytsi-peredali-elektronni-knigi-zhitomirskim-viyskovim.html>

13. Моргун О. Українська діаспора Клівленда передала грошову допомогу пораненому бійцю Миколі Рибчинському / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://narodne-slovo.te.ua/2016/03/22/ukrajinska-diaspora-klivlenda-peredala-hroshovu-dopomogu-poranenomu-bijtsyu-mykoli-rybchynskomu>

14. На Різдво у церквах Лондона зібрали майже £3000 для військових. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://4army.com.ua/na-rizdvo-u-tserkvah-londona-zibrali-majzhe-3000-dlya-vijskovih/>

15. ОКО. Про Проект. Мета. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukroko.org

16. Прикарпатських добровольців підтримали із Лондона. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravda.if.ua/news-67464.html>

17. Пять огромных фур гуманитарной помощи получили львовские волонтеры от диаспоры из Америки, Германии и Люксембурга. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://censor.n>

18. Сухобокова О. О. Волонтерська допомога Україні від української діаспори США і Канади під час проведення АТО // Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 квітня 2015 року. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2015. – С. 143–147.

19. Тимченко С. С., Шмаріна А. В. Історія волонтерської діяльності у світі та в Україні // Волонтерський рух: історія, сучасність, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 квітня 2015 року. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2015. – С. 151–154.

20. Три історії про те, як українці озброюють українську армію. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2014/07/11/174797>

21. УГКЦ й українська громада Нижньої Саксонії передали допомогу волинським бійцям. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua/ugkc-y-ukrayinska-gromada-nizhnoyi-saksoniyi-peredali-dopomogu-volinskim-biytsyam>

22. Українська діаспора передала гуманітарну допомогу батальйону «Тернопіль». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/06/11/ukrayinska_diaspora_peredala_gumanitarnu_dopomogu_batalyonu_ternopil_597767

23. Українська діаспора США допомагає Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uamodna.com/articles/ukrayinsjka-diaspora-ssha-dopomagaе-ukrayini>

24. Українці з Канади передали неповносправним львів'янам понад 100 сучасних візків. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/12/11/ukraintsi_z_kanady_peredaly_65334002.07.2015; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/ereaders.for.Ukraine>

25. Українці з Франції передали в Україну 20 тонн медичної допомоги. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidia.org/2015/48013>

26. Як агресія Росії породила волонтерський рух у діаспорі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/a/united-help-ukraine/3201938.html>

27. Як діаспора з Німеччини та Люксембургу допомагає Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://4army.com.ua/yak-diaspora-z-nimechchini-ta-lyuksemburgu-dopomagaе-ukrayini/>

28. Як українська громада США дбає про дітей із «сірої зони». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/a/uarc/3526823.html>

29. Як українська діаспора воює проти Росії – розслідування The Globe and Mail. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/a/diaspora-vijna-proty-putina-arms-for-ukraine/2661982.html>.

30. «Adopt a Wounded Ukrainian Soldier». [Electronic Resources]. – Access mode: <http://www.uuarc.org/our-programs/adopt-a-wounded-ukrainian-soldier>

31. Save Ukraine Now»: гуманітарна допомога Україні від США. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrslovo.net/ukrainstvom/ukrainian-community/23590.html>

**ПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ЗАРУБІЖНИХ
УКРАЇНЦІВ У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЛІКТІ
2014–2016 рр.⁷⁹**

Події в Україні на початку 2014 року, коли Російська Федерація незаконно анексувала Крим, підтримала сепаратистський рух на сході України та створення контрольованих, керованих та фінансованих нею Донецької народної республіки (7 квітня 2014 р.) і Луганської народної республіки (27 квітня 2014 р.), створили ситуацію, коли вперше після Другої світової війни Україна змушена захищати свій суверенітет і незалежність, що потребує мобілізації зусиль не лише політичної влади, але й усього суспільства, його інститутів [2, с. 4].

Набуття Україною незалежності в 1991 р. у результаті розпаду СРСР від початку розглядалося і розглядається російською елітою як «прикре історичне непорозуміння», яке повинно бути якнайшвидше виправлене. За визначенням В. Путіна, цей розпад – «найбільша геополітична катастрофа ХХ століття».

З початком агресії Росії в 2014 р. загальна ситуація, що склалася навколо України, була суттєво ускладнена ще й тим, що РФ щодо України, як і у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, застосувала новий вид агресії – «гібридну війну», яка передбачає не лише військові заходи, а руйнування країни зсередини, придушення волі до опору, нав'язування волі агресора. Особлива увага надавалася «інформаційній війні», яка набула щодо України тотального характеру [2, с. 4]. В нинішніх умовах російської агресії особливо важливою для української нації є консолідація української народу та підтримка української діаспори, яка відіграє вагомий роль у наданні

---

79 Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: Краснодемська І. Й. Політична складова діяльності зарубіжних українців у російсько-українському конфлікті 2014–2016 рр. // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упоряд. П. Гай-Нижник. – К.: МП «Леся», 2016. – С. 182–194.

Україні допомоги в цьому протистоянні, розгорнувши активну діяльність з лобіювання перед владою країн проживання її інтересів.

Нині за межами України проживає понад 20 млн українців, які створили велику кількість громадсько-політичних, освітніх, наукових, культурних організацій. Одним із перших засудив військове вторгнення Росії в Україну і закликав міжнародне співтовариство захистити суверенітет і територіальну цілісність України Світовий конгрес українців (*далі – СКУ*), який був заснований у 1967 р. і є міжнародною координаційною надбудовою українських громад у діаспорі, що представляє інтереси українців, які мешкають за межами України. СКУ об'єднує в своєму складі українські організації із 33 країн та підтримує зв'язки з українцями ще 14 країн. СКУ підтримав Звернення Верховної Ради України від 28 лютого 2014 р. до держав-гарантів (Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки і Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії) відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї щодо дотримання Будапештського меморандуму та закликав нагадати Росії про її міжнародні зобов'язання щодо України [6]. «Вторгнення Росії на територію України порушує міжнародні зобов'язання Росії відповідно до Статуту ООН, Гельсінського Заключного Акту, Будапештського Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року відносно територіальної цілісності України.

СКУ повністю підтримує заклик уряду України до США, Європейського Союзу та НАТО, щоб захистити Україну від цієї військової інтервенції», – йдеться у зверненні СКУ [8; 9]. На думку президента Світового конгресу українців Є. Чоля, найбільшим завданням організації на сьогодні є переконати світове співтовариство, що те, що зараз відбувається в Україні, не є виключно українською кризою, а радше світовою, кризою, а Україна, захищаючи свою територіальну цілісність, фактично стримує поступ російської агресії на захід Європи. Плани конкретної співпраці СКУ з МЗС

України та Міністерством інформаційної політики були обговорені під час його зустрічей з керівниками цих відомств [4].

Після голосування двох палат Державної думи РФ 1 березня 2014 р. за введення російських військ на територію України і, зокрема, в Крим, 2 березня 2014 р. у 27 містах світу відбулися акції протесту з вимогою припинити російську інтервенцію в Україну. Зокрема, масштабні акції протесту проти введення військ РФ до Криму відбулися в США, а Український конгресовий комітет Америки (*далі – УККА*) виступив з вимогами негайного запровадження санкцій проти РФ та програми надання Україні найширшої допомоги США, НАТО та ООН, в тому числі військової. Із гаслом «Ні війні в Україні!» на вулиці Нью-Йорка вийшли українці, кримські татари, росіяни, білоруси, грузини. «Люди масово вирушили до Таймз Скверу, де заповнили увагу туристів і жителів мегаполісу. Російські активісти вийшли з гаслами: «За нашу і вашу свободу». Як зауважила одна із учасниць акції Людмила Ломпас, – «росіяни сказали, що вони самі пікетували своє консульство та що їм соромно за дії Росії». Колона людей розтягнулася на 5 кварталів. Активісти також пікетували російське консульство.

У Вашингтоні українців та кримських татар прийшли підтримати американці, росіяни, грузини, білоруси, молдавани, прибалти, абхазці та представники інших народів. Під російським посольством вимагали у Путіна «забрати руки геть від України» [11]. У Х'юстоні, штаті Техас, українці пікетували російське консульство, дякуючи сміливим росіянам за підтримку та закликаючи Путіна дотримуватися умов Будапештського меморандуму. У Чикаго УККА провів зустріч з сенаторами від штату Іллінойс. 2 березня 2014 р. у присутності усіх головних американських телеканалів відбулася дискусія з сенатором Дурбіном, а також на телефонному зв'язку перебував посол США в Україні Пайетт [11].

2 березня 2014 р. півтори тисячі українців зібралися у центрі Лондону біля Посольства США та вимагали, щоб уряд США дотримувався зобов'язань, взятих при підписанні Будапештського меморандуму. Акція продовжилася біля російського посольства, де наполягали, щоб В. Путін забрав свої війська з України. Росіяни, поляки, сирійці, грузини, білоруси

і литовці масово долучилися до акції. Протестні акції на підтримку кримських татар і засудження російської агресії пройшли у Парижі, в столиці Туреччини Анкарі, під посольством РФ у Литві (в Вільнюсі) та Білорусі (в Мінську). У Берліні до мітингувальників приєдналася Лауреат Нобелівської премії з літератури Герт Мюллер [11].

Своєчасна реакція української діаспори, синхронна до дій української влади на міжнародній арені, спричинилася до засудження 2 березня 2014 р. країнами G7 порушення РФ суверенітету та територіальної цілісності України, а також призупинення підготовки саміту G8 у Сочі в червні 2014 р. З цього й почалася міжнародна реакція на дії РФ, що згодом призвело до запровадження багаторівневих санкцій проти неї [10, с. 255–256].

Найуспішніше інтегрувалася в політичну сферу діаспора в США і Канаді, де в законодавчій і виконавчій владі є представники діаспори. Це спричинило формування потужного українського лобі у США і Канаді. Насамперед ідеться про парламентські групи з підтримки України, створені у 1990-х рр. – Українська група Палати представників конгресу США, Конгресс українців Канади та Канадсько-українська група дружби, – які значно активізувалися у 2014 р., а також ситуативне об'єднання сенаторів США, що в лютому 2015 р. офіційно оформилося в «Групу підтримки України в Сенаті». Саме вони виступають ініціаторами прийняття законів на підтримку України та є потужним чинником формування суспільної думки в США і Канаді, впливають на формування їх зовнішньополітичної лінії.

Українська громадськість США доклала чималих зусиль, щоб вплинути на прийняття позитивних політичних рішень різними державними органами США, Канади, інших країн. Це, зокрема, збір підписів до Конгресу, до президента Б. Обама, надсилання листів до своїх конгресменів і сенаторів із усіх штатів на округах, тричі протягом року – Українські дні у Конгресі США, організовані Українською національною інформаційною службою УККА за участю представників різних громадських організацій, акції протесту українців біля Білого дому й у багатьох містах Америки тощо.

За активної підтримки світового українства 1 квітня 2014 р. Конгрес США прийняв «Закон на підтримку суверенітету, територіальної цілісності,

демократії та економічної стабільності в Україні». Серед іншого, це дозволило США надати Україні держгарантії на 1 млрд доларів. Чимало ініціатив української діаспори були підтримані американськими конгресменами завдяки організованим УККА «українським дням» на Капітолійському пагорбі, під час яких відбуваються зустрічі діаспори та законодавців. Зокрема, на зустрічі 18 липня 2014 р. конгресмени і сенатори рішуче засудили дії Росії (напередодні було збито «Боїнг МН-17» Малазійських авіаліній у Донецькій обл.) та пообіцяли домагатися надання Україні фінансової і військової підтримки. 27 липня співголови української групи в нижній палаті Конгресу США Джим Герлах, Мерсі Каптур та Сандер Левін внесли проект резолюції під назвою «Акт сприяння безпеці України 2014».

Як пояснила М. Каптур, настав час для США «надати розумну допомогу в забезпеченні України». Законопроект надає Києву статус союзника НАТО без вступу до Альянсу. «Це необхідно для того, щоб тимчасово забезпечити Україну життєво важливими ресурсами та безпекою, яку НАТО пропонує державам-членам», – зауважила М. Каптур.

Д. Герлах, в свою чергу, зазначив, що Росія не поважає суверенітет України і продовжує вторгтися на її територію. «Докази, надані американською та українською розвідкою, поза сумнівом, демонструють, що сепаратисти і наймані бандити, озброєні сучасними російськими зброєю і технологіями, продовжують сіяти хаос і нестабільність», — пояснив конгресмен. надання Україні військової допомоги [16]. Продовженням цієї лінії та результатом спільних зусиль України, діаспори та керівництва США можна вважати рішення НАТО про припинення співпраці з РФ та збільшення рівня співпраці з Україною на початку серпня 2014 р. [5].

В кінці 2014 р. активістами української діаспори в США та КУКом був пролобійований «Закон про підтримку свободи України – 2014», ухвалений 11 грудня 2014 р. Сенатом, 12 грудня 2014 р. Палатою Представників США і 18 грудня підписаний Президентом США Бараком Обамою. Офіційною політикою США у документі проголошено відновлення територіальної цілісності України та її захист від російської окупації, а Україна визнається військовим союзником США поза НАТО. В Законі прописані

конкретні механізми надання їй допомоги у побудові демократичного суспільства та зміцненні безпеки. Ідеться про військову допомогу, на яку передбачено 350 млн доларів, зокрема у вигляді оборонного озброєння, технічну допомогу у зміцненні енергетичної безпеки та розвиток громадянського суспільства, боротьбу з корупцією [1]. Закон дозволяє послідовно посилювати тиск на оборонну, енергетичну і фінансову галузі російської економіки.

Вагомою також є співпраця української діаспори з чиновниками, дипломатами, громадськими організаціями США, Канади (Фонд Карнегі, Фрідом Хаус, Атлантична рада, Чиказька Рада глобальних проблем, Центр стратегічних міжнародних студій у США тощо) та вироблення єдиної позиції щодо України.

Важливість потужного лобі української діаспори не раз підкреслювали, зокрема, конгресмени. Так, М. Каптур, автор законопроекту «Про введення санкцій проти Російської Федерації та надання додаткової допомоги Україні та інші цілі», зауважила: «Робота діаспори є критично важливою для просування наших законопроектів. Я щойно говорила з одним конгресменом зі східного штату, який нічого не знає про Україну. Але він підтримує наші зусилля в наданні Україні оборонного озброєння. І я знаю, що це тому, що його виборці з української діаспори зв'язалися з ним. Дуже важливо, щоб діаспора використовувала цей момент, щоб зв'язатися зі своїми сенаторами та конгресменами, особливо з членами провідних комітетів, і інформувати їх».

В лютому 2016 р., у другу річницю анексії Криму, в різних європейських країнах (Франції, Португалії, Іспанії, Італії, Туреччині та ін.) відбулися маніфестації, на яких представники української діаспори закликали європейців не забувати про спільну біду і спільного ворога. Попри дощ, пройшлися ходою вулицями Риму кілька сотень українців, до яких приєдналися й італійці, аби ще раз нагадати про злочини Росії в Україні. Як зауважив президент Асоціації «Італія-Україна-Майдан» Фабіо Приведелло, італійський народ разом з українським засуджує російське втручання та окупацію української землі [15].

Однією з найорганізованіших українських громад за межами України є українська діаспора в Канаді, яка дуже давня і добре згуртована, що має вплив на прийняття політичних рішень. Саме тут українці ще глибоше, ніж у США, інтегровані в державну владу. Наприклад, Стівен Дзюба, мер Вінніпегу, який керував містом двадцять років (1957–1977), мав українське коріння. Дружина теперішнього мера – теж із української родини. У 1991 р. Канада однією із перших в світі визнала незалежність України. І в усі наступні роки, у найважчі та найскладніші періоди Канада продовжує активно нам допомагати, послідовно та рішуче виступає на захист України. Тиск на канадську найвищу законодавчу і виконавчу владу активно здійснюють парламентська Канадсько-українська група дружби, потужні неурядові діаспорні організації – Канадське товариство приятелів України, Канадсько-українське бюро, Українська організація бізнесменів і професіоналістів Канади, Канадська група сприяння демократії в Україні тощо.

Яскравим прикладом співпраці української діаспори з владою країн, де вони мешкають, може слугувати триденний візит (10–12 липня 2016 р.) прем'єр-міністра Канади Джастіна Трюдо в Україну. В його делегації були представники Конгресу українців Канади. Вони мали нагоду переговорити не лише напередодні зустрічей прем'єра з президентом і прем'єром України, а й що більш важливо, напередодні зустрічі «Групи семи». В такий спосіб зарубіжне українство впливає на західні держави, щоб вони не тільки заявами, а й конкретними діями допомагали Україні [4].

Власне, Канада завжди була одним з найбільших українських лобі на міжнародній арені (варто нагадати, що вона другою визнала незалежність України, а з 1994 р. Канаду й Україну поєднує «особливе партнерство»). Її готовність обстоювати інтереси України яскраво продемонструвала реакція прем'єр-міністра С. Гарпера на збиття літака МН-17 17 липня 2014 р. – рішучий осуд саме РФ як винуватиці трагедії та заклик до світового співтовариства поглибити санкції проти неї. Тоді ж уряд Канади оголосив про виділення Україні понад 220 млн доларів кредиту для стабілізації економіки. Процедура укладення Угоди про надання кредитних гарантій

було завершено під час візиту президента України до Канади 17 вересня 2014 р. Сьогодні Канада наполегливо співпрацює з українським урядом. У плані допомоги Україні, нелетального військового обладнання та санкцій щодо Кремля Канада іде далі за інші країни Заходу.

На думку відомого українсько-канадського політичного аналітика, який викладає у Києво-Могилянській бізнес-школі професора М. Вінницького, саме діаспора добилася того, що Україна стала провідною темою для політиків в Оттаві. «Це праведна справа, до центру уваги політиків вона потрапила завдяки великій і добре організованій діаспорі, яка звертає на неї увагу політиків. ... Консерватори багато зробили для підтримки України. Колись українці у Канаді голосували за Ліберальну партію, тепер їх підтримка здатна перехилити шальки терезів на користь консерваторів, особливо у містах, де компактно живуть українці – як-от у Торонто та Вінніпезі», – зауважує він.

Батьки багатьох найбільш активних членів 1,2-мільйонної української діаспори у Канаді прибули до Канади, тікаючи від штучного голоду, організованого Сталіним у 1930-х роках, або від придушення українського націоналізму під час Другої світової війни. Для них нинішня війна з Росією – лише остання ланка у довгій боротьбі за звільнення Батьківщини з рук Москви. Росія – це їхній вічний ворог» [19].

29 вересня – 2 жовтня 2016 р. в м. Реджайна провінції Саскачеван (Канада) відбувся XXV Конгрес українців Канади (*далі – КУК*), в якому взяли участь понад 250 делегатів з усієї Канади. Як зазначив голова КУК П. Грод, пріоритетними завданнями для КУК на наступні три роки є: продовження і розширення підтримки процесу реформ в Україні та зміцнення спроможності України захистити себе від війни та російської агресії; створення благодійного фонду для забезпечення довгострокового фінансового успіху і стійкості багатьох важливих програм КУК; розширення бази членства КУК і зміцнення чинних організацій-членів; зміцнення конструктивних відносин з урядом Канади і виборними посадовими особами [7].

Упродовж трьох останніх років провідні європейські країни, США, Канада та ін. відіграють провідну роль в обстоюванні інтересів України

на міжнародній арені. Йдеться про консолідацію всієї демократичної світової спільноти для допомоги Україні та протидії російській агресії, що виявилось у систематичному викритті агресивної політики РФ. Важливою складовою підтримки України став тиск США і Канади на РФ, здійснюваний безпосередньо та через їхніх політичних партнерів й міжнародні організації з метою припинення нею воєнних дій на сході України.

Українська діаспора самостійно та через уряди її країн весь час працювала з країнами-членами НАТО задля надання Україні військово-технічної допомоги та фінансового і політичного тиску на РФ. Підтримка її зусиль США і Канадою як провідними учасницями НАТО вплинула на надання Альянсом максимально можливої політичної та практичної допомоги, що було підтверджено під час саміту в Уельсі у вересні 2014 р. [3]. Окремим напрямом роботи діаспори було лобювання запровадження та розширення економічних санкцій проти РФ. При цьому санкції США та Канади – більш рішучі, ніж запроваджені Європою, і саме північноамериканські політики здійснювали тиск на своїх європейських колег для запровадження санкцій третього рівня [10].

За активної підтримки і безпосередньої участі представників української діаспори 10–11 червня та 14–15 жовтня 2016 р. у багатьох країнах світу (Франції, Польщі, Великій Британії, Швейцарії, Австрії, Німеччині, Україні, Італії, Угорщині, США, Канаді, Австралії, Угорщині та ін.) пройшли масштабні міжнародні акції протесту проти російської агресії під гаслом «Stop Putins war in Ukraine» («Зупинити війну Путіна в Україні»). «Ми хочемо зупинити вбивство нашого народу на сході України – в Донбасі. З різних джерел (зі звітів ОБСЄ в українських ЗМІ) ми отримуємо інформацію про те, що ситуація в Донбасі стає все гіршою, і що Росія і проросійські збройні формування, які вона підтримує, не виконують Мінські угоди.

Громадян України вбивають, також є поранені. Вони не тільки військовослужбовці: від регулярних артобстрілів страждають й місцеві жителі, серед них є діти.

Наше серце болить: ми не можемо спокійно спостерігати за тим, що відбувається, а наша совість не дозволяє нам стояти осторонь...», – йдеться в зверненні організаторів акції 10 червня ц.р. [18].

На цих заходах мітингувальники вимагали вивести з території України російські війська, також повернути назад в Росію зброю і військову техніку. Крім того, учасники протесту закликали збільшити число спостерігачів на Донбасі від ОБСЄ і зробити їх роботу на окупованих територіях сходу України постійною. Також висувалася вимога звільнити українців, яких в Росії незаконно утримують під арештом за політично вмотивованими і сфабрикованими звинуваченнями [14].

14 жовтня 2016 р. протестні акції пройшли в Берліні, Мюнхені, Франкфурті-на-Майні та ін. німецьких містах. «Ми протестуємо проти незаконної війни, агресії великої держави проти країни, яка слабша. Ми протестуємо проти численних військових злочинів цієї людини, яка розв'язала війну. Це свинство, несправедливість і брехня!», – пояснює свою участь в акції громадянка ФРН з німецьким, українським і російським корінням Ксенія Вернер [17].

У Варшаві присутні з українськими, польськими і кримськотатарськими прапорами і плакатами про агресивну сутність режиму Путіна скандували гасло «Російську зброю – до Росії!». «Росія хоче приховати факт війни, замаскувавши її під громадянський конфлікт в Україні і що нібито Україна не може впоратися з ним. А ми приходимо сюди, зриваємо маски і показуємо, що ці танки й амуніція – це російська зброя і ми про це говоримо відкрито. В Європі це вже починають бачити», – заявив у виступі перед присутніми активіст Євромайдану в Варшаві Р. Корбут [17].

У Лондоні демонстранти влаштували цілий перфоманс під резиденцією прем'єр-міністра країни на Даунінг-стріт. Вони також підготували лист до британської прем'єрки Терези Мей із закликом заморозити активи російських олігархів у Великобританії та посилити санкції проти Росії. Після двогодинної демонстрації на Даунінг-стріт учасники акції рушили до російського посольства. Окрім українців, у пікеті також взяли участь кримські татари та представники Грузії і Сирії [13].

14 жовтня 2016 р. в Брюсселі в акції «Stop Putins war in Ukraine», взяв участь депутат Європарламенту Марк Демесмакер, який вважає, що ЄС має посилити санкції проти РФ через її дії в Україні та Сирії. Демонстрація пройшла у центрі європейського кварталу, на площі Шумана, де розташовані офіси Європейської комісії, Європейської ради та Зовнішньої служби ЄС. Її учасники закликали зупинити війну в Україні та Президента Росії В. Путіна і тримали в руках плакати та скандували англійською мовою: «Зупинити Путіна, зупинити війну!», «Більше санкцій!», «Ваша країна може бути наступною!», «Свободу Роману Суцценку!», «Свободу всім незаконно утримуваним!», «Путін – терорист!». На думку М. Демесмакера, ЄС має посилити санкції проти РФ через її дії в Україні та Сирії. «Це важливо, тому що ми хочемо миру, ми бачимо, що Україна є жертвою зовнішньої агресії, агресії Кремля. Подібну агресію ми бачимо і в Сирії. Те, що відбувається в Алеппо, доводить, що якщо ми не будемо відстоювати наші принципи, якщо Європейський Союз не буде відстоювати свої принципи, – це буде слабкий союз, і ми будемо скрізь по світу жертвами такого роду агресії. Тому важливо сказати— зупиніть цю агресію в Україні. Ми повинні утримувати і навіть посилити наші санкції проти всіх країн, які не виконують міжнародних принципів, міжнародних правил та домовленостей», – заявив він [12].

Поряд із лобюванням політичних рішень на користь України важливим завданням для зарубіжних українців є протистояння російській дезінформації, зокрема інформування суспільства і влади країн їхнього проживання про реальну ситуацію в Україні. Президент РФ В. Путін нещодавно заявив, що на 2017 рік Росія виділяє 643 мільйони євро на ЗМІ. Представники української діаспори добре розуміють, що ті гроші підуть на дезінформацію, котру треба поборювати, і намагаються порушити ці питання в Європарламенті. На їхнє прохання Глава європейської дипломатії Федеріка Могеріні в червні 2016 р. представила Євросоюзу план протидії російській пропаганді. Також зарубіжні українці закликали депутатів Європарламенту, щоб це не були рекомендації одного чиновника, а слухання в Європарламенті, де б могли виступити і чиновники, і журналісти, і СКУ, і

експерти. Щоб ці зусилля і гроші, виділені на боротьбу з дезінформацією, були ефективними. Відповідаючи на питання: «Якщо не російські, а місцеві ЗМІ в країнах займають проросійську позицію?», голова СКУ Є. Чолій зазначив, що, вкладаючи величезні гроші, «в багатьох країнах Росія робить всі заходи, щоб дезінформувати навіть неросійські ЗМІ та викликати негативну думку серед загалу про Україну. В інших випадках ЗМІ не роблять навмисну дезінформацію, вони є просто дезінформованими [4].

Нині великим завданням українських організацій за кордоном є донесення правдивої інформації. Ми співпрацюємо з деякими аналітичними центрами: окрема, з Atlantic Council – аналітичним центром, відомим у Вашингтоні, який видав нещодавно аналіз про порушення прав людини в Криму. Там явно, з конкретними даними подається, як щоденно грубо порушують права людей. Також нещодавно вийшла праця «Ховаючись на видноті: війна Путіна в Україні», – продовжив він [4]. Там подаються конкретні дані про російські війська на українській території, як вони воюють, і як російська влада це приховує. Такими конкретними, серйозними даними, аналізом можна переконати ЗМІ. Також ці праці перекладаються російською мовою і передаються у місця проживання російськомовного населення, а також в Росію [4].

Отже, політична діяльність зарубіжного українства впродовж 2014–2016 років спрямовувалася на лобювання підтримки України владою на найвищому рівні, надання їй політичної, дипломатичної, фінансової та військово-технічної допомоги (зокрема летальної зброї) цими країнами та міжнародними організаціями; підписання і ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; запровадження міжнародних санкцій проти РФ. Українська діаспора організувала та брала активну участь у масштабних акціях протесту проти введення військ РФ до Криму, виступала з вимогами вивести з території України всі військові формування Збройних Сил РФ, негайного запровадження санкцій проти РФ та надання Україні найширшої допомоги США, НАТО та ООН, в т.ч. військової.

Джерела і література:

1. S.2828 Ukraine Freedom Support Act of 2014 [Electronic resource]. — Retrieved from: <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828/text>.
2. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою / Аналітична доповідь. — К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. — 196 с.
3. Інформація щодо основних здобутків двостороннього політичного співробітництва з країнами світу за І–ІІІ квартали 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244829829&cat_id=244828922.
4. Набока М. Як українська діаспора допомагає Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27067230.html>.
5. НАТО припиняє співпрацю з Росією [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vidia.org/2014/2653> (7.08.2014)
6. Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» // Відомості Верховної Ради. — 2014. — № 12. — С. 207.
7. Ромашко Г. Українці Канади провели ювілейний конгрес // Урядовий кур'єр. — 2016. — 6 жовтня.
8. СКУ засуджує військове вторгнення Росії в Україну і закликає міжнародне співтовариство захистити суверенітет України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uvkr.org/news/6233>.
9. СКУ просить міжнародну спільноту скерувати представників до України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vidia.org/2014/21218>
10. Сухобокова О. Роль діаспори у наданні Україні міжнародної допомоги у 2014 р. // Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право: 36. наук. праць за матеріалами ІV щорічної науково-практичної конференції «Трансформаційні процеси в сучасній системі міжнародних відносин» (Львів, 15 лютого 2015 року). — Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2015. — С. 255–260.
11. У 27 містах світу відбулися акції протесту з вимогою припинити російську інтервенцію в Україну. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/103827> 03.03.2014.
12. У Брюсселі відбулась акція проти війни в Україні. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1572392-u-bryusseli-vidbulas-aktsiya-proti-viyini-v-ukrajini-foto.html>].
13. У Лондоні провели антивоєнний протест на підтримку України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://informator.news/u-londoni-provely-antyvojennyj-protest-na-pidtrymku-ukrajiny>.
14. У світі проводять масштабні протести проти Путіна. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: novyynhline.ua/756102/u-sviti-provodyat-masshtabni-protesti-proti-putina-zavavilisya-foto-i-video.
15. Українська діаспора по всій Європі піднялася проти агресії Росії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://24tv.ua/ukrayinska_diaspora_po_vsiy_yevropi_pidnyalasya_proti_agresiyi_rosiyi_n662740.
16. До палати представників Конгресу США внесено проект резолюції під назвою «Акт сприяння безпеці України 2014». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://goloskarpat.info/boundless/rezolyutsiya-pro-viznannya-ukrayini-soyuznikom-nat>; Українсь-

кі дні у Конгресі США – питання надання зброї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/content/congress--ukrainian-days/2527899.html>.

17. Українці в Німеччині та Австрії підтримали всесвітню акцію Stop putin's War in Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2101743-u-berlini-vimagali-vid-putina-pripiniti-vijnu-i-zvilniti-politvazniv.html>.

18. Українці за кордоном проведуть акцію проти війни Путіна в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://holos.fm/page/ukrayinci-za-kordonom-provedut-akciju-proti-vijni-putina-v-ukrayini>.

19. Як українська діаспора воює проти Росії – розслідування The Globe and Mail. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.voanews.com/a/diaspora-vijna-proty-putina-arms-for-ukraine/2661982.html>.

**УКРАЇНСЬКІ КНИЖКИ 2014 Р. ЯК РЕАКЦІЯ
ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА
НА ВОЄННУ АГРЕСІЮ КОЛИШНЬОЇ МЕТРОПОЛІЇ⁸⁰**

Російський збройний напад на Україну та подальші події викликали швидкі, далекосяжні суспільні наслідки не лише в Україні. Різномісний вплив російської агресії одразу набув регіонального, континентального й глобального поширення. Природною реакцією на агресивну політику і воєнні дії Кремля щодо України стало, з-поміж іншого, осмислення українським суспільством цього явища та проблем, які поглибилися, чи виникли внаслідок ескалації російської експансії. Це звичайна реакція життєздатного суспільного організму, що не втратило політичний імунітет. Щоправда не весь постколоніальний український соціум виявився спроможним побачити очевидне, усвідомити, що джерело смертельної для нього небезпеки розташоване у московському Кремлі. А певна частина продалася агресору й усіляко йому прислужує.

Реакція на російську агресію відбувається в українському суспільстві активно і в різних формах, зокрема як загальнонаціональний дискурс, як всебічне осмислення нової суспільно-історичної реальності. Цей процес відображається і в різноманітних книжкових виданнях. З початком російської агресії певні теми, традиційні для українського книжкового ринку, актуалізувалися, одержали нове бачення, почали сприйматися читачами інакше. Зріс попит на книги про українсько-російські відносини, про сучасну російську владу, її зовнішню політику. Відповідно почали перевидавати книги цієї тематики, готувати нові праці, переклади іноземних авторів. Зросла актуальність тем про політику СРСР щодо України, українського національно-визвольного руху і загалом про війни. Вже на початку 2015 р. І. Троскот зазначала, що воєнна тематика для українського читача актуалі-

⁸⁰ Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації: Чирков О. А. Українські книжки 2014 р. як реакція постколоніального суспільства на воєнну агресію колишньої метрополії // Гілея. – 2017. – № 8. – С. 99–104.

зувалася, тому на полицях книгарень з'явилися важливі перекладні твори, що у світі були прочитані кількадесят років тому, проте до нас доходять тільки тепер [14]. Але найбільшу увагу українських читачів привертають праці про сучасну російсько-українську війну.

2014 р. почали виходити видання українських авторів про Майдан, про Майдан та початок війни. З часом таких творів ставало більше. Але пріоритет актуальності згодом перейшов до подій на Донбасі. Не з усіма виданнями українських авторів 2014 р. ми ознайомились. Однак прочитаних та переглянутих праць достатньо, щоб вважати їх репрезентативною групою. Це дає змогу оцінити явище як один з проявів реакції українського суспільства на воєнну агресію Російської Федерації проти України, краще зорієнтуватися серед видань означеної тематики. З цією метою ми виявили групу неперіодичних видань українських авторів 2014 р., що пов'язані змістом з російською агресією проти України, та зробили їх жанровий, тематичний, змістовий огляд, зазираючи, у певних випадках, у зміст глибше та зважаючи на відгуки читачів. Стаття містить результати дослідження, здійсненого за грантової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень конкурсного проекту (Ф-72/21443) «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України».

Однією з перших книжок українських авторів, у назві якої згадувалася російсько-українська війна, була праця історика Л. Залізняка «Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р», яка мала два видання різних видавців [11]. Книга містить статті з історії російсько-українських відносин, які, за задумом автора, мають допомогти зрозуміти глибинне підґрунтя цивілізаційного конфлікту між Європою та Євразією на землях України у 2014 р. Видання розраховане на учасників АТО та усіх, хто цікавиться історією російсько-українського конфлікту.

Видавці позиціонують книгу як наукове видання. На нашу думку, праця має публіцистичну спрямованість і популярний виклад. Про українсько-російські міждержавні відносини у XXI ст. в ній інформації небагато. Автор зосереджується переважно на історичному досвіді російсько-укра-

їнських відносин, оцінках російської зовнішньої політики відомих авторів минулого, стійких особливостях суспільно-історичного розвитку російської держави. Праця, на нашу думку, допомагає захисникам України морально й ідеологічно зберігати боєздатність у протистоянні російським «іхтаментам» та «заблукалим військовим відпускникам», зацікавлює історією українсько-російських відносин.

Л. Залізняк дійшов висновку, що «російсько-українська війна 2014 р. не є національно-визвольною боротьбою народу Донбасу за свободу від Київської митрополії»; «не є ця війна і пересічним територіальним конфліктом між сусідніми державами»; «це навіть не національно-визвольна боротьба українців за остаточне визволення з тюрми народів»; «війна 2014 р. за своєю суттю є цивілізаційним конфліктом між Європою та Азією, між великими людськими спільнотами з принципово різними ментальностями, культурними традиціями, духовними цінностями, це війна між європейською та євразійською цивілізаціями» [11, с. 165].

Однією з перших книжок, де йшлося про новітню російсько-українську війну, була книжка «Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву» [16]. Це популярне видання, що об'єднало велику кількість думок найрізноманітніших авторів про події Майдану та початку російської воєнної агресії (до літа 2014 р.). Думки наведено в редакції авторів українською чи російською мовами, часом з використанням ненормативної лексики. За задумом філософа й письменниці О. Забужко, метою було простежити у хронологічній послідовності зміну настроїв і глибинні психологічні трансформації в українському суспільстві, скласти (за дописами у соцмережах та інших веб-ресурсах, фрагментами новинних повідомлень тощо) колективний портрет «народження нації», що за кілька місяців пройшла шлях від мирного протесту до національно-визвольної війни. Понад сотню авторів збірника об'єднує те, що всі вони були живими свідками й учасниками найдраматичніших подій новітньої української історії, і всі їхні думки й почуття, оцінки й пошуки смислів зафіксовано в режимі «включеного спостереження».

Упорядник збірника-антології Т. Терен наголошує на тому, що книжка не є повною і вичерпною, «[...] це лише одна зі спроб перепрочитати, зібрати всі ті зразки нової літератури, яка почала з'являтися під час Майдану, і разом із тим – спіймати зникоме, яке загубилося через особливі налаштування соцмереж, завдяки старанням адміністраторів із сусідньої держави чи вправних «інтернет-зачисників», покликаних блокувати, стирати, переписувати нашу живу історію» [16, с. 4]. У книжці передано тенденції, що відбувалися в емоціях і настроях майданного середовища і, меншою мірою, хронологію подій.

Також улітку 2014 р. завершив публіцистичну працю «Гамбіт надії. Україна: констатації, матеріали, виклики, сподівання» [21] літературознавець і письменник М. Слабошпицький. «Ця книжка про Майдан. Про неможливість перемогти режим Януковича. І про нашу перемогу над режимом Януковича. І про подвиг Небесної сотні. І про те, як у війні з російськими найманцями гартується наша нація» – так визначено зміст праці в анотації. Видання популярне, розраховане на широке коло читачів, насичене цікавими спостереженнями, роздумами, влучними, безкомпромісними характеристиками подій та дійових осіб. Та незважаючи на популярний виклад, осмислення поточних буремних подій виходить на рівень аналітичних узагальнень. Автор не є безстороннім спостерігачем, описує й характеризує події як українець, що прагне досягнути суверенітету, свободи, демократії, соціальної справедливості, євроінтеграції України.

М. Слабошпицький вважає, що колись історики скрупульозно аналізуватимуть, що й чому відбувалося в цей час. Буде взято до уваги кожен документ, кожен відому реалію, навіть кожен жарт чи анекдот, у яких ідеться про колізії нашого дня» [21, с. 194]. У книзі чимало фотографій з Майдану, є й поезія. Багато різноманітного матеріалу запозичено з веб-ресурсів. В останньому розділі книги «Гібридна війна Владіміра Путіна» розглянуто початок воєнного етапу російської експансії.

Початок захоплення Криму, як і багато інших подій, автор передає образно: «Майдан ще прощався з героями Небесної сотні. Над ним іще тужно вилунувало «Пливе кача...», як з'явилися перші повідомлення про

«зелених чоловічків» у Криму. [...] Це була Путінова відповідь на Майдан, що прозвучав, як ляпас йому, виляски від якого відлунилися не тільки на всю Європу» [21, с. 122–123].

На сході країни В. Путін діяв вигадливіше: «[...] Кремль зорганізував на Донеччині та Луганщині грандіозний спектакль. У цій кривавій інсценізації поряд із усякими покидьками, що охоче рекрутувалися до рядів терористів, поряд із політичними клоунами, що їх на ринки російських воєн постачають парамілітарні й неонацистські організації, діють представники спецслужб, загримовані під донецьких аборигенів. Для світу це має виглядати так: доведені до відчаю «київською хунтою» жителі регіону самоорганізувалися, купили в місцевих супермаркетах найновішу зброю, аж до танків включно (який збіг: вона є тільки на озброєнні російської армії!) й повстали, обороняючи російську мову та своє право бути незалежним від бандерівської окупації. Найдивніше, що подекуди у світі знаходяться й такі, які вірять цим брехням» [21, с. 233–234].

У січні 2014 р. професор міжнародного права О. Задорожній видав монографію «Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014», де враховано період конфліктних міждержавних відносин 2013 р. [10]. Воєнна агресія Російської Федерації осмислена в наступній праці О. Задорожнього та його колег. Колективна монографія «Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право» [27] була швидкою відповіддю 56 правників на російську агресію. Під час її презентації в Інституті міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка (30 жовтня 2014 р.) проф. В. Василенко зазначив, що ця книжка має стати надбанням суспільства, адже є новаторською, містить міжнародно-правовий аналіз контраверсійних питань та непересічних подій сучасної політичної історії нашої держави [18].

У праці наведено міжнародно-правову оцінку подій в Україні кінця листопада 2013 р. – літа 2014 р., зокрема й агресії Російської Федерації проти України. У 3-му розділі праці (найбільшому, понад 600 с.) «Агресія Російської Федерації проти України» ситуацію, що виникла, розглянуто з різних міжнародно-правових ракурсів. Серед структурних підрозділів за-

значимо такі: «3.1.4. Відсутність підстав для застосування Росією доктрини R2P («зобов'язання щодо захисту») до подій у Криму та на Донбасі», «3.4. Події на сході України: Російська Федерація як держава-агресор і держава-експортер тероризму», «3.7.5. Відсутність правових підстав для членства Російської Федерації в ООН»!

Окрім трьох тематичних розділів, у книзі наведено «Хронологію української Революції гідності» та «Хронологію війни в Україні». Упорядник монографії у передньому слові інформує: «Монографія доводить, що міжнародне право не лише не втратило своїх значення та важливості, але й залишається чи не єдиним регулятором, що забезпечує співіснування держав, які часто будують свою політику на діаметрально протилежних цінностях та засадах» [27, с. 8].

Свідомою спробою уникнути відповідальності, передбаченої міжнародним правом, О. Задорожній вважає намагання Кремля пояснювати «незаконну анексію Криму і сприяння терористам та сепаратистам на сході України» правом на самовизначення чи проявами власне українського конфлікту [27, с. 11]. На думку авторів, ця праця може слугувати орієнтиром для дій України на міжнародній арені [27, с. 9]. Викладені у праці правові оцінки російської агресії зазнали розвитку та розгорнутішого обґрунтування у подальших працях, що були опубліковані у 2015–2016 рр.

У монографії політолога Д. Дубова «Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва» [9] серед розглянутого є й проблема забезпечення національних інтересів України в умовах зростання геополітичної ролі кіберпростору та протистоянь у ньому. Праця розрахована на фахівців з міжнародних відносин, геополітики, безпекознавців та широкі кола читачів, які цікавляться проблемами національної та міжнародної кібербезпеки.

Автор аналізує наслідки російсько-українського протистояння, зокрема формування загонів хактивістів, які називають себе «Кіберберкутом» (Cyberberkut – віртуальна структура, що не визнає української влади, яка сформувалася після лютого 2014 р.) та «Кіберсотнею Майдану» тощо. Діяльність «кіберберкутівців» та інших інтернет-активістів аналогічного

ідеологічного спрямування зводиться переважно до DDos-атак на державні установи, мас-медіа і навіть комерційні структури. Тема російсько-української війни у кіберпросторі висвітлювалась надалі у книжкових виданнях 2015–2016 рр., важливість її осмислення підтвердили події літа 2017 р., пов'язані з проблемами, створеними цілеспрямованою атакою вірусу «Петя».

До групи праць істориків 2014 р., де у тексті помітною є реакція на воєнну агресію Російської Федерації (окрім вже згаданих) належить ціла низка видань. У книзі «Проект «Новоросія»: 1764–2014. Ювілей на крові» [25] висвітлено історичні передумови російського імперського проекту «Новоросія» 1764 р. та пізніші спроби його реалізації. Крім історичних фактів автори наводять картографічні документи, статистичні показники щодо етнічної будови людності півдня і сходу України, результати референдуму. Про події 2014 р. у книзі сказано небагато, переважно у вступній і заключній частинах. Автори вважають, що події 2014 р. підтверджують істину, що без України Російська держава не може бути імперією. А її відновлення стало нав'язливою ідеєю російського керівництва [25, с. 115]. У праці авторів, що вийшла роком пізніше, сучасній російській агресії відведено більше місця [26].

Науково-популярне видання історика Л. Якубової «Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення» затверджене до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України [28]. В останній структурній частині праці, що має назву «Прикінцеві нотатки», авторка робить висновки, висловлює міркування, зважаючи на «процеси, що нині відбуваються» на сході України. Л. Якубова вважає, що ці процеси є «відлунням тектонічних зрушень у тілі так званих радянських соціалістичних націй, що консервувалися й пригнічувалися впродовж понад 70-ти років радянської історії та 23-х років тернистого шляху суверенізації» [18, с. 98].

Причини актуалізації («загострення») «донбаської ідентичності» Л. Якубова бачить у колективному страху перед змінами тих суспільних відносин, що склалися. Вона наголошує: «етнонаціональний компонент у

етнічно індиферентному Донбасі є лишень інструментом вирішення певних геополітичних завдань. Причому, інструментом (на щастя України) – неправильно підібраним. Звідси і «загрузання» ідей «Русской весны» і все більш виразне витверезіння мешканців Донбасу» [28, с. 105]. Л. Якубова вважає, що під впливом ідей «російського світу» процеси реальної суверенізації України «набули екстремального пришвидження» [28, с. 106]. Не будемо заперечувати позицій авторки, хоч і маємо вагомні аргументи за те, що населення на Донбасі не є «етнічно індиферентним». Визнання у працях Л. Якубової етнокультурних та етнополітичних проблем у регіоні, увага до розподілу населення за етнічною належністю підтверджують етнічну неоднорідність, етнокультурну сегментованість людності областей Донбасу.

Найбільш актуальне питання, яке мають з'ясувати експерти, на думку авторки, «полягає в тому, як поєднати непоєднані гасла захисту прав російськомовного Донбасу із тим, що переважна більшість воїнів та добровольців, що протистоять російським найманцям, а віднедавна – й кадровим російським військам, є російськомовними та етнічними росіянами [28, с. 105]. На чому ґрунтується впевненість про кількісну перевагу «російськомовних» та етнічних росіян серед українських вояків авторка не повідомляє. Ці, більш ніж сумнівні, уявлення проявляються і в іншому твердженні: «по обидва боки збройного протистояння воюють переважно російськомовні бійці» [28, с. 106]. Маємо підстави припускати, що етнічна й мовно-культурна належність захисників країни відповідає загальнонаціональним параметрам (без урахування окупованих територій), де більшість за етнічними українцями (близько 4/5), а в розподілі громадян за рідною мовою також переважають українськомовні.

Російська агресія проти України відображена у колективній монографії науковців Інституту історії України НАН України «Схід і Південь України: час, простір, соціум» [24]. В основі праці матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Дослідження Сходу і Півдня України в історичній ретроспективі: підсумки і проблеми», що відбулася у червні 2014 р., та

попередні праці авторів. Другий том видання, що з'явився значно пізніше, містить бібліографічні матеріали.

У розділі, що, певно, найміцніше «прив'язаний» до російської агресії «Український розлом «руського мира»: донецька та дніпропетровська ідентичності» В. Головка ставить питання: за що точиться боротьба (територію, ресурси, населення)? Автор вважає, що «за ідентичності, за картину світу людей тих територій, на які була націлена російська експансія» [24, с. 100].

Я. Верменич, підводячи підсумки колективної роботи, зазначає: «Без послідовної боротьби з корупцією на всіх рівнях, без радикальної перебудови усієї системи влади, без докорінного оновлення освітньої системи Україна не вийде зі стану перманентних ідентифікаційних та інших криз, не зможе стати суб'єктом міждержавної політики. Лише тривала й наполеглива робота у напрямі формування дієздатного громадянського суспільства й політичної нації забезпечить той кінцевий результат, до якого всі ми прагнемо» [24, с. 372].

Публіцистичні нотатки журналіста й громадського діяча В. Аблицова зібрано у науково-популярному виданні «Донбас: європейська Україна чи азійське Дикопілля?» [1]. Автор прагне збагнути сутність і сенс подій, що відбуваються на Донбасі, який став об'єктом агресивних московських загарбницьких домагань внаслідок великодержавної імперської політики нинішніх лідерів Росії. В. Аблицов не сумнівається у тому, що нинішня Росія, очільник якої прагне відродити минулий СРСР, приречена на долю своїх попередників – європейських імперій.

Під час бурхливих подій «російської весни» 2014 р. з «невідомо чиею» армією в Криму киянка І. Аніловська написала своєму колишньому однокласнику з Росії (її дитинство та юність пройшли у Сибіру). Той відповів. Почалося електронне листування з гострими суперечками, яке й призвело до появи книги російською мовою «Война: переписка однокласников» [2]. Учасники дискусії про російсько-українські відносини вдаються до історичних фактів, розуміючи їх по-різному. Для аргументації своїх позицій сторони використовують не лише історичні довідки, фотодо-

кументи, але й усілякі міфи, вигадки, продукти пропаганди. Книга корисна для істориків, українознавців через те, що показує у новому ракурсі коло проблемних для пересічного громадянина питань, на які в нього немає науково обгрунтованої відповіді.

Оповідання та роздуми про причини, перебіг і наслідки трагічних подій колишня мешканка Луганської області, блогер, нині вимушена переселенка Олена Степова виклала у книзі «Все будет Украина или Истории из зоны АТО» [22]. Записи авторки у Фейсбуці, що викликали зацікавлення у багатьох громадян, тепер упорядковано й надруковано.

У книзі «Між Європою та війною: весна–літо 2014» [17] редакція українсько-польського інформаційного порталу «А4» збрала статті, інтерв'ю та ессе з економічних, політичних, військових, історичних, культурологічних питань багатьох авторів, оприлюднених в електронних версіях навесні–влітку 2014 р.

Книга «Вклоняємось доземно українському солдату» [5] про громадян, які зі зброєю в руках відстоюють незалежність та територіальну цілісність України. Її зробили журналісти газети «Народна армія» для вшанування загиблих бійців та тих, хто гідно виконує свій військовий і громадянський обов'язок (наступного року працю перевидали). У книзі вміщено 68 історій звичайних українців, які у надзвичайно важкий для Батьківщини історичний момент стали на її захист. Є також вірші, листи від матерів, коханих, дітей з щирою вдячністю і побажаннями нашим захисникам.

У творах української художньої літератури також бачимо реакцію на нову реальність, що утворилася внаслідок російської агресії. Книга луганської авторки М. Сурженко «АТО: Історії зі Сходу на Захід» [23] з'явилася однією з перших серед художніх творів, де сюжетна лінія пов'язана з російсько-українською війною. Авторка стала свідком «російської весни» 2014 р. Влітку вона вимушена була виїхати з міста. Шукаючи притулок побувала у Кривому Розі, Луцьку, Києві, на Волині. Побачене й пережите надихнуло її на написання літературних творів, де молоді люди змушені тікати з загарбаних Росією територій у невідомість, невизначеність, опинитися в іншому соціокультурному середовищі. Герої твору долають трудно-

щі, шукають нові домівки, пристосовуються до нових життєвих обставин, знаходять коханих, зустрічають нових друзів... Серед схвальних відгуків читачів на цей твір є й негативні [15], зумовлені, схоже, іншим ставленням до російсько-української війни, до України.

Прозові твори, де в сюжеті є російсько-українська війна, почали активно з'являтися у 2015 р., проте поезій, до появи яких спричинилася війна, вже 2014 р. було оприлюднено чимало. Поетичні твори російською, українською та англійською мовами А. Дмитрук видано книгою «Верните нам наше небо» (рос.) [8]. Авторка уславилась поетичною відповіддю російському суспільству «Никогда мы не будем братьями» (рос.), яка поширилася також як пісня у виконанні литовських музик (досяжна у веб-ресурсах).

Збірка поезій та пісень «Героям слава!: книжка для учасників Вітчизняної війни України 2014 р.: військово-патріотичні вірші українських поетів та народні пісні» [6] містить цілком чи уривки понад 70 творів різних періодів української історії – від «Слова о полку Ігоревім» до твору невідомого автора – учасника сучасної російсько-української війни. У збірці поезій «Осінь у камуфляжі: збірка віршів» [19] поєдналися: радість і сум, любов і ненависть, відчай і надія. Упорядник збрала твори понад 20 авторів з різних куточків країни. Учасник Євромайдану А. Поліщук у збірці соціально-патріотичної поезії «Неоголошена війна» [20] надихає відстоювати правду, свободу, справедливість, Батьківщину. Автор впевнений у нашій перемозі.

Автор книги «Вірші з війни» [7] брав участь у бойових діях, писав вірші в планшеті на передовій та виставляв їх на своїй сторінці у Фейсбуці, коли з'являлася можливість. Певний час він був єдиним українським письменником, що брав участь у бойових діях. Реакція читачів на вірші «була приголомшуюча». Друзі автора – літератори швиденько зібрали до купи ці тексти і зробили книжку. Тепер вона доповнена, вийшла також у перекладі кримськотатарською мовою [3]. У книзі бачимо стриману емоцію туги й болю; відсутність крику, надриву, пафосу трагізму чи героїзму; мудре сприймання повторюваності історії в усіх її проявах; спокійне єднання у

спільній біді, у спільному копанні цієї «ненависної донецької землі», «дорогої української землі», цієї «солодкої ласкавої землі»; спільне звернення до живих, написане «гуртом саперними лопатками» [4].

У книзі «Кровь желто-синего цвета» [12] два десятки віршів присвячено загиблим за Україну на Майдані та на війні. В антології від десяти українських поеток (2 з них мешкають в Америці) «Знаєш, солдате, Ти мушиш вистояти...» [13] вміщено твори, що передають почуття любові, пошани, поваги наших жінок до українського вояка, гордість за нього, надію на його повернення живим, побажання перемоги й щастя.

Бачимо, що 2014 р. в Україні з'явилися різноманітні неперіодичні видання українських авторів, які цілком чи частково присвячені пізнанню, осмисленню новітньої російської воєнної експансії на Україну. Вони стали важливим інструментом формування та функціонування українського національного дискурсу щодо викликів, які постали чи загострилися у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України. Сукупність розглянутих видань дає можливість говорити про зміни у тематиці української літератури, точніше – про появу нового воєнного та навколовоєнного сегмента у сучасній українській літературі на основі реального явища російсько-української війни.

Більшість розглянутих книг 2014 р. оприлюднено українською мовою. Серед них є наукові й науково-популярні праці, збірники поезій, пам'ятні книги, публіцистичні роздуми, художня проза, праці компіляційного характеру на підставі текстів з соціальних мереж та інших веб-ресурсів тощо. Видання розраховані на різні за компетенцією та віком аудиторії.

Для осмислення широкого спектра проблем, спричинених агресією Москви та тимчасовою слабкістю української держави, автори застосовують різні пізнавальні засоби. Наукові праці про пов'язані з війною проблеми базуються на історичних, юридичних, політологічних, соціологічних, філософських та інших знаннях. Вони охоплюють різні проблемні питання і мають взаємно доповнюючий зміст. Усі автори визнають існування конфлікту (чи війни) на території Донецької й Луганської областей, проте по-різному бачать його природу, первинні джерела і причини, кон-

кретні суспільно-історичні передумови, шляхи розв'язання і навіть його суб'єкти. Окупація та анексія Кримського півострова, а також проблеми з цим пов'язані, відображені у значно меншій кількості книжкових видань 2014 р., ніж події на території Донецької й Луганської областей.

Частину накладу деяких видань автори, видавництва, громадські організації та волонтери передали до зони АТО з метою патріотичного виховання місцевої молоді, підтримання боєздатності бійців та їх відпочинку. Ці книги фіксують перебіг історичного процесу та конкретні історичні події. Вони необхідні для осмислення змін, що відбуваються, нової гостро конфронтаційної реальності у відносинах України з агресивною Росією, вироблення особистої, колективної та солідарної національної реакції на ворожі, руйнівні дії російської влади (підтримані, на жаль, більшістю російського суспільства) щодо української держави. Розглянуті книги відіграють важливу роль у процесі формування останніх у часі «сторінок» історичної пам'яті нації, виховання національно свідомого та відповідального молодого покоління, усвідомлення помилок, яких припустилися різні суб'єкти політики та держава в організації оборони й національної безпеки, у кадровій, регіональній, мовній, культурній, інформаційній, економічній політиці та інших її напрямках. Для подолання негативних наслідків тривалого колоніального становища українського суспільства та новітніх спроб колишньої метрополії підкорити його, обмежити національний суверенітет корисними є і наукові праці (в яких іноді містилися рекомендації), і твори художньої літератури, надруковані 2014 р.

Нові видання цієї тематики продовжують з'являтися. Корисним буде огляд видань у подальші роки російської агресії, їх історіографічний аналіз, укладення тематичного бібліографічного довідника. Оглянуті праці містять величезний описовий, документальний, аналітичний матеріал, необхідний для наукового українознавчого пізнання сучасного суспільно-історичного поступу українського суспільства, усвідомлення зроблених помилок та вироблення оптимальної моделі національного розвитку в майбутньому.

Джерела та література:

1. Аблицов В. Донбас: європейська Україна чи азійське Дикопілля? – К.: Інститут історії України НАНУ, 2014. – 97 с.
2. Аниловская И. Война: переписка одноклассников. – К.: «Альфа Реклама», 2014. – 122 с.
3. Видання книги Бориса Гуменюка «Вірші з війни» кримськотатарською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/1911636-vidannya-knigi-borisa-gumenyuka-virshi-z-viyni-krimskotatarskoju-movoju-zala-1.html> – 25.05.2017.
4. Вірш «Заповіт» Бориса Гуменюка (зі збірки «Вірші з війни», 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/notes/nina-golovchenko/> – 25.05.2017.
5. Вклоняємось доземно українському солдату. – К.: Народна армія, 2014. – 192 с.
6. Героям слава!: книжка для учасників Вітчизняної війни України 2014 р.: військово-патріотичні вірші українських поетів та народні пісні / упоряд. С. Козак, Ю. Пригорницький. – К.: «Літературна Україна», 2014. – 99, [1] с.
7. Гуменюк Б. Вірші з війни. – К.: Вид-во Сергія Пантюка, 2014. – 88 с.
8. Дмитрук А. Верните нам наше небо. – К.: «Феєрія Мандрів», 2014. – 109, [2] с.
9. Дубов Д.В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія. – К.: НСД, 2014. – 328 с.
10. Задорожній О. Міжнародне право в міждержавних відносинах України і Російської Федерації 1991–2014. – К.: К.І.С., 2014. – 959 с.
11. Залізник Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. – К.: «Шлях», 2014. – 168 с.; Те саме: – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – 168 с.
12. Зима В. Кровь желто-синего цвета. – Х.: «Фолио», 2014. – 77 с.
13. Знаєш, солдате, Ти мусиш вистояти...: поезії / О. Івасюк, Х. Венгрінюк (упор.). – Чернівці: «Букрек», 2014. – 31, [4] с.
14. Троскот І. Книжки для тих, кому болить [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Culture/129665> – 25.05.2017. – Назва з екрану.
15. Історії зі сходу на захід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-reading.club/book.php?book=1038120> – 25.05.2017.
16. Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву / Авт. проекту Оксана Забужко, упор-к Тетяна Терен, передм. Світлани Алексієвич. – К.: «КОМОРА», 2014. – 312 с.
17. Між Європою та війною: весна–літо 2014 / гол. ред-р Мар'ян Нищук; упор-к Сергій Синюк. Національний університет «Острозька академія». – Львів; Остріг: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – 192 с.
18. Олійник О. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr-net.info/9042> – 25.05.2017. – Назва з екрану.
19. Осінь у камуфляжі: збірка віршів / Упорядник Таїсія Цибульська. – Кременчук: Видавець П.П. Щербатих О.В., 2014. – 28 с.
20. Поліщук А. Неоголошена війна / Анатолій Поліщук. – Нововолинськ: «Формат», 2014. – 120 с.
21. Слабошпицький М. Гамбіт надії. Україна: констатації, матеріали, виклики, сподівання / Михайло Слабошпицький. – К.: «Ярославів Вал», 2014. – 257, [6] с.

22. Степова О. Все будет Украина или истории из зоны АТО / Олена Степова – К.: «Дух і літера», 2014. – 216 с.
23. Сурженко М. АТО. Історії зі Сходу на Захід / Сурженко Маргарита. – Брустури: Видавництво «Discursus», 2014. – 84 с.
24. Схід і Південь України: час, простір, соціум. В 2 т. – Т.1: Колективна монографія / Відп. ред. В.А. Смолій; Авт. кол.: Л. Буряк, Я. Верменич (кер. авт. кол.) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2014. – 378 с.
25. Турченко Г. Проект «Новоросія»: 1764–2014. Ювілей на крові / Галина Турченко, Федір Турченко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – 116 с.
26. Турченко Ф. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна / Федір Турченко, Галина Турченко; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2015. – 166 с.
27. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право: [монографія] / Укр. асоц. міжнар. права; [Антонович М.М. та ін.; упоряд. і заг. ред. Задорожній О.В.]. – К: К.І.С., 2014. – 1016 с.
28. Якубова Л.Д. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення / Лариса Якубова. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2014. – 109 с.

Олег ЧИРКОВ

ГОЛОВНІ ПІДСУМКИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ І ДЕОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ»

З початком наприкінці лютого 2014 р. неоголошеної війни Російської Федерації проти України українські органи влади і загалом українське суспільство терміново мусили об'єктивно оцінювати реальні події і швидко на них адекватно реагувати. Це було складно зробити.

Важливою частиною загальнонаціонального дискурсу щодо російської агресії стали наукові конференції. Роботу однієї з них розглянемо у цій статті. 2 грудня 2016 р. у Києві відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення». Її учасники обговорили у Кришталевій залі готелю «Київ» актуальні проблеми українського суспільства, спричинені загарбанням Російською Федерацією частини території України та здійсненням агресивної політики. Про цю подію ми стисло повідомляли у журналі «Українознавство» [7]. Докладніше повідомлення про роботу конференції оприлюднено у науковому віснику «Гілея» [6], його використано для підготовки цієї статті. На підставі особистої участі у конференції та вивчення опублікованих її організаторами матеріалів конференції проаналізовано тематику та головний зміст доповідей і повідомлень учасників конференції, оцінено її загальні підсумки.

У прес-релізі Оргкомітету конференції зазначалося, що триваюча сотні років окупація України має за окремі епізоди руйнування Запорозької Січі, знищення російськими більшовиками Центральної Ради. Наслідки цієї окупації лежать тягарем на наших плечах і сьогодні. Незважаючи на великі втрати українців від КГБ, Гулагу, Голодомору, «Червоного терору» та відсталості Російської імперії, зодом СРСР, залишається чимало громадян України, які ностальгують за советським минулим, залежать від міфу про

дружній російський народ. Що швидше і глибше ми усвідомимо уроки нашої історії, то швидше і легше зможемо рухатись уперед.

І. Лозовий, фахівець з міжнародного і європейського права, що ініціював організацію конференції, відкриваючи її поставив присутнім низку питань, серед яких були такі: «Чи є у російської агресії проти України 2014–2016 рр. історична підстава, чи агресія є несподіванкою?», «Чи була наша [незалежної України] політика реалістичною?». Інші члени Організаційного комітету конференції д.і.н. П. Гай-Нижник та к.п.н.О. Палій (вони були модераторами) виклали своє бачення на причини, наслідки російської агресії та шляхи її подолання. Четвертий організатор конференції О. Доній перебував у цей час у Польщі на зйомках.

П. Гай-Нижник нагадав учасникам конференції довгу низку історичних фактів з часу розпаду СРСР, що свідчили про агресивну налаштованість Російської Федерації щодо України. О. Палій констатував наслідки російської агресії, серед яких є такі: окуповано 7% території країни, де розташовано 20% промисловості, змушені були переселитися до 2 млн. громадян.

Цікаві промови виголосили почесні гості-учасники конференції: д.і.н. С. Кульчицький, д.юр.н. В. Василенко, письменник, дослідник історії України В. Шкляр, актор, письменник, засновник культурологічної платформи «Український культурний фронт» А. Мухарський, д.і.н. Ю. Телячий, к.і.н. Б. Галайко, письменник, дослідник історії України Р. Коваль, а також доброволець, тепер військовослужбовець 93-ї бригади ЗСУ, захисник Донецького аеропорту М. Тихонов. Кобзар Тарас Силенко виконав Думу про Конотопську битву. С. Кульчицький розповів про намагання українських істориків, попри тиск на них, вивести суспільство з напівсонного стану. Концепція «єдиної давньоруської народності» советської історіографії призводила до того, що Україна виринала лише у 14 ст. А раніше, мовляв, була «вічна Росія». Сьогодні саме Путін нас об'єднав. Сучасна Росія не бачить себе без історії, території і населення України.

В. Василенко бачить причину окупації у владній еліті України. На Донбасі в період незалежності нищилось усе українське. В Василенко пи-

сав свого часу Президенту України Л. Кравчуку про необхідність впливу на етнодемографічну ситуацію у Криму. Деокупація потребує колосальної гуманітарної роботи. Дії П. Порошенка підривають правову позицію, можливості України. Непроголошення Україною воєнного стану грає на користь агресора. Поведінка Президента межує з державною зрадою. Тероризм у міжнародному праві це не агресія. У правовому сенсі збитки завдані громадянам терористами відшкодовуються за рахунок бюджету України. А держава, що зазнала агресії, подає консолідовані претензії. Щоправда у нотах МЗС України вживається термін «агресія», але вони неоприлюднені. Маріонетки і прикриття регулярних ЗС Росії. Влада України ігнорує міжнародне право для захисту національних інтересів. Необхідно створювати антипутінську коаліцію. Росія користується «правом сильного».

На думку В. Шкляра російська окупація України триває вже понад 300 р. Вона проходила різні фази (голодомор – найжестовніша з них). Сьогодні відбувається війна нації проти нації. Забудьмо «АТО». Не виконують важливої суспільної функції українські телеканали. Продажність владної еліти продовжується. Чимало стріл було випущено у твір «Чорний ворон». Його 30-тисячний наклад свідчить про те, що людина українська стужилася за правдою.

А. Мухарський вважає, що вибух українства зійшов нанівець. Ми те, що ми їмо, слухаємо, читаємо. Українці родовжують жити у російському світі. Необхідним є Закон про тотальне звучання української мови. Ю. Телячий повідомив про ситуацію у вищій освіті, що склалася внаслідок російської агресії. Маємо 40 тис. переміщених студентів. Б. Галайко, привітав учасників конференції від науковців НДІ українознавства, виклав своє бачення конкретних позицій плану деокупації загарбаних територій.

Р. Коваль вважає конче необхідним мілітаризувати себе і суспільство, реабілітувати поняття «ворог», «історичний ворог». Створений А. Мухарським образ проф. антропології Ореста Лютого знецінює російські цінності навколо яких твориться сьогоднішня Росія. Нам треба розвінчати Росію і її культуру. Україна не поклала на вівтар свободи свої голови у 1991 р., а поклала тепер. Треба припинити заклики до «миру».

М. Тихонов висловив міркування щодо інтелектуальної окупації України, що зменшує нашу рішучість у протистоянні Росії. Маємо сьогодні окуповане інформаційне середовище.

Конференція працювала за трьома основними напрямками: 1. Історичні витоки та паралелі російської агресії проти України (історія російської окупації); 2. Російська Федерація як держава-агресор та спонсор міжнародного тероризму: геополітичний вимір; 3. Російсько-українська війна: сучасні виклики та шляхи зміцнення системи національної безпеки України. Робота конференції транслиувалася через Інтернет. (Запис див.: https://www.youtube.com/watch?v=_lrBE-mogcg).

Головні думки, висловлені на конференції її учасниками, оприлюднені у виданій напередодні конференції книзі «Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції» [5], яку упорядкував П. Гай-Нижник. Працю видано за кошти Благодійного фонду ім. Івана Григоровича Лозового. Книга друкована на крейдованому папері, містить кольорові ілюстрації, має тверду, художньо оформлену палітурку (на ній зображено двоголового хижого російського орла, що пазурами дряпає географічний силует України, завдає їй кривавих ран, проте втрачає пір'я і губить корону).

Видання містить 28 статей і повідомлень учасників конференції, переважно істориків, а також політологів, філософів, філологів, письменників, експертів (серед них 11 докторів наук та 10 кандидатів). Доповідачі представляють різні державні й громадські організації України, Києва, Київської, Івано-Франківської, Закарпатської, Хмельницької областей, зокрема: 12 навчальних закладів (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Університет державної фіскальної служби України, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Київський національний університет будівництва і архітектури, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут ар-

хеології НАН України, Дипломатична академія України при МЗС України, ДВНЗ «Київський національний університет імені Вадима Гетьмана», Ужгородський національний університет, Національний авіаційний університет); 4 наукових установи (Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Інститут археології НАН України).

Найширше представлено у Матеріалах Науково-дослідний інститут українознавства (праці 8 доповідачів). Науковці, що виконують НДР «Історичні передумови та сучасні суспільні наслідки агресії Російської Федерації проти України» доповіли результати своїх досліджень. Експертну оцінку доповідей і повідомлень здійснили працівники відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

У кожній статті бачимо оригінальну думку автора щодо певного питання російської агресії проти України. У статті «Агресія Росії проти України: основні причини та наслідки» О. Палій бачить причини російської агресії таким чином: «Російське керівництво сприйняло перемогу Майдану і втечу Януковича як власну катастрофу. Плани поглинути Україну й використати її ресурси для цілей імперії зазнали краху. Успішна модернізація України ставить хрест на імперських амбіціях Росії, демонструє неефективність її суспільно політичного ладу порівняно з європейським. Тому Кремль вирішив задіяти заздалегідь розроблений план військової окупації Криму. Метою було, з одного боку, загарбавши чужу територію, добитися підтримки шовіністичної частини населення Росії та відвернути увагу російського суспільства від власної корупції, неефективності, бідності та приниження російського населення в Росії, а з другого – «покарати» Україну за Революцію, принизити її, підірвати життєздатність та, врешті-решт, підкорити, а потім знищити як державу і народ» [5, с. 10–11].

У статті «Україна та Росія: війна цивілізацій» Л. Залізняка стверджує, що протягом усієї історії Україна була органічною частиною європейської цивілізації. «Її зв'язки з євразійською Росією не є природними, давніми і об'єктивно зумовленими геополітичною позицією України на мапі Європи.

Її насильницька переорієнтація з європейського Заходу на євразійський Схід відбулася протягом останніх століть за доби найбільшої експансії московського імперіалізму. Україна (як і Білорусь, Молдова, Литва, Латвія, Естонія) через свою невдалу геополітичну позицію опинилися у прифронтовій смугі зіткнення європейської та євразійської цивілізацій. З пізнього середньовіччя на їх теренах точилися міжцивілізаційні збройні конфлікти – тривалі російсько-польські війни, походи на схід Наполеона, німців 1914 та 1941 рр., російська експансія на Захід за Петра I, Катерини II, Миколи II, Й. Сталіна. Лише внаслідок останнього міжцивілізаційного конфлікту (Друга світова війна) Україна втратила близько 11 млн чоловік і майже всю інфраструктуру» [5, с. 29].

Л. Залізник вважає, що «особливий шлях Росії» – це безперспективний азіяцький спосіб виробництва, що не може протистояти ринковому європейському і прирікає населення на злидні та безправ'я в азіяцькій деспотії, що для України немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Західної Європи, які базуються на ринковій економіці і національному принципі державного устрою. У цьому – запорука незалежності України [5, с. 29–30].

Двосторонні відносини України і Росії, на думку Л. Чикаленко, висловлену у статті «Україна. Росія вчора, сьогодні, завтра(?)», після екскурсу в історію українсько-російських відносин, мають відповідати таким вимогам: припинення військових дій проти України, повернення захоплених територій, відшкодування матеріальних і моральних збитків, визнання суверенних засад, невтручання у внутрішні справи, повага до вибору партнера (стосовно третіх країн), визнання зовнішньополітичної та зовнішньо-економічної орієнтації, паритетність у прийнятті рішень тощо [5, с. 47].

Історичний початок імперії Кремля, а саме Новгородську республіку та Кримське ханство у загарбницькій політиці Івана III та Івана IV розглянув В. Дебенко. Автор згадує збройний опір московській експансії поневолюваних народів, сподівається, що сучасна російська політична еліта зробить належні висновки з імперських амбіцій Івана III та Івана IV [5, с. 56].

Ю. Фігурний історичні витоки та паралелі російської агресії проти України й українців розглянув на прикладі політичної діяльності Петра Калнишевського. Автор дійшов висновку про те, що за державницької діяльності П. Калнишевського був здійснений еволюційний перехід Нової Січі від суто мілітарної формації до багатофункціональної військово-політичної організації, що базувалася на міцному економічному підґрунті й у майбутньому могла стати базою відновлення Української державності; здійснювалася поступова переорієнтація запорожців від військового здобичництва до господарської діяльності й формування в Україні т.зв. фермерських господарств і соціального вільного стану фермерів (своєрідного аналогу сучасного середнього класу); освоювалися українцями і залюднювалися малозаселені надчорноморські степи, що зрештою, призвело до суттєвого розширення українських етнічних територій, незважаючи на опір і протидію Росії. Усі ці дієві заходи кошового посприяли освоєнню і включенню Надчорномор'я до цілісного етнокультурного простору України [5, с. 72].

С. Губський у статті «Російський фактор у дестабілізації української державності (на прикладі антигетьманського повстання 1918 р.)» наводить один з прикладів російського втручання (більшовиків та білогвардійців) у внутрішні справи незалежної Української Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським, який під тиском антиукраїнських зовнішніх сил 14 листопада 1918 р. проголосив «Грамоту» про федерацію України з майбутньою не більшовицькою Росією. Це призвело до повстання частин українських партій, об'єднаних в Українському Національному Союзі (УНС) на чолі з В. Винниченком, проти гетьмана [5, с. 76].

П. Гай-Нижник у статті «Прелюдія війни: українсько-російські військово-політичні взаємини в контексті міжнародного права і системи національної безпеки (1990–2010 рр.)» відзначає, що на початку 2014 рр. Україна як держава та її національна безпека були захищені і гарантовані не лише Будапештським меморандумом, а й низкою важливих міжнародно-правових актів [5, с. 162]. Незважаючи на це, на початку 2014 р. «Російська Федерація, розпочавши віроломну війну проти України, порушивши

не лише українсько-російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно-правових актів, перед усім людством затаврувала себе як держава-агресор і як країна загарбник, а її політичне керівництво остаточно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму» [5, с. 163].

I. Краснодемська, дослідивши політичну складову діяльності зарубіжних українців у російсько-українському конфлікті, дійшла висновку про те, що політична діяльність зарубіжного українства впродовж 2014–2016 рр. спрямовувалася на лобювання підтримки України владою на найвищому рівні, надання їй політичної, дипломатичної, фінансової та військово-технічної допомоги (зокрема летальної зброї) цими країнами та міжнародними організаціями; підписання і ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; запровадження міжнародних санкцій проти РФ.

Українська діаспора організувала та брала активну участь у масштабних акціях протесту проти введення військ РФ до Криму, виступала з вимогами вивести з території України всі військові формування Збройних Сил РФ, негайного запровадження санкцій проти РФ та надання Україні найширшої допомоги США, НАТО та ООН, у тому числі військової [5, с. 191].

Про тоталітарний синдром Росії: від комунізму до екзальтованого рашизму повідомив М. Гордієнко. Він показав, що протягом останніх десятиліть у посткомуністичній Росії склалася самодостатня, тоталітарна за своєю сутністю мутантна система влади, де органічно асимілювалися стара комуністична номенклатура і прагматична, ортодоксальна путінська диктатура. Російський деспотизм базується на радянській системі врядування й корелює з елементами націонал-соціалістичної ідеології та неоімперськими амбіціями. Вожді радянської імперії уникли відповідальності за свої злочини, а непокарані злочини неодмінно породжують нові. Путінський режим, ігноруючи всі політико-правові норми, стає продуцентом війни та інших, не менш згубних злочинів, ніж ті, за які все людство і, особливо, Україна, заплатили непомірно велику ціну [5, с. 97].

Події останнього часу засвідчили, що Москва продовжує існувати на засадах войовничих інстинктів і не готова до зміни алгоритму тоталіта-

ризму на компроміс і партнерство. Агресивна політика Кремля є тестом на українську самодостатність. Вона активізує наше громадянське суспільство [5, с. 97–98].

Р. Коваль розглянув «націю-поневолювача» та «русофобську» програму дій. Розвиток транспортного сполучення між УРСР і Кримським півостровом у 1951–1953 рр. як передумову інтеграції Криму з Українською РСР дослідив П. Сацький. О. Калакура зробив історико-політологічний вимір комунізації етнокультурного життя Галичини.

С. Адамович розглянув російський слід у формуванні «новоросійства» з метою дезінтеграції Півдня і Сходу України у 1990–2016 рр. Російське питання в політичних поглядах В'ячеслава Чорновола проаналізував В. Деревінський. О. Хоменко виявив і охарактеризував зміни, що сталися у середній освіті на окупованих теренах Донбасу у перший рік окупації. О. Висовень висвітлила становище протестантських громад на тимчасово окупованій території сходу України у 2014–2016 рр.

Л. Отрошко розглянула вплив релігійного чинника на регіональні події у контексті загальноукраїнської хресної ходи під час неоголошеної гібридної російсько-української війни. Відродження концепту «Міжмор'я», як елемента геополітичної стратегії України, проаналізував В. Чупрій у контексті подолання російської експансії. Т. Ілюк висвітлила тему «Трансформація публічної дипломатії Росії в контексті гібридної війни: діяльність „Росспівробітництва“».

І. Тодоров дослідив внутрішні джерела та зовнішні чинники російської агресії на Донбасі. Він не знайшов фактів існування реального політичного сепаратизму на сході України до березня 2014 р., тобто до початку реалізації спеціальної операції Росії. Відносний успіх цієї операції насамперед зумовлений, на його думку, наслідками політики русифікації та інформаційного «зомбування» жителів Донбасу, деструктивним впливом регіональних владних і бізнесових еліт, слабкістю організованих проукраїнських груп на Донбасі» [5, с. 255].

На російську агресію в областях Донбасу у стратегічному контексті відносин України і Заходу подивилися О. Гарань та П. Бурковський. Автори

вважають, що перед Україною стоїть дворівневе завдання: «У внутрішньополітичній сфері мають відбутися реформи, які сприймаються Заходом як доказ життєздатності української держави. У зовнішній політиці українська влада має сформулювати чіткий перелік принципових засад мирного врегулювання, які дозволятимуть зберегти повноту суверенітету, відновити контроль над втраченими територіями і водночас не даватимуть Росії приводу для використання сили як засобу утримання України від інтеграції з ЄС та НАТО». [5, с. 263].

У контексті подолання агресії Росії Л. Чупрій та О. Загребельний розглянули стан і сценарії розв'язання військово-політичного конфлікту на сході України. Для того, щоб у майбутньому мати змогу повернути втрачені території та відновити свій суверенітет, на їхню думку, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні: «Переконати все суспільство та міжнародну спільноту в тому, що Донбас і Крим є тимчасово окупованою Росією територією України, від якої вона за жодних обставин не відмовиться, і рано чи пізно поверне їх до свого складу. Також важливо, що розмови навколо повернення втрачених територій мають включати не тільки Донбас, а й безперечно і Крим. Донбас і Крим мають завжди розглядатися разом. На жаль, сьогодні Росії вдалося розділити дискусії про ці два регіони» [5, с. 276].

Як чинник екологічної і гуманітарної катастрофи на Кримському півострові побачив російську окупацію О. Ярошинський. Автор впевнений, що Крим доводиться тимчасовими правителями до екологічної і гуманітарної катастрофи та повної загибелі сільгоспвиробництва через засолення ґрунтів. Найгірше, що цей процес вже незворотній, північ Кримського півострова перетворюється на пустелю. Концептуально завдання відновлення водного балансу на Кримському півострові виглядає як нерозв'язне. Окупаційна влада в Криму воліє взагалі не помічати загрози, що насувається, дбаючи насамперед про перетворення колись квітучої частини України в суцільний військовий полігон [5, с. 281].

Т. Бевз розглянула суперечності та прорахунки партій, як суб'єктів політичного процесу в умовах окупації Криму. Авторка виявила особли-

вості, суперечності, а також прорахунки центральної влади у розвитку політичних процесів в АРК, показала відсутність конструктивних політичних зв'язків з кримськими елітами, виокремила «слабкі місця» діяльності політичних партій, показала роль політичних партій у виході Криму за межі правового поля України. «Питання окупації Криму вирішило лише вузьке коло суб'єктів – «рішучі» кроки Президії Верховної Ради АР Крим, керівництва Політичної партії «Руська Єдність», а найбільше – збройна агресія з боку Російської Федерації» [5, с. 293].

Основою партійної структури Криму були політичні партії «лівого» і проросійського спрямування. «Наскрізь криміналізовані кримські організації Партії регіонів, КПУ, Політична партія «Руська Єдність», Партія «Руський блок» стали опорою російського впливу і відіграли ключову роль під час російської агресії і наступної окупації. Входження до окупаційних структур кримських лідерів, вихованих в незалежній Україні засвідчило глибоку кризу як політичної так і партійної системи» [5, с. 293].

А. Іванець у статті «Асиміляційна політика російської окупаційної влади як злочинне порушення колективних прав громади етнічних українців Криму: окреслення проблеми» дійшов до висновку про те, що у 2014–2016 рр. «під загрозою опинилося існування понад півмільйонної громади етнічних українців, яка є другою за розмірами етнічною спільнотою в Криму. Окупанти взяли курс на її асиміляцію. Вони в основному вже знищили культурницьку, мас-медійну та освітню інфраструктуру кримських українців, заборонили діяльність українських політичних і громадських організацій, незаконно розірвали зв'язок інформаційного простору Криму із загальноукраїнським, переслідують і витискають за межі Криму українських активістів, здійснюють масований інформаційно-психологічний тиск на українське населення, обмежують його право на свободу совісті, зокрема, переслідують структури УПЦ Київського патріархату на тимчасово окупованій території. Така політика держави-агресора створює загрозу асиміляції для громади етнічних українців Криму» [5, с. 309–310].

Для зменшення проросійської регіональної ідентичності у Криму П. Гай-Нижник у статті «Кримська регіональна проросійська ідентичність,

шляхи її послаблення в контексті стратегії реінтеграції півострова та реалізації державної політики національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання» пропонує українському уряду крім інформаційної політики підготувати й реалізувати ефективну гуманітарну і етнонаціональну політику. Гуманітарні чинники мають «протистояти створенню так званої «гібридної ідентичності» (за теорією Г. Бгабги). Теоретик постколоніалізму Г. Бгабга досліджував ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями і називав їх культурними гібридами. Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру». [...] Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформуєть нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля» [5, с. 319–320].

На думку П. Гай-Нижника Стратегія повернення Криму має бути комплексною, містити низку заходів у різних сферах, 16 з яких дослідник наводить.

У статті «Основні тенденції історичної політики Російської Федерації: виклики та загрози для України». В Лозовий характеризує сучасну історичну політику Москви щодо незалежної України. Дослідник констатує, що історична політика Росії підпорядкована геополітичній стратегії та спрямована на реалізацію широкомасштабних цілей. Вона визначається пропагандистськими завданнями, які використовують історію для обґрунтування зовнішньої політики держави. Історичну політику Росії стосовно України слід розглядати в контексті реалізації російських геополітичних проєктів, спрямованих на інкорпорацію «Близького зарубіжжя». Велике значення надається маніпуляціям з історією та історичною пам'яттю, які формують спільну ідентичність, легітимізують існування нації та держави, і багато в чому визначають політичну поведінку [5, с. 329].

Головною метою історичної політики Росії є десуб'єктивізація України, тобто поширення твердження, що український народ завжди був не суб'єктом, а об'єктом історичного процесу [5, с. 329].

Потужна пропагандистська атака на українську історію може мати негативні наслідки для гуманітарної безпеки України, спрямована «на реалізацію деструктивно-нігілістичного сценарію у сфері національної ідентичності, «десуверенізацію» політичної свідомості, розкол і знищення України як держави» [1, с. 329–330].

В. Терлецький у статті «Інтелектуальний підтекст геополітичної експансії Російської Федерації» показує, що обґрунтовуючий і супроводжуючий її геополітичний експансіонізм РФ ідейний комплекс, хоч і не може бути зредукований до вчень західних теоретиків (бо він містить відомі положення власне російської духовної культури), проте містить елементи саме західної суспільно-політичної думки. Їх вивчення може багато чого висвітлити і допомогти зрозуміти в сучасній поведінці Росії. «Західноєвропейські джерела сучасної російської ідеології постають дуже показовим прикладом того, наскільки певні елементи цієї ідеології закорінені в європейському інтелектуальному контексті». У цьому, на думку В. Терлецького, ховається згаданий підтекст [5, с. 341].

Бачимо, що автори опублікованих матеріалів виклали власне бачення низки актуальних питань, наприклад, щодо історичних джерел російської агресії проти України, нових викликів, що постали для України через агресію Росії; зробили історично-правову оцінку дій Російської Федерації на міжнародній арені, як держави-агресора та спонсора міжнародного тероризму; навели історичні паралелі з сучасною російсько-українською війною; запропонували шляхи зміцнення системи національної безпеки України.

Українські науковці, освітяни й громадські діячі, що взяли участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення», обмінялися думками та подискутували, зокрема, щодо причин і перебігу війни, шляхів подолання російської агресії. Цей обмін був необхідним для всіх учасників конференції, спонукав багатьох до переосмислення певних явищ, зміни чи уточнення дослідницьких позицій. Збірник статей, що підготовлені на основі виголошених на конференції доповідей, став

корисним додатковим матеріалом для викладачів історії України, історії Європи, політології, українознавства, науковцям-українознавцям, студентам, державним службовцям, а також усім українським громадянам, які переймаються долею своєї Батьківщини.

Значна частина висловлених на конференції думок щодо причин, перебігу, наслідків російської агресії проти України ґрунтовніше була висвітлена у статтях, повідомленнях, монографіях та інших публікаціях науковців НДІУ, що були учасниками конференції. Назвемо лише найбільш значущі серед тих, що з'явилися невдовзі після конференції: колективна монографія «Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики»[1], монографія П. Гай-Нижника «Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення»[4].

Пропозиції щодо подолання російської агресії та запобігання їй у майбутньому докладніше й системніше сформульовано у працях: «Агресія Російської Федерації проти України: проблеми оптимізації державного управління та системи національної безпеки. Експертно-аналітична доповідь»[2], «Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання»[3]. Автори наголошують на тому, що окрім конкретних заходів щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих частин України, для розв'язання цих проблем має відбуватися ефективно реформування засадничих сторін життя українського соціуму. Серед багатьох невідкладних завдань наріжними названо такі: 1) подолання корупційних явищ (корупція в Україні нині лишається найбільшою загрозою національній безпеці та стабільності); 2) деолігархізація держави й здійснення фундаментальної інституційної реформи; 3) системне вирішення питань в економічній, соціальній, політичній та інших сферах життєдіяльності країни; 4) реформа виборчого законодавства; 5) прирівнення політичного популізму до політичної корупції, що є загрозою національній безпеці; 6) створення сучасної боєздатної армії; 7) ефективна міжнародна політика; подолання п'ятої колони прихованих колаборантів в органах влади та управління; 8) ціле-

спрямова україноцентрична і консервативно-націократична гуманітарна політика держави; 9) єдність і відданість усього суспільства навколо ідеї соборності й державної незалежності власної Вітчизни та незламна воля до перемоги, що перетворять Україну на модерну і потужну європейську державу[2, с. 26,27].

Розвиток висловлених на конференції ідей, думок, оцінок активно триває і сьогодні, що зумовлено нерозв'язаністю головних проблем, що постали внаслідок початку в лютому 2014 р. підступної війни Російської Федерації проти України.

Література:

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П.П.Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П.П.Гай-Нижник, Л.Л.Залізник, І.Й.Краснодемська, Ю.С.Фігурний, О.А.Чирков, Л.В.Чупрій. – К.: «МП Леся», 2016. – 586 с.
2. Агресія Російської Федерації проти України: проблеми оптимізації державного управління та системи національної безпеки. Експертно-аналітична доповідь / П.П.Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд., наук. ред.); авт. кол.: П.П.Гай-Нижник, Л.Л.Залізник, І.Й.Краснодемська, Ю.С.Фігурний, О.А.Чирков, Л.В.Чупрій. – К.: «МП Леся», 2016. – 28 с.
3. Гай-Нижник П. Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання. – К.: «МП Леся», 2017. – 52 с.
4. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
5. Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016) / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – 348 с.
6. Чирков О. А. Крок на шляху подолання російської агресії. Рецензія на збірник: Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016) / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – 348 с.) // Гілея. – 2017. – № 2 (117). – С. 304–308.
7. Чирков О. А. Крок на шляху подолання російської агресії // Українознавство. – 2016. – №4(61). – С. 235.

Леонід ЧУПРІЙ

АДАПТАЦІЯ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЗІ СХОДУ КРАЇНИ: СТАН І ПРОБЛЕМИ

Кількість вимушено переселених осіб (ВПО) в Україні постійно зростає, починаючи з квітня 2014 року – офіційної дати початку АТО та кризи в країні. За даними Агентства ООН у справах біженців, на 1 жовтня 2017 р. в Україні налічувалося **1 599 171 тисяч** ВПО. Утім, облікові дані не віддзеркалюють реальної ситуації, оскільки частина ВПО не бажає реєструватися, побоюючись переслідувань. Загалом ВПО зосереджені в усіх регіонах України. Відповідно до карти, що відображає розподіл внутрішньо переміщених осіб, опублікованої на сайті ООН у справах біженців, 535 тис. зареєструвалися на підконтрольних Україні територіях Донецької, близько 210 тис. – Луганської областей.

Найбільш привабливими для переселення стали сусідні області, де зареєструвалася значна частка ВПО – разом із підконтрольними територіями Донецької та Луганської областей, Харківська, Запорізька та Дніпропетровська області прийняли 3/4 всіх ВПО.

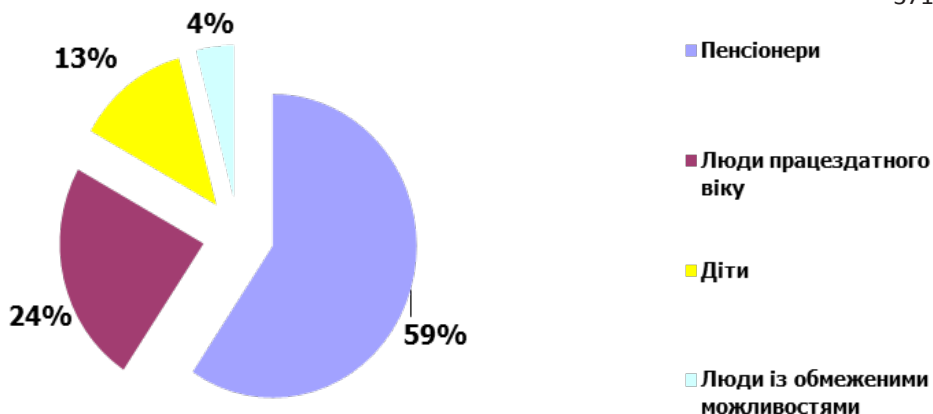
Діаграма 1.1. ВПО в Україні за регіонами (тис. осіб)⁸¹

Значну частину ВПО складають найменш захищені категорії населення: люди пенсійного віку, діти, інваліди. Серед ВПО 13% становлять діти.

Діаграма 1.2. ВПО в Україні (%), тис. осіб)

⁸¹ Тут і далі джерело: статистичні відомості Міністерства соціальної політики (МСП).

Усіх переселенців можна умовно поділити на три великі групи.

1. *Адаптанти*. Це ті, хто адаптується і намагається жити в новому соціальному середовищі, на новій території. Вони бувають активні і пасивні. Найчастіше з числа тих, хто знімає сам житло, будинки. Вони активно шукають роботу і організують свою справу. Приватні підприємці намагаються перенести бізнес сюди або перебудовуються під умови регіону, шукають нові сфери. Частіше це люди старші 35, але молодші 60. Здебільшого це представники середнього класу, люди з вищою освітою. Таких, можливо, більше чверті, але менше третини.

Негатив: часто орієнтовані на виїзд з України.

Позитив: поповнюють інтелектуальний капітал регіонів, де осіли, оживляють його конкурентне середовище. Продукують конструктивні ідеї, здатні реально змінити ситуацію з ВПО через громадянські ініціативи (трудова законодавство).

2. *Тимчасовики*. Живуть в очікуванні дива і часто за інерцією, а ще частіше в депресії, ілюзіях, мріях. Ідея-фікс – повернутися додому. Хронічний посттравматичний синдром. Тікають від дійсності. Іноді в алкоголь. Потребують психологічної допомоги і стимулювання. Не можуть, а частіше не хочуть адаптуватися. Люди різного віку, але переважно старші 45. У минулому часто держслужбовці, із середніми доходами або нижче середнього, соціально неактивні, аполітичні. Найчастіше проживають в

місцях соціального житла – гуртожитках, санаторіях, готелях та ін. Таких, можливо, більше чверті, але менше половини.

Негатив: схильні до маргіналізації, алкоголізації та суїцидів.

Позитив: при стимулюванні, залученості до соціального середовища адаптуються.

3. Утриманці. Також є активні і пасивні. Тут і фіктивно розлучені, і пенсіонери – маятники і сезонні підприємці – «грантоїди». Стратегія одна – заробити на своєму статусі, «вичавити» максимально грошей з усіх можливих видимих «допомог». Початковий мотив частіше – виживання, потім входить у звичку і стає життєвою стратегією. Навіть якщо залишаться, до адаптації мотивація нейтралізована тривалим споживацтвом. Соціальне утриманство в активній формі постулюється у модульних містечках, гуртожитках та інших соціально організованих місцях згуртування ВПО, які стали об'єктом уваги цілого ряду організацій, що постійно надають їм допомогу. Сумарно можна припустити, що таких половина або більша частина від усіх ВПО. Вік і соціальний статус різний.

Негатив: будуть продовжувати вимагання і можуть провокувати інформаційну істерію щодо порушення своїх прав.

Позитив: фактом свого існування сприяють підтримці діяльності волонтерських і громадських організацій, не отримавши допомоги, ймовірно, повертатимуться додому.

Ідентифікують себе як ВПО ті, хто справді серйозно постраждав, або ті, хто маніпулюють статусом з метою отримання допомоги. Це «утриманці» і «тимчасовики». Адаптанти ж навпаки намагаються дистанціюватися від свого статусу з метою прискорення асиміляції.

Важливими факторами самоідентифікації стає місто проживання і соціальне оточення. Якщо навколо спільнота ВПО, то людина себе і не намагається позиціонувати якимось інакше (це стосується гуртожитків, готелів соціального типу і модульних містечок). Інша ситуація, коли родина ВПО у цьому селищі одна. У цих умовах вона частіше змушена адаптуватися і тому налаштована швидше дистанціюватися від свого статусу ВПО, комплексуючи через тавро «переселенець».

Тенденція послаблення допомоги від місцевих громад, НГО і інш., змушує деяких ВПО також дистанціюватися від свого наявного статусу. У цьому сенсі мотивом дистанціювання постає і суспільний негатив до ВПО. Для переселенців, які мешкають у селищах і часто стикалися з негативом щодо себе – це постає як і певна захисна реакція.

Простежується взаємозалежність ідентифікації себе як ВПО і мотивів до адаптації, пов'язана зі зміною життєвої стратегії, коли людина, отримавши певний об'єм допомоги ззовні, надалі налаштовує себе на неї не орієнтуватися. Поштовхом до цього стають ті самі фактори: послаблення допомоги і суспільний негатив до ВПО з боку місцевого населення.

Аналізуючи соціальний і професійний статус переселення та його динаміку, слід підкреслити, що останній не змінився лише у конкретній групі ВПО – пенсіонерів. Усі інші, у більшості своїй, відчутно або взагалі його втратили, або змінили на інший, менш соціально вартісний (ПП – будівельна компанія на ПП – пошиття штор, або начальник цеху на електрика і т.д.). Але здебільшого, ВПО не налаштовані змінювати соціальний статус на менш соціально вартісний і – або шукають варіанти еміграції з країни, або просто постійно чогось очікують, користуючись у цей час наданою фінансовою допомогою.

Настрій опитаних переважно рівний, хоча наслідки посттравматичного синдрому досі відчутні і знаходять прояв у різкій зміні емоцій, ностальгії за минулим, частих згадках за колишнім життям, бажанні повернутися додому – це фіксують більшість дослідників проблем ВПО. Скарги, образи і невдоволення ситуацією найбільше спостерігаються у групі пенсіонерів, що зумовлено безперечно і віковим фактором. Також негативний, депресивний настрій на загал найбільше притаманний «тимчасовикам», які перебувають у стані очікування. Найменше ж елементи депресій наявні у «адаптантів», які найбільш заклопотані сьогоднішнім. Саме в цій групі ми спостерігаємо і плани на майбутнє, пов'язані вже з новим місцем проживання.

Важливо дещо зазначити і щодо прав ВПО. Так, на загал, інформованість щодо власних прав у ВПО дуже низька. Але менша у тих,

хто живе у сільській місцевості. Не цікавляться інформацією переважно «адаптанти», які вже заклопотані майбутнім і не покладаються на допомогу. Найчастіше джерелом інформування стає саме середовище ВПО, з якими респонденти спілкуються телефоном чи інтернетом (якщо не живуть поряд). Другий канал – це Інтернет, де респонденти самі постійно шукають інформацію. Телевізор і газети допомагають у цьому мало. Також ВПО дуже мало свідчили, що бачили чи мають якісь інформаційні листи чи брошури фондів або організацій які допомагають ВПО.

Здобуття інформації про допомогу стало основною діяльністю групи «утриманців», які консолідуються у групи і допомагають один одному, реєструючи і записуючи себе і друзів у різноманітні списки і черги. Ця діяльність стала їхньою «роботою», абсолютно нівелювавши мотивацію до працевлаштування.

Розглянемо специфіку комунікації. Рівень, активність і простір комунікації залежать від багатьох факторів:

1. Місце проживання ВПО. Так, у селищі простір і канали комунікації обмежені. Респонденти комунікують один з одним, з колишнім оточенням і місцевими жителями.

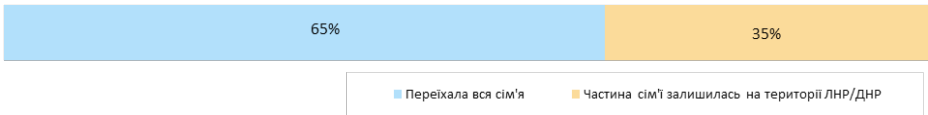
2. Тип ВПО, або життєва стратегія. «Утриманці» найбільше контактують один з одним та з різноманітними джерелами допомоги. «Тимчасовики» –найбільше з колишнім оточенням – сусідами, друзями, родичами, які або залишилися на батьківщині, або теж виїхали, але в різні міста і країни. Часто така комунікація є конфліктною, створює напругу і демотивує людину до адаптації, посилюючи в ній депресивні настрої. «Адаптанти» найбільше комунікують вже і з місцевим населенням, шукаючи роботу і влаштовуючи власне життя.

Більша частина опитаних переїхала два роки тому. Для більшості цей переїзд був раптовим і неочікуваним. Деякі неодноразово поверталися за речами, дехто зміг вивезти навіть меблі. Фактор переїзду став важливим у подальшій орієнтації та влаштуванні. Умовно всіх можна поділити на дві групи – хто переїжджав сам і кого вивезли сторонні – НГО, волонтери, родичі і ін. З оцінки стратегій опитаних можна зробити висновок, що ті, хто

виїжджав сам і своїми зусиллями, мають більшу схильність до адаптації, ніж ті, кого вивезли з чиєюсь допомогою. Також слід зазначити, що у більшості випадків респонденти їхали туди, де мали родичів чи друзів. Лише незначна частка респондентів їхала, не знаючи куди потрапить.

Переважає більшість учасників опитування були вимушені покинути постійне місце проживання приблизно два роки тому: 80% опитаних переїхали у другій половині 2014 року. Наймасовіший переїзд серед опитаних відбувся у серпні місяці (24%) перед початком нового навчального року. Сім'ї ВПО – учасників анкетування переважно здійснили переїзд разом із ними (64% опитаних). Разом із тим, фактично у кожного третього з опитаних ВПО на непідконтрольних українській державі територіях Донецької та Луганської областей залишилися родичі.

*Діаграма 1.3. Переселення родини
(Питання: Ваша родина переїхала із Вами?)*

На території, де проживали ВПО, велися бойові дії та здійснювалися обстріли. Тому турбота про своє життя та життя рідних була вирішальним чинником вимушеного переселення. Ще одна важлива причина – це відсутність порядку, беззаконня на території проживання. Також важливим чинником переїзду була втрата роботи, пенсії, відсутність умов для проживання (комунальні послуги, медична допомога, можливості здобувати освіту дітям). Наведемо дані дослідження

*Діаграма 1.4. Причини переселення
(Питання: Чому Ви покинули своє рідне місто/село?
Питання з можливістю обрати декілька варіантів відповідей)*

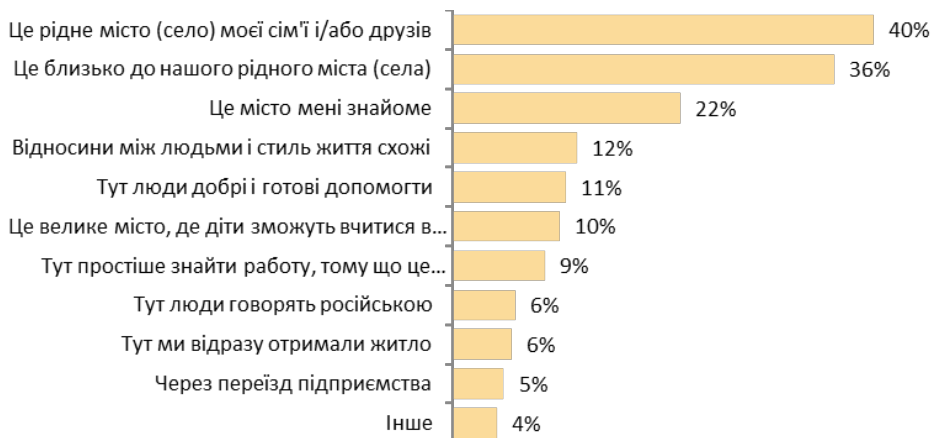
Вибір нового місця проживання обумовлений:

- наявністю родичів у цих містах (40% опитаних), що давало можливість мати тимчасове/постійне житло;
- близькістю розташування до рідного населеного пункту (36%), що зумовлене сподіванням, що переселення – тимчасове явище, можливість час від часу повертатися додому, відсутністю грошей для далекої подорожі.

Діаграма 1.5. Причини вибору місця для переселення

(Питання: Чому Ви обрали це місто та регіон для переселення?)

Питання з можливістю обрати декілька варіантів відповідей)

Цікаво, що з реєстрацію найменше проблем було у ВПО, які мешкають у селі, у тих же, хто реєструвався у місті, це часто ставало проблемою через великі черги, бюрократизм і хамство чиновників. ВПО, що мешкають у селі, в отриманні необхідних документів допомагав селищний голова. У місті іноді вимагали довідки, які малоймовірно було отримати з міста колишнього проживання. Також часто зазначається необхідність перереєстрації кожного разу, навіть якщо переміщення відбувається в межах одного міста.

Діаграма 1.6. Проблеми при реєстрації ВПО

(Питання: Чи стикалися Ви з такими проблемами при реєстрації?)

(для тих, хто зареєструвався)

Питання з можливістю обрати декілька варіантів відповідей)

Далеко не всі ВПО свідчать, що їм активно допомагали місцеві, хоча більшість і стверджує, що ставлення до них переважно було позитивним. У селі допомога місцевих мешканців на пряму залежала від ставлення селищного голови – його особистих зусиль з організації допомоги сім'ям ВПО. Однак і на селі переселенці часто зустрічалися і з негативом, звинуваченнями, осудами, приниженнями. Таке ставлення, однак, іноді було змотивоване розподілом селищних ресурсів на користь ВПО, що

викликало заздрість та обурення. Поки що лише «адаптантам» вдалося завести реальну дружбу з місцевими, знайти серед них нових приятелів, середовище для самореалізації.

Будинок і його побутові умови стали фактором адаптації і відповідно демотивації до адаптації. За рік користування будинком частина ВПО встигала достатньо його облаштувати під себе, але так чинили не всі ВПО. За рівнем облаштування ставало зрозуміло, наскільки людина налаштована повертатись до колишнього житла. Серед опитаних існували різні форми проживання. Це:

- 1) соціальне житло;
- 2) оренда будинку;
- 3) викуп будинку у розстрочку.

Мешканці соціального житла були налаштовані його приватизувати, зробити власним. Часто в цьому напрямку вже навіть робилися певні дії. Ті ж, хто купував будинок із відтермінуванням (селища), найбільше був налаштований залишитися й адаптуватися, але в цьому сенсі факторами адаптації вже ставали наявність роботи і ставлення місцевої громади.

Матеріальне забезпечення ВПО є різним, але більшість з опитаних, за їх твердженнями, існують лише завдячуючи фінансовій допомозі держави, соц. виплатам, різноманітним пільгам, гуманітарній допомозі. Люди, маючи статки вище середнього, часто «проїдають» запаси, намагаючись усіма силами зберегти колишній рівень життя. Цих грошей часто вистачає на невелику оренду, комунальні витрати і харчування. Через складнощі з працевлаштуванням низка ВПО вдаються до хитрощів, оформлюючи допомогу і в Україні, і на її окупованих територіях, або фіктивне розлучення, забирають до себе людей літнього віку з буферних, «сірих» зон, часто мігрують між двома територіями, заробляють на спекуляції, ввозячи товари на окуповані території і ін., тобто шукають альтернативні працевлаштуванню варіанти отримання коштів.

Чверть ВПО з групи пенсіонерів найбільше витрачають на ліки. Усі інші найбільше – на комунальні послуги і (або) оренду і харчування. Речі та одяг переважно не купують, багато речей отримують з гуманітарної

допомоги, комусь приносять місцеві. Великі витрати на техніку і відпочинок не робить ніхто. ВПО максимально намагається зберегти хоча б рівень більш-менш якісного харчування та освіти для дітей. На облаштування будинку витрачають гроші лише ВПО з групи «адаптантів», що відразу простежується у побуті.

Фактично всі ВПО засвідчують, що інтенсивність допомоги від НГО йде на спад.

Допомога є різною. Це:

1) фінансова допомога від держави (переселенські), реєстрація, довідка ВПО, яка дає право на всі інші види «допомог»;

2) гуманітарна і фінансова допомога від ГО, як міжнародних так і всеукраїнських, громадських і релігійних. (Карітас, Червоний Хрест, Світло Надії, Армія Спасіння, ООН) – сертифікати, м'якуші засоби, одяг, білизна, ліки, психологічна і юридична допомога;

3) допомога від посольств різних країн грантами і проектами (зокрема на розвиток бізнесу), наприклад від посольств Нідерландів, Данії, Польщі, Литви і т.д. – на відкриття своєї справи – пошиття одягу, взуття, хлібопекарні, кафе і ін.;

4) допомога від місцевої влади – часто соціальне, тимчасове житло, канцтовари, пільги на освіту і харчування дітей, оздоровчі путівки, психологічна та юридична допомога;

5) допомога від місцевого населення – продукти, одяг (старий), непотрібні речі, рідко – гроші.

Найбільше допомоги отримують власники соцжитла у великих містах (модульне містечко у Дніпропетровську, гуртожиток у Запоріжжі, мешканці санаторіїв в Одесі і ін.).

Найменше – ВПО у селищній місцевості й «адаптанти», які просто не відстежують, де яка допомога, не реєструються, не стають на черги.

Культура отримання психологічної допомоги у ВПО не розвинена. Частина респондентів працювала з психологами, але інша частина не бачить в цьому потреби.

Щодо особливостей розподілу допомоги, то ряд ВПО висловлював такі критичні зауваження:

- 1) погана координація всіх центрів допомоги між собою;
- 2) відсутність контролю за розподіленням і використанням допомоги на місцях;
- 3) корупція і кумівство щодо розподілення;
- 4) відсутність єдиної, чіткої системи допомоги кожному ВПО.

Дозвілля ВПО досить одноманітне – це улюблені шоу і кіно по телевізору. Рідше респонденти свідчили, що вони читають книги, або відвідують театри. Театр, цирк і інші заходи ВПО відвідують тільки тоді, коли їм дають безкоштовні квитки, переважно для дитячої аудиторії. Деякі ВПО своїм дозвіллям вважають участь у громадській роботі, волонтерство.

Не простою є і тема працевлаштування. Так, в більшості випадків працевлаштування ВПО є проблемним. Багато респондентів свідчать про відмови їм у працевлаштуванні. Разом з тим фактично всі, хто роботу дуже інтенсивно шукали, її знайшли. Всі, хто знайшов роботу, переважно працюють неофіційно і бояться через це її втратити. Також усі стверджують, що роботу їм пропонують переважно низької кваліфікації і з малою оплатою, що в більшості випадків мотивує їх на відмову. Постійними були скарги ВПО і на центри зайнятості, які часто пропонують вакансії, які вже не актуальні. Більшість тих, хто працює, і ті, кому пропонували роботу, знаходили її самотужки, за оголошеннями через знайомих, а не через Центр зайнятості. Деяким ВПО, попри це, вдалося відкрити свою справу і відновити рівень заробітків до переїзду (організація будівельної бригади, сирного бізнесу, кав'ярня). Показово, але успішні варіанти адаптації довелося спостерігати у випадках якраз не надмірної або достатньої, а саме малої зовнішньої допомоги або відсутності такої взагалі.

Усі діти респондентів в більшості пішли до нової школи без проблем. Діти адаптуються швидко, заводять нових друзів, проблем зі вступом до школи не було. Поодинокі випадки негативу у шкільному середовищі є несистемними, але частіше траплялись у сільській місцевості, що ймовірно детермінувалось специфікою замкнених селищних громад. Частина

респондентів стверджує, що їх дитина потрапила у сильнішу школу, але для деякого новий колектив є значно слабкішим за попередній. Більшість дітей підтримують зв'язок із друзями з Донецька і Луганська по скайпу і в соцмережах. У великих містах батьки не платять за навчання і внески у шкільні фонди, а от у селах щодо цього питання склалося по-різному і деякі респонденти скаржились, що зобов'язані платити на рівні з усіма.

Путівки пропонувалися, але не всім. Більше поталанило мешканцям соц- житла. Деякі навпаки скаржились на те, що звертались і не могли отримати путівку, отримували формальні відписки.

За частину медичних обстежень і лікування платня з ВПО не стягалась, але частина респондентів за ряд послуг таки змушені були платити.

Складнощі виникали з важкими операціями, які лікарні не погоджувалися робити. Людині довелося скаржитися у ЗМІ, зокрема на телебачення, щоб зробити життєво необхідну операцію. Проблеми були і є досі з переоформленням та отриманням групи інвалідності.

Виборче право ВПО на останніх виборах не було реалізовано, вони всі були позбавлені цього права. А от на виборах Президента частині з них вдалося проголосувати. Така ситуація респондентам не подобається, багато хто нею ображений і прагне повернути це право. За відомостями ЦВК, це право буде поновлено лише за три роки проживання на новому місті (у 2017 році).

Частина респондентів, що декларують мотивацію до успішної адаптації, насправді досі перебувають у стані очікування і є «тимчасовиками», які прагнуть повернутися додому попри все. Успішні «адаптанти» більше говорять про плани на майбутнє, активно облаштовують нове житло, в них інший настрій і немає інтересу до допомоги. У цьому сенсі важливо проаналізувати фактори «неповернення».

Позитивні фактори:

1. наявність вже на новому місті фактично свого житла (соцжитло і розстрочка);
2. ймовірність успішного працевлаштування, бажано і за спеціальністю (відкриття своєї справи);

- потреба отримувати тут фінансову допомогу (на дитину інваліда, інші соц виплати).

Негативні фактори:

- відсутність, знищення, пошкодження старого житла;
- закриття підприємств та організацій колишнього міста роботи;
- від'їзд з окупованих територій родичів, друзів, сусідів.

«Тимчасовики» мають потенціал стати «адаптантами» за умов послаблення впливу негативних факторів. Інша справа з групою «утриманців», яким доведеться повністю перебудувувати свою життєву стратегію.

Ті, що не планують повертатися додому, свої очікування пов'язують із більшими можливостями для роботи і навчання, які вони та їхні діти отримали після переселення (30%). Важливими чинниками, що сприяють тому, щоб залишитись на новому місці, стають наявність добре оплачуваної роботи та звичка.

Діаграма 1.7. Фактори неповернення додому

(Питання: Чому Ви не плануєте повертатися додому, на постійне місце проживання?)

Про тенденції та закономірності адаптації переселенців:

- Допомога від НГО, фондів і тих, хто співчуває, для ВПО йде на спад.

2. Відсутність допомоги змусить когось повернутися додому, хтось активізує пошуки роботи, а частина буде вимагати допомогу і писати в усі інстанції. До цього суспільство має бути готовим.

3. Проекти модульних містечок і загальна ситуація недостатньої координації дій місцевої влади, НГО і фондів, а також відсутність контролю за транзитом допомоги спровокували соціальне споживацтво, яке має тенденцію закріплюватися в життєву стратегію цілого ряду груп ВПО. Це очікувано приведе до зростання соціальної напруги.

4. Найконструктивніші ідеї щодо допомоги ВПО були запропоновані переважно приватними підприємцями.

Це:

- 1) поправки до трудового законодавства;
- 2) пільгові позики на бізнес;
- 3) надання землі в оренду;
- 4) пільгова суборенда офісів;
- 5) регіональна карта для підприємців;
- 6) центр координації дій місцевої влади і бізнесу щодо розвитку регіону;
- 7) тренінги з профпереорієнтації.

Підсумовуючи, слід констатувати, що тільки системна, комплексна, злагоджена діяльність відповідних державних структур, вітчизняних і зарубіжних громадських організацій, усіх небайдужих громадян дасть можливість вирішити більшість проблем переселенців і сприятиме їх повноцінній інтеграції в українське суспільство.

Якщо ж розглядати в цілому основні шляхи реінтеграції тимчасово окупованих територій, то потрібно здійснити ряд заходів в різних сферах, зокрема:

- 1) затвердити та реалізувати державну Стратегію з реінтеграції Криму та тимчасово окупованих територій Донбасу з акцентом на міжнародно-правовому, економічному, культурному й гуманітарному аспектах проблеми;
- 3) посилити зовнішньополітичну діяльністю держави, спрямовану

на збільшення проукраїнської коаліції демократичних держав світу, що визнають злочинними дії Російської Федерації щодо анексії Криму і підтримують посилення економічних санкцій проти неї;

4) продовжувати реалізацію євроінтеграційної стратегії. Докладати зусиль щодо виконання Україною міжнародних угод стосовно впровадження демократичних стандартів у контексті підписання Договору про асоціацію з ЄС, особливо в аспектах подолання корупції та покращення матеріального добробуту населення;

5) розробити і надіслати звернення до міжнародних судів, відповідних міжнародних організацій з юридичними позовами проти Російської Федерації з вимогою її відповідальності за анексію Криму і підтримку сепаратистів на Донбасі, за порушення прав людини та національних меншин в Криму;

6) сприяти підготовці позовів від іноземних і українських юрисдикцій щодо тих підприємств, які були націоналізовані незаконною владою Криму, до міжнародних судів з вимогою компенсації нанесених збитків;

7) забезпечити прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на сприяння діяльності органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму та тимчасово окупованих територій Донбасу;

8) налагодити системну взаємодію державних органів з експертним середовищем, з громадськістю для підготовки і реалізації програм з реінтеграції тимчасово окупованих територій;

9) вдосконалити механізми інтеграції біженців з тимчасово окупованих територій в українське суспільство;

10) розробити і реалізувати активну інформаційну компанію шляхом налагодження постійної трансляції на тимчасово окуповані території Донбасу та Криму центральних українських каналів українською, російською та кримсько-татарською мовою в Криму з метою об'єктивного висвітлення подій в Україні та розвінчання неправдивих міфів, що поширюється Російською Федерацією;

11) для протидії впливам ідей так званого «руського міра» розробити власний національний інформаційно-культурний проект («Український світ», «Велика Україна» тощо), спрямований на консолідацію українського народу;

12) провести інформаційно-просвітницьку кампанію популяризації історії та культури Криму серед усіх категорій населення; створити єдиний електронний портал-бібліотеку видань з історії та культури Криму;

13) створити систему інформаційного висвітлення ініціатив та проєктів щодо питань реінтеграції тимчасово окупованих територій через вітчизняні ЗМІ, зокрема шляхом створення рубрик, теле- і радіопередач, присвячених цій тематиці;

14) сприяти приверненню міжнародної уваги до проблем репресій та порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях, зокрема на півострові Крим;

15) забезпечити створення логістичних центрів на кордоні з тимчасово окупованими територіями;

16) забезпечити доступ дітям з тимчасово окупованих територій до отримання якісної освіти, сприяти залученню дітей з цих територій до українських спортивних змагань та культурних заходів, тощо;

17) забезпечити постійний доступ населення тимчасово окупованих територій до українських інформаційних мовників, популяризацію через них української літератури та культури.

Вище було наведено лише низку стратегічних напрямів у даній сфері, які варто наповнити конкретним змістом при виробленні цільових програм реінтеграції тимчасово окупованих територій. Крім конкретних заходів щодо їх реінтеграції, комплексне вирішення даної проблеми стане можливим тільки внаслідок успішного реформування ключових сфер життя Української держави, подолання корупційних явищ, системного вирішення проблем в економічній, соціальній, політичних та інших сферах життєдіяльності країни, що зробить Україну модерною і сильною європейською державою.

Павло ГАЙ-НИЖНИК

**ОСНОВНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ
ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ
В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:
ШТРИХИ ДО ПРОБЛЕМИ Й НАПРЯМКИ РОЗВ'ЯЗАННЯ⁸²**

«Нація знаходиться в стані безпеки, коли їй не доводиться приносити в жертву свої законні інтереси з метою уникнути війни і коли вона в змозі захистити при необхідності ці інтереси шляхом війни».

Волтер Ліппман

Сучасний світовий порядок перебуває у стані інтенсивної трансформації, що передбачає перерозподіл важелів і обширу впливу та рівноваг як у розумінні контролю над планетарними ресурсами, глобалізованою фінансово-економічною системою, енергетичною сферою, регуляцією й оволодінням новими високотехнологічними комунікаціями і винаходами тощо, так і у пошуку новітніх гуманітарних основ співжиття на планеті та засадничих конструкцій геополітичних взаємин, формул, моделей і механізмів дієвої міжнародної системи безпеки.

Україна, що історично і географічно завжди перебувала на перетині світових геополітичних інтересів, глобальних торговельно-економічних шляхів та цивілізаційних процесів, опинилася у фокусі кардинальних змін планетарного масштабу і є однією з гарячих точок на євразійському просторі, де перетворюється сучасність і зароджується нове майбуття світових взаємовідносин.

---

82 Основні тези розділу було апробовано у науковій публікації експертно-аналітичної доповіді: Pavlo Hai-Nyzhnyk / Гай-Нижник Павло. Basic Principles of the Strategy for De-Occupation and Reintegration of Crimea in the Context of National Security of Ukraine: Aspects of the Problem and Solution Areas / Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання. – К.: «МП Леся», 2017. – 105 с.

На жаль гуманістичні принципи розв'язання цивілізаційних криз і вузлових протиріч світового перерозподілу сфер впливів часто поступаються силовим методам, що за сучасних умов набувають тотальних ознак і мають гібридизовану форму. Держава Україна ще з часів відновлення своєї незалежності і суверенітету як суб'єкт міжнародного співтовариства перманентно постійно перебувала на периферії протистояння Заходу і Сходу й була об'єктом потенційної боротьби між гігантами світової геополітики – США і Європою (НАТО та ЄС) з одного боку та Росією з іншого. Агресія Російської Федерації проти України 2014 року стала кульмінацією цього цивілізаційного протистояння й, водночас, яскравим свідченням імперського реваншизму Московії, що за умов і реалій XXI століття видається цілковитим анахронізмом.

З перемогою Революції Гідності, як свого часу з острахом гіпотетично й припускали кремлівські політичні стратеги, усі багаторічні зусилля Росії до гібридно-повзучого опанування Україною й перетворення її на свою державу-сателіта із керованим президентом та маріонетковим урядом зазнали невдачі. Проте доконаний факт того, що Україна стала на шлях виходу з навколomosковської цивілізаційної орбіти, президент РФ В. Путін, як і російський державно-політичний істеблшмент, не лише відмовлявся визнати, а й не здатен був (через власний світоглядний ступор) усвідомити як нову геополітичну дійсність. Він сприйняв її мов особисту образу і власну поразку та, водночас, як виклик самій Росії, як перманентну загрозу її майбутньому існуванню не лише з неоімперської перспективи, а й з огляду на небезпеку перетворення її мегасуб'єктності на історичну ретроспективу.

Об'єктивна дійсність вказує на невтішний висновок – ця війна для України та українського народу є не лише світоглядним протистоянням чи цивілізаційним зіткненням, а також і війною за право бути, боротьбою за існування у повному і вражаючому розумінні цих понять.

Початок неоголошеної війни Російської Федерації проти України є неприхованою агресією проти суверенної, незалежної держави і демонстративним порушенням міжнародних норм. Цілком очевидно, що путін-

ська Росія є не лише державою-агресором, а й державою-терористом, яка загрожує європейській та світовій безпеці. Саме тому увесь цивілізований світ (як християнський, так і ісламський; як буддистський чи юдейський, так і атеїстичний; як світ політичний, так і світ діловий) мусить усвідомити, що під личиною так званої керованої демократії у Російській Федерації зросло, зшите чорними нитками смерті, чудовисько охлократичної тиранії в особі збоченого політичного (і не тільки) маніяка, який зубожілі народи свого ханату оповив тенетами невігластва, страху та омани й споює його отрутою всеохоплюючої ненависті та чванства зверхності, що живиться підсвідомим прагненням незрозумілої ницості свого тваринного становища. Його мета – руйнування. Ця зажерливість не має розумного пояснення й не обумовлюється життєвою чи політичною логікою. Це – інстинкт. Це – некерований потяг до знищення та поработіння, підсвідоме прагнення нівелювати не лише усталені тисячоліттями людські цінності й вироблені правила співжиття, а й намагання опанувати, висміяти й вихолостити сутність, цілі та місії світових цивілізацій.

Світова спільнота мусить зрозуміти, що путінська Московія – держава-агресор за своїм нутром, що путінська імперія є не просто державою – спонсором тероризму, а й за своїм еством є державою-терористом! І на чолі цього божевільного, ницого і ненажерливого організму є той, хто прагне до переділу світу відповідно до навіяних його хворобливою уявою імперських марень. Росія намагається занурити людство у хаос і зневіру й прищепити йому вірус морального і чесного падіння. Пошесть занепаду, що має надати Кремлю можливість спробувати посіяти серед людей свої омани, страхи й невігластво й, поширюючи власну владу та владу своїх сатрапів, наблизити прихід кінця, правити в якому буде гріх, страх і темінь, перманентна війна, злиденність і сльози з крові та втрат...

На заваді до спроб здійснення цих світоненависницьких намірів нині є Україна. Україна сьогодні протистоїть новозведеної імперії зла і саме Україна покладе початок її падінню! Тож світ (люди різних поглядів та віросповідань, держави з різними політичними і суспільними системами тощо) мусить об'єднатися навколо України аби зберегти себе, щоби уря-

тувати цивілізаційний поступ, для того, щоб прискорити смерть дракона страждань та зруйнувати до попелища новітню імперію зла!

* * *

Російська агресія – анексія Криму та війна на сході України – призвела до глибинних змін у двосторонніх відносинах між державами: 1) зруйновано договірно-правову базу Києва і Москви; 2) знищено інституційні механізми міждержавних відносин; 3) унеможливлено контакти на вищому рівні, політико-дипломатичні відносини мають конфронтаційний характер; 4) Україна зазнала колосальних людських, територіальних та економічних втрат; 5) відбулося безпрецедентне згорання економічної співпраці; 6) виникло глибинне відчуження між народами України та Росії [35, с. 2].

У відносинах України та Росії виникла нова політико-ідеологічна реальність⁸³. Відтак – потрібна нова оцінка та перегляд природи, ідеології і загалом інституційної системи відносин з РФ у ключових сферах (політика, безпека, економіка, енергетика, гуманітарна сфера тощо), з урахуванням того, що головною загрозою українській державності є нинішній правлячий режим РФ. Необхідним є також формування концептуально нової моделі співіснування з путінською Росією, яка б відбивала нинішні реалії і перспективи двосторонніх відносин і враховувала позиції західних країн-партнерів і міжнародних організацій.

Національна безпека⁸⁴, як відомо, функціонує через систему різноманітних відносин між особою та суспільством, між громадянином і державою, між суспільством і державою, між різними державами. Водночас, варто пам'ятати про влучний узагальнюючий вислів Томаса Гоббса про те, що «національна безпека – це не просто центр державницької діяльності, вона – головний сенс існування держави». Тож, узагальнено, національна безпека – це стан внутрішніх і міждержавних відносин, який визначає

83 Дивіться: *Гай-Нижник П. П.* Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.

84 Поняття «національна безпека» було вперше введено до політичного лексикону в посланні президента США Т. Рузвельта до Конгресу Сполучених Штатів у 1904 р., де він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки.

ефективність системи державних, правових і суспільних гарантій прав та свобод людини та громадянина, базових цінностей та інтересів суспільства й суверенної держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, і функціонує за основними принципами забезпечення національної безпеки:

- пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- верховенство права;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади в забезпеченні національної безпеки;
- демократичний цивільний контроль над військовою організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;
- використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки [18, с. 351].

Національна безпека є й одним із рівнів функціонування міжнародної безпеки як діяльності держав зі створення відносин між народом і державою, які унеможливають реальні загрози розвитку суспільства. Зміцнення національної безпеки передбачає також і розвиток відносин стратегічного партнерства, які є одним з важливих інструментів зовнішньої політики, який дедалі ширше використовується провідними країнами та інтеграційними об'єднаннями, оскільки дозволяє підвищити результативність їхніх дій на міжнародній арені.

На сучасному етапі розвитку Українська держава зіткнулася з загрозами та викликами, які потребують негайного вирішення, найбільш актуальними з яких є:

- військова агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України;
- тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та дальші дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- розвідувально-підбивна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частин Донецької та Луганської областей;
- нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі й перспектива розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї;
- інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу тощо.

У даному контексті для України першочерговим стратегічним завданням державної політики національної безпеки є відновлення територіальної цілісності країни та сукупності демократичних інститутів на усій

її території, консолідація української політичної нації, формування загальнонаціональної ідентичності, єдності усіх громадян України та усіх регіонів України, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення.

Основними типами конфліктів сьогодення є асиметричні та гібридні війни, які відбуваються між сильними та слабкими державами чи недержавними акторами. Збройний конфлікт, який відбувається на сході України, можна охарактеризувати як гібридно-асиметричну війну Російської Федерації проти України. Крім того проти України ведеться також і мережево-центрична війна (англ. network-centric warfare) – війна, що зорієнтована на досягнення інформаційної переваги за допомогою об'єднання військових об'єктів у інформаційну мережу. Окрім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала й концепцію «війни трьох кварталів». Суть даної концепції полягає в тому, що сучасний воїн має бути готовий в одному кварталі вести загальновійськовий бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, в третьому – виконувати гуманітарні місії [13].

Варто враховувати й той факт, що агресія проти України з боку Росії ведеться не лише шляхом прямого збройного втручання, а й має кілька складових сучасних способів експансії. У зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появою інформаційного суспільства Україна перебуває також у стані інформаційної війни, коли мета протиборства досягається суто засобами інформаційної боротьби, тим самим, інформація як така у певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю. Для вирішення цих завдань у першу чергу необхідно створити ефективну інформаційну політику Української держави, спрямовану на постійну підтримку громадської думки про те, що окуповані території, зокрема АР Крим є невід'ємною складовою Української держави, а їх жителі – громадянами України.

Політичний конфлікт навколо Криму розпочався ще з кінця 80-х рр. ХХ ст., коли Україна стала на шлях відновлення своєї державної незалежності. Вже тоді питання приналежності Криму стояло дуже гостро й вже

тоді певними колами Росії були спроби роздмухати його у етно-національний конфлікт. На початку 1990-х рр. кримське питання, як відомо, було вирішено на користь держави Україна, проте Російська Федерація, частина її політичних еліт, не сприйняла таке політичне розв'язання проблеми як доконаний факт. Відповідно, в ідеал-геймі Росії пропагувалася ідея «несправедливої передачі» Криму М. Хрущовим Україні, тобто готувався реванш за кількома можливими сценаріями. Одним з козирів для такої псевдореконкісти використовувався аргумент міфічної «історичної справедливості» та плекання проросійської регіональної ідентичності серед більшості населення Криму, які підкріплювалися потужною інформаційно-ідеологічною війною за самоусвідомлення пересічної людини і фактором фізичної присутності російського військового контингенту на півострові. Тоді Україні вдалося погасити спроби розбурхати етно-національний конфлікт й подолати досить глибоку політичну кризу⁸⁵. Істотно, як на той час, цьому посприяло й проголошення республіканської автономії Криму попри унітарність держави Україна. Сама ж автономія проголосувала за Конституцію, якою гарантувалися вільний розвиток усіх етносів, а три мови стали офіційними мовами АР Крим.

Важливим у розрізі суспільних настроїв «кримського вузла» є й ціннісний, навіть цивілізаційний конфлікт. У Криму, як ані в жодному іншому регіоні України, проявилася несумісність цінностей, зіткнулися інтереси і цілі різних етнонаціональних спільнот та соціальних груп між собою із цінностями й інтересами та цілями держави Україна в її європейському поступі. Для значної частини населення Криму властиві ідеологічна закомплексованість, совкова свідомість, патерналізм, домінування думки більшості й несприйняття іншої позиції. Ставлення до інших проявляється в координатах стереотипу «свій – чужий», з нетолерантним ставленням до цих чужих.

---

85 За даними Стокгольмського міжнародного інституту з дослідження проблем миру більш ніж 70%, тобто майже 3/4 усіх воєнних конфліктів, у середині 1990-х рр. на всій земній кулі були міжетнічними [3, с. 382].

З цього приводу, в ході експертної дискусії на тему «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації» (8 жовтня 2014 р., НДІУ) доктор політичних наук О. Калакура досить влучно нагадав про декілька знакових і відкритих конфліктів у Криму, які мали етнополітичне забарвлення. Це конфлікт у с. Морському під Судаком, де у 2000 р. тривало перманентне протистояння російської православної і мусульманської громад, викликане рішенням архієпископа кримського та сімферопольського Лазаря встановити на півострові тисячу поклінних хрестів на честь 2000-річчя Різдва Христового і 1000-ліття хрещення Русі та проголошення Криму «колискою православ'я». Мав місце і тривалий конфлікт з приводу питання про належність земель та історії Свято-Успенського монастиря під Бахчисараєм тощо [22, с. 513–517].

Слід також пам'ятати, що Крим в етнічному плані є найменш «українським», єдиним регіоном, де етнічні українці не складають більшості. До окупації, за даними Всеукраїнського перепису 2001 р., загалом росіяни (58,5%, 1180,4 тис. осіб), українці (24,4%, 492,4 тис. осіб) та кримські татари (12,1%, 243,4 тис. осіб) склали 95% населення АР Крим [22, с. 479; 34]. Нагадаю також і про те, що ще у 2010 р. 74,6% представників умовної «слов'янської спільноти» Криму (громадяни України, що є етнічними українцями або росіянами) за своїми соціокультурними орієнтаціями тяжіли до російської культурної та мовної ідентичності, 65,7% були переконані, що українці і росіяни – єдиний народ, а 44,2% не вважали себе представниками української політичної нації [24, с. 4–5]. Аналогічна картина підтверджувалася й даними інших соціологічних досліджень [36].

Крім того українці Криму як регіональна меншина не отримували дієвої допомоги у задоволенні своїх потреб ні з боку офіційного Києва, ані з боку влади автономії. Як наслідок частина з них

фактично асимілювалася в етнокультурному плані у російськомовну слов'янську спільноту (за результатами соціопитування Центру Разумкова, у 2008 р. відносна більшість етнічних українців Криму віднесла себе до російської культурної традиції [43, с. 3]. Восени ж 2013 р. більшість проросійськи налаштованих кримчан не сприймала аргументів на користь підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, не зрозуміла причин виходу українців на ЄвроМайдани по всій країні та Революцію Гідності. Таким чином етнополітичний конфлікт навколо Криму за сферами проявів та причинами виникнення є не лише міждержавним, а й політичним, і територіальним, і економічним, й історико-культурним, і правовим, і психологічним, й ідеологічним... Тому потребує врегулювання кожна сфера проявів та причин виникнення, адже багатоаспектний характер етнополітичних конфліктів обумовлює різноманітність шляхів їх розв'язання. Анексія Криму у 2014 р. унікальна й тим, що вперше з часів Другої світової війни іноземна держава-співзасновник ООН, розв'язавши конфлікт проти іншої держави-співзасновника ООН, офіційно оголосила зайняту територію частиною своєї країни⁸⁶.

---

86 Нагірний Карабах, Південна Осетія, Абхазія, Придністров'я, «ЛНР» і «ДНР» стали нехай невизнаними, але окремими квазідержавними утвореннями, які формально не входять до складу країни-агресора. У такій ситуації довести факт агресії дуже не просто, а якщо дуже захотіти, їхнє від'єднання можна трактувати в логіці «права народів на самовизначення», – легітимного міжнародного принципу конкуруючого з принципом територіальної цілісності. Однак немає жодної міжнародної норми, як слушно зауважує Д. Мацола, яка хоча і не прямо виправдовує анексію території. Більше того, з жаків Другої світової народилося міжнародне право, наріжним каменем якого є пряма заборона на захоплення чужих земель. Для Німеччини, Франції, Японії, США і багатьох інших країн повернути Крим Україні необхідно навіть не тому, що він був у неї несправедливо забраний, але для того щоб «кримський прецедент» не призвів до ланцюгової реакції «повернення споконвічних земель» в усьому світі [27].

Ставлення світу до "референдуму" в Криму

 Міжнародна реакція на "референдум" в Криму
 How the world reacted to Crimea "referendum"
 Reaction Internationale au «Referendum» en Crimée

 "Referendum" на Кримі. Реакція міжнародна
 "Referendum" in der Krim. Internationale Reaktion
 La reazione internazionale al referendum in Crimea

25.03.2014
08:00

Звертайте увагу на дату та час на карті, можливо, вже є оновлення
 Update date and time on the map, possibly, there is an update
 Pay attention to the date and time. May already have a map update
 © Sergii Gorbachov, 2014

37 Не визнають та запровадили санкції

Не признали и ввели санкции против России
 Not recognizing & sanctions against Russia

Австрія / Austria
 Аустра / Austria
 Аьбона / Albania
 Бельгія / Belgium
 Болгарія / Bulgaria
 Бразилія / Brazil
 Великобританія / United Kingdom
 Вєнгрія / Hungary
 Германія / Germany
 Греція / Greece
 Данія / Denmark
 Ірландія / Ireland
 Італія / Italy
 Іспанія / Spain
 Канада / Canada
 Кенія / Kenya
 Латвія / Latvia
 Литва / Lithuania
 Люксембург / Luxembourg
 Малазія / Malaysia
 Мексика / Mexico
 Нідерланди / Netherlands
 Нова Зеландія / New Zealand
 Норвегія / Norway
 Польща / Poland
 Португалія / Portugal
 Румунія / Romania
 Словаччина / Slovakia
 Словенія / Slovenia
 США / USA
 Фінляндія / Finland
 Франція / France
 Хорватія / Croatia
 Чехія / Czech Republic
 Швеція / Sweden
 Японія / Japan

9 Визнають

Признали «Референдум» в Крыму
 Awarantieren - Lo otob-
 dovano krestimo

Армения / Armenia
 Аргентина / Argentina
 Беларусь / Belarus
 Болгария / Bulgaria
 Бразилия / Brazil
 Казахстан / Kazakhstan
 Кувейт / Kuwait
 Россия / Russia
 С. Корея / North Korea
 Сунга / Syria

15 Не визнають

Не признали. Нет санкций
 Не признали раз - не признали
 Nicht anerkennen - kein lo-
 consideratio legitimo

Азербайджан / Azerbaijan
 Аргентина / Argentina
 Грузія / Georgia
 Індія / India
 Індонезія / Indonesia
 Йорданія / Jordan
 Кувейт / Kuwait
 Малазія / Malaysia
 Румунія / Romania
 Сінгапур / Singapore
 Чад / Chad
 Турція / Turkey

Швейцарія / Switzerland
 Чилі / Chile
 Южна Корея / South Korea

Порівняння економік / Comparison of economies

135 Не висловились

Не высказались - No opinion yet
 Pas encore émis - Back reaction
 Nicht embehalten - Atonout

Для того, щоб вийти на стадію врегулювання конфлікту і бути готовою до його розв'язання Україна мусить, насамперед, залучити до підготовки реінтеграції той соціальний капітал, який вона отримала у результаті Революції Гідності, прямі контакти громадянського суспільства з тимчасово окупованою територією та її мешканцями. Це, зокрема, можуть бути контакти між ГО «Майдан закордонних справ», який до речі вже презентував власну Стратегію реінтеграції Криму, проекту «Free Crimea», інших громадських сил України та представників громадянського суспільства Криму: Меджлісу, українських та російських організацій. Варто не забувати, що далеко не усі кримчани з радістю зустріли російських окупантів (є вже таке поняття як «інші росіяни»). За даними М. Джемільова у так званому «референдумі» брали участь до 35% населення [7]. Тобто є значна частина росіян, які не стали співучасниками того злочинного «референдуму». Водночас результати соціологічних досліджень свідчать, що 39% респондентів Криму підтримували ідею подвійного громадянства з РФ⁸⁷, а на самому півострові зростає розчарування новим його статусом та придушенням громадянських прав.

Дані соціологічних досліджень чітко засвідчують що переважаюча більшість українців вважає Крим українською територією. Так, за даними фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 69% громадян визнають Крим як українську територію, анексовану Російською Федерацією. Лише 14% громадян визначають Крим як територію Російської Федерації. При цьому 8% із них вважають, що включення Криму до складу Росії відбулося в цілком законний спосіб, а решта 6% певні, що приєднання Кримського півострова до Росії було нелегальним. Для 10% населення України Крим – це територія, що не належить ані Росії, ані Україні, а ще 8% не змогли чітко визначити своєї позиції щодо статусу Криму [23].

Протилежну точку зору мають росіяни. За результатами всеросійського опитування, проведеного 2–5 жовтня 2015 р. аналітичним центром

---

87 Європейський союз і Митний союз. Дослідження проводилося Київським міжнародним інститутом соціології та компанією «Рейтинг» з 23 лютого по 14 березня 2013 р. Польовий етап проходив з 27 лютого по 10 березня 2013 р. Опитування проводилося в автономній республіці Крим (у 41 населеному пункті) [20].

«Левада-центр» лише 8% росіян ставляться цілком позитивно до ідеї повернення Криму Україні; «швидше позитивно» обрали 7%; ставляться негативно до ідеї повернення Криму Україні 58% росіян, швидше негативно, ніж позитивно, до цієї ідеї ставляться 25% росіян [44]. Опитування проводилося і серед жителів Криму. За даними «GfK Україна» 82% мешканців Криму повністю підтримують анексію півострова Росією, 11% опитаних сказали, що скоріш підтримують, а 4% висловилися проти [51]. Утім репрезентативність даного опитування викликає сумніви, позаяк в умовах жорстких репресій з боку кримської влади, коли навіть згадування про анексію Криму може привести до арешту і звинувачення в терористичній діяльності, люди бояться говорити правду.

Слід констатувати, що недалекоглядна і безсистемна політика української влади у безпековій, гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сфері, а іноді й пряме потурання з боку деяких можновладців щодо поширення ідей «русского міра», призвела до того, що ці шовіністичні ідеї закріпилися в масовій свідомості частини населення південних і східних регіонів, сприяли формуванню регіональної проросійської так званої кримської чи донецької (луганської) ідентичності й дозволили здійснити злочинну експансію Криму та поширювати сепаратистські настрої на Сході країни при підтримці певної частини місцевого населення, яке прагнуло об'єднатися з «великою Росією».

За даними соціологічного опитування Центра Разумкова ще зовсім нещодавно громадяни України в першу чергу пов'язували себе із місцем проживання. Жителям України найбільш була притаманна локальна ідентичність, прив'язаність до конкретного місця проживання. З малою Батьківщиною, насамперед, ідентифікували себе 45% громадян, з Україною в цілому – 32%, з регіоном проживання – 16%, близько 7% не визначилося. Подібні ж дослідження, проведені у 2013 р. Інститутом соціології НАН України, підтверджували високий рівень місцевої ідентичності. Так показники локальної (мешканець села чи міста) та регіональної ідентичностей (мешканець регіону) також були досить значними – відповідно 28,6% та 7,8% опитаних, хоча й менші ніж в попередньому дослідженні. Грома-

дянином України себе вважали близько половини респондентів (50,6%), 2,4% віднесли себе до громадян світу, 1,2% – до громадян Європи, 6,6% – громадян колишнього Радянського Союзу [47, с.390–391].

Ось такий вигляд, наприклад, має таблиця динаміки змін ідентичностей з 1992 по 2014 роки (на основі досліджень Інституту соціології НАН України)

*Таблиця. Ким Ви себе, перш за все, вважаєте?
(дайте одну відповідь, що найбільше підходить)*

	1992	2000	2002	2003	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24,0	31,3	31,6	30,5	24,6	27,7	24,5	27,2	29,8	28,6	16,1
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,8	6,9	5,9	6,7	6,4	6,6	9,3	6,6	7,6	7,8	8
Громадянином України	45,6	41,0	41,0	44,2	54,6	51,6	51,7	51,2	48,4	50,6	64,4
Представником свого етносу, нації	—	—	3,0	3,1	2,1	1,8	2,6	3,1	1,8	2,0	2,1
Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12,2	12,7	10,7	8,1	7,3	9,0	6,9	8,4	6,6	5,4
Громадянином Європи	3,8	2,8	0,7	0,7	0,8	1,3	0,4	0,9	1,2	1,2	1,1
Громадянином світу	6,4	5,6	2,7	2,4	2,5	2,9	1,7	0,9	2,4	2,4	2,1
Інше	—	—	1,6	1,4	1,0	0,7	0,6	0,8	0,3	0,6	0,5
Не відповіли	0,6	0,2	0,8	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1	0,2	0,3

Слід констатувати, що від 1992 по 2013 роки спостерігалось збільшення локальної ідентичності на 6,4%, а потім за один рік зменшення на 12,3%. За цей же період спостерігалось збільшення загальноукраїнської ідентичності на 5%, а лише за один рік збільшення на 13,8%, зменшення пострадянської ідентичності на 7,3%. Це засвідчує те, що у 2014 р. відбулися значні зрушення в сфері зменшення локальної та збільшення загальноукраїнської ідентичності, що значною мірою зумовлено подіями на ЄвроМайдані й під час Революції Гідності та консолідацією української політичної нації в умовах боротьби з російськими окупантами й колаборантами-сепаратистами та відбиттям зовнішньої агресії Російської Федерації.

Проте в АР Крим та на окупованих частинах Донецької та Луганської областей досі переважає проросійська регіональна ідентичність, яка активно посилюється потужним інформаційним впливом з Російської Федерації, що насаджує російські імперські цінності. В Україні активно працюють проросійські громадські організації, що нав'язують ідеї «русскаго міра». Так, за даними представництва Росспівробітництва, у Києві ще донедавна діяло 142 «організації співвітчизників», з них 14 – загальноукраїнські. З регіональних організацій найбільша кількість знаходилася у Криму – 19. Українська ж мова та культура у цих регіонах належним чином не підтримувалася і не популяризувалася, там досі панує радянська топоніміка, поширюються радянські історичні міфи, що сприяють формуванню пострадянського проросійського історичного нарративу. Якщо на Заході та в Центрі України радянська топоніміка втратила свої позиції, особливо процес руйнування пам'яток тоталітарному минулому прискорився у постмайданний період й в зв'язку із законами про декомунізацію, то на Сході та Півдні країни залишається майже недоторканою. Тисячі назв населених пунктів, вулиць, майданів продовжують щоденно проектуватися на

історичну пам'ять, капіталізуючи в ній рудименти тоталітаризму⁸⁸. Дуалізм історичної пам'яті підтверджують й дані соціологічних досліджень, що проводилися Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» у 2015 р. щодо ставлення населення до ключових вітчизняних історичних подій [48].

Посиленню проросійської регіональної ідентичності в АР Крим сприяв також і недостатній рівень поширення української мови в інформаційному просторі Криму, в ЗМІ, в вищих та загальноосвітніх навчальних закладах АР Крим. Цьому сприяла також діяльність філій російських ВНЗ в Криму, що здійснюють очне навчання. Вони представлені переважно у м. Севастополі. У цьому місті, зокрема, працювали філія Московського державного університету імені М. Ломоносова, Інститут економіки і права (філія Московської академії праці та соціальних відносин), Кримська філія Новоросійської державної морської академії, Севастопольська філія Санкт-Петербурзького гуманітарного університету профспілок, Севастопольська філія Саратовського державного соціально-економічного університету та інш.

Сприяла витворенню проросійської ідентичності й агресивна гуманітарна політика Росії й, водночас, практично капітулянтська з боку української влади. У проекті «Основ державної культурної політики» РФ, розробленому наприкінці 2013 р. та винесеному на широке обговорення у 2014 р., зазначалося наприклад: «Розвиток російської мови передбачає й цілеспрямовані зусилля з її просування у світі, з підтримки і розширення російськомовних спільнот в іноземних державах. <...> Розвиток російської мови включає в себе <...> боротьбу проти її витіснення державними мовами інших країн. <...> Це необхідно для того, щоби у картині світу сучасних

88 Експертна група Ради Європи, яка декілька років тому здійснювала огляд культурної політики в Україні, зазначала, що із 150 тисяч вітчизняних пам'яток, які знаходяться під охороною, 7 тисяч (майже 6%) склали пам'ятники Леніну та іншими тоталітарним діячам. Останнім часом кількість пам'яток тоталітарному минулому суттєво зменшилася, проте на Сході та Півдні країни вони все ще продовжують переважати. Закон України № 2558 від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборона пропаганди їх символіки» вже зараз сприяє суттєвим змінам ситуації в даній сфері.

жителів планети максимально можливою мірою була присутня російська оцінка поточних подій» [32]. Зауважу, що хоча цей уривок і не увійшов до остаточного варіанту, затвердженого указом президента РФ від 24 грудня 2014 р., він, тим не менш, яскраво ілюструє справжні цілі й тенденції експансіоністської гуманітарної політики Російської Федерації.

Затверджена розпорядженням уряду РФ від 19 листопада 2014 р. за № 2321-р «Програма роботи зі співвітчизниками, які проживають за кордоном, на 2015–2017 роки», передбачала проведення різноманітних заходів на кшталт щорічної міжнародної акції «Георгіївська стрічка», фестивалів «Віват, Росія!», «С Россией в сердце» тощо. Реалізація експансіоністських гуманітарних планів за кордоном фінансується Москвою з державного бюджету, а також коштом різних одіозних фондів, таких як «Русській мір» та Міждержавний фонд гуманітарного співробітництва СНД. Координують цю діяльність дипломатичні установи РФ за кордоном і Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, та з міжнародного гуманітарного співробітництва («Россотрудничество»). Так, наприклад, представництва «Россотрудничества» в Україні ще донедавна проводили відкриту активну агітаційну роботу з різними категоріями та віковими групами наших громадян, а серед учнів шкіл України з російською мовою навчання, приміром, конкурс «Моя Родина – СНГ» [4].

На час анексії Криму й початку російсько-української війни базовим документом із реалізації російської мовної політики була Федеральна цільова програма «Російська мова» на 2011–2015 роки [30]. Метою ж тієї програми визначалася «підтримка, збереження і поширення російської мови, у тому числі серед співвітчизників, що проживають за кордоном». На першому місці – «підтримка російської мови як основи розвитку інтеграційних процесів у державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав» і лише на другому – «задоволення мовних і культурних потреб» згаданих «співвітчизників». З-поміж проблем, що зумовлювали актуальність програми, значилися «зниження активності інтеграційних процесів у державах-учасницях СНД і країнах Балтії; зниження престижу Росії у світовому співтоваристві». Підтримка та пропаганда російської мови і культури

за кордоном передбачається і Програмою роботи зі співвітчизниками, що проживають за кордоном, на 2015–2017 роки [40]. Реалізацію згаданих програм покладено на державні органи Російської Федерації.

20 травня 2015 р. уряд РФ постановою № 481 затвердив концепцію Федеральної цільової програми «Російська мова» на 2016–2020 роки. За цілями і завданнями вона принципово не відрізняється від нині чинної, однак у її положеннях велику увагу приділено фінансово-економічним і геополітичним ризикам, пов'язаним із подіями 2014 р., зокрема із введенням санкцій, які можуть негативно вплинути на виконання положень документа [21]. Згідно програми, форми, методи вивчення та викладання російської мови мали відповідати «стратегічним пріоритетам Російської Федерації»... зміцненню «позицій російської мови в національних системах освіти країн-учасниць СНД». Програмою, зокрема, передбачалося, що «розширення географії та сфер вживання російської мови у світі сприятиме зміцненню російського впливу, формуванню позитивного образу країни за кордоном, піднесенню її міжнародного авторитету і в кінцевому підсумку – захисту геополітичних інтересів Росії» [21].

Варто зауважити й на іншому. Навіть за теперішніх обставин, частка російської і російськомовної книги становить близько 80% книжкового ринку України, причому на відміну від інших присутніх на ньому іноземних книг російською представлено всі напрями, жанри (намагання задовольнити будь-який читацький попит). Порівняно з попередніми роками пропозиція російської книги в Україні не зменшилася, а навіть дещо збільшилася. У липні 2014 р. віце-прем'єр-міністр України О. Сич заявив про необхідність ліцензування і квотування російської книжкової продукції аби протягом кількох наступних років знизити її обсяг на ринку до 50%. Ця пропозиція широко обговорювалася у професійному середовищі, однак навіть прибічники вказували на значні труднощі її реалізації.

Згадаймо й про те, що ще з 1990-х, коли на виборах президента АР Крим 30 січня 1994 р. за лідера проросійських сил Ю. Мешкова віддали голоси 73% виборців, на півострові вже відбувалася фундація та легалізація організацій сепаратистського спрямування («Русская община», «Рус-

ское единство», «Севастополь–Крым–Россия», «Русский Крым», «Объединение казаков АРК») [49, с. 110]. Паралельно із цим в Криму відбувалося витіснення української мови зі сфери освіти. Так, у 2012 р. там діяли лише 7 українських шкіл із 563-х або 1,2% від загальної кількості, в яких навчалися 7,8% учнів, при тому, що українську мову на той час вважали за рідну 10,1% населення Криму [26]. Крім того, у 2012–2013 рр. проходило скорочення числа україномовних класів у школах із російською мовою навчання та двомовних школах в рамках т.зв. «оптимізації», пов'язаної нібито з браком фінансування. У 2010–2014 рр. відбувався прихований процес деукраїнізації, позаяк поширення української мови не відбувалося, а підтримка російської мови посилювалася. Так, питома вага учнів, які навчалися українською мовою, там не змінилася, а питома вага учнів, які навчалися російською мовою, збільшилася натомість на 8,5%, кількість загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання збільшилася на 36, а кількість класів, де учні навчалися українською мовою зменшилася на 117, класів же, де учні навчалися російською мовою на 234 збільшилося. На сьогодні в кримських школах українська мова не використовується, викладання «Історії України» заборонено.

Тож для зменшення проросійської регіональної ідентичності в АР Крим на перспективу українському урядові, крім інформаційної, потрібно підготувати і реалізувати ефективну гуманітарну та етнонаціональну політику. Зокрема гуманітарні чинники мусять протистояти створенню так званої «гібридної ідентичності» (за теорією Г. Бгабги). Теоретик постколоніалізму Г. Бгабга досліджував ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями і називав їх культурними гібридами. Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру» (у випадку сепаратистів Криму – це Київ). Науковець стверджує, що гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності [12; 14]. Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформуєть

нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля.

Як свідчать результати соціологічних досліджень, за останні місяці суттєво зросла українська громадянська самоідентифікація населення – до 75% опитаних, і, що важливо, її зростання відбулося саме на сході та півдні України за рахунок російськомовного населення. Щодо статусу Донецька та Луганська більшість респондентів вважають, що вони мають залишатися обласними центрами у складі України (51%). Автономію Донбасу у складі України підтримують не більше 20%. Лише незначна кількість опитаних підтримують незалежність або приєднання Донбасу до Росії (6% і 4% відповідно). Утвердження української ідентичності на Донеччині та Луганщині визначальним чином залежатиме від введення особливого порядку самоврядування та проведення виборів за українськими законами в регіоні. Для місцевих жителів професійні та моральні якості кандидата на ту чи іншу посаду мають бути доповнені алгоритмом «свій» і якостями, зрозумілими промислово-робітничому суспільству [6, с. 10]. Регіональна ідентичність втратить свою основоположну засаду – залежність від території, яка забезпечує всі потреби людини.

Проте не варто забувати, що російська пропаганда ще й досі має суттєвий вплив на громадян України. Згідно з опитуваннями КМІС, індекс результативності російської пропаганди також має суттєві регіональні відмінності. Найбільше російська пропаганда впливає на Харківську область – 50%, на Донецьку (неокупована територія) – 45%, Одеську – 43%, Херсонську та Миколаївську – 29%, Дніпропетровську – 28%, м. Київ – 19%. Північ – 19%, Центр – 18%, Захід – 12% [19]. Досить лише нагадати, що, наприклад, на середину лютого 2015 р. із 37 телеканалів у Маріуполі 35 були російськими і лише 2 – українськими. Більше того, від 2014 по 2016 рр. доля російських банків в Україні зросла з 12% від загального обсягу банківських операцій до 42%, а за півріччя 2017 р. товарообмін України з Російською Федерацією (з державою-агресором!) збільшився у тричі!

Ще одна з ліній фронту в «гібридній війні» України з Росією проходить у площині історичної пам'яті. Із 2014 р. в російській пропаганді,

публічних заявах державних діячів, офіційних документах псевдоісторична аргументація використовується для виправдання як незаконної анексії Криму, так і загалом агресивної політики Росії щодо України. У посланні президента РФ до Федеральних зборів 2014 р. стосовно Криму було, наприклад, було заявлено: «Сама територія стратегічно важлива, тому що саме тут знаходиться духовний виток формування багатонаціональної, але монолітної російської нації і централізованої Російської держави. <...> Саме тут, у Криму, в давньому Херсонесі <...> прийняв хрещення князь Володимир, а потім хрестив усю Русь. <...> Саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше і назавжди усвідомили себе єдиним народом. І саме це дає нам підстави говорити, що для Росії Крим, давня Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне і сакральне значення» [37]. У деяких російських інтернет-публікаціях Київ порівнюється з Косово: як в останньому залишаються духовні витoki і святині православних сербів, так у першому знаходяться духовні витoki і святині російського народу [5]. Отже, і столиця України потрапляє до переліку російської «сакральної спадщини», що може слугувати виправданням наступної ескалації агресії.

Нагадаю, що 4 грудня 2014 р. під час звернення з щорічним «Посланням» президента Російської Федерації до Федеральних Зборів В. Путін наголосив на значущості волевиявлення жителів Криму щодо приєднання останнього до Росії [37]. Аналогічної позиції дотримується й голова уряду Російської Федерації Д. Медведєв, наголошуючи на важливості референдуму «народу» Криму як підстави «возз'єднання» Криму з Росією [38]. При цьому слід відмітити, що більшість із аргументів щодо «законності» приєднання Криму до Росії, які висловлюються вищим керівництвом РФ, раніше вже були формалізовані у низці нормативно-правових актів Російської Федерації. Так, зокрема, 21 березня 2014 р. було ухвалено Федеральний конституційний Закон «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя», відповідно до якого підставами входження Криму до складу Російської Федерації були: результати референдуму населення Криму, Декларація про незалежність

Автономної Республіки Крим, Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів (далі – Договір), пропозиція Криму про його прийняття в Російську Федерацію [31].

Ще більш актуалізувалося питання пошуку «законних» підстав анексії Криму після того, як 23 грудня 2014 р. голова Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації В. Матвієнко анонсувала підготовку нового законопроекту про визнання незаконним рішення про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР [42]. Зі свого боку В. Путін у вищевказаному «посланні» заявив, що підписання Договору «ґрунтувалося на вільному і добровільному волевиявленні народів Криму на загальнокримському референдумі, проведеному в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 р., в ході якого народи Криму ухвалили рішення про возз'єднання з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації» [16]. У цьому аспекті слід звернути увагу на те, що Верховною Радою АР Крим були прийняті рішення про місцеві референдуми⁸⁹.

Зважаючи на вищезазначене, Україні необхідно створити базу контраргументів щодо наявності підстав для приєднання Республіки Крим до

⁸⁹ 27 лютого 2014 р. на позачерговому засіданні Верховної Ради АР Крим було прийнято постанову № 1630 6/14 «Про організацію і проведення республіканського (місцевого) референдуму з питань удосконалення статусу та повноважень Автономної Республіки Крим». Референдум було призначено на 25 травня 2014 р. На нього планувалося винести питання – «АРК має державну самостійність і входить до складу України на основі договорів та угод». 4 березня 2014 р. окружний адміністративний суд м. Києва задовольнив клопотання про забезпечення позову Генеральної прокуратури України про визнання протиправними та скасування рішень ВР Криму щодо організації та проведення місцевого референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень автономії. 6 березня 2014 р. на позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради АРК прийнято постанову «Про проведення загальнокримського референдуму» 16 березня 2014 р. Серед іншого, цією постановою вже було передбачено призначення на 16 березня 2014 р. загальнокримського референдуму, на який виносяться інші альтернативні питання: 1) Ви за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації? 2) Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 р. і за статус Криму як частини України? 7 березня 2014 р. було прийнято Указ президента України «Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 р. № 1702-6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму». 14 березня 2014 р. Конституційним Судом України Постанова Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 р. № 1702-6/14, була визнана неконституційною і втратила чинність.

Російської Федерації. Одразу ж слід зауважити, що зазначені постанови Верховної Ради АР Крим про оголошення місцевих референдумів порушували, зокрема:

- Конституцію України (ст. 73), відповідно до якої «виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про зміну території України»;
- Конституцію України (ст. 134), Конституцію Автономної Республіки Крим (частина перша ст. 1), відповідно до яких «Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України»;
- частину другу ст. 8 Конституції України, згідно з якою «...нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй»;
- частину другу ст. 19 Конституції України, відповідно до якої «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»;
- частину першу ст. 28 Конституції АР Крим, відповідно до якої «нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим з питань відання Автономної Республіки Крим повинні відповідати Конституції України, законам України».

Крім того, від 28 листопада 2012 р. в Україні немає юридичних передумов для проведення місцевих референдумів, оскільки Верховна Рада України, прийнявши у 2012 р. Закон України «Про всеукраїнський референдум», визнала таким, що втратив чинність, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який, у тому числі, врегулював питання

проведення місцевих референдумів. Отже проведення зазначеного місцевого референдуму було неправомірним, оскільки суперечило Конституції України, Конституції АР Крим та законодавству про референдуми, а його результати не можуть бути підставою для вчинення будь-яких юридичних дій, у тому числі – і підписання Договору між Російською Федерацією і т.зв. «Республікою Крим» про прийняття останньої до складу РФ та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів [33].

Не мало за собою правового підґрунтя і твердження В. Путіна під час виступу 24 жовтня 2014 р. на прес-конференції міжнародного дискусійного клубу «Валдай» про те, що Договір між Російською Федерацією і «Республікою Крим» про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів від 18 березня 2014 р. забезпечив право народу Криму на «самовизначення» [41]. Як і безпідставним є твердження президента РФ про те, що підписання Договору нібито також ґрунтувалося на «визнанні принципів рівноправності і самовизначення народів, закріплених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, <...> необхідності забезпечення поваги й дотримання гідності, прав і свобод людини <...> у відповідності до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, <...> закріплених, зокрема, у Статуті Організації Об'єднаних Націй та Гельсінському Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі» [41].

Так от, недоторканість територіальної цілісності України та непорушність її державних кордонів гарантується положеннями низки міжнародно-правових актів, а саме:

➤ пункт 4 статті 2 Статуту ООН передбачає, що «усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй» [45];

➤ Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН містить аналогічне формулювання і встановлює, що «кожна держава зобов'язана утримуватися в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй» [15];

➤ Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі визначає, що: «Держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього, вони будуть утримуватися від будь-яких дій, несумісних з цілями й принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці... Держави-учасниці будуть утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих або непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт набуття за допомогою таких заходів або загрози їх здійснення. Ніяка окупація чи набуття таким чином не будуть визнаватися законними» [17];

➤ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) встановлює, що: «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЕ поважати

незалежність і суверенітет та існуючі кордони України» [28];

➤ відповідно до положень Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, «ніщо не повинно тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які призводили б до розчленування, до часткового або повного порушення територіальної цілісності чи політичної єдності суверенних й незалежних держав, які дотримуються у своїх діях принципу рівноправності та самовизначення народів – і, внаслідок цього, мають уряд, що представляє увесь народ, який проживає на даній території» [15].

З огляду на вищезазначене, варто наголосити, що відповідно до Конституції України та законів України, Крим єдиний із усіх адміністративно-територіальних одиниць України мав (і має) автономний статус та власний представницький орган (Верховну Раду АРК) й Уряд [33]. Окрім того, Конституція АР Крим забезпечує національно-культурні потреби представників різних етнічних груп Криму шляхом гарантування «функціонування і розвитку російської, кримськотатарської та інших національних мов» (ст. 4, 10, 11, 18, 26) [39, с. 43]. Тому, відповідно до вищезазначеної Декларації про принципи міжнародного права в Україні, принцип територіальної цілісності є домінантним над принципом самовизначення.

Водночас варто згадати, наприклад, й про одну з фундаментальних монографій, написану міжнародним колективом авторів та видану авторитетним Oxford University Press невдовзі після кримських подій 2014 р. та присвячену проблемам самовизначення і сецесії в міжнародному праві [53]. Останній її розділ закінчується аналізом кримської кризи [52, с. 293–311]. Автор цього розділу проф. К. Вальтер зазначив, що розвиток подій в Криму знову поставив питання самовизначення та сецесії на перше місце міжнародного порядку денного [52, с. 293]. Однак, в ході

подальшого аналізу кримської ситуації К. Вальтер досить швидко доходить до зовсім протилежного висновку у своєму дослідженні: кримські події лютого–березня 2014 р. не були прикладом самовизначення та сецесії, а приєднання Криму до РФ було неправомірним.

На початку окупації та наступної анексії Криму в Україні було прийнято цілком адекватне за тих умов рішення: розробити та прийняти Закон «Про окуповані території». Проте він виявився не зовсім вдалим, позаяк не враховував економічні взаємини з окупованими територіями. Пролобійований згодом та прийнятий у серпні 2014 р. закон про вільну економічну зону «Крим» спричинив іще більше проблем, розв'язання яких на державному рівні й досі не знайдено. Під час експертної дискусії на тему «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації», учасником і модератором якої мені довелося бути і яка відбулася 9 жовтня 2015 р. у стінах НДІУ [50, с. 260–265], експерти «Майдану закордонних справ» зокрема зазначали, що у ньому (законі) відсутня логіка в самому визначенні окупованої території як вільної економічної зони.

Зрозуміло, що закон приймався на користь осіб, які володіють активами на окупованих територіях, аби ввести їх таким чином у правове поле України. Проте при цьому громадяни України, які мали кримську реєстрацію, за територіальною ознакою визнавалися нерезидентами у власній країні! Утворенням завдяки згаданому закону такої моделі економічних відносин із тимчасово окупованою територією «Крим» півострів фактично було визнано територією іншої держави (РФ). Це ще більше ускладнило ситуацію, зокрема процес евакуації на материкову частину малого та середнього бізнесу, а також процес комунікації з громадянами, які вимушено опинилися в окупації. Водночас дозволялося забезпечувати анексовану територію енергоресурсами, продуктами харчування та іншими товарами, що сприяло розвитку окупаційних військових баз, а також частковому податковому забезпеченню маріонеткової влади Криму та Севастополя. Це також піддало сумнівам доцільність застосування санкцій щодо окупованих територій та самої країни-агресора з боку західних партнерів.

Держава повинна чіткіше визначитися й щодо захисту прав українців і тих росіян Криму, які зберігають українське громадянство. Вірогідно потрібно уточнити положення Закону про зарубіжного українця або ухвалити спеціальний Закон про права українських громадян тимчасово окупованого Криму. Необхідно боротися за нове українське покоління мешканців Криму, яке не знало реалій СРСР і не поділяє радянських sentimentів. Потрібна державна підтримка гуманітарних контактів, доступу до вищої освіти, квот для бажаючих продовжити навчання на материковій Україні, спільні культурні заходи українських, кримськотатарських та російських національно-культурних товариств. Також важливо забезпечити кримчанам доступ до політичного впливу в усіх сферах суспільного життя.

Важливим буде також зауважити, що й після трьох років від початку окупації Криму й війни з Росією в Україні все ще діє законодавство мирного часу, за винятком деяких змін. Вочевидь є нагальна потреба запровадити мораторій із наступним скасуванням Закону «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованих територіях України». Водночас необхідно розробити та прийняти в новій редакції Закон про національно-культурні автономії, де буде передбачено й можливість створення кримськотатарської національно-культурної автономії із визнанням кримських татар (як і караїмів) корінним народом Криму й прописано про оптимізацію адміністративно-територіального устрою на тимчасово окупованій території АР Крим та м. Севастополя.

Необхідно вирішити проблеми облаштування та соціальної адаптації осіб, які тимчасово залишили Крим і надалі будуть його залишати. На півострові розпочато гоніння на українську мову і культуру, на УПЦ КП та УГКЦ, на все, в чому є дух України на півострові, а також на кримськотатарський національний рух. Щоденних обмежень зазнає освіта рідною мовою [2]. Відтак Україна зобов'язана підтримати проукраїнську політичну ідею в Криму. Низка міжнародних правозахисних організацій, зокрема місія ОБСЄ з оцінки стану справ із дотриманням прав людини вже зробила декілька невтїшних висновків про стан речей на окупованій території [29].

Для зменшення проросійської регіональної ідентичності як в АР Крим, так і на сході та півдні країни українському уряду крім інформаційної, потрібно підготувати і реалізувати ефективну гуманітарну і етнонаціональну політику. Зокрема гуманітарні чинники мусять протистояти створенню так званої «гібридної ідентичності» (ті простори, які виникають між різними національними ідентичностями, чи іншими словами, культурними гібридами). Гібриди за допомогою мімікрії можуть пристосуватися до «гегемонізованого переписування євроцентру» (у випадку сепаратистів Криму – це Київ). Гібридність із такої перспективи може виявитися станом, рівноважним відчуженню, станом бездомності. Для того, щоб зруйнувати таке відверто вороже символічне поле в східних та південних регіонах України, необхідні комплексні зусилля, що сформуєть нову гуманітарну, культурну, інформаційну архітектуру місцевого символічного поля.

Разом з тим держава Україна не має допустити в подальшому створення (навіть номінально) будь-яких національно-територіальних утворень чи органів національно-територіального управління на власній території, в тому числі й кримськотатарських, а відтак після деокупації Криму його статус як автономної республіки мусить бути ліквідованим! Принцип унітарності та соборності має стати не лише конституційним стрижнем політичного устрою України із єдиною титульною нацією – українською та єдиною державною мовою – українською, а й усвідомленою аксіомою для усіх її громадян незалежно від етнокультурної чи національної приналежності!

Отже, за сучасних умов потрібно активізувати зусилля по формуванню загальнонаціональної ідентичності. Кристалізація національної картини світу забезпечує сплав політичної та культурної ідентичності, що скріплює населення країни потужними символічними та емоційними зв'язками. Саме спільна ідентичність є основою буття даної національної спільноти (політичної нації). Якщо члени спільноти мають високий рівень національної самосвідомості, то при політичному врегулюванні існуючих у суспільстві суперечностей і проблем, вони схильні до обмеження своїх особистих, групових чи корпоративних інтересів задля досягнення загаль-

носупільної злагоди. У випадку ж, якщо держава не буде здійснювати ефективні кроки по нейтралізації вищезгаданих загроз, це може призвести до втрати суверенітету держави. Значною мірою це може бути зумовлено й критичним зниженням рівня функціонування політичної системи, спричиненого зовнішніми і внутрішніми конфліктами.

Формування загальнонаціональної ідентичності є одним з головних завдань Української держави на сучасному етапі. Для його реалізації потрібно актуалізувати зусилля відповідних державних структур та неурядових організацій у сфері суспільних і, насамперед, міжетнічних відносин. В основі формування загальнонаціональної ідентичності варто закласти такі засади:

- ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети – забезпечення духовного і матеріального добробуту громадян України;
- ідея патріотизму, любові до України як вищої і визначальної цінності;
- національна самоповага та повага до представників інших націй та національних меншин (за умови не виявлення ними неповаги до титульної нації);
- захист прав і свобод людини і громадянина незалежно від етнічної приналежності та інших відмінностей;
- високий рівень політичної та правової культури й просвіти населення (демаргіналізація свідомості людинності);
- розвиток дієвого громадянського суспільства.

Крім цього, на рівні держави потрібно розробити і впровадити такі заходи щодо формування загальнонаціональної ідентичності:

◎ забезпечувати всебічну підтримку процесу мовно-культурного відродження українців як титульної нації та інших етнічних спільнот України;

◎ здійснювати захист інформаційного простору України;

◎ сприяти вільному функціонуванню та розвитку української мови та мов національних меншин⁹⁰;

◎ забезпечувати популяризацію вітчизняної історії, культури, мови через ЗМІ;

◎ здійснювати розвиток історичної пам'яті українського народу шляхом створення національних «місць пам'яті», продовжити процес декомунізації та деколонізації української пам'яті;

◎ підтримка інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника культурних товарів і послуг;

◎ розвиток вітчизняної системи освіти, особливо викладання історичних дисциплін, спираючись на кращі зразки історичного минулого;

◎ створення ефективних механізмів збереження національної історико-культурної спадщини,

---

90 Мовні переваги мешканців Заходу – 98% українська мова, у Центральному регіоні – українська мова є рідною для 78%, в той час як на Півдні та Сході мешканці цих регіонів вважають рідною українську, або українську та російську, відповідно 35%, 38% та 37% і 34%. Серед тих, хто практично не розуміє української мови найбільше на Півдні – 2% та на Сході – 5%.

зокрема посилення відповідальності за руйнування чи розкрадання пам'яток культури;

◎ гармонізація державно-церковних та між-церковних відносин, усунення політизації Церкви (зокрема, кримінальне розслідування антидержавної діяльності РПЦ в Україні, що оперує під виглядом УПЦ-МП);

◎ утвердження моральності та духовності громадян;

◎ створення довготривалих програм між-культурного та міжрегіонального діалогу

◎ створення механізмів щодо сприяння задоволенню мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном;

◎ вдосконалення шляхів ефективного забезпечення соціальної адаптації біженців в українське суспільство;

◎ посилення контролю над міграційними процесами.

Політика національної безпеки в гуманітарній сфері має бути спрямована на подолання загроз у сфері освіти, культури, науки, релігії та на підтримку умов, спрямованих на зміцнення загальнонаціональної ідентичності, зокрема мови, культури, традицій, вірувань усіх етнічних спільнот і засновуватися на ідеях етнічного плюралізму, на можливості співіснування та симбіотичного розвитку різних етнічних груп у межах поліетнічного простору та державної націєцентричності України.

В етнонаціональній сфері потрібно сформулювати і законодавчо закріпити Доктрину етнонаціональної політики України, де були б розроблені її концептуальні засади та чітко визначені базові поняття етнонаціональної

політики: «титульна нація», «національність», «корінні народи», «етнічна група», «етнічна спільнота» тощо, позаяк навіть у чинній Конституції України немає їхнього чіткого визначення. Потрібно здійснювати подальше вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав етнічних меншин та гарантії провідного становища української нації та її культурно-історичної спадщини, а також безумовного державного статусу української мови.

Якщо розглядати в цілому Стратегію повернення Криму та реінтеграції тимчасово окупованих територій Донецької й Луганської областей, то вона має бути комплексною і включати цілий ряд заходів у різних сферах:

1) створити центральний орган з питань Криму – Агентство, Центр чи Комітет, що координував би діяльність органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

2) розробити та затвердити державну Стратегію з реінтеграції Криму з акцентом на міжнародно-правовому, економічному, культурному й гуманітарному аспектах проблеми;

3) посилити зовнішньополітичну діяльність держави, спрямовану на збільшення проукраїнської коаліції демократичних держав світу, що визнають злочинними дії Російської Федерації щодо анексії Криму і підтримують посилення економічних санкцій проти неї;

4) продовжувати реалізацію євроінтеграційної стратегії. Докладати зусиль щодо виконання Україною міжнародних угод стосовно впровадження демократичних стандартів у контексті підписання Договору про асоціацію з ЄС, особливо в аспектах подолання корупції та покращення матеріального добробуту населення;

5) розробити і надіслати звернення до міжнародних судів, відповідних міжнародних організації з позовами проти Російської Федерації з метою притягнення до відповідальності за анексію Криму і підтримку сепаратистів і колаборантів на Донбасі, за порушення прав людини, українців та національних меншин у Криму;

6) сприяти підготовці позовів від іноземних і українських юрисдикцій щодо тих підприємств, які були націоналізовані незаконною владою Криму, до міжнародних судів з вимогою компенсації завданих збитків;

7) забезпечити прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на сприяння діяльності органів влади і громадських організацій з питань повернення Криму;

8) налагодити системну взаємодію державних органів з експертним середовищем, з громадськістю для підготовки і реалізації програм з реінтеграції Криму;

9) розробити і впровадити ефективні державні програми щодо інтеграції біженців з Криму в українське суспільство;

10) розробити і реалізувати активну інформаційну компанію шляхом налагодження постійної трансляції на Крим центральних українських каналів українською, російською та кримськотатарською мовою з метою об'єктивного висвітлення подій в Україні та розвінчання неправдивих міфів, що поширюються Російською Федерацією;

11) для протидії впливам ідей так званого «русского міра» розробити власний національний інформаційно-культурний проект («Український світ», «Велика Україна» тощо), спрямований на консолідацію українського народу;

12) провести інформаційно-просвітницьку кампанію популяризації історії та культури Криму серед усіх категорій населення; створити єдиний електронний портал-бібліотеку видань з історії та культури Криму;

13) створити систему інформаційного висвітлення ініціатив та проєктів щодо питань реінтеграції Криму через вітчизняні ЗМІ, зокрема шляхом створення рубрик, теле- і радіопередач, присвячених цій тематиці;

14) сприяти приверненню міжнародної уваги до проблем репресій та порушення прав людини на півострові, зокрема через застосування торговельної, продовольчої, енергетичної, водяної блокади півострова;

15) забезпечити створення логістичних центрів на адміністративній межі з АР Крим з метою формування позитивного сприйняття жителями Криму України;

16) виробити й ухвалити Закон України «Про колабораціонізм».

Для того, аби у майбутньому мати змогу повернути втрачені території та відновити свій суверенітет, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Переконати все суспільство та міжнародну спільноту у тому, що частина Донбасу (т.зв. ОРДЛО) і Крим є тимчасово окупованою Росією територією України, від якої вона за жодних обставин не відмовиться, і врешті решт поверне їх до свого складу. Також важливо, щоб дискурс про повернення втрачених територій (як внутрішньоукраїнський, так і на міжнародному рівні) включав у собі не тільки Донбас, але безперечно і Крим. Донбас та Крим мають завжди розглядатися разом. На жаль, сьогодні Росії вдалося розділити дискусії про ці два регіони.

«Мінський процес» слід розглядати як механізм зниження інтенсивності військової складової конфлікту та переведення його в розряд заморожених, що практично вичерпав себе й був апіорі помилковим, приреченим відіграти роль пастки для України. Спотворена імплементація Мінських домовленостей є не вигідною (програшною) для України. Адже вона «повертає» до складу України зруйновані території, повністю контрольовані та керовані місцевими бандитсько-колабораціоністськими угруповуваннями й російськими окупантами та величезну кількість озлобленого електорату з промитою російською пропагандою свідомістю. Тому необхідно домовлятися про використання інших форматів, зокрема розширеного й оновленого «нормандського», реанімованого на нових засадах «жневського» чи навіть вимагати повернення до «будапештського» або витворення новітнього, які дадуть можливість виробити більш ефективні шляхи дипломатичного вирішення конфлікту [9; 13].

Безумовно, важливо розробити та прийняти Закон про Стратегію деокупації та реінтеграції території Криму і державну програму з цього питання, передбачивши до нього як додаток відповідне фінансування. На законодавчому рівні слід вирішити питання про можливість проведення державно-правового експерименту зі створення моделі розвитку Херсон-

ської області як основної у вирішенні питань деокупації та реінтеграції окупованої території Криму.

Україні необхідно розробити та прийняти Закон про колабораціонізм, що визначатиме невідворотність покарання, тобто кримінальної, адміністративної, громадянської, конституційної відповідальності залежно від ступеня провини. Він має також мати й економічну складову й передбачати покарання за збагачення на тимчасово окупованих територіях за рахунок української державної та приватної власності, а також мотивувати певну частину населення на цих територіях до прийняття зважених рішень.

Розробки та ухвали очікують і закони про статус та забезпечення прав кримськотатарського народу в Україні, про особливості економічних відносин із тимчасово окупованими територіями та про забезпечення права власності на тимчасово окупованих територіях України. Це дасть змогу зняти багато запитань, що є актуальними сьогодні для суспільства та іноземних інвесторів. Крім того, для майбутньої реінтеграції Криму потрібна буде велика кількість фінансових ресурсів (відновлення господарської системи, ліквідація екологічних проблем тощо), а тому вже зараз у бюджеті України необхідно формувати відповідний резервний фонд. Окремим питанням стоїть проблема необхідності створення Фонду із реінтеграції окупованих територій України.

Не менш важливою є й боротьба за світогляд кримської молоді, тож потрібно створити Кримський освітньо-науковий центр на вільній території країни для кримських дітей та молоді (дошкільні установи, інтернати, школи-інтернати, університет, науково-дослідний інститут тощо), а також центр дистанційного навчання кримських студентів, що залишилися на території окупованого Криму з наступною видачею дипломів та сертифікатів. Метою є формування майбутнього кадрового управлінського резерву на деокупованій території.

Від часу розробки першого проекту «Стратегії повернення Криму» (2014 р.) влада України почала здійснювати лише деякі кроки з наміченого, однак, на жаль, навіть ці заходи спізнюються у часі більш ніж на рік, а то й на два. Тим часом потрібно чітко усвідомити, що для відновлення

контролю України над Кримом має стати фактом такий стан речей, коли Росія відмовиться від АПК, відмінить прийняті нею ж законодавчі акти та виведе свої війська з півострова. Наразі, щоб це сталося, необхідно або завдати РФ воєнної поразки, або ж дочекатися розпаду РФ як держави чи перевороту державного керівництва в Кремлі, або ж разом із усім світом працювати над виснаженням ворога.

Слід визнати, що на сучасному етапі Україна не має можливостей для визволення Криму шляхом повномасштабної воєнної операції. Тож стратегічна операція з відновлення контролю над Кримом мусить бути дзеркальною до російської, тобто поліцейсько-стабілізаційною, а не класичною військовою. Для цього у Збройних силах України є унікальні структури – підрозділи військово-цивільної взаємодії. На відновлення сил і засобів для ведення таких стратегічних операцій Україні потрібно близько 5–10 років інтенсивної праці.

Паралельно з цим Україна має вже від сьогодні здійснювати певні розрахунки, напрацювання і планування також відповідної воєнної операції, тобто фактичної дзеркальної комплексної операції з деокупації Криму щодо тієї, яку вона мала у лютому–березні минулого 2014 року. Відтак Збройні сили України, які нині за чисельністю не виходять за рамки мирного часу (тобто не більші за 1% від кількості населення), мусять бути доведені до близько 400 тисяч вояків різних родів військ і угруповань, відповідно вишколені, профінансовані, озброєні за сучасними вимогами ведення війн тощо. І це лише за умов і завдань проведення так званої миротворчо-стабілізаційної операції (тобто виключно за умов, коли супротивник не зможе забезпечити відповідного спротиву і лише на території Кримського півострова).

Крім того, Україна має відновити, осучаснити й зміцнити власний військово-промисловий комплекс, що був би здатен виробляти не лише обороне, а й наступальне озброєння! Слід негайно сформувати підрозділи т.зв. кібер військ та військ електронної протидії, започаткувати створення космічних військ та відповідних науково-технічних лабораторій, налагодити виробництво протитанкової зброї, відродити військово-морські сили,

яким не варто зосереджуватися цілковито у Криму і досвід 2014 року це підтверджує.

Нагальної потреби є зкоординувати зусилля усієї держави на відновлення сучасних військово-повітряних сил і так званої стратегічної системи протиповітряної оборони, зокрема поставити на озброєння ракети середньої дальності. Йдеться про створення, наприклад, високоточної і потужної неядерної зброї/комплексу засобів, здатних завдати швидко й нищівного удару по критичній інфраструктурі ймовірного агресора (хімічні заводи, дамби, ядерні та інші електростанції, важливі урядові та військові об'єкти, центри управління, зв'язку, забезпечення тощо). Україні необхідно вже тепер узятися за створення неядерних ракетних систем із потенційною дальністю дії близько 2500 км – 4000 км тощо. У перспективу має бути закладено й щонайшвидша здатність опанування тактичною ядерною зброєю.

Загалом же військова організація держави, її військово-промисловий комплекс, система озброєння ЗСУ тощо потребують не просто перебудови, вони потребують відбудови її з нуля, за нормами і стандартами нового часу.

Дипломатичні, торговельно-економічні, гуманітарні тощо стосунки із державою агресором мають бути розірвані! Україна мусить діяти не лише симетрично, а й асиметрично і не лише збройно-оборонно на власному терені, але й на інформаційному, гуманітарному, політико-дипломатичному, диверсійному фронтах протистояння тощо з огляду на стратегічну перспективу завдати остаточного всебічного і летального удару ворогові, в тому числі й на його території! Увесь політикум держави та усі громадяни країни мусять зятати: відкупитися від ворога, залагодити агресора поступками чи лише певною мірою задовольнити його апетити – не вдасться! Відтак життєво необхідно виробити власну національну комплексну доктринальну стратегію з визволення загарбаних ворогом територій, що включала би у себе не лише дипломатичну, гуманітарну чи соціально-економічну складові, а й військово-наступальну і яка б мала кілька вірогідних (як позитивних, так і можливих негативних) сценаріїв

розвитку подій і наслідкових чинників не лише локального характеру, а й у геополітичному обширі. Досвід інших держав і війн сучасності має бути не лише ретельно вивчений, а й проаналізований щодо доцільності його використання у практичній вітчизняній воєнно-політичній дійсності, проте не мусить бути застосований як калька чи визначальний сценарій без її поточного врахування та без моделювання власної (відмінної, проте

Залежність Криму від материкової України

Транспортне сполучення

Продукти харчування

Частка поставок продуктів харчування з материкової частини України

У зв'язку із нестабільністю поставок через погодні умови та низьку пропуску здатність поромної переправи, Росія неспроможна постачати продукти харчування до Криму в належному об'ємі

Вода

Забезпечення Україною потреб Криму в прісній воді

Прісна вода постачається до Криму за допомогою Північно-Кримського каналу, який забезпечує основну кількість поставок води на півострові. Без відшкодування з материка всі інші породи і використання пересохнуть.

Електроенергія

Покриття Україною дефіциту електроенергії в Криму

Більше 85% потреб Криму забезпечує український ввезення та окремі станції, а також теплоелектростанції. Дефіцит електроенергії покривається за рахунок Запорізької та Каховської ГЕС

Газ

Покриття Україною дефіциту природного газу в Криму

Приблизно на 64% потреби забезпечує собі природним газом власного виробництва, що здійснюється в Баїрацькому Чорному та Азовському морях

Телекомунікації

Забезпечення інтернетом та телефонією в Криму

Швидкісний інтернет до Криму надходить з материка за допомогою оптоволоконної мережі. Мобільний і фіксований зв'язок також надходить з українським «Інтернетом»

обумовленої) тактики і стратегії як на близьку, так і на далеку перспективу ведення комбінованої війни.

Наразі ж необхідно також запровадити торговельну, енергетичну і ресурсну блокаду тимчасово окупованих чи анексованих територій, що послабить інфраструктуру та моральний дух ворога. Одним з елементів такої блокади, наприклад, може бути ізоляція Криму від постачання електроенергії та прісної води. Чи вдасться Кримському півострову вирішити проблему прісної води без України? Об'єктивно – ні!

Тимчасова окупація Криму російськими військами, фактична відірваність території півострова від Росії, відсутність відповідних водопостачальних комунікацій з території Російської Федерації та практична довгострокова неможливість їхнього створення надає Україні абсолютну можливість блокади у постачанні електроенергії та прісної води анексованої ворогом території. Дії України цілком виправдано можуть набути двох спрямувань, зумовлених як військово-політичними, так і фінансово-економічними спонуканими. Такі «санкції» відплати за анексію та колабораціонізм, що безумовно мали би бути запроваджені урядом України, завдадуть нищівного удару не лише кримській економіці та інфраструктурі, а й загострять екологічну та соціально-політичну ситуацію на окупованому півострові чим значно підірвуть міфологізовану репутацію Кремля й приятимуть зростанню проукраїнських настроїв серед місцевого

населення⁹¹. Без українських світла та води спраглий півострів цілком постане на межі виживання, як у переносному, так і в прямому розумінні [10; 11]. Послідовна, безкомпромісна та тверда позиція української влади в цьому питанні прискорить очевидний крах російської окупаційної влади в Криму і наблизить час повернення півострова. Біблейський принцип напоїти спраглого буде доречним у випадку не плювання благаючого в обличчя тому, хто напоює, його покаяння у скоєних гріхах та спокути. Симетричними і безкомпромісними повинні бути дії та заходи України у сфері економіки, фінансів, товагообігу, енергетики тощо...

Московщина ж, безумовно, об'єктивно не спроможна вирішити енергетичну, продовольчу та екологічну проблеми на окупованих територіях й уникнути своєї ганебної кінцевої поразки, а значить не залишить спроб розв'язати це та інші питання через подальше розхитування внутрішньої ситуації в Україні: підкупом її політичної верхівки, організацією соціально-політичних заворушень, спонсоруванням сепаратистів і колаборантів, торговельно-ресурсними війнами, посиленням своєї терорис-

91 Перш за все зауважу, що загальне споживання Криму водою на день складає від 700 тис. до 1500 тис. м³ на добу, а в середньому – близько 1 млн м³ на добу. Для організації водопостачання в Криму нині мається понад 20 водосховищ звичайного збору, 9 наливних водосховищ і близько 400 свердловин. Повний об'єм води у водосховищах Криму – більш ніж 400 млн м³. Тож Криму прісної води фактично не вистачало й до російської окупації. Більш того, система водопостачання Криму сама по собі потребувала модернізації й ніколи не була самодостатньою. Нагадаю, принагідно, що у 2014 р. споживання прісної води в Криму скоротилося у п'ять разів – до 310 млн м³ (втрати – до 16 млн м³). У 2015 році загальний обсяг забору води склав 253,46 млн м³, в тому числі: з прісних поверхневих джерел – 138,47 млн м³ (55%), підземних вод – 95,13 млн м³ (37%), морської води – 19,86 млн м³ (8%). Обсяг втрат – 13 млн м³ або близько 6% води. Для виробничих потреб використано всього 50% обсягів води, на господарсько-питні – 39%, на зрошення – 6%. Отже, Кримський півострів втратив за 3 роки 74% джерел прісної води. У 2015 р. в Нижньогірському районі після відбору води з підземних пластів вода зникла з колодязів у багатьох селах, про що неодноразово повідомляли обурені фермери в органи влади. Люди скаржаться, але їх звернення ігноруються. Масштаб водної кризи в Криму характеризує стан Тайганського і Білогірського водосховищ. З Тайганського водосховища в Криму, що жило доі також Феодосію і Керч, перестали скидати воду. Але не тому, що східний Крим більше не потребує води, а тому, що спускати більше нічого – у водоймі відсутній корисний об'єм води і він перетворився на ставок. Верхів'я Білогірського водосховища повністю висохли ще у вересні 2016 року [46]. У 2016 р. в Нижньогірському районі почалося активне капілярне засолення ґрунту, з'явилися солончакові плями, земля перестала бути придатна для землеробства.

тичної діяльності й, врешті, новим етапом розвитку військової агресії. До цього Москву спонукатиме й кримська пастка, вирішити яку об'єктивно здатна лише Україна.

При цьому, водночас, необхідно створити «вузли обміну» на території Херсонщини, прилеглої до адмінкордону з окупованим Кримом, і вздовж лінії фронту на Донбасі. Це потрібно для отримання громадянами (!) України, що перебувають в окупації, необхідних для життя персоналізованих товарів та послуг (продукти харчування, ліки, державні та юридичні послуги тощо). Вже сьогодні потрібно розробити пакет пропозицій (і компромісів), які Україна могла б запропонувати. На повернення мешканців Криму в українську орбіту мають працювати запроваджені сприятливі в Україні умови в освіті, охороні здоров'я, соціальній політиці, оформленні документації, питаннях майна та ін. Україна може вигідно відрізнитися від російської окупаційної влади, в тому числі й цивілізованим дотриманням прав людини: в сфері освіти, безпеки, громадянських прав тощо. Разом з цим права людини невід'ємні від відповідальності за свої вчинки. Злочини, здійснені окупаційними властями та їхніми колаборантами чи місцевими сепаратистами, мають бути відповідно задокументовані й передані на розгляд як української правоохоронної системи, так і міжнародних судів.

Потрібно забезпечити проведення активної просвітницької роботи в прифронтових районах з одночасним розвитком соціально-економічної інфраструктури. Особливо важливо, щоби програми розвитку реалізовувалися із широким залученням європейських організацій для того, аби розвінчувати усілякі міфи стосовно ЄС та НАТО зокрема й київської влади загалом. Всебічно сприяти лояльним до України переселенцям з окупованих територій та тим, хто сприяє захисту її інтересів на південно-східній периферії. Це буде означати, що Україна як держава піклується про своїх громадян.

Крім конкретних заходів щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій, комплексне вирішення даної проблеми стане можливим лише внаслідок успішного реформування ключових сфер життя Української держави.

Наріжними, з-поміж багатьох із них, є такі чинники:

- подолання корупційних явищ (корупція у найвищих органах влади України нині залишається найбільшою загрозою національній безпеці та стабільності держави);
- деолігархізація держави й здійснення фундаментальної інституційної реформи;
- системне вирішення питань в економічній, соціальній, політичній та інших сферах життєдіяльності країни;
- реформа виборчого законодавства;
- прирівнення політичного популізму до політичної корупції, що є загрозою національній безпеці;
- створення сучасної боєздатної армії;
- ефективна міжнародна політика;
- подолання п'ятої колони прихованих колаборантів в органах влади та управління;
- цілеспрямова україноцентрична і консервативно-націократична гуманітарна політика держави.

Нажаль, покищо зусилля влади України в напрямкові практичних і плідних як тактичних, так і стратегічних дій щодо деокупації та реінтеграції Криму й окремих загарбаних Росією теренів Донецької і Луганської областей не відповідають викликам часу.

Насамкінець вважаю, що було би доцільно створити на материковій частині деокупаційний уряд (центр) з реінтеграції Кримського півострова, а також інші державно-громадські інституції, що займатимуться

питаннями тимчасово окупованого Криму. Уже зараз слід створити експертну групу з представників виконавчої влади, громадськості, вчених тощо для розробки стратегії державної політики України в цьому напрямку. Така стратегія має містити чіткі цілі, завдання, індикатори результатів і строки виконання планів. Орієнтовні результати мають бути зрозумілими не лише на материковій Україні та кримчанам, а й для міжнародного співтовариства.

Тільки за комплексної розробки та втілення в життя вищевказаних та інших дій та заходів, курсу на невідротню модернізацію державного управління, кардинальних й основоположних реформ у всіх, без винятків, сферах життєдіяльності держави та безкомпромісової політики щодо капітуляції агресора, Україна буде не лише готовою до ефективного і справедливого дипломатичного розв'язання на свою користь протистояння з Росією та потужного санкційно-блокувального примушення її до деокупації захоплених територій, а й здатною, за відповідного часу і нагоди, завдати Московії збройної поразки як на локально українському театрі воєнних дій, так на більш глобальному рівні.

Єдність і відданість усього суспільства навколо ідеї соборності й незалежності власної Вітчизни та незламна воля до перемоги, очищення влади та демаргіналізація й просвітництво усього громадянства, інституційні та економічні реформи, оновлення судово-правової системи тощо, створять умови для потужного і стрімкого стрибка країни вперед, зміцнення її гуманітарної, господарської й військової потуги, об'єднають народ й дозволять відновити територіальну цілісність держави в її історично-етнографічному розширі, зміцнять, у підсумку, її національну безпеку та перетворять Україну на сучасну світову державу.

Джерела і література:

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / Упорядн. П.П.Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016.
2. «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму. Моніторинговий звіт (2015 р.). – К., 2015.
3. Антонюк О. В. Основи етнополітики. – К.: МАУП, 2005.

4. Борщевський С. Війна проти України. Другий фронт: гуманітарний // День. – 2016. – № 179. – 5 жовтня.
5. Бульчук Н. «Главная цель Запада – это, конечно, Россия!». Посол Сербии в России Сла-венко Терзич о России, Сербии, Византии и корнях современной русофоби // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/78801.htm>.
6. Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави: збірник науково-експертних матеріалів. – К.: НІСД, 2015.
7. В псевдореферендуме 2014 года участвовали 34% крымчан – Джемилев // Ліга.Net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/5772922-v_psevdoreferendume_2014_goda_uchastvovali_34_krymchan_dzhemilev.htm.
8. Гай-Нижник П. П. Корупція в Україні: (не)протидія влади й законодавчий популізм (нотатки з недавнього минулого та про (не)уроки історичного досвіду) // Гілея. – 2015. – Вип.100 (№9).
9. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017.
10. Гай-Нижник П. Прісна спрага замороженого «підросійського» Криму (чи вдасться півострову вирішити проблему прісної води без України) // Час і події (Чикаго, США). – 2014. – № 45. – 6 листопада.
11. Гай-Нижник П. Спрага-спрага-спрага... Чи вдасться Кримському півострову вирішити проблему прісної води без України? // Дзеркало тижня. – 2014. – № 41. – 7–14 листопада.
12. Гай-Нижник П. П., Батрименко О. В., Чупрій Л. В. Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України // Гілея. – 2015. – Вип. 103 (№ 12).
13. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов // Українознавство. – 2016. – №4.
14. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів // Гілея. – 2015. – Вип.101 (№10).
15. Декларація про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
16. Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российской Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/news/20605>.
17. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
18. Закон України «Про основи національної безпеки України» із змінами №630–VIII від 16.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39.
19. Индекс результативности российской пропаганды // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=510>.
20. Київський міжнародний інститут соціології. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=186&page=16>.
21. Концепция Федеральной целевой программы «Русский язык» на 2016–2020 годы // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://government.ru/media/files/pdf>.
22. Крим в етнополітичному вимірі. – К.: Світогляд, 2005.
23. «Крим – рік після анексії» – загальнонаціональне опитування // Фонд «Демократичні

- ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/krim--rik-pislja-an-opituvannja.htm>.
24. Кримський соціум: лінії поділу та перспективи консолідації: аналітична доповідь / Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – №5.
25. Куроп'ятник О. Стратегія повернення Криму // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/article/print/internal/strategiya-povrnennya-krimu-.html>.
26. Матеріали Державної служби статистики України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
27. Мацола Д. Чи відбудеться деокупація Криму // Соцпортал. – 2016. – 30 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socportal.info/category/analytics>.
28. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Верховна Рада України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_158.
29. ОБСЄ: Викладання української мови в Криму майже зникло через тиск на школи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1126354-observevkladannya-ukrajinskoji-movi-v-krimu-mayje-zniklo-cherez-tisk-na-shkoli.html>.
30. О Федеральной целевой программе «Русский язык» на 2011–2015 годы: постановление Правительства Российской Федерации от 20.06.2011 г. № 492 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svn.rs.gov.ru/sites/svn.rs.gov.ru/files/Postanovlenie_Pravitelstva_ot_20-06-2011__no492.pdf.
31. О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов – Республики Крым и города федерального значения Севастополя: Федеральный конституционный закон от 21 марта 2014 г. № 6-ФКЗ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://text.document.kremlin.ru/SESSION/PDA/linkProxy?subjectId=70618342&linkType=65537>.
32. Основы государственной культурной политики (проект) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/05/15/osnovi-dok.html>.
33. Оцінка аргументації Російської Федерації щодо приєднання Автономної республіки Крим. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1751/#_ftn1.
34. Перепись населения в Крымском федеральном округе (2014) // Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B>.
35. Перспективи українсько-російських відносин (Концептуальні підходи і практичні кроки) // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 8–9.
36. Політичні уподобання мешканців Одеської області // Київський міжнародний інститут соціології. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20130321_Odobl/Odesa.pdf.
37. Послание Президента Федеральному Собранию. Сайт Президента Российской Федерации // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>.
38. Председатель Правительства Дмитрий Медведев о воссоединении Крыма и Севастополя с Россией // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://government.ru/news/11242/>.
39. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим: Закон України від 23.12.1998 № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5–6.
40. Программа работы с соотечественниками, проживающими за рубежом, на 2015–2017 годы: распоряжение Правительства РФ от 19.11.2014 г. № 2321-р [Електронний ресурс].

- Режим доступу: <http://russkoepole.de/images/flash/ZXiQGZwhcwc.pdf>.
41. Путин рассказал о захвате Крыма и «самоопределении» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/putin-sravnii-krym-i-kosovo-lyudi-imeyut-pravona-samoopredelenie-293825.html>.
  42. Решение о передаче Крыма в 1954 году УССР от РСФСР было принято с грубейшими нарушениями – Председатель СФ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://council.gov.ru/press-center/news/50024/>.
  43. Соціальна і гуманітарна політика: підручник / В.П.Трощинський, В.А.Скуратівський, М.В.Кравченко та ін. – К.: НАДУ, 2016.
  44. Стало відомо, скільки росіян хочуть повернути Крим Україні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://24tv.ua/ukrayina/stalo_vidomo_skilli_rosiyan_hochut_povernuti_krim_ukrayini/n620910p.
  45. Статут ООН // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
  46. Тайганское водохранилище Крыма превратилось в ставок // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.krymr.com/a/28081471.html>.
  47. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013.
  48. «Що об'єднує та роз'єднує українців» – опитування громадської думки України // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/sho-obednue-ta-rozednue-.htm>.
  49. Ярмоленко М. Сепаратистські рухи в незалежній Україні: витоки, суб'єкти та об'єкти процесу // Наукові записки: Серія «Історія». – Тернопіль, 2011. – № 2.
  50. Ярошинський О. Експертна дискусія «Стратегія реінтеграції Криму: проблеми створення та перспективи реалізації» // Українознавство. – 2015. – № 3 (56).
  51. 82% кримчан підтримують анексію Криму і не вірять у війну з Україною – опитування // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/4/7057470/>.
  52. Walter C. Postscript: Self-Determination, Secession, and the Crimean Crisis 2014 // Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed). Self-Determination and Secession in International Law. – Oxford: Oxford University Press, 2014.
  53. Walter C., Ungern-Sternberg A. von, Abushov K. (ed). Self-Determination and Secession in International Law. – Oxford: Oxford University Press, 2014.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГАЙ-НИЖНИК Павло Павлович, доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідувач відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

КРАСНОДЕМСЬКА Ірина Йосипівна, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ФІГУРНИЙ Юрій Степанович, кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ЧИРКОВ Олег Адольфович, науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ЧУПРІЙ Леонід Васильович, доктор політичних наук, професор кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету

Наукове видання

ГАЙ-НИЖНИК Павло Павлович (керівник проекту),
КРАСНОДЕМСЬКА Ірина Йосипівна, ФІГУРНИЙ Юрій Степанович,
ЧИРКОВ Олег Адольфович, ЧУПРІЙ Леонід Васильович

Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки

Збірник науково-аналітичних праць

Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки
/ П.П.Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П.П.Гай-Нижник, І.Й.Краснодемська, Ю.С.Фігурний, О.А.Чирков, Л.В.Чупрій. – К.: «МП Леся», 2018. – 435 с.

В авторській редакції

Упорядник: Павло Гай-Нижник

Науковий редактор: Павло Гай-Нижник

Комп'ютерна верстка: Ольга Гай-Нижник

Дизайн обкладинки: Ольга Гай-Нижник

